ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

8

TOMUL 34 1981

AUGUST

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament este de 120 lei.

În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1, 79717.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P. O. BOX 136—137. Telex 11226—Bucureşti, Str. 13 Decembrie nr. 3., 70116.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacţiei:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
[illegible] 41

REVISTA DE ISTORIE

TOM. 34, Nr. 8
august 1981

SUMAR

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 34, nr. 8, p. 1401–1606.

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMNĂRI

REVISTA DE ISTORIE

TOME 34, Nº. 8
août 1981

SOMMAIRE

„REVISTA DE ISTORIE" Tom. 34, nr. 8, p. 1401—1606.

COMPTES RENDUS

REVUE DES REVUES

NOTES

CAPITALUL STRĂIN ÎN ECONOMIA ROMÂNIEI ÎN DECENIUL PREMERGĂTOR CELUI DE AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

DE

ILIE PUIA

Analiza evoluţiei economiei româneşti în frămîntatul deceniu patru al secolului nostru evidenţiază procese şi transformări deosebite faţă de perioadele anterioare *. „După ieşirea din criza economică — arată tovarăşul Nicolae Ceauşescu — producţia industrială şi agricolă cunoaşte o continuă creştere, atingînd în 1938 cel mai înalt nivel cunoscut în orînduirea burghezo-moşierească" [1]. În aceşti ani, pe lîngă un ritm de dezvoltare mai susţinut al economiei, se amplifică diversificarea producţiei industriale.

Au avut loc schimbări în structura industrială a ţării, prin începutul dezvoltării unor ramuri ale industriei grele orientate îndeosebi spre satisfacerea nevoilor militare, de apărare a ţării.

Economia românească s-a caracterizat prin continuarea industrializării capitaliste, prin diversificarea industriei, trecerea la faza dezvoltării industriei grele în strînsă legătură cu continuarea existenţei capitalului străin.

Cu toate că după anul 1934 economia naţională a înregistrat o dezvoltare mai susţinută, aceasta nu a reuşit să valorifice decît în parte posibilităţile existente, ca resurse materiale şi umane, datorită faptului că în calea creşterii forţelor de producţie se interpuneau rămăşiţele semifeudale din agricultură, ramura cea mai înapoiată în structura economiei. În acelaşi timp, şi în deceniul patru, România continua să cunoască influenţa capitalului străin, ca ţară importatoare de capital. Drept urmare, scurgerea de substanţă economică, prin transferul în străinătate a unei părţi din venitul naţional, continua să atingă proporţii încă destul de mari, deşi

* Pentru caracterizarea de asamblu a acestei perioade, vezi (în ordinea apariţiei): V. Axenciuc, *La place occupée par la Roumanie dans la divizion mondiale capitaliste à la veille de la seconde guerre mondiale*, în „Revue roumaine d'histoire" nr. 4, 1966; M. A. Lupu, *Nivelul şi structura economiei în anul 1938*, în „Probleme economice" nr. 8, 1969; I. Puia, *Le développement de l'industrie roumaine dans les années qui ont précédé la seconde guerre mondiale*, în „Revue roumaine d'histoire" nr. 3, 1971, R. Moldovan, *Economia României în perioada 1934—1938*, în *Progresul economic în România 1877—1977*, Edit. politică, Bucureşti, 1977; *Istorie economică*, (sub. red. N. Marcu) cap. „Evoluţia economiei româneşti de la ieşirea din criza economică pînă la cel de-al doilea război mondial".

[1] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 1, Edit. politică, Bucureşti, 1968, p. 367.

„REVISTA DE ISTORIE" Tom; 34, nr. 8, p. 1405—1421, 1981

mai reduse față de perioada anterioară, ceea ce evident că afecta dezvoltarea de ansamblu a economiei.

Evidențierea aspectelor legate de rolul capitalului străin în economia României capitaliste explică fără putință de tăgadă — și împotriva unora care încercînd tot felul de comparații între țara noastră și unele țări dezvoltate fac abstracție de îndelungata jefuire a bogățiilor noastre — de ce încă și în anii construcției socialiste, cu toate succesele economice obținute, decalajele care ne despart de țările dezvoltate, deși au fost mult reduse, nu au putut fi încă înlăturate. Însușirea, timp îndelungat, a unor profituri imense a avut și are consecințe prelungite pînă în zilele noastre. „Mai bine de 70 de ani — arată tovarășul Nicolae Ceaușescu — monopolurile internaționale au luat din România zeci și zeci de miliarde de dolari. După unele calcule, cu mult peste 100 miliarde, așa cum au luat de pe întreg cuprinsul globului" [2]. Fără îndoială că deceniul patru al secolului nostru se înscrie în această îndelungată perioadă de asuprire economică a României. Deși ponderea capitalului străin scade comparativ cu perioadele anterioare, el continuă să aibă un caracter exploatator asupra bogățiilor țării și muncii poporului nostru *.

Cele două procese esențiale — industrializarea mai accentuată și penetrația capitalului străin — începute în perioadele anterioare, au continuat să se desfășoare și să se condiționeze, pe de o parte într-un volum și cu o arie amplificate, iar pe de altă parte într-o gamă mult mai variată. Așadar, unul din factorii importanți care au influențat puternic întregul curs al vieții economice românești și din această etapă, ca de altfel din întreaga perioadă a capitalismului, a fost existența capitalului străin, schimbările intervenite pe parcurs în ponderea și structura acestuia, precum și raportul dintre capitalul străin și atitudinea burgheziei românești în colaborarea și conlucrarea cu marile monopoluri internaționale.

Evoluția economiei s-a împletit strîns cu activitatea capitalului străin în diferitele ramuri economice, influențînd întregul mecanism de funcționare a organismului social de producție capitalist. Se poate aprecia, în general, că asocierea pozițiilor și rolului jucat de capitalul străin cu

---

[2] Nicolae Ceaușescu, *Cuvîntare rostită la al II-lea Congres al Consiliilor populare*, în „Scînteia" din 11 septembrie 1980.

* În aprecierea rolului capitalului străin, trebuie avut în vedere faptul că penetrația acestuia nu a fost un fenomen izolat ci ea s-a produs pretutindeni într-o anumită etapă a evoluției țărilor slab dezvoltate, între care și România. Importul și exportul de capitaluri, sensul mișcării capitalurilor este, în funcție, în primul rînd, de situația generală economică, de nivelul de dezvoltare a fiecărei țări în parte, de politica economică promovată, de sistemul de alianțe din care face parte etc. De aceea, fenomenul penetrației capitalului ne apare ca un fenomen obiectiv în condițiile capitalismului. Este necesar, de asemenea, pentru a privi nuanțat problema capitalului străin, să se facă distincție între capitalul exportat și capitalul transferat, dacă avem în vedere căile prin care pătrunde capitalul străin în economiile țărilor slab dezvoltate, între exportul de capital și transferul de capital. În lucrările sale, referitoare la evoluția economiei românești, L. Pătrășcanu, atrăgea atenția că „trebuie făcută o strictă deosebire între capitalul străin venit *pe calea exportului* care rămîne pe mai departe încorporat țării de origine, deoarece plusvaloarea este trimisă și consumată peste hotare și capitalul venit pe calea transferului, care dimpotrivă, se încorporează economiei naționale, rămîne definitiv fixat aici, indiferent dacă este sau a fost străin, la origine". (L. D. Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, ediția a treia revăzută, Edit. de stat, București, 1946, p. 192—193). Se înțelege, de pildă, că prin înființarea de întreprinderi industriale, în transporturi, telecomunicații, prin echiparea industriei autohtone cu mașini, instalații, tehnică avansată etc. se aduce o contribuție la dezvoltarea forțelor de producție industriale, dar, bineînțeles, cu prețul unor sacrificii financiare mari din partea statului.

slaba dezvoltare a ţării menţinea starea de subordonare a economiei naţionale, dependenţa sa de interesele monopolurilor şi ale puterilor imperialiste, cu concursul unor cercuri ale burgheziei româneşti. Avea loc o diminuare a venitului naţional, se perpetua lipsa de capitaluri autohtone şi nevoia importului de capital străin. Ca urmare, deşi România era un stat burghez, suveran şi independent, slaba dezvoltare economică, situaţia subordonată în cadrul sistemului mondial capitalist creau condiţii pentru încălcarea, uneori, de către monopolurile internaţionale a atributelor de suveranitate şi independenţă. Cu atît mai mult cu cît în aceşti ani viaţa economică şi politică internaţională cunoştea o evoluţie defavorabilă vieţii economice şi politice din România.

Pentru deceniul patru, situaţia, din punct de vedere al existenţei capitalului străin, apare schimbată faţă de perioadele anterioare, cu deosebire faţă de cea a crizei economice de supraproducţie dintre anii 1929—1933. Aşa cum afirmă L. Pătrăşcanu, „în timpul guvernării naţional-ţărăniştilor, influenţa de capital străin a crescut, pătrunderea lui fiind încurajată de guvernul acestui partid" [3]. Din punct de vedere al capitalului străin şi a influenţei lui asupra economiei româneşti, în acest deceniu, distingem două etape cu caracteristici aparte, atît în ce priveşte volumul cît şi căile de pătrundere a capitalului străin. Este vorba de o primă etapă pînă în 1931, corespunzătoare în general crizei de supraproducţie şi a doua etapă care, din punct de vedere al problemei de care ne ocupăm, se întinde pînă în 1940, o dată cu instaurarea regimului antonescian şi subordonarea ţării Germaniei naziste. De altfel, şi în perioada guvernării liberale, politica economică „prin noi înşine", deşi purta o coloratură naţională, nu excludea participarea capitalurilor străine în economia ţării. Burghezia liberală urmărea să-şi întărească propriile poziţii economice şi să participe împreună cu capitalul străin la împărţirea rezultatelor exploatării bogăţiilor ţării şi a forţei de muncă. După 1928 însă, susţinătorii zeloşi ai concepţiei „porţi deschise capitalului străin", grupaţi în partidul naţional-ţărănesc, legaţi de cercurile financiare străine, militau pentru o pătrundere nestingherită a capitalurilor străine în economia românească. Pe aceeaşi linie, analiza legislaţiei industriale financiare şi comerciale duce la concluzia că burghezia autohtonă a avut, în general, o atitudine de largă bunăvoinţă şi înlesnire faţă de capitalul străin. Lipsa de consecvenţă şi eficacitate a legislaţiei economice îşi are explicaţia în lupta de interese dintre diferitele grupări economice şi politice ale claselor dominante, în dauna intereselor naţionale, ale statului şi poporului, precum şi în activitatea capitaliştilor străini care speculau asemenea contradicţii sau interveneau deschis, exercitînd presiuni asupra guvernelor ţării. Deci, din 1928 pînă în 1931 constatăm o perioadă de masivă pătrundere a capitalurilor străine, care reuşesc astfel să profite de pe urma consecinţelor grave ale crizei economice şi să întărească dependenţa României faţă de monopolurile internaţionale.

După o situaţie întocmită de Ministerul de Finanţe, capitalul total datorat de România, conform contractelor încheiate, pînă la 1 ianuarie

---

[3] L. Pătrăşcanu, *Probleme de bază ale României*, ediţia a treia revăzută, Edit. de stat, Bucureşti, 1946, p. 190.

1932 se ridica la cifra enormă de 141.141.299.622 lei [4]. Aceste împrumuturi *, avînd în cea mai mare parte un caracter neproductiv, au generat o permanentă cerere de devize pentru plățile în străinătate, ceea ce a dus la o serie de grave consecințe pentru țară, între care : sporirea fiscalității asupra populației pentru forțarea creșterii veniturilor bugetare, deprecierea cursului leului determinată de cererea permanentă de devize, măsuri noi în domeniul comerțului exterior și acceptarea unor condiții grele impuse de creditorii străini, condiții care vor leza însăși atributele de suveranitate națională.

Trebuie precizat că în condițiile izbucnirii crizei economice mondiale, însoțită de scăderea încasărilor bugetare și prăbușirea prețurilor mondiale erau amenințate atît bazele stabilizării monetare din 1929 cît, mai ales, capacitatea de plată și transfer a cuponului datoriei publice externe, datorat de statul român. Aceste condiții explică de ce, la cererea cercurilor conducătoare românești, *monopolurile internaționale acordă împrumuturile cunoscute și care erau menite să asigure rambursarea creanțelor periclitate prin desfășurarea crizei.* Statul român a continuat să plătească integral cuponul datoriei sale externe chiar în condițiile prăbușirii finanțelor publice și a încasărilor fiscale din anii crizei economice, fără a se ține seama de scăderea catastrofală a prețurilor mondiale, mai ales la cereale și materii prime care formau baza exportului românesc. Numai după sleirea totală a capacității de plată a țării, după îndelungate tratative duse la Paris, prin intermediul Comitetului financiar al Ligii Națiunilor care a numit pentru România un consilier permanent, ce coordona lucrările unor experți străini numiți de guvernul român, la recomandarea acestui Comitet, s-a putut obține reducerea anuităților publice la 3,7 miliarde lei în bugetul pe 1933/1934 și la 1,4 miliarde lei pe 1934/1935. Colaborarea tehnică cu experții Ligii Națiunilor și orice alte forme de control străin asupra finanțelor țării a luat sfîrșit o dată cu încheierea acordurilor cu creditorii străini, privind reducerea cuponului datoriei externe a României în anul 1934[5]. Prin contractarea împrumuturilor din anii crizei economice, pînă în 1931, România a ajuns țara cu cea mai mare datorie publică externă pe locuitor, dintre toate țările Europei centrale, de răsărit și balcanice,

---

[4] Arhiva Ministerului de Finanțe, Direcția — datoria publică, pachet 7, dosar 50/1926—1933, f. 395.

* Amintim principalele împrumuturi externe efectuate în acești ani de statul român: a) un avans în aur la Banca Angliei și la Banca Franței de circa 1500 mil. lei (aprilie 1928); b) un împrumut pe termen scurt la Banca comercială italiană din Milano de 12 mil. dolari (septembrie 1928); c) împrumutul de stabilizare din 1929, în valoare de 100 mil. dolari; d) împrumutul american acordat de International Telephone and Telegraph Corporation în 1930 pentru 8 mil. dolari; e) împrumutul de dezvoltare, contractat la Paris, în 1931 în valoare de 1.325.000 franci francezi (Vezi, în ordine: V. Madgearu, *Drumul echilibrului financiar*, p. 20, Fl. Oromolu, *La stabilisation monetaire en Roumanie*, Paris, 1931, p. 142, Gh. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate*, București, 1934, p. 683, V. Madgearu, *op. cit.*, p. 44, *Monitorul oficial*, partea I, nr. 66 bis., 18 martie 1931, Dezbateri parlamentare, p. 2439.

[5] Al. Nonu, *Acordurile financiare de la Paris pentru reducerea cuponului extern*, în „Anale economice și statistice", nr. 10—12, 1934, p. 149—167.

cu excepția Greciei [6]. Aceasta ne demonstrează că gradul de pătrundere a capitalului străin, pe calea *împrumuturilor de stat*, în România era mai ridicat chiar decît în alte țări mai mici și mai slab dezvoltate decît țara noastră. Împrumuturile contractate nu vor reuși însă să remedieze decît parțial situația creată de criza economică, care avea „rădăcini adînci — cum afirmă un economist al vremii — în însăși structura societății noastre, deoarece standardul de viață al populației și randamentul mediocru erau aspectele grave ale economiei românești" [7].

După anul 1931 situația s-a schimbat, exportul de capital din țările apusene avînd loc pe o scară redusă și numai în mod cu totul sporadic *. Această împrejurare a modificat pentru perioada următoare, pînă la al doilea război, proporția capitalului străin față de cel autohton, în favoarea ultimului.

După ieșirea din criza de supraproducție statul român a promovat o politică economică în care se punea accent pe necesitatea participării la diviziunea internațională a muncii pentru a-și rezolva problemele dificile cu care se confrunta economia națională. Pentru a impulsiona dezvoltarea mai susținută a industriei ca și a întregii economii, România a adoptat o serie de măsuri de politică comercială ca soluții posibile pentru ameliorarea situației financiare. Țara avea nevoie de valută forte, ca urmare a creșterii importului pentru industrializare și înzestrarea armatei cît și pentru necesitățile serviciului datoriei externe, marile împrumuturi din anii crizei continuînd să exercite presiuni asupra economiei naționale. Rămînerea și în acești ani a României în sistemul politic franco-britanic care cuprindea țări ce erau principalele creditoare va începe să intre în

[6] La începutul anului 1934, un grup de experți străini, la cererea guvernului român efectuînd o anchetă asupra situației economice și financiare a României prezintă, în ce privește *datoria publică*, următoarele date (pentru anul bugetar 1931/1932, în franci elvețieni):

Datoria publică externă a cîtorva țări europene
în 1931/1932

Țara	Suma totală (mil. fr. elvețieni)	Pe locuitor (fr. elvețieni)
Grecia	2.198	343
România	4.705	261
Jugoslavia	2.979	235
Ungaria	1.949	222
Austria	1.235	184
Bulgaria	630	112
Cehoslovacia	1.457	99
Polonia	2.797	87

Sursa: Report on the economic and financial situation of Roumania — Dr. prof. S. W. Bruins, E. L. Hall—Patche, F. Richard March, Paris, 1934, anexa V.

[7] I. N. Angelescu, *Tendințe evolutive ale societății românești*, București, 1931, p. 77.

* Pînă la izbucnirea războiului statul român realizează: a) împrumutul de consolidare „Fuding" 4 1/2% din 1934 emis în franci francezi pentru arieratele provenite din soldul neachitat, pentru dobînda la împrumuturile de stat din anii crizei economice. Împrumutul înlocuia vechile rente indiferent dacă erau în franci francezi, dolari sau lire sterline; b) proiectul unui împrumut cu Cehoslovacia, în martie 1937, pentru acoperirea comenzilor militare; c) acordul pentru un împrumut în Anglia, din iulie 1939, dar izbucnirea războiului a împiedicat contractarea lui. *(Arhiva Ministerului de Finanțe* serviciul — datoria publică externă, dosar nepaginat).

contradicţie cu posibilităţile de plată avînd în vedere că mărfurile româneşti erau plasate în cea mai mare parte în ţările Europei centrale, ţări ce practicau un riguros control al schimbului. De aceea, deşi balanţa comercială avea un sold activ, se întîmpinau greutăţi numeroase pentru transferul plăţilor în străinătate. Ca urmare, şi în domeniul finanţelor, ca şi al comerţului, sesizăm ca o caracteristică a perioadei intervenţia mai amplă a statului. Această intervenţie şi-a găsit expresia în menţinerea şi diversificarea instrumentelor de politică economică. Se înţelege că întărirea controlului exercitat de stat asupra economiei şi finanţelor a fost folosită de vîrfurile burgheziei pentru o repartizare a venitului naţional în folosul lor, dar în acelaşi timp intervenţia statului a întărit rolul capitalului autohton în raportul cu capitalul străin. Din această cauză vom asista la schimbări importante faţă de anii anteriori în poziţia adoptată de stat faţă de problema datoriei publice externe. Perioada anterioară războiului s-a caracterizat printr-o multitudine de măsuri în domeniul datoriei publice externe, soldate cu modificarea sarcinilor externe ale statului, în sensul unei reduceri a cuponului datoriei publice externe. Astfel, faţă de o datorie publică externă de peste 141 miliarde lei în 1932 s-a ajuns la circa 80 miliarde lei în 1935 şi la circa 63 miliarde lei în 1941, o reducere la aproximativ 45% din datoria anului 1932 [8].

Cele mai mari scăderi au fost obţinute la datoria exprimată în lire sterline şi în franci aur. Deşi s-au obţinut modificări în datoria publică externă, n-a fost schimbată ierarhizarea marilor creditori ai României, care rămîn şi în aceşti ani cei din grupul tradiţional franco-englez.

Continuînd să-şi respecte obligaţiile financiare externe, statul român intervine mai energic în întărirea controlului asupra schimburilor comerciale pentru asigurarea mijloacelor necesare transferului cuponului datoriei publice externe [9], conversiunile datoriei externe devenind o caracteristică a acestor ani în domeniul finanţelor ţării.

În acest scop s-au întreprins, începînd cu anul 1934, la Paris, numeroase negocieri * cu creditorii străini, deţinători atît ai rentelor de stat, ai rentelor C.A.M., cei ale căror creanţe nu erau reprezentate prin titluri, pentru a se încheia un acord general care să cuprindă întreaga datorie externă a ţării [10].

---

[8] *Enciclopedia României*, vol. IV, Bucureşti, 1943, p. 809 şi *Expunerea de motive la bugetul general al statului, pe exerciţiul 1941/1942*, Bucureşti, 1941, p. 73.

[9] V. Madgearu, *La politique economique exterieure de la Roumanie (1927—1938)*, Bucureşti, 1939, p. 31.

* Cu prilejul acestor negocieri au fost prezentate două rapoarte privind situaţia economică şi financiară a României, unul întocmit de guvernul român, al doilea de experţii guvernelor francez şi englez. Ca bază a discuţiilor a fost luat cel de al doilea raport, deoarece experţii străini au fost numiţi tot de guvernul român. Acest raport, cum aprecia guvernul român, „conchide la o capacitate de plată şi transfer peste posibilităţile reale ale ţării", fiind făcut pe baza anticipării rezultatelor bugetare, rezultate care în realitate au fost inferioare prevederilor bugetare, (V. Slăvescu, *La situation économique de la Roumanie et sa capacité de paiment*, Bucureşti, 1934; *Expunere de motive la proiectul de buget general al statului pe exerciţiul 1934/1935*, p. 96.

[10] Gh. M. Dobrovici, *Evoluţia economică şi financiară a României în perioada 1934/1943*, Bucureşti, 1943, p. 70.

Tratativele s-au încheiat prin parafarea acordurilor privind rentele C.A.M. din 21 iulie 1934 şi rentele de stat din 24 iulie 1934 [11]. Încercările statului român de a reglementa datoria publică se loveau însă de diversitatea clauzelor contractuale, fiecare împrumut avînd titluri cu o anumită valoare nominală, cu anumite cupoane de dobînzi cu termene diferite de achitare, ceea ce făcea aproape imposibilă tratarea unitară a problemelor datoriei externe. Din această cauză, negocierile erau purtate separat cu deţinătorii de titluri de rentă română. De asemenea, capitaliştii străini, considerînd România o ţară cu multiple resurse economice, nu acordau concesii ca altor state debitoare, care obţineau reduceri mai mari de anuităţi [12].

Statul român se găsea permanent sub presiunea intervenţiilor pe cale diplomatică ale marilor puteri creditoare — Anglia, Franţa, Belgia, Olanda, Italia, Elveţia, intervenţii ce îngreunau operaţiile financiare sau comerciale, dăunătoare, în ultimă instanţă, creditului statului [13].

Cu toate acestea, acordurile încheiate cu creditorii străini — în 1937 se hotărăşte prelungirea acordurilor încheiate în 1934 — au însemnat un pas pe calea slăbirii presiunii datoriei externe, obţinîndu-se unele degrevări ale datoriei externe, micşorîndu-se deci sarcinile bugetare. Astfel, printr-o lege adoptată în octombrie 1937 se hotăra că puteau să circule şi să fie plătite în ţară de către statul român numai titlurile de rentă externă ştampilate [14]. Se limita importul şi se apăra astfel moneda naţională. În 1939 printr-o nouă lege au trecut în patrimoniul statului titluri ale împrumuturilor externe pe calea importului efectuat de către instituţiile publice, ceea ce a contribuit la reducerea capitalului şi datoriei externe [15].

Pe lîngă conversiunea datoriei publice externe, statul român a urmărit şi realizarea unor schimbări în tehnica de amortizare în sensul că titlurile de rentă convertite să poată fi negociate la bursă, guvernul român putea să le răscumpere, ştiut fiind faptul că în aceşti ani cursurile erau destul de coborîte [16].

Cît priveşte contractarea de noi împrumuturi, spre deosebire de anii marii crize economice, statul român a făcut — cum am arătat — foarte puţine împrumuturi, pe termen scurt, şi foarte mult reduse ca valoare, ele servind în special procurării de materiale necesare înzestrării armatei.

Aşadar, măsurile de politică financiară luate în aceşti ani au făcut ca datoria publică externă să scadă permanent, dar destul de lent, influen-

---

[11] *„Monitorul oficial"*, nr. 192, 22 august 1934, partea I, p. 5371. La aceste acorduri n-au aderat deţinătorii germani de rente, deţinătorii de rente petroliere şi creditorii americani, Cu aceştia statul român a continuat negocierile în anii următori pînă în 1941 cînd, datorită războiului, a fost suspendat serviciul datoriei publice externe. După al doilea război mondial reluarea tratativelor cu creditorii străini s-a făcut luîndu-se în consideraţie suma de 500 milioane dolari cît s-a considerat că era valoarea titlurilor externe în 1941. Această sumă echivala cu circa 51 miliarde lei, fără primele de 38% şi 50% la cursul dolarului de 102,25 lei în 1941. Dacă avem în vedere fluctuaţia monetară, această sumă era de o valoare apropiată de cea prezentată de guvernul român la proiectul de buget pe 1941/1942. (Arhiva Ministerului de Finanţe. Direcţia valutară, dosar nepaginat).

[12] Arhiva Minist. Finanţelor. Direcţia datoriei publice, pachet 16, dosar 169/1934—1936, f. 2.

[13]) Ibidem, pachet 17, dosar 176/1935, f. 41.

[14] Monitorul oficial" nr. 243, şi oct. 1937, partea I, p. 8447.

[15] Enciclopedia României, vol. IV, Bucureşti, 1943, p. 815.

[16] Arhiva Minist. de Finanţe — Direcţia datoriei publice, pachet 16, dosar 169/1934—1936, f. 120.

țînd pozitiv balanța de plăți și soldul balanței comerciale. Această reducere s-a datorat achitării cupoanelor de dobînzi, modificarea unor datorii avînd loc pe baza unor recalculări potrivit acordurilor încheiate cu creditorii.

Persistența dificultăților legate de transferul plăților externe a obligat statul român să suporte și în această perioadă presiunile și intervențiile creditorilor străini în politica economică a țării, chiar dacă burghezia autothonă a devenit mai puternică față de anii anteriori. Datoria publică externă a continuat să fie legată direct sau indirect de întreaga politică economică a României, în mod deosebit, să influențeze relațiile comerciale externe ale țării. Deși cuponul datoriei publice externe a mers în descreștere, totuși a afectat balanța comerțului exterior, subordonată cerințelor echilibrării balanței plăților externe.

Iată cum au evoluat excedentele balanței comerciale, pe de o parte și anuitățile datoriei externe, pe de altă parte în deceniul 1929—1938.

Excedentele comerțului exterior al României în raport cu anuitățile datoriei publice externe între 1929—1938 (în milioane lei):

Anii	Excedentele balanței comerciale	Anuitățile datoriei publice externe	Raport anuități față de excedentele balanței comerciale
1929—1933	18.391	26.556	144%
1934—1938	29.470	9.700	33%

Sursa: Enciclopedia României, vol. IV, București, 1943 și *Expunere de motive la bugetul general al statului*, pe exercițiul 1939/1940, București, 1940, p. 69.

Presiunea cuponului datoriei publice externe asupra balanței comerțului exterior a devenit deosebit de puternică în anii crizei economice, cînd anuitățile acestei datorii au înghițit toate excedentele balanței comerciale, lăsînd — așa cum se vede din datele de mai sus — o serie de angajamente neacoperite din balanța de plăți, care au înghițit, în bună parte, produsul în devize al împrumuturilor contractate. Toate acestea aveau loc în condițiile în care statul recurge la forțarea exportului cînd — așa cum se știe — asistam la o prăbușire a prețurilor mondiale.

În anii crizei, obligațiile contractate față de monopolurile internaționale au prevalat asupra măsurilor de apărare a intereselor economice ale țării și, din acest punct de vedere, burghezia română a constituit o excepție în lumea capitalistă.

Țările subdezvoltate, cu structură predominant agrară, din cauza crizei, obligate să facă față unor mari datorii externe au declarat moratorii parțiale sau integrale de transfer al acestor datorii. Printre cele care au făcut excepție „... se află țara noastră care pînă în ultima vreme și-a îndeplinit cu scrupulozitate toate îndatoririle luate față de străinătate, cu toate că sarcina nominală a datoriei ei externe a crescut neîncetat și că a trebuit să cedeze de două ori și jumătate pînă la de trei ori mai multe

produse, din prisosul ei de export, pentru a găsi devizele necesare plăților la care este supusă"[17].

Pe de altă parte, satisfacerea obligațiilor legate de împrumuturile externe contractate de stat a creat pentru economia țării și pentru bugetul de stat probleme deosebit de grele, atît în ce privește procurarea resurselor necesare, cît și transferul lor în străinătate. Anuitățile datoriei publice externe consumau o parte importantă din resursele fiscale, procurate prin pîrghia impozitelor și taxelor asupra maselor de oameni ai muncii. Dacă ponderea anuității față de încasările fiscale era extrem de mare în anii crizei economice — 28,8% în anul 1929 și 38,4% în anul 1932, — după această dată, ca urmare a redresării economiei și a încetării contractării de noi împrumuturi, ponderea anuității cunoaște o permanentă scădere, reprezentînd 11,8% în anul 1938 față de încasările fiscale[18].

Așadar, efortul impus economiei românești pentru plata datoriei publice externe, cu deosebire în anii crizei, a constituit o frînă pentru redresarea economică a țării. Situația s-a ameliorat o dată cu încetarea efectuării de noi împrumuturi. În același timp, capitaliștii străini și-au asigurat, pe calea împrumuturilor acordate statului român, profituri mari, cu totul disproporționate față de eficiența economică a acestor împrumuturi pentru economia națională.

Capitalul străin continua să influențeze dezvoltarea de ansamblu a țării, prin sectorul industriei, pe calea investițiilor, cu urmări, de asemenea, defavorabile unei dezvoltări pe măsura resurselor materiale și umane de care dispunea România. Capitalul străin era interesat în ramuri industriale cu condiții naturale favorabile — petrol, cărbune și lemn, precum și în industriile prelucrătoare încurajate și protejate de stat — metalurgică, chimică, textile etc. Și în acest domeniu, activitatea capitalului străin se desfășura cu concursul interesat al unor vîrfuri ale burgheziei autohtone. Cu toate că în anii din preajma celui de al doilea război mondial ponderea capitalului străin în industrie scade, comparativ cu perioadele anterioare, totuși, prin forța lor economică, prin activitatea pe care o desfășurau monopolurile internaționale continuau să exercite o influență puternică, menținînd România, din punct de vedere al dezvoltării ei industriale, cu mult în urma țărilor de origine a capitalurilor străine. Pe primele locuri se situau, ca și în ceea ce privește împrumuturile, tot capitalurile franceze și engleze, ca urmare și a legăturilor pe care acestea le aveau cu anumite cercuri și partide politice, inclusiv Carol al II-lea. După unele date mai recente, în industria petrolului românesc predomina capitalul străin: 42% anglo-olandez, 23% franco-belgian, 6% american etc, iar românesc 29%[19]. În acești ani au avut loc și unele mișcări și substituiri între diferitele capitaluri străine, printre care cel german care încerca

---

[17] Expunere de motive la bugetul general al statului pe exercițiul 1933/1934, p. 264—265.

[18] Expunere de motive la bugetul general al statului, pe exercițiul 1938/1939, București, 1939, p. 60.

[19] *Arhivele statului, București, Colecția microfilme S.U.A., T. 77—612,* rola 48, C. 1797643 (O.K.W., W.J./C.4 Rumänien, 37). Preponderența capitalurilor anglo-franceze în industria petrolului rezultă și din participarea acestora la producția obținută în anul 1938, după cum urmează (în mii tone): anglo-olandez — 2386. franco-belgian — 1548, american — 899, italian — 325; societățile românești au extras 946 mii tone țiței. (*Arhivele statului — București, colecția microfilme S.U.A. T—77, 612,* rola 48, C. 1797529 (&O.K.W., W.I/. C.4 Rumänien, 37).

să-şi recucerească poziţiile avute înainte. Pe ansamblul industriei mari prelucrătoare şi extractive, în societăţile anonime industriale, pentru anul 1938 capitalul străin prezenta următoarea situaţie:

Capital străin[20] în industrie 1938:

Ramura industrială	Capital străin din total capital social —ramură (în %)
Metalurgică	31
Electrotehnică	29
Chimică	55
Alimentară	41
— zahăr	58
Textilă—confecţii	46
Lemn	40
Hîrtie şi arte grafice	14
Pielărie	11
Materiale de construcţii	43
— ciment	67
Ceramică	22
Sticlărie	27
Total industrie prelucrătoare	37
Petrol	70
Cărbune	71
Aur-argint	19
Total industrie extractivă	68

După cum rezultă din datele de mai sus, capitalul străin avea o pondere foarte mare — 68 % în industria extractivă a României. De altfel, în ramurile extractive era plasat peste 50 % din totalul capitalului străin existent în industria României. Ponderea mare se menţine şi în anul 1940 cînd în această ramură încă 68,99 % din capital era străin şi numai 31,01 % era capital autohton[21]. Interesul capitalului german pentru petrolul românesc este evident în aceşti ani de febrile pregătiri de război. Într-un memoriu al Statului Major al armatei germane din aprilie 1939 se spunea că „stăpînirea terenurilor petroliere române şi o dată cu ea a întregii zone dunărene este condiţia preliminară pentru aprovizionarea îndestulătoare a Germaniei cu ulei mineral, în caz de război de lungă durată” [22]. Alte

[20] Gh. Staicu, *Penetraţia capitalului străin în economia românească*, în „Independenţa economică”, nr. 3—4, 1945, p. 31 (autorul apreciază 38 % ponderea capitalului străin în societăţile anonime din industria prelucrătoare); F. Paţac, *Date privind poziţiile capitalului străin în industria României la sfîrşitul perioadei interbelice*, în „Studii economice”, Timişoara, 1970, p. 89; L. Pătrăşcanu. *Problemele de bază ale României*, ed. a treia revăzută, Edit. de stat, Bucureşti, 1946, p. 192; *Anuarul societăţilor anonime din România*, 1939, vol. XXI, p. 72, *Anuarul Statistic al României*, 1939—1940, p. 478.

[21] Arhivele Statului, Bucureşti, fond. Min. Ind. Petrol şi Chimiei, dosar 15, 1940, f. 45.

[22] Arhivele Statului, Bucureşti, Colecţia de microfilme S.U.A., T. 77—500, rola 25, C. 166.892.893. (O.K.W., W, I/I) C.4 Rumänien, 29).

rapoarte ale Comandamentului german, încă înainte de izbucnirea războiului, consemnau că însemnătatea României din punct de vedere al economiei de război a Germaniei constă în producţia de 40 % din necesarul total de produse petrolifere. Germania mai miza pe resursele bogate de bauxită şi crom de care dispunea România [23]. Totuşi, pînă la instaurarea dictaturii antonesciene, cu toate încercările făcute de monopolurile germane de a pătrunde în această ramură, ca de altfel în întreaga economie a României, intervenţia lui pe piaţa românească nu a produs modificări esenţiale. Creşterea pe care a marcat-o capitalul german după 1940 a avut loc pe seama capitalurilor franco-belgiene şi anglo-americane [24] cu care Germania hitleristă era de acum în război.

În ce priveşte industria carboniferă, cu toată ponderea ridicată a capitalului străin, dominaţia acestuia nu putea exercita o influenţă prea mare asupra evoluţiei acestei industrii din mai multe cauze. Pe de o parte, societăţile care aveau capitaluri la societatea „Petroşani" — care singură concentra în 1938 circa 60 % din producţia de cărbuni a ţării — se aflau sub influenţa capitalurilor austriac, francez etc., care aveau o putere financiară redusă pe plan european, pe de altă parte, realizarea producţiei de cărbuni era în cea mai mare parte dependentă de piaţa internă, de comenzile statului, de consumul căilor ferate. Drept urmare, capitalul străin putea fi îngrădit în pretenţiile lui, în faţa intereselor statului, ale grupărilor burgheziei autothtone, prin trecerea la alimentarea căilor ferate cu păcură, aşa cum s-au petrecut lucrurile în anii crizei economice dintre 1929—1933. Firmele străine au încercat să vîndă chiar participaţiile lor unor grupuri capitaliste româneşti, dar slaba rentabilitate a minelor şi mai ales lipsa de capitaluri autohtone a împiedicat realizarea acestui fapt [25].

Industria prelucrătoare era dominată de capitalul autohton, care deţinea 63 % din capitalul societăţilor anonime industriale. Proporţiile capitalului autohton cît şi a celui străin difereau pe ramuri şi subramuri.

În industria metalurgică, deşi capitalul străin avea, în anul 1938, o pondere de numai 31 %, el exercita o influenţă puternică deoarece era investit în marile întreprinderi metalurgice care, la rîndul lor, dominau celelalte întreprinderi similare de dimensiuni mici şi mijlocii. De asemenea, deşi societăţile cu capital exclusiv românesc reprezentau peste 74 % din numărul societăţilor metalurgice, deţineau numai circa 10 % din capitalul ramurii. Numai opt mari societăţi cu capital străin deţineau peste 3/4 din întregul capital investit în industria metalurgică [26], exercitîndu-şi astfel forţa lor de dominaţie asupra tuturor întreprinderilor din această ramură.

Poziţii cheie deţineau capitaliştii străini în industria chimică — 50 % din capitalul social se afla în 1938 în posesia capitalului străin. Este semnificativ faptul că numai patru mari societăţi — între care două cu capital exclusiv străin — reprezentau peste 40 % din capitalul social al întregii industrii chimice.

---

[23] Idem, C. 1667—072 — 1167082.

[24] Vezi aprecieri la L. Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 193—194.

[25] „Viaţa economică, nr. 12, 1968, p. 10.

[26] F. Paţac, *op. cit.*, p. 92.

Datorită profiturilor mari cît şi faptului că piaţa internă era cucerită în mare parte prin politica de încurajare a statului şi astfel se oferea un debuşeu sigur pentru desfacerea producţiei, industria textilă interesa în măsură mare capitalul străin. Aproape 1/4 din capitalul străin din întreaga industrie prelucrătoare era, în 1938, investit în industria textilă. Numai şase mari societăţi cu capital străin reprezentau peste 30% din capitalul ramurii textile [27].

În celelalte ramuri ale industriei prelucrătoare, capitalul străin avea ponderi mai reduse. Astfel, în toate subramurile industriei alimentare, cu excepţia industriei zahărului, monopolurile străine deţineau numai 10% avînd deci un rol secundar. La fel, în industria materialelor de construcţii, cu excepţia industriei cimentului, ponderile de capital străin erau relativ reduse. Într-adevăr, în industria cimentului, patru mari fabrici însumau 71% din capitalul social al ramurii şi aparţineau capitalului străin în proporţie de 94%. Peste 56% din capacitatea fabricilor de ciment se găsea în anul 1937 în fabrici aparţinînd capitalului străin [28].

Abordînd problema capitalului străin pe ansamblul industriei vom constata o pondere mai redusă, faţă de perioadele anterioare, ca urmare a creşterii capitalului autohton. În industria mare, reprezentată prin societăţile anonime, ponderea capitalului străin era de circa 40% faţă de 70% în anul 1929 şi peste 80% în anii dinaintea primului război mondial [29]. Trebuie precizat că această pondere se reduce dacă luăm în consideraţie toate întreprinderile şi nu numai societăţile anonime industriale. Astfel, chiar în industria metalurgică ponderea capitalului străin se reduce de la 31% la 21%, în industria lemnului, de la 40% la 20% etc. Toate acestea trebuiesc avute în vedere cu atît mai mult cu cît, pornind de la nivelul scăzut al industriei româneşti, ea era reprezentată de numeroase întreprinderi industriale mici şi mijlocii individuale, neconstituite în societăţi pe acţiuni, precum şi de micii meseriaşi, de manufacturi, ateliere meşteşugăreşti, la care nu participa capitalul străin şi care satisfăceau încă o parte însemnată din nevoile pieţii interne de produse industriale. De asemenea, ponderile mai reduse ale capitalului străin, din marea industrie erau şi rezultatul tratativelor angajate în aceşti ani, cînd o parte din monopolurile internaţionale, mai ales din petrol, după 1936 şi-au lichidat plasamentele, transferîndu-le unor cetăţeni români.

Ghemul legăturilor capitalului străin se înnoda puternic în sectorul bancar, unde un număr însemnat dintre băncile mari şi mijlocii aveau participaţii şi credite din partea unor mari bănci străine. Între marile bănci, Banca Comercială română, Banca de credit român, Banca comercială italiană, Banca generală din Braşov, Banca de economii din Sibiu, Banca ardeleană etc., cu participare de capital străin, aveau strînse legături cu capitalul internaţional investit în ţară ale cărei operaţiuni le sprijineau şi cu finanţa internaţională. La aceasta a contribuit, în multe cazuri, şi forţa pe care o reprezenta statul care se afla în spatele acestui capital. Domeniul bancar era, deci, şi el controlat de capitalul străin, deoarece, deşi ponderea lui scade pe măsura întăririi poziţiilor burgheziei bancare

---

[27] *Ibidem*, p. 93.

[28] Enciclopedia României, vol. III, Bucureşti, 1939, p. 903. F. Paţac. *op. cit.*, p. 94.

[29] Anuarul societăţilor anonime din România 1939, vol. XXI, p. 72; Almanahul economic pe 1947, Edit. Cartea Românească, Bucureşti, 1947, p. 588.

autohtone, în anul 1938 continua să fie de 25 %[30] în totalul capitalului bancar față de 65 % în anul 1929.

În domeniul comerțului, a activității societăților comerciale ponderea capitalului străin continua să fie destul de mare — circa 43 % în anul 1938. Aceasta permitea monopolurilor străine să orienteze desfășurarea relațiilor comerciale externe ale României în dauna intereselor naționale. Prin activitatea comercială se dezvăluia marea inegalitate dintre România ca țară agrară și țările industrializate. Economistul M. Manoilescu, demonstrînd că „în lupta economică agricultura apărea ca o pușcă veche iar industria ca o mitralieră", afirma plastic, argumentînd situația dezavantajoasă pe care o avea România pe piața mondială : „Ca un Don Quijote agricultura încearcă să lupte călare pe un biet cal viu împotriva cailor putere ai industriei" [31]. O serie de împrejurări internaționale vor agrava situația subordonată a economiei românești, pe calea comerțului, în diviziunea internațională a muncii. Între acestea amintim : prelungirea crizei agrare care influența menținerea disparităților pe piața mondială între prețurile produselor agrare și cele industriale în favoarea ultimelor, între cele naționale și cele mondiale, introducerea cliringului în schimburile economice, intensificarea controlului statelor industrializate asupra operațiunilor de devize și valute etc. România devenise în acești ani un obiect atrăgător pentru Germania nazistă datorită resurselor sale naturale și a poziției geografice, ceea ce se va reflecta în creșterea însemnată a ponderii Germaniei hitleriste în comerțul României, pătrunderea pe cale economică și subordonarea, în cele din urmă, intereselor agresive, de război ale nazismului, a economiei românești. În asemenea împrejurări România a încerçat să convingă aliații occidentali — Franța și Anglia — să împiedice Germania nazistă de a pune stăpînire pe piața românească, să-și mențină pozițiile și să intensifice colaborarea economică încît balanța comercială a României, deficitară la Paris și la Londra să devină excedentară [32]. Cele două mari puteri n-au trecut însă la fapte concrete, ceea ce a dus la accentuarea tendințelor capitalului german de a acapara economia României. De altfel, aprecierile asupra tratatului economic dintre România și Germania hitleristă din martie 1939 subliniază întocmai intențiile acesteia. Ziarul francez „Le Temps", scria : „Germania nu a reușit să obțină tot ceea ce considera necesar pentru economia și puterea sa, ea a făcut însă un prim pas spre bogățiile naturale ale României pe care le poftea de multă vreme..." [33], iar „L'Humanité" consemna : „acordul care a fost semnat ieri la București nu va asigura Europei o liniște de lungă durată. Nu este exclus ca mîine o acțiune germană să restabilească ordinea și România să simtă, în curînd contralovitura acestei restabiliri" [34]. Așadar, la sfîrșitul deceniului patru, capitalul străin care controla și influența economia României va cunoaște acțiunea puternică a capita-

---

[30] L. Pătrășcanu, *op. cit.*, p. 191. Ziarul economic „Excelsior" calculează proporția capitalului străin față de totalul capitalului bancar între 17 și 18 % (Ibidem).

[31] „Lumea nouă", 1 octombrie 1932.

[32] E. Campus, *Din politica externă a României, 1913—1947*, Edit. politică, București, 1980, p. 3701

[33] Arhivele Statului, București, fond Ministerul Propagandei Naționale, Studii și documentare, dosar, 74.

[34] Ibidem.

lului monopolist german şi care după 1940 cu concursul unor cercuri ale burgheziei autohtone filogermane, va domina economia României şi va afecta chiar interesele capitalurilor anglo-franco-americane.

Poziţiile deţinute de capitalul străin în ramurile principale ale economiei naţionale, volumul mare al datoriei publice externe a statului, participarea în conducerea întreprinderilor cu capital străin a unor membri influenţi a partidelor politice ale burgheziei şi moşierimii, legăturile strînse pe care capitalul autohton le păstra cu finanţa internaţională — toate acestea făceau ca forţa şi influenţa capitalului străin în economia românească să depăşească cu mult locul şi rolul pe care i l-ar fi conferit, altfel, ponderea sa. Ca urmare, şi în ultimii ani de existenţă a capitalismului, România continua să facă parte din categoria ţărilor importatoare de capital, constituind o sferă a luptei şi exploatării capitalului internaţional. Rolul capitalului străin, influenţa sa în cadrul economiei depindeau, mai ales, de poziţia ocupată în cadrul marii industrii, a marilor bănci, a comerţului, a datoriei publice externe, deoarece acestea aveau rolul hotărîtor în ramura respectivă şi în ansamblul economiei. Sub aceste aspecte, pentru ultimul deceniu dinaintea celui de al doilea război mondial, situaţia capitalului străin în economia României era următoarea:

Ponderea capitalului străin în industrie, bănci, comerţ, datoria publică în anii 1929 şi 1938: (în miliarde lei)

Ramura	Capitalul ramurii		Capitalul străin		Ponderea %	
	1929	1938	1929	1938	1929	1938
Industria mare	34,1	71,6	23,8	29,0	70	40,5
Marile bănci	20	21,8	13,0	5,4	65	25,0
Marele comerţ	13,7	17,0	6,9	7,4	50	43,5
Total	67,8	110,4	43,7	41,8	61,6	36,3
Datoria publică externă			96,3	68,9		
Total			140,0	110,7		

Surse: *Anuarul societăţilor anonime din România pe 1939*, vol. XXI, p. 72; *Buletin d'information et de documentation de la Banque Nationale de Roumanie*, nr. 12, decembrie 1940, p. 768—769; *Anuarul statistic al României* pe 1939—1940; p. 478; L. Pătrăşcanu, *Problemele de bază ale României*, ed. a treia, Edit. de Stat, Bucureşti, 1946, p. 192; M. A. Lupu, *Studii privind dezvoltarea economiei României în perioada capitalismului*, în ,,Studii şi cercetări economice", Bucureşti, 1967, p. 293—294; Gh. Staicu, *Penetraţia capitalului străin în economia românească*, în ,,Independenţa economică", nr. 3—4, 1945, p. 31, F. Paţac, *Date privind poziţiile capitalului străin în industria României la sfîrşitul perioadei interbelice*, în „Studii economice", Timişoara, 1976, p. 89.

Dacă luăm în consideraţie totalitatea capitalului folosit în întreprinderile din economia românească — mari, mijlocii, mici — industriale, bancare, comerciale şi împrumuturile externe de stat, ponderea capitalului străin este mai mică. Dacă comparăm totalitatea capitalului străin „cu totalitatea capitalurilor investite în firmele individuale, în care — cum afirmă L. D. Pătrăşcanu — prevalează capitalul autohton proporţia

ar trebui coborîtă cu mult" [35]. Aceasta ar însemna o reducere a ponderii capitalului străin în economia românească, pentru anul 1929 la 36% iar pentru anul 1938 la 21% [36]. Creşterea destul de însemnată, în ultimul deceniu antebelic, a capitalului autohton, reflectă creşterea acumulării ca rezultat al exploatării forţei de muncă de către burghezia naţională.

Oricum, deşi capitalul străin îşi subţiase participaţiile şi pierduse o bună parte din poziţiile anterioare în favoarea capitalului autohton, fie particular, fie de stat, continua să joace încă un rol important în economia României.

Astfel, deţinînd poziţii puternice în unele mari întreprinderi industriale, la care avea participaţii însemnate, prin aceste întreprinderi capitalul străin avea relaţii întinse cu restul ramurii. Exemplul marilor întreprinderi metalurgice „Reşiţa" şi „Malaxa" sau a celor din petrol „Astra Română", „Româno-Americană" şi „Concordia" este concludent în acest sens. Mai trebuie reţinut şi faptul că monopolurile străine nu şi-au extins activitatea şi ca atare dominaţia prin investiţii directe aduse din ţările lor ci, în principal, prin reinvestirea unei părţi din marile profituri obţinute din exploatarea bogăţiilor noastre şi a forţei de muncă, precum şi prin acapararea şi dominarea pieţii interne. Marele capital industrial — autohton şi străin — interesat în dezvoltarea unor ramuri industriale şi-a subordonat toate celelalte domenii economice absorbind şi transformînd în acumulare o parte însemnată din venitul naţional creat în agricultură, în mica industrie, meserii, domenii cu pondere mare în economia ţării. Dacă marea industrie participa în anul 1938 cu numai 30,8% la producerea venitului naţional, ea capitaliza, în schimb, aproape 3/5 din fondul naţional de acumulare, în mare parte şi din valoarea nou creată a celorlalte domenii de activitate economică [37]. Ţinînd seama de participarea capitalului străin la activitatea industrială a României, fenomenul amintit ducea la o înstrăinare a unei părţi din avuţia naţională, o îngustare a posibilităţilor de folosire a propriilor mijloace financiare în scopuri productive, precum şi o diminuare a veniturilor statului. De asemenea, datoria publică externă, păstrînd totdeauna un volum superior investiţiilor de capital străin din întreprinderile particulare din ţară, decît capitalurile investite în întreprinderile privat capitaliste româneşti, a constituit pentru economia României o altă cauză a subordonării sale economice.

Am menţionat cîteva idei şi fapte referitoare la rolul şi activitatea capitalului străin în economia României în cel de al patrulea deceniu al secolului nostru, pentru a sublinia influenţa acestuia în dezvoltarea forţelor de producţie şi îndeosebi a industriei, pentru a înţelege că ţara noastră a păşit pe calea dezvoltării capitaliste nu numai cu mult în urma ţărilor capitaliste apusene dezvoltate dar şi cu un decalaj economic enorm, situîndu-se în rîndul ţărilor slab dezvoltate.

Asocierea poziţiilor capitalului străin cu slaba dezvoltare economică a României, accentua starea de subordonare a economiei, dependenţa sa de interesele monopolurilor internaţionale. Urmărind profituri ridicate, capitaliştii străini orientau dezvoltarea industriei în mod unilateral, împie-

---

[35] L. Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 192.
[36] M. A. Lupu, *op. cit.*, p. 292.
[37] V. Axenciuc, *Unele caracteristici economico-sociale ale evoluţiei industriale a României în deceniul al patrulea*, în „Revista de istorie", nr. 3, 1980, p. 504.

dicau dezvoltarea unor ramuri ale industriei grele. De aceea, deşi România, în acest deceniu dobîndeşte o independenţă faţă de piaţa străină pentru bunuri de consum, rămîne puternic dependentă de sursele monopoliste de maşini şi utilaje, în condiţiile în care această perioadă necesita dezvoltarea industriei de armament pentru nevoile de apărare a ţării.

Pe aceeaşi linie, o altă consecinţă a exploatării ţării de către capitalul străin a constat în slaba valorificare a resurselor naturale petroliere şi forestiere, mai ales orientarea acestora către o prelucrare primară pentru a le exporta sub formă de combustibili şi materii prime. În felul acesta, pe lîngă transferul larg peste graniță a unei însemnate părţi din avuţia naţională, se adîncea şi decalajul industrial faţă de ţările dezvoltate. „Cercurile imperialiste — subliniază tovarăşul Nicolae Ceauşescu — care deţineau poziţii dominante în economia României şi clasele exploatatoare erau călăuzite nu de necesităţile şi interesele vitale ale poporului... Ele considerau că România este sortită să rămînă o ţară înapoiată, agricolă, furnizoare de materii prime şi produse agricole, piaţă de desfacere pentru produsele industriale ale ţărilor imperialiste" [38]. Totodată, situaţia ei subordonată în diviziunea internaţională a muncii crea condiţii pentru monopolurile străine să încalce uneori suveranitatea şi independenţa naţională.

Cum se ştie, ieşirea României din această situaţie a fost posibilă numai după cucerirea deplină a puterii politice de către clasa muncitoare şi trecerea la înfăptuirea revoluţiei socialiste. Marile realizări obţinute de poporul nostru, grandiosul program economic prezent şi de perspectivă demonstrează convingător faptul că partidul nostru comunist, toţi oamenii muncii ştiu să conducă destinele ţării, că numai prin eforturi proprii, susţinute pot asigura progresul material şi spiritual al patriei, pot să micşoreze şi mai mult decalajele ce ne despart încă de unele ţări dezvoltate, în condiţiile transformării României într-o ţară cu nivel mediu de dezvoltare, iar poporului român, liber şi independent, un loc demn în rîndul naţiunilor lumii. Pentru toate acestea este necesar un climat internaţional favorabil care să ducă la făurirea unei noi ordini economice internaţionale, bazată pe relaţii de egalitate şi echitate între state, pe respectarea dreptului fiecărei naţiuni de a fi deplin stăpînă pe bogăţiile naţionale şi de a le valorifica potrivit intereselor proprii, fără nici un amestec din afară.

LE CAPITAL ÉTRANGER DANS L'ÉCONOMIE DE LA ROUMANIE DANS LA DÉCENNIE D'AVANT LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE

RÉSUMÉ

La Roumanie a continué pendant ces années d'être un pays importateur de capital et de connaître son influence. Par conséquent, la perte de substance économique, par le transfert à l'étranger d'une partie du revenu national continuait d'exister encore dans de grandes proportions,

[38] Nicolae Ceauşescu, *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea şi Congresul al IX-lea al P.C.R.*, în *Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român*, Edit. Politică, Bucureşti, 1965, p. 36.

mais plus réduites que pendant les periodes antérieures ce qui affectait le développement d'ensemble de l'économie nationale. La mise en relief du rôle du capital étranger dans l'économie de la Roumanie capitaliste explique incontestablement pourquoi durant ces années de construction de l'économie socialiste nonobstant les succès obtenus, les décalages qui nous séparent des pays développés, quoique plus réduits n'ont pas été éliminés.

Dans l'appréciation du rôle du capital étranger il faut avoir en vue que sa pénétration s'est produite partout dans une certaine étape des pays peu développés qui se sont dirigés plus tard vers le développement capitaliste, et la Roumanie n'a fait exception. De même, le phénomène de la pénétration du capital étranger doit être apprécié attentivement ; il est nécessaire de faire distinction entre le capital d'export et celui de transfert. On comprend que par la construction d'entreprises industrielles dans de certaines branches d'intérêt, dans les transports, les télécommunications, par l'équipement, avec des machines dans l'industrie, la technique avancée, etc. on a apporté une certaine contribution au développement des forces de production, on a permis un dévéloppement industriel unilatéral, mais biensûr à prix de grands sacrifices financiers de l'Etat, dans les conditions de l'obtention des profits élevés. Le caractère exploiteur du capital étranger s'est déroulé en étroite liaison avec la politique de la bourgeoisie autochtone, bénéficiaire elle aussi à l'appropriation des profits, à l'exploitation des masses populaires.

Toute une série de statistiques et d'ouvrages spécifiques à l'époque est analysée concluant sur l'abaissement permanent de l'importance du capital étranger dans l'économie de la Roumanie au fur et à mesure du développement et de la fortification des positions de la bourgeoisie autochtone. On a calculé le poid du capital étranger dans tous les domaines de l'activité économique, tout comme sa valeur dans les sociétés anonymes par comparaison au capital autochton qui existe dans ces sociétés et dans les autres entreprises de dimensions plus réduites. De telle manière on a infirmé toute une série d'affirmations exagérées, qui se refèrent tant au poid qu'au rôle du capital étranger dans l'économie de la Roumanie capitaliste.

CONFIRMAREA INTERNAȚIONALĂ A MARII UNIRI DIN 1918

DE

ION ARDELEANU, MIRCEA MUȘAT

Coordonată fundamentală și permanentă a istoriei României, lupta pentru unitate și independență națională a constituit idealul și năzuința seculară a celor mai înaintate forțe ale societății românești, a maselor largi populare. Această luptă a însuflețit mintea, inima și pana celor mai proeminente personalități ale poporului român. Dezvoltarea societății, progresul economic și cultural al țării, impunea în mod imperios continuarea, pe plan superior, a actelor energice ale națiunii române de la 1859 și 1877. Această necesitate obiectivă se ridica nu numai în fața poporului român, dar și în fața altor popoare din centrul și sud-estul Europei, care, aflate sub dominația străină, nu reușiseră să-și realizeze încă state naționale.

Izbucnirea primului război mondial în vara anului 1914, a constituit o crîncenă și sîngeroasă înfruntare între marile puteri imperialiste. Războiul a precipitat cursul evenimentelor, a zguduit puternic rînduielile vechi, ascuțind la maximum contradicțiile sociale și naționale, determinînd un puternic val al luptei popoarelor pentru eliberare socială și națională. Războiul a ridicat și în fața poporului român probleme de mare însemnătate pentru însăși soarta națiunii. După cum se știe, în momentul declanșării războiului, un mare număr de români trăiau încă în afara granițelor statului, teritorii românești se aflau încă sub stăpînire străină. Lupta pentru unitate națională angrena toate clasele sociale și forțele politice, atît din vechea Românie cît și din provinciile subjugate.

România a participat la acest război fără ca țelurile ei să coincidă cu cele ale marilor puteri imperialiste. Poporul român nu a intrat în război cu intenții de cotropire și de anexiuni, ci din dorința realizării aspirațiilor sale profunde, de veacuri, spre unire. Uriașele manifestații, demonstrații organizate în tot cursul războiului, miile de voluntari înrolați în lupta pentru cauza întregii țări, sprijinul acordat de păturile cele mai largi ale poporului sînt numai cîteva fapte care dădeau glas voinței de unire a întregii națiuni române. Încrederea în apropierea ceasului izbăvitor era atît de mare încît nici dramaticele evenimente din toamna anului 1916 și din primăvara anului 1917, cînd două treimi din teritoriul României a fost cotropit de armatele Puterilor Centrale nu au putut stăvili dorința și voința neclintită de unire a tuturor românilor.

În condițiile ocupării unei mari părți a teritoriului țării noastre de către trupele inamice, a înăspririi și mai mult a contradicțiilor economice

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 34, nr. 8, p. 1423–1444, 1981

şi social-politice existente, s-a intensificat lupta revoluţionară, de eliberare naţională şi socială, mişcarea pentru unitate naţională; ea se desfăşura în ritm crescînd, pe măsura prelungirii războiului, atît în vechea Românie cît şi în provinciile subjugate. Jaful, teroarea, samavolniciile de tot felul au stîrnit revolta şi ura întregului popor. Mişcarea de rezistenţă împotriva cotropitorilor, cuprindea cele mai largi clase şi pături sociale, atingînd momentele de culme ale eroismului în bătăliile de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz.

Vestea revoluţiei din februarie 1917 din Rusia şi prăbuşirea ţarismului, a victoriei Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie a dat un nou imbold avîntului revoluţionar pe toate meridianele globului, a răsunat ca un îndemn înflăcărat la lupta pentru realizarea aspiraţiilor de libertate şi autodeterminare a tuturor popoarelor lumii. Intensificarea luptelor de eliberare naţională, înfrîngerile militare suferite de Puterile Centrale au reprezentat un factor puternic în accelerarea destrămării Imperiului austro-ungar. Se adeverea astfel demonstraţia pe care F. Engels i-a făcut-o socialistului român Ioan Nădejde în ianuarie 1888, cînd îi arăta că numai după ce ţarismul se va prăbuşi, fie într-o luptă cu foştii membri ai Sfintei Alianţe, fie într-o revoluţie internă, învechita monarhie austro-ungară va cădea şi ea, iar naţiunile de acolo se vor organiza după cum vor voi [1]. De altfel, în 1916, V. I. Lenin califica monarhia austro-ungară drept „o uniune şubredă a cîtorva clici de paraziţi sociali”, subliniind că „lichidarea Austro-Ungariei nu reprezintă istoriceşte decît o continuare a destrămării Turciei, fiind, ca şi aceasta, o necesitate a procesului istoric de dezvoltare” [2].

Această previziune s-a adeverit în cursul anului 1918, cînd pe ruinele acestui imperiu au apărut noile state naţionale suverane şi independente ale popoarelor din centrul şi sud-estul Europei.

Revoluţia burghezo-democratică din februarie 1917 din Rusia şi prăbuşirea ţarismului, cursul pe care îl luase revoluţia socialistă, a stimulat şi facilitat lupta de eliberare a popoarelor. Această mişcare cu larg caracter burghezo-democratic a cuprins şi masele din teritoriile româneşti aflate sub dominaţie străină.

Victoria Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, a Partidului bolşevic, condus de V. I. Lenin, a însemnat, totodată, afirmarea, pe primul plan al vieţii social politice, a unei serii de principii, de lozinci transformate în realitate, care aparţineau tezaurului socialismului ştiinţific, marxismului. Multe dintre ele figuraseră pe steagul de luptă al mişcării muncitoreşti din toate ţările, decenii de-a rîndul, ele erau cunoscute maselor. Dar triumful lor în Rusia, aplicarea lor concretă în viaţă, au dat un impuls nemaicunoscut pînă atunci avîntului de luptă al muncitorilor, al maselor populare, dornice de libertate şi de o viaţă mai bună, pe diferite meridiane ale globului.

Unul dintre aceste principii a fost principiul autodeterminării popoarelor [3]. Pe baza lui, lupta pentru desăvîrşirea unităţii naţionale a poporu-

---

[1] *Presa muncitorească şi socialistă din România*, vol. I, (1865—1899), partea I-a (1865—1889), Bucureşti, 1964, p. 188—190.

[2] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 30, Bucureşti, Editura politică, 1964, p. 8.

[3] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *Viaţa politică în România, 1918—1921*, Ediţia a II-a, completată, Bucureşti, 1976, p. 10—11.

lui român se intensifică şi mai mult. Un rol important în această luptă l-au avut şi cele 14 puncte expuse de preşedintele S.U.A., Woodrow Wilson, în faţa Senatului, la 8 ianuarie 1918, care cuprindeau, de fapt, programul Antantei cu privire la problemele politice, economice şi naţionale ale Europei. Afirmarea, de preşedintele Wilson, a principiului de dreptate pentru toate popoarele şi naţiunile şi dreptul acestora de a trăi în condiţii, egale de libertate şi siguranţă, indiferent de erau puternice sau slabe, mici sau mari, însemna confirmarea implicită a dreptului naţiunilor la autodeterminare[4].

În condiţiile create de desfăşurarea evenimentelor în anul 1918, destrămarea dublei monarhii nu mai putea fi amînată; masele largi populare, lupta lor pentru drepturi sociale şi naţionale au imprimat acestui proces legic, istoriceşte inevitabil, un ritm alert şi un sens ireversibil. Chiar de la începutul anului are loc în Austro-Ungaria o grevă desfăşurată cu o putere neobişnuită în principalele centre ale imperiului (Viena, Budapesta, Praga, Timişoara etc.), la care au participat sute de mii de muncitori care au cerut încetarea războiului şi încheierea păcii, dreptul popoarelor din monarhie la autodeterminare etc.

În mişcarea popoarelor pentru autodeterminare naţională şi înlăturarea dominaţiei străine se încadrează şi lupta poporului român. Ea a avut un caracter larg, burghezo-democratic, antrenînd ţărănimea, clasa muncitoare, intelectualitatea, celelalte forţe sociale şi politice.

Pe temeiul principiilor lui V. I. Lenin, care în broşura din septembrie 1917 *Sarcinile proletariatului în revoluţia noastră*, arăta că „în chestiunea naţională, partidul proletar trebuia să susţină mai întîi proclamarea şi înfăptuirea imediată a libertăţii depline de despărţire de Rusia pentru toate naţiunile şi popoarele asuprite de ţarism, înglobate cu forţa sau ţinute cu forţa în graniţele statului, adică anexate"[5].

În provinciile româneşti din Austro-Ungaria vestea victoriei Revoluţiei din Rusia, a prăbuşirii fostei „temniţe a popoarelor" a trezit speranţe şi a impulsionat lupta pentru eliberarea naţională, în cadrul căreia un rol important au avut foştii prizonieri transilvăneni întorşi din Rusia, martori direcţi ai realităţii revoluţionare şi mulţi dintre ei participanţi la primele lupte pentru apărarea Puterii sovietice. Într-un vibrant articol, intitulat *Către fraţii ruşi*, ziarul „Adevărul", organul socialiştilor români din Transilvania, saluta la 26 noiembrie 1917, Revoluţia din Octombrie pentru nobila idee de pace între popoare pe care o anunţa, pentru afirmarea dreptului popoarelor la autodeterminare, lozincă deosebit de apropiată aspiraţiilor întregii populaţii româneşti a Transilvaniei subjugate imperiului austro-ungar. „Preamăriţi fiţi voi, socialiştii ruşi... (pentru că) voi cereţi ca nici o naţiune să nu ţină în asuprire pe alta, nici un neam să nu fie subjugat şi fiecare popor să aibă dreptul de a se conduce".

Ideea autodeterminării popoarelor, proclamată în Rusia bolşevică, a avut un ecou extraordinar de puternic în cele mai largi mase ale poporului român. Însuşi cuvîntul rusesc „Samoopredelenie" (autodeterminare) devenise aşa de cunoscut, încît scriitorul George Ranetti îl folosea ca

[4] *Destrămarea monarhiei austro-ungare* (1900—1918), Bucureşti, 1964, p. 99—100.

[5] V. I. Lenin, *Despre problema naţională şi naţional-colonială*, Bucureşti, E.P.L.P., 1958, p. 465.

titlu într-un editorial din ziarul „România", la 4 ianuarie 1918, unde scria : „Cel mai covîrşitor şi de neprevăzut eveniment este acela petrecut în Rusia... Întîmplarea din Rusia, judecînd miezul lucrurilor, se cade să ne fie prilej de bucurie şi să îndreptăţească şi mai mult speranţele noastre în triumful principiului naţionalităţilor... Samoopredelenie ! Dezrobirea naţiunilor din Rusia a fost, pe lîngă organizarea societăţii pe baze democratice, lozinca înscrisă pe steagul roşu al revoluţiunii — Samoopredelenie va fi".

Referindu-se la perspectiva desăvîrşirii unităţii naţionale a poporului român, ca urmare a afirmării principiului autodeterminării de către revoluţia victorioasă din octombrie, cunoscutul scriitor conchidea : „Evenimentele ce se desfăşoară în Rusia ar trebui să convingă şi pe cei mai pesimişti dintre noi că niciodată izbîndirea idealului naţional românesc n-a fost mai aproape" [6].

În aceste împrejurări lupta popoarelor subjugate din monarhia austro-ungară se accentua atît de mult, încît pe plan internaţional s-a impus în mod hotărît necesitatea de a desfiinţa imperiul multinaţional. Congresul naţionalităţilor întrunit la Roma în zilele de 10/23 aprilie 1918, la care au participat reprezentanţii cehilor, sîrbilor, polonezilor şi românilor, a adoptat 3 hotărîri de o însemnătate deosebită cu privire la dreptul fiecărei naţiuni de a se constitui ca stat independent sau a se uni cu statul său naţional, dacă exista un astfel de stat ; declararea Austro-Ungariei instrument al Germaniei şi principal obstacol în realizarea drepturilor popoarelor asuprite ; hotărîrea de a duce lupta în comun împotriva agresorului tuturor — monarhia austro-ungară [7].

În contextul general al luptei românilor din provinciile istorice aflate sub dominaţie străină, proclamaţia soldaţilor transilvăneni din armata austro-ungară, prizonieri în Rusia, adoptată la Darniţa (lîngă Kiev) la 16/29 aprilie 1917, exprimă, în puţine cuvinte, năzuinţa spre unire a românilor de pe tot întinsul vechii Dacii : „Astăzi, cînd noi românii, ca şi celelalte neamuri subjugate, ne-am convins definitiv, că nouă, ca români, nu ne mai este posibilă existenţa în cadrele statului Austro-Ungar şi în întreaga noastră fiinţă etnică şi politică, formăm un trup unic şi nedespărţit cu toate celelalte părţi constitutive ale naţiunii române, cerem cu voinţă nestrămutată încorporarea noastră la România liberă, pentru a forma împreună cu ea, un singur Stat Naţional Românesc, pe care îl vom zidi pe bazele celei mai înaintate democraţii. Credem ferm — se spunea în încheiere — că între viitoarele state fericite, naţionale şi democratice, va fi şi România tuturor românilor" [8].

Adunarea şi manifestul-proclamaţie sînt acte de o valoare incontestabilă prin principiile afirmate, prin maturitatea programului politic formulat, prin orizontul larg al înţelegerii problemei naţionale ; ele sînt exprimarea limpede a voinţei de autodeterminare a populaţiei româneşti majoritare din Transilvania, de unire necondiţionată cu România.

---

[6] „România", organ al intereselor naţionale, 4 ianuarie 1918.

[7] G. Mironescu, *Aperçu sur la question roumaine*. Paris, 1918. St. Pascu, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 273.

[8] *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, 1918—1928, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 121—122.

După adunarea de la Darniţa, zeci de mii de voluntari români din Ardeal s-au îndreptat spre România pentru a se înrola în armata română şi a lupta pentru idealul naţional. Primul batalion de voluntari a plecat la 1 august 1917 pe front, participînd sub comanda generalilor Alexandru Averescu şi Ieremia Grigorescu la marile bătălii de apărare victorioase din vara lui 1917, de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz.

Marile manifestaţii şi demonstraţii organizate în tot cursul anului 1918, participarea întregului popor la cauza Unirii, acţiunile iniţiate de asociaţiile şi societăţile culturale, în fruntea lor aflîndu-se intelectuali şi oameni politici ca Nicolae Iorga, Barbu Ştefănescu Delavrancea, Mihail Sadoveanu, Dr. I. Cantacuzino, ca şi membri ai Consiliului naţional român de la Paris în frunte cu Take Ionescu, Nicolae Titulescu, Traian Vuia, Octavian Goga, Vasile Lucaciu ş.a., exprimau actul de voinţă al întregii naţiuni române[9]. Aşa, de exemplu, în Proclamaţia de la Iaşi din 6 octombrie 1918, adoptată la marea manifestaţie din Piaţa Unirii organizată cu ocazia întoarcerii în ţară a primelor detaşamente de români transilvăneni, se spunea: „Cerem să fim eliberaţi de sub jugul monarhiei austro-ungare şi sîntem hotărîţi să luptăm prin toate mijloacele şi pe toate căile ca întreg neamul românesc să fie constituit într-un singur stat naţional şi liber"[10].

În condiţiile luptei generale a naţionalităţilor asuprite din Imperiul habsburgic, la 24 septembrie 1918 are loc şedinţa Comitetului executiv al partidului naţional român din Transilvania în cadrul căreia se hotărăşte reluarea contactelor cu conducătorii partidului social-democrat. La rîndul său, Comitetul central al Secţiei române a Partidului social-democrat, a luat la 25 septembrie, o hotărîre asemănătoare, privind legăturile cu P.N.R. Drept urmare, reprezentanţii celor două partide ale românilor din Transilvania au hotărît, la 6 octombrie, colaborarea lor în vederea înfăptuirii Unirii cu ţara, în cadrul unui Consiliu Naţional.

La 12 octombrie a avut loc la Oradea o nouă şedinţă a Comitetului executiv al P.N.R., în cadrul căreia s-a elaborat textul unei declaraţii de principii şi se afirma hotărîrea poporului român la autodeterminare ce va fi citită în Parlamentul de la Budapesta, la 18 octombrie 1918 în aceeaşi zi în care Austro-Ungaria primea răspunsul negativ din partea Antantei cu privire la condiţiile de armistiţiu[11], iar Tisza Istvan, primul ministru ungar recunoştea public că războiul a fost pierdut. „Comitetul executiv al Partidului Naţional Român din Ardeal şi Ungaria — se spunea în declaraţia citită de Al. Vaida—ca organ politic al naţiunii române din Ardeal şi Ungaria, constată că urmările războiului îndreptăţesc pretenţiunile de veacuri ale naţiunii române la deplina libertate naţională. Pe temeiul firesc că fiecare naţiune poate hotărî singură şi liber de soarta sa — un drept care este acum recunoscut şi de către guvernul maghiar prin propunerea de armistiţiu a monarhiei — naţiunea română doreşte să facă acum uz de acest drept şi reclamă în consecinţă şi pentru ea dreptul ca, liberă de orice înrîurire străină, să hotărască singură aşezarea ei printre naţiunile libere. Organul naţional al Naţiunii române din Ungaria şi Ardeal nu recunoaşte îndreptăţirea acestui parlament şi acestui guvern să se

---

[9] Ştefan Pascu, *Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968, p. 273—274.
[10] *Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, Bucureşti, 1934, p. 28.
[11] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 32.

considere ca reprezentante ale naţiunii române ca să poată reprezenta la Congresul general de pace interesele naţiunii române din Ungaria şi Ardeal. Căci apărarea intereselor ei, naţiunea română o poate încredinţa numai unor factori desemnaţi de propria ei Adunare naţională.

Naţiunea română, care trăieşte în monarhia austro-ungară aşteaptă şi cere, după multe suferinţe de veacuri, afirmarea şi valorificarea drepturilor ei nestrămutate şi inalienabile la deplina viaţă naţională" [12].

Declaraţia de autodeterminare a reprezentat un moment istoric fundamental pentru naţiunea română, pentru desăvîrşirea unităţii sale politice şi de stat, un document de mare importanţă programatică şi practică. Pe baza ei şi în numele principiilor cuprinse în ea s-au desfăşurat toate acţiunile naţiunii române din Austro-Ungaria în perioada următoare. Prin conţinutul ei declaraţia a făcut o puternică impresie asupra opiniei publice din monarhie şi a fost primită cu deosebit entuziasm de românii de pe ambele versante ale Carpaţilor [13].

Atitudinea naţiunii române a contribuit în mod decisiv la grăbirea procesului de lichidare a unui regim despotic şi agresiv, la sfărîmarea cătuşelor asupririi naţionale în tot imperiul Austro-Ungar [14].

La 14 octombrie 1918, Consiliul socialist din Praga dă semnalul unei greve generale; printre doleanţele greviştilor se afla înscrisă şi dorinţa expresă de creare neîntîrziată a Republicii Cehoslovace independente [15]. Masele muncitoare conduse de comitete de acţiune sau de consiliile socialiste, cereau proclamarea Republicii Cehoslovace. La 28 octombrie, cînd la Praga s-a auzit că guvernul austriac a acceptat condiţiile de pace, poporul a ieşit pe străzile oraşului, cerînd cu insistenţă proclamarea oficială a independenţei. Comitetul Naţional a proclamat în aceeaşi zi independenţa Cehoslovaciei, reuşind ca în trei zile să preia administraţia militară şi civilă a viitorului stat cehoslovac.

În aceeaşi perioadă, la Zagreb şi în alte oraşe iugoslave au loc puternice demonstraţii de masă în care se cere insistent proclamarea independenţei; la 29 octombrie Consiliul Naţional Croat, întrunit la Zagreb, proclamă unirea croaţilor, sîrbilor şi slovenilor din Austro-Ungaria şi despărţirea lor de aceasta. La 24 noiembrie, Consiliul Naţional Croat proclamă unirea cu Serbia care se unise şi ea cu Muntenegru. La 1 decembrie 1918, s-a proclamat unirea tuturor slavilor de sud, luînd fiinţă astfel un singur stat sîrbo-croato-sloven, care avea să primească, în 1929, denumirea de Iugoslavia [16].

Şi polonezii din Austro-Ungaria au constituit la 28 octombrie 1918 o Comisie de lichidare cu sediul la Cracovia şi au anunţat unirea Galiţiei cu statul polonez, creat la 6 octombrie 1918; unirea a devenit efectivă la mijlocul lunii noiembrie [17].

---

[12] *Marea Unire de la 1 decembrie 1918*, p. 24—25.

[13] *Desăvîrşirea unificării statului naţional român*, Bucureşti, 1968, p. 368.

[14] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 327.

[15] I. N. Melnikov, A. I. Nedorozova, S. I. Prasalova, N. A. Leonov, *Istoriia Cehoslovakii*, vol. III, Moscova, 1960, p. 34.

[16] Nicolae Copoiu, *Ideile marxismului biruitor şi lupta popoarelor pentru autodeterminare în anul 1918*, în „Anale de istorie", nr. 6/1968, p. 54—55.

[17] *Destrămarea monarhiei austro-ungare*, p. 163.

Avalanşa se rostogolea cu putere nimicitoare. Destrămarea Austro-Ungariei s-a repercutat inclusiv asupra naţiunilor dominante. La 28 octombrie, la Viena, izbucneşte greva generală; mii de muncitori şi soldaţi manifestă pe străzile capitalei, cerînd pace şi abolirea monarhiei. La 30 octombrie la Viena a fost convocată Adunarea naţională provizorie, care la 12 noiembrie a proclamat Republica Austria.

La 25 octombrie 1918, la Budapesta s-a creat Consiliul Naţional Maghiar; la 28 octombrie, într-o manifestaţie de stradă, masele cer proclamarea republicii şi preluarea puterii de către Consiliul Naţional. La 31 octombrie se formează un guvern alcătuit din reprezentanţii Consiliului Naţional Maghiar; la 16 noiembrie este proclamată Republica Ungară Independentă.

Către sfîrşitul anului 1918, lupta pentru formarea statului naţional român unitar intră într-o nouă etapă de dezvoltare [18]. La 18/31 octombrie 1918 s-a constituit Consiliul Naţional Român Central, „ca unicul for care reprezenta voinţa poporului român," format din şase social-democraţi: Tiron Albani, Ion Fluieraş, Enea Grapini, Iosif Jumanca, Iosif Renoiu, Basiliu Surdu şi şase reprezentanţi ai P.N.R.: Vasile Goldiş, Aurel Lazăr, Teodor Mihali, Ştefan Ciceo-Pop, Al. Vaida-Voevod şi Aurel Vlad [19].

Pe întreg teritoriul Transilvaniei s-au format consilii naţionale regionale, locale şi gărzi naţionale, ca organe ale mişcării burghezo-democratice, care activau sub conducerea Consiliului Naţional Român.

Constituirea Consiliului Naţional Român, cu larg caracter popular, a dat un nou impuls luptei pentru eliberarea Transilvaniei şi unirea ei cu ţara. Într-un articol de fond, intitulat „Ce vrem?", organul de presă al socialiştilor români „Adevărul", arăta că: „revoluţia şi capitulaţia a creat pentru toate naţiunile din ţară putinţa ca singure să-şi hotărască soarta, singure să decidă asupra viitorului lor şi singure să-şi croiască cadrele de stat în care vor dori să trăiască în viitor... Consiliul Naţional Român este chemat a merge cu un pas mai departe şi a declara în mod clar şi lămurit că voim ca întreg poporul român din Ungaria, Transilvania şi Banat să fie întrebat prin referendum, printr-o votare obştească, în ce cadre de stat voieşte să trăiască în viitor" [20].

La 10 noiembrie — în condiţiile creşterii presiunilor din partea maselor populare pentru autodeterminare şi unire — Consiliul Naţional Român a adresat Consiliului naţional maghiar un ultimatum, prin care cerea „puterea deplină prin guvernare asupra teritoriilor locuite de români în Ardeal şi Ţara ungurească", pe baza dreptului de autodispoziţiune a neamurilor, urmînd ca o comisie mixtă să stabilească modalităţile de predare a guvernării [21]. Nota semnifica hotărîrea neclintită a poporului român de a se conduce singur, prin reprezentanţii săi.

La 13 noiembrie, la Arad, au început tratativele între delegaţiile Consiliului Naţional Român şi Consiliului naţional maghiar (Budapesta). Răspunsul delegaţiei maghiare la nota ultimativă din 10 noiembrie, încerca, de fapt, să ocolească esenţa cererilor românilor, propunînd menţi-

[18] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 16—17.
[19] „Adevărul", 21 octombrie/3 noiembrie 1918.
[20] *Idem*, 28 octombrie/10 noiembrie 1918.
[21] I. Clopoţel, *Revoluţia de la 1918*, p. 80.

nerea integrităţii Ungariei ,,pînă la tratativele de pace", ca un fel de scut faţă de ,,bolşevismul care ameninţa pe toţi deopotrivă", cu acordarea autonomiei grupurilor naţionale din Transilvania. A doua zi, 14 noiembrie, la reluarea tratativelor, V. Goldiş a citit un Comunicat al Consiliului Naţional Român în care se declara că ,,naţiunea română pretinde cu tot dreptul independenţa sa de stat şi nu admite ca acest drept să fie întunecat prin rezolvări provizorice care pe de altă parte nu oferă nici o garanţie care şi pînă la rezolvarea definitivă ar putea asigura ordinea publică, siguranţa averii şi a vieţii pe teritoriile locuite de români"[22]. O ultimă încercare a delegaţiei maghiare de a menţine Transilvania în frontierele Ungariei, prin acordarea unei largi autonomii (,,cele 11 puncte") a fost şi ea respinsă de reprezentanţii românilor, care voiau recunoaşterea clară a dreptului lor la autodeterminare. Poziţiile opuse ale celor două delegaţii au dus la eşecul tratativelor de la Arad.

La 15 noiembrie, a doua zi după eşuarea tratativelor, Consiliul Naţional Român face cunoscut ,,regulamentul pentru alegerea deputaţilor Adunării Naţionale".

Consultarea poporului reprezenta modalitatea cea mai democratică de rezolvare a problemei majore ce frămînta în această etapă conştiinţa întregii naţiuni.

Românii din Transilvania au trecut cu energie la pregătirea adunării de la Alba Iulia. În manifestul lansat la 7/20 noiembrie 1918 se arăta că : ,,Mersul irezistibil al civilizaţiunii omeneşti a scos şi neamul nostru românesc din întunericul robiei la lumina conştiinţei de sine... Vrem să trăim alături de celelalte naţiuni ale lumii, liberi şi independenţi" [23].

În editorialul *La Alba Iulia* ziarul ,,Adevărul" scria că : ,,Se vor întruni toţi reprezentanţii neamului românesc din Ungaria şi Ardeal, şi prin cuvîntul lor vor arăta lumii întregi voinţa întregului neam. Se va arăta în primul rînd că naţiunea română, care veacuri de-a rîndul a suportat jugul robiei naţionale, voieşte acum să devină cu desăvîrşire liberă şi să se contopească într-un singur stat naţional. Români din Transilvania şi din Ungaria, fără deosebire de clasă, voiesc să se unească cu fraţii lor de peste munţi... Prin aceasta, se va înfăptui, în fine, ceea ce înainte cu 300 de ani a fost zădărnicit prin uneltirile barbare ale unor tirani şi prin lipsa de conştiinţă naţională a poporului românesc de atunci. Drama naţională săvîrşită pe Cîmpia Turzii se va ispăşi acum prin hotărîrea istorică ce va lua-o Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia. A sosit, aşadar, plinirea vremii. Dar nu e numai aceasta ceea ce se va săvîrşi la Alba Iulia. Căci nu e vorba acum numai de dezrobirea naţională, ci şi de ridicarea asupritului popor român la o treaptă socială mai înaltă şi omenească" [24].

Alba Iulia — locul de convocare al adunării — era pe deplin indicat pentru desfăşurarea Marelui Sfat Naţional ; era un vechi centru al Daciei romane, centrul celei dintîi uniri politice a românilor sub Mihai Viteazul,

---

[22] *Marea Unire de la 1 Decembrie*, p. 36—37.

[23] ,,Românul", anul VII, nr. 11, 8/21 noiembrie 1918.

[24] ,,Adevărul", anul XIV, nr. 46, 17/30 noiembrie 1918.

locul martiriului lui Horea, Cloşca şi Crişan. Locul întemniţării lui Avram Iancu; era oraşul cu numeroase şi adînci semnificaţii în istoria poporului român" [25].

Cele zece zile în care s-au făcut pregătirile pentru Adunarea de la Alba Iulia au fost cele mai entuziaste, mai înfrigurate, mai emoţionante din istoria Românilor din Transilvania, a întregului popor român, care aştepta ultimul act al desăvîrşirii unităţii sale statal-naţionale.

Adunările pentru alegerea deputaţilor în Marele Sfat, la care au participat muncitori, meseriaşi, intelectuali, ţărani, femei şi bărbaţi, vîrstnici şi tineri au afirmat solidaritatea tuturor românilor în jurul celei mai mari probleme din istoria poporului, voinţa lor nestrămutată de unire. Din cele mai depărtate regiuni s-au îndreptat spre Alba Iulia zeci de mii de români, unii pornind la drum aproape imediat ce a fost comunicată data şi locul adunării, toţi cîntînd „Deşteaptă-te Române" şi purtînd steaguri tricolore. „N-avem nevoie să ne-o spunem unul altuia — scria în acele zile Ilie Cristea în ziarul „Glasul Ardealului" — e destul să ne privim în ochi pentru ca să ne convingem că ceasul a sosit. Cuvîntul, păstrat pînă acum în cutele cele mai adînci ale sufletului, se va rosti unanim, măreţ şi nestrămutat. Unirea noastră va fi indiscutabilă" [26].

La 1 decembrie 1918 (18 noiembrie stil vechi) s-au strîns la Alba Iulia, pe Cîmpul lui Horea, peste 100.000 de oameni, muncitori, ţărani, intelectuali, meseriaşi veniţi să consfiinţească actul legic, obiectiv şi progresist de încheiere a procesului de formare a statului naţional unitar român. La adunare erau prezenţi 1228 de delegaţi aleşi prin vot de cercurile electorale sau de organizaţiile politice şi de instituţiile româneşti din Transilvania, printre care oameni politici şi fruntaşi ai mişcării naţionale. Au fost prezenţi 150 de delegaţi ai social-democraţiei române, reprezentînd aproape 70.000 de muncitori organizaţi, atît români cît şi maghiari, germani şi de alte naţionalităţi [27].

Adunarea de la 1 decembrie 1918 a adoptat istorica „Declaraţie de la Alba Iulia", prin care Marea Adunare Naţională a proclamat solemn unirea Transilvaniei şi Banatului cu România pentru toate veacurile [28].

Lui Vasile Goldiş, om de vastă cultură şi de înaintate concepţii social-politice, i-a revenit cinstea să prezinte în faţa delegaţilor o hotărîre care prevedea la pct. 1: „Adunarea Naţională a tuturor românilor din Transilvania, Banat şi Ţara Ungurească, adunaţi prin reprezentanţii lor îndreptăţiţi la Alba-Iulia, în ziua de 18 noiembrie/1 decembrie 1918, decretează unirea acelor români şi a tuturor teritoriilor locuite de dînşii cu România...". În continuare, documentul prevedea: „deplina libertate naţională şi drepturi egale tuturor naţionalităţilor conlocuitoare de a se instrui, administraţie şi judecată în limba naţională, libertate confesională, vot universal, egal, direct şi secret, libertatea presei şi de asociere, reforma agrară etc".

Hotărîrea a fost primită în unanimitate de delegaţi cu mare însufleţire. Solemn, preşedintele adunării a anunţat: „Adunarea Naţională a

---

[25] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 365.
[26] „Glasul Ardealului", 17/30 noiembrie 1913.
[27] Tiron Albani, *Douăzeci de ani de la Unire*, vol. I, Oradea, 1938, p. 225—228.
[28] *Marea Adunare Naţională întrunită la Alba Iulia în ziua de 1 decembrie 1918. Acte şi documente*, vol. I, p. 14—18.

poporului român din Transilvania, Banat şi părţile ungurene a primit rezoluţiunea prezentată prin Vasile Goldiş în întregimea ei şi astfel unirea acestor provincii româneşti cu ţara mamă este pentru toate veacurile decisă" [29].

Atmosfera acelor clipe de neuitat era astfel prezentată de poetul socialist Emil Isac într-un interviu acordat ziarului maghiar „Koloszvári Hirlap", din 3 decembrie : „Începe apoi actul oficial. Are cuvîntul Goldiş, care citeşte de pe hîrtie ceea ce este scris în inimi. Nu voi relata ceea ce spunea Goldiş, căci fiecare cuvînt al lui reprezintă o bucăţică din timp. Şi cînd răsună cuvîntul care este singura dorinţă a naţiunii noastre române... se revarsă singura dorinţă, din mii de guri cuvintele bucuriei : românii s-au unit. Un lanţ s-a sudat între inimi. El nu poate fi sfărîmat... Ceea ce a urmat ni se pare un vis. Stafetele călări duc ştirea. Răsună trîmbiţele orchestrelor, este difuzat imnul român şi masa porneşte acum în joc. S-a înfăptuit. Un popor s-a eliberat".

La 27 martie 1918, ca urmare a unei largi mişcări burghezo-democratice a aplicării în viaţă a principiilor de egalitate şi autodeterminare a popoarelor, proclamate de V. I. Lenin, teritoriul dintre Prut şi Nistru denumit de politicienii imperiului ţarist Basarabia, s-a unit cu România. Această hotărîre a fost adoptată de Sfatul Ţării, organ reprezentativ, ales pe baze democratice [30].

În Bucovina, Consiliul naţional, format din deputaţii români în parlamentul de la Viena şi reprezentanţii vieţii publice, cu larga participare a maselor largi populare, a proclamat la 15/28 noiembrie 1918, în Adunarea constituantă „unirea pe veci a Bucovinei cu România" [31].

În ianuarie 1919, naţionalitatea germană din Transilvania, întrunită la Mediaş, a hotărît în unanimitate recunoaşterea unirii Transilvaniei cu România. Printr-un manifest s-a adus la cunoştinţă hotărîrea populaţiei săseşti de alipire la România, trimiţînd „poporului român salutul său frăţesc împreună cu urările cordiale la îndeplinirea idealurilor sale naţionale" [32]. Aceeaşi atitudine au adoptat şi şvabii din Banat, care, întruniţi în congresul de la Timişoara, din august 1919, şi-au exprimat dorinţa unirii lor la România, considerînd că hotărîrea de la Alba Iulia este o chezăşie pentru dezvoltarea lor etnică şi culturală [33]. În ianuarie 1919 populaţia evreiască din Transilvania a aderat şi ea la hotărîrea de unire a Transilvaniei cu România [34].

Formarea statului naţional unitar român a fost opera întregului popor român. Marea Adunare populară de la Alba Iulia, care a proclamat unirea Transilvaniei cu România, uriaşele manifestări organizate de masele populare din toate provinciile româneşti au consfinţit voinţa de unire a întregii naţiuni. Unirea a fost încununarea victorioasă a luptei seculare duse de cele mai înaintate forţe ale poporului român, de cărturarii şi marii gînditori ai neamului, a voinţei întregului popor român,

---

[29] Ion Clopoţel, *op. cit.*, p. 121–123.
[30] Mircea Muşat, Ion Ardeleanu, *op. cit.*, p. 23–24.
[31] *Idem*, p. 28.
[32] I. Lupaş, *Lecturi din izvoarele istorice române*, Bucureşti, 1929, p. 210–212.
[33] *Idem*, p. 293.
[34] Şt. Pascu, *op. cit.*, p. 387.

Caracterul cvasiconcomitent al hotărîrilor de unire cu România — 27 martie, 28 noiembrie şi 1 decembrie —, conţinutul identic al programelor mişcărilor revoluţionare burghezo-democratice de eliberare naţională a românilor, caracterul şi componenţa forţelor sociale participante la această luptă au ilustrat şi au dovedit unitatea de aspiraţii, comunitatea idealului naţional: desăvîrşirea statului român unitar.

Înfăptuirea marii Uniri din 1918 nu a aparţinut unei singure clase sociale, unei pături sociale sau unui partid politic, ci ea a constituit scopul şi acţiunea întregii naţiuni române; pentru acest ideal au acţionat toate forţele societăţii româneşti. De aceea, coordonata fundamentală a politicii externe româneşti promovată după 1918 de toate guvernele şi partidele politice nu putea să fie alta decît aceea de a impune spre confirmare şi recunoaştere pe plan internaţional a energicelor hotărîri pe care masele populare le înfăptuiseră prin lupta lor necurmată.

România a participat la Conferinţa de pace de la Paris în 1919, ca ţară care făcuse în primul război mondial supreme sacrificii umane şi materiale, îşi respectase obligaţiile asumate, fapt recunoscut şi de personalităţi politice ale vieţii internaţionale.

Eroismul românilor în lupta pentru desăvîrşirea unităţii naţionale şi statale fusese apreciat şi elogiat de conducători şi oameni politici din ţările aliate. Astfel, la 6 noiembrie 1918 Secretarul Departamentului de stat al Statelor Unite, Robert Lansing scria lui Take Ionescu la Paris că „guvernul Statelor Unite simpatizează profund cu voi şi nu va neglija — îndată ce va veni momentul — să se folosească de influenţa sa, ca justele drepturi politice şi teritoriale ale poporului român să fie obţinute şi asigurate împotriva oricărei agresiuni străine" [35]. Cîteva zile mai tîrziu, S. Pichon, în numele guvernului francez, dădea asigurări lui Take Ionescu că „în momentul cînd victoriile armatelor aliate anunţă triumful apropiat al principiilor de justiţie care vor asigura eliberarea şi recunoaşterea României, aceia care ca Dvs. n-au disperat niciodată şi aceia care vin mereu în număr tot mai mare să se înroleze pentru a lupta alături de noi, făcînd să fluture din nou pe cîmpurile de luptă culorile naţionale ale Ţărilor Române, vor prepara împreună cu noi, într-o colaborare credincioasă, un viitor din care cele două ţări ale noastre vor ieşi mai strîns unite şi prin încercările comune" [36]. La rîndul său, ministrul de externe al Marii Britanii Arthur Balfour, apreciind eforturile şi sacrificiile României, asigura că la Conferinţa de pace se va bucura de întreaga simpatie şi sprijin din partea guvernului privind cauza comună [37].

Recunoaşterea în repetate rînduri de către Marile Puteri ale Antantei a principiului autodeterminării popoarelor şi a dreptului legitim al poporului român la unitatea naţională şi statală, afirmarea înaltelor principii de echitate şi dreptate ce urmau a sta la baza organizării postbelice a lumii, toate acestea erau de natură să sporească încrederea României, ca şi a altor state mici şi mijlocii în opera ce urma să o înfăptuiască Conferinţa

---

[35] *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşu. 1918—1928*, vol. III, Bucureşti, 1929, p. 1462.

[36] *Idem*, p. 1461.

[37] *Idem*, p. 1462—1463.

de pace. Mai ales că România aducea spre recunoaştere oficială a acestui for internaţional hotărîrile istorice ale poporului român proclamate solemn şi definitiv în adunările reprezentanţilor maselor largi populare de la Chişinău, Cernăuţi şi Alba Iulia. De aceea, Conferinţa păcii de la Paris nu a fost în situaţia de a crea ea un stat român întregit. Acesta era înfăptuit prin opera poporului român. Conferinţa a fost chemată să dea consacrare juridică noului statut teritorial şi politic, prin recunoaşterea principiului autodeterminării naţionale. Prin aceasta poporul român punea comunitatea internaţională în faţa unui fapt împlinit, ca şi la 1859.

Aşadar, Conferinţa de pace nu urma să ofere României un dar, ci ea trebuia să consacre o cerinţă de bază a dreptului istoric care s-a dezvăluit cu atîta putere în faţa întregii lumi încît şi cei mai neîmpăcaţi adversari ai poporului român au trebuit să înţeleagă această cerinţă fundamentală a istoriei. Pentru realizarea acestei cerinţe România intrase în primul război mondial, transformînd participarea sa într-un război al întregului popor. Tocmai de aceea marile puteri nu puteau ignora situaţia de fapt din această parte a Europei, unde pe ruinele fostelor imperii se realizaseră statele naţionale unitare. Istoricul francez Pierre Renouvin în lucrarea sa *Histoire des relations internationales*, ajunge şi el la concluzia că „distrugerea dublei monarhii era un fapt împlinit înainte chiar ca guvernul imperial să fi semnat, la 3 noiembrie, armistiţiul de la Villa-Giusti. Această distrugere a fost realizată prin voinţa popoarelor... Conferinţa de pace nu face altceva decît să înregistreze rezultatele obţinute" [38]. Asupra conţinutului tratatelor de pace îşi vor pune amprenta aceste realităţi, expresia voinţei şi luptei revoluţionare a popoarelor de realizare a statelor naţionale unitare.

Programul Conferinţei de pace, convocată pentru începutul anului 1919 la Paris, întrecea ca importanţă pentru popoare toate congresele şi conferinţele din trecut. Pacea urma, în interesul tuturor, să împiedice orice posibilitate la o hegemonie politică, economică sau militară, să pună în aplicare principiile de autodeterminare naţională, să recunoască statele nou constituite. În acelaşi timp, Conferinţa trebuia să refacă harta Europei, conform voinţei popoarelor, în aşa fel ca nici o naţiune sau părţi ale aceleiaşi naţiuni să nu mai fie incorporate unui stat străin prin încălcarea flagrantă a voinţei acestor popoare. Conferinţa Păcii se găsea în situaţia de a constata sfîrşitul marilor imperii, a căror integritate era materialiceşte imposibil de a mai fi conservată şi ai cărui moştenitori erau în general recunoscuţi : Cehoslovacia, Polonia, România, Iugoslavia, Austria şi Ungaria. Misiunea conferinţei era astfel redusă la fixarea detaliilor frontierelor, care practic fuseseră trasate prin lupta şi voinţa maselor populare. „De fapt, aşa cum aprecia istoricul american J. A. S. Grenville — aliaţii şi Statele Unite au venit la Paris ca să confirme statele noi, succesorale ale imperiului austro-ungar care s-a prăbuşit în urma înfrîngerii" [39].

În acest climat internaţional, avînd pe ordinea de zi o mare complexitate de probleme, Raymond Poincaré, preşedintele Franţei, a deschis la 18 ianuarie 1919 la Paris, Conferinţa de Pace. La Conferinţă au participat delegaţi din 32 de ţări, cu un număr variat de membri, între 1 şi 5. Dar

---

[38] P. Renouvin, *Histoire des relations internationales*, vol. 7, Paris, 1958, p. 114.
[39] J. A. S. Grenville, *The Major International Treaties 1914—1973*, Methuen Co Ltd., p. 45.

acest „Parlament al lumii”, cum a fost caracterizată Conferința, se deschidea de fapt sub auspiciile Statelor Unite ale Americii, Marii Britanii, Franței, Italiei și Japoniei.

Din delegația română făceau parte primul ministru Ion I. C. Brătianu, șeful delegației, N. Mișu, ambasador la Londra, Victor Antonescu, ministrul României la Paris, generalul C. Coandă, Alexandru Vaida-Voievod, C. Diamandi, iar mai tîrziu N. Titulescu și dr. I. Cantacuzino. Delegația României, în temeiul mărețelor înfăptuiri ale poporului român, a jertfelor sale din timpul războiului, precum și a tratatului din 4/17 august 1916, care prevedea că după război România urma să participe la încheierea păcii „cu aceleași drepturi ca și aliații” [40], a militat pentru respectarea locului ce i se cuvenea.

Statele participante au fost împărțite în puteri mari, cu interese nelimitate, și în puteri mici, cu interese limitate, România fiind încadrată în a doua categorie. La deschiderea Conferinței, marile puteri, care încheiaseră cu România tratatul din august 1916, au declarat caduce [41] clauzele acestui tratat, inclusiv cele care prevedeau înfăptuirea idealului național. „Argumentul” marilor puteri era nejust, dacă țineau seama de faptul că pacea de la Buftea-București, fusese încheiată cu consimțămîntul Aliaților, aceștia recunoscînd situația dramatică în care se găsea România după încheierea păcii de la Brest—Litovsk părăsită și trădată, după însăși expresia ministrului Franței la București, Saint-Aulaire. Marile puteri și-au rezervat dreptul de a decide ședințele la care puteau să participe celelalte delegații, inclusiv delegația română. Partea română a fost de cîteva ori invitată să-și expună punctul de vedere în fața „Consiliului celor patru”, al „Consiliului miniștrilor de externe” sau a altor organe, în cadrul cărora dreptul de a decide îl aveau reprezentanții marilor puteri [42].

Printre problemele cele mai grele ce urmau să fie luate în discuție și soluționate de Conferință au fost : problema teritorială, — mai cu seamă în zonele unde în decursul timpului, alături de populațiile de baștină se așezaseră și alte neamuri ; problema reparațiilor urmărind stabilirea unui echilibru economic între țările europene victorioase, care au suferit grave pierderi materiale și umane în timpul războiului și Germania, care n-a cunoscut războiul pe teritoriul său, stabilirea echilibrului european și preîntîmpinarea violării dreptului internațional prin tendințe revizioniste și revanșarde ; înființarea Societății Națiunilor, ca organism internațional ce avea misiunea de a asigura tuturor statelor, mari și mici, garanții mutuale și independență politică și integritate teritorială [43].

Din cauza deosebirilor de interese dintre marile puteri, care aveau cuvîntul hotărîtor, lucrările Conferinței înaintau destul de greu, justificînd

---

[40] Arhiva M. A. E., fond Conferința de pace de la Paris.

[41] V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României, noiembrie, 1919—martie 1920*, Sibiu, 1925.

[42] La început organul de conducere al Conferinței a fost „Consiliul celor zece”, format din șefii guvernelor și miniștrii de externe ai S.U.A., Angliei, Franței, Italiei și Japoniei. Din 24 martie 1919, însă, delegația Japoniei n-a mai luat parte la ședințele organului de conducere al Conferinței, decît atunci cînd s-au discutat probleme ce o interesau. S-a format și a funcționat pînă la 28 iunie 1919 „Consiliul celor patru”, alcătuit din șefii guvernelor celor patru mari puteri, iar după aceea a funcționat „Consiliul șefilor delegațiilor marilor puteri”; concomitent a funcționat „Consiliul miniștrilor de externe” al marilor puteri.

[43] P. Renouvin, *Le traité de Versailles*, Paris, 1969, p. 9—11.

expresia unui participant la Conferinţă, care declara că „este mai uşor să distrugi decît să clădeşti".

După mai bine de 5 luni, tratatul de la Versailles a fost semnat la 28 iunie, în sala oglinzilor din istoricul palat al „Regelui Soare", de către reprezentanţii puterilor aliate şi asociate şi ai Germaniei învinse. Acest tratat a constituit baza şi cadrul tratatelor speciale ce i-au urmat : Tratatul de la Neuilly din 27 septembrie 1919, cu Bulgaria, Tratatul de la Trianon din 4 iunie 1920 cu Ungaria, Tratatul de la Sèvres din 10 august 1920 cu Turcia şi Tratatul de la Paris din 23 octombrie 1920.

Reprezentanţii României au dialogat în primul rînd cu delegaţii din „Comitetul pentru studierea chestiunilor teritoriale privind România", ale cărui lucrări au început la 11 februarie 1919. În cadrul acestui Comitet, care a discutat traseul frontierelor româneşti, Franţa, Anglia, Italia şi ulterior S.U.A. în virtutea dreptului istoric, a principiului autodeterminării naţionale, a voinţei plebiscitare a maselor populare exprimată la Alba Iulia, au recunoscut unirea Transilvaniei cu România.

Această hotărîre a reprezentat baza analizei întreprinsă în Consiliul Miniştrilor de Externe şi Consiliul Suprem, care la 11 şi 13 iunie 1919 au recunoscut unirea Transilvaniei şi Bucovinei cu România.

Concomitent se pregătea formularea condiţiilor cuprinse în tratatele ce trebuiau prezentate ţărilor învinse, Germania şi Austria în primul rînd. În ceea ce priveşte România, marile puteri au refuzat să discute cu ea clauzele tratatului cu Germania. La 2 mai 1919, referindu-se la modul de a proceda al celor patru, şeful delegaţiei române arăta că „situaţia creată statelor mici la conferinţă este nedreaptă, deoarece tratativele cu Germania începuseră „iar nouă nu ni s-au comunicat încă bazele pe care se fac. Sforţările mele în zilele acestea — spunea I. I. C. Brătianu — au drept obiect chestiunea despăgubirilor, care şi ea este concepută în aceleaşi simţăminte de marile puteri" [44]. Potrivit tratatului de la Versailles semnat cu Germania, stabilirea „reparaţiilor" germane şi a cotelor cuvenite diferitelor ţări, printre care şi România, intrau în sarcina ulterioară a Comisiei de reparaţii, alcătuită din reprezentanţii S.U.A., Angliei, Franţei, Italiei şi Belgiei. În ciuda protestelor sale guvernul român nu a fost admis în comisie. Ca urmare, acordul de la Spa, din 16 iunie 1920, a rezervat României 1% din reparaţiile datorate de Germania.

Repetatele intervenţii ale delegaţiei române în această problemă au rămas fără rezultat, marile puteri apreciind că Germania nu poate să fie considerată răspunzătoare pentru pagubele suferite de România. Se făcea o mare nedreptate poporului român care a suportat în timpul războiului jaful ocupanţilor germani şi uriaşe pierderi materiale care s-au ridicat la imensa sumă de 31 miliarde lei aur, precum şi mari pierderi umane.

La 28 iunie 1919, România, pusă în faţa faptului împlinit, a semnat tratatul de pace cu Germania, fără a obţine justele sale revendicări.

Tratatul de pace cu Austria a fost negociat de marile puteri în acelaşi spirit. Abia la 29 mai 1919, în urma unei note verbale, adresate preşedintelui Conferinţei de pace, G. Clemenceau de către delegaţiile română, polonă,

---

[44] Arhiva C. C. al P.C.R., fond 103, dosar 17. Vezi şi Gh. Zaharia, *Consideraţii asupra politicii externe a României. 1919—1929*, în „Probleme de politică externă a României. 1919—1939, Bucureşti, Editura militară, 1971, p. 121.

sîrbă, cehoslovacă şi greacă, acestora li s-a prezentat un rezumat al proiectului de tratat. Proiectul recunoaştea, prin articolul 59, unirea Bucovinei cu România, legiferînd astfel justeţea hotărîrii adunării constituante din 28 noiembrie 1918, de unire cu România a acestei părţi a Moldovei de sus răpită de Habsburgi în 1774 [45]. În acelaşi timp tratatul conţinea o serie de clauze menite să faciliteze intervenţia marilor puteri în viaţa economică şi politică a României. Nemulţumit de „soluţiile" marilor puteri în această problemă, şeful delegaţiei române la Conferinţa de pace, în telegrama din 3 iunie 1919 arăta că „situaţia aici s-a precipitat şi s-a agravat foarte tare. De fapt, în tratatul prezentat Austriei, România nu figurează decît pentru a-şi vedea impuse condiţiuni care-i jignesc independenţa politică şi compromit grav libertatea economică. Convingerea mea este că noi în nici un fel nu putem primi asemenea condiţii. Am moştenit o ţară independentă şi chiar pentru a-i consolida graniţele, nu-i putem jertfi neatîrnarea" [46].

În tratat, sub pretextul grijii faţă de drepturile minorităţilor naţionale, marile puteri încercau să pună la îndoială deplina independenţă de stat a României şi să-şi asigure posibilitatea de a interveni în treburile interne ale ţării. Edificator este articolul 60 al acestui tratat, care prevedea dreptul „principalelor puteri aliate şi asociate" de a decide măsurile „pe cari le vor crede necesare" pentru a ocroti drepturile şi interesele minorităţilor naţionale din România. Aceleaşi drepturi şi le arogau marile puteri şi în ce priveşte „ocrotirea comerţului exterior şi tranzitului [47]. Corespunzător ultimelor prevederi din Proiectul de tratat, România trebuia să semneze o convenţie care timp de cinci ani după semnarea păcii cu Austria, acorda liberul tranzit pentru toate mărfurile, mijloacele de transport şi supuşii „puterilor aliate şi asociate", fără nici un fel de vamă şi în condiţii cel puţin egale cu cele rezervate cetăţenilor români. Totodată se impunea României plata unei importante părţi a datoriei de stat a fostei monarhii Austro-Ungare, precum şi alte sarcini financiare. În acest fel marile puteri urmau deci să se bucure de „porţi deschise" pentru pătrunderea în economia românească, acapararea petrolului şi a celorlalte surse de materii prime.

De la început delegaţia română a refuzat acceptarea acestoı prevederi. În intervenţia din şedinţa plenară a Conferinţei din 31 ma . 1919, şeful delegaţiei României a precizat că : „în interesul libertăţii şi al j ıstiţiei pentru toţi, tot ca şi în cel al propăşirii sale interne, România este hotărîtă a asigura drepturile minorităţilor. În acelaşi interes, ea nu cere pentru sine ca stat independent nici un tratament excepţional ; dar ea nu poate nici să primească a îndura un regim special, la care nu sînt constrînse alte state suverane" ; totodată el a propus pentru proiectul de tratat următorul text : „România acordă tuturor minorităţilor de limbă, neam şi credinţă care locuiesc înăuntrul noilor sale hotare drepturi egale cu cele care aparţin cetăţenilor români". În privinţa comerţului, a propus de asemenea următoarea formulă : „România este dispusă a lua toate măsurile destinate a

---

[45] M. Daşcovici, *Interesele şi drepturile României în texte de drept internaţional public*, Iaşi, 1936, p. 22.

[46] Arhiva C. C. al P.C.R., fond 104, dosar 8597, fila 81.

[47] I. Ionaşcu, P. Bărbulescu, Gh. Gheorghe, *Tratatele internaţionale ale României, 1354—1920*, Bucureşti, 1975, p. 426.

uşura tranzitul şi a dezvolta comerţul cu celelalte naţiuni"[48].

Atitudinea negativă a marilor puteri de respingere a propunerilor făcute de România a determinat, în cele din urmă, plecarea lui Ion I. C. Brătianu de la Paris la 19 iunie/2 iulie 1919[49]. Memoriul depus pe masa Conferinţei cu această ocazie sublinia că „în proiectul de tratat cu Austria se jignesc în chipul cel mai grav, în mai multe privinţe, drepturile şi interesele României"; amestecul marilor puteri în treburile sale interne prevăzute în tratatul cu Austria, „este incompatibil cu demnitatea, cu liniştea internă şi cu interesele economice ale unui stat suveran"[50]. „I. I. C. Brătianu a reuşit să demonstreze — aşa cum arăta istoricul american Sherman D. Spector — că România nu mai putea să rămînă un permanent subiect de maşinaţiune a marilor puteri care vor încerca să o folosească ca pe un pion. Brătianu a răsturnat conceptul stabilit, cum că ţările europene mai mici au doar un control marginal asupra propriului lor destin"[51].

Noul guvern, prezidat de generalul Văitoianu, a refuzat în mod constant, semnarea tratatului cu Austria, în pofida notelor ultimative repetate trimise României de către Consiliul suprem al celor patru. La 28 noiembrie 1919, răspunzînd unei astfel de note, guvernul român, într-un lung memoriu adresat Conferinţei de Pace, a demonstrat drepturile României, stat independent şi suveran, de a decide liber asupra tuturor chestiunilor de politică internă şi externă, marile sacrificii făcute în război alături de Antantă, încălcarea de către aliaţii ei a propriilor obligaţii luate în mai multe rînduri prin tratate internaţionale, a demonstrat motivele pentru care nu poate accepta semnarea tratatului cu Austria şi a tratatului special[52]. Guvernul român — se arăta într-un memoriu — nu poate să adere deci, la articolul din proiectul de tratat cu Austria, referitor la garantarea drepturilor minorităţilor şi la organizarea tranzitului şi comerţului. În forma sa actuală, acest articol prevede o obligaţie ce nu s-a impus niciodată pînă acum, nici chiar unui duşman învins. În rezultatele sale practice el compromite independenţa unui stat liber şi constituie un fenomen de agitaţie neîncetată, o poartă deschisă intenţiilor de a pune în pericol securitatea politică şi dezvoltarea economică a României. Ca şi celelalte acţiuni ale României, nici această nouă intervenţie nu a fost luată în consideraţie de marile puteri diriguitoare ale Conferinţei Păcii. Pentru a o izola şi a pune România în faţa unui fapt împlinit, marile puteri au semnat Tratatul cu Austria la 10 septembrie 1919. Chiar în aceste împrejurări guvernul român a insistat pentru impunerea cererilor sale juste şi a continuat să refuze semnarea tratatului. Guvernul Văitoianu şi-a dat demisia la sfîrşitul lunii noiembrie. Guvernul de sub preşedinţia lui Al. Vaida-Voievod, rezultat în urma primelor alegeri desfăşurate pe baza votului universal, la care a participat şi populaţia din teritoriile care se uniseră cu ţara în

---

[48] Arhiva M.A.E., fond Conferinţa de Pace de la Paris. Expunere făcută de Ion I. C. Brătianu la 31 mai 1919 în faţa Conferinţei de Pace; vezi şi Mircea Djuvara, *Trebuie oare să semnăm tratatul cu Austria?*, Bucureşti, 1919, p. 23—24.

[49] „Le Matin" din 26 iunie 1919.

[50] Ion Rusu-Abrudeanu, *România şi războiul mondial*, Bucureşti, 1921, p. 306—313.

[51] Sherman D. Spector, *Rumania at the Paris, Peace Conference. A study of the diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York, 1962, p. 235.

[52] *Op. cit.*, p. 316 şi 324. Vezi şi V. Moisuc, *Diplomaţia României şi problema apărării suveranităţii şi independenţei naţionale în perioada martie 1938—mai 1940"*, Bucureşti, 1971.

anul 1918, a adoptat în mod firesc aceeaşi poziţie. Aprobînd poziţia delegaţiei la Conferinţa de Pace, Adunarea Deputaţilor în şedinţa din decembrie 1919 arăta : „Noi, ca orice stat independent, nu putem să primim în relaţiile dintre stat şi cetăţenii săi, controlul vreunui alt stat. Şi nici un stat independent, oricare îi ar fi întinderea, nu se cuvine să primească acest control. Nu poate să-l primească România pentru că nu există în concepţiunea noastră, în ce priveşte independenţa, „state mari şi state mici", iar noi înţelegem că să avem la noi relativ la legile interne şi la relaţiunile statului cu cetăţenii săi în interiorul său, tot atîta libertate şi independenţă ca oricare altă mare putere" [53]. La ultimatumul Consiliului Suprem, care cerea acceptarea condiţiilor „fără discuţie, fără rezerve şi fără condiţii" [54], guvernul român a declarat categoric miniştrilor aliaţi la Bucureşti că nu va semna tratatul fără modificările cerute.

Tratatul semnat cu Austria la Saint-Germain la 18 decembrie 1919, în care se aduseseră unele modificări, a confirmat dreptul popoarelor la autodeterminare şi formarea unor state independente şi suverane pe ruinele vechii monarhii austro-ungare [55]. Tratatul de pace cu Austria recunoştea şi unirea Bucovinei cu România.

În timpul guvernului Vaida au început negocierile în vederea tratatului de pace cu Ungaria. Prin acest tratat se conferea consacrare juridică actului istoric înfăptuit de masele largi populare în memorabila adunare de la Alba Iulia prin care Transilvania se unise cu patria mumă. „Tratatul de la Trianon — scrie Nicolae Titulescu, unul dintre semnatarii lui — apare tuturor românilor, şi îndeosebi celor din Ardeal, o consfinţire a unei ordini de drept mult mai redusă decît aceea pe care veacuri de convieţuire şi suferinţe comune au săpat-o în conştiinţa istorică... Această reacţie instinctivă constituie cel mai frumos omagiu adus Conferinţei Păcii şi cea mai strălucită mărturie a permanenţei operei ei" [56].

Dezbaterile privind încheierea acestui tratat au început la 3 martie 1920. Timp de două luni Conferinţa a studiat documentarea ungară. La 6 mai, ea a remis delegaţiei ungare un complet de acte, alcătuit dintr-o scrisoare de trimitere, din răspunsul Conferinţei la toate notele Ungariei şi din textul definitiv al tratatului de pace. Scrisoarea adresată delegaţiei ungare de A. Millerand, preşedinte al Conferinţei de pace, constituie dovada seriozităţii cu care Conferinţa de pace a dezbătut problemele Ungariei. „După matură chibzuinţă, puterile aliate şi asociate au decis de a nu modifica pe nici un punct clauzele teritoriale conţinute în condiţiile de pace.Dacă s-au hotărît la aceasta, cauza este că s-au convins că orice modificare a fruntariilor fixate de ele ar aduce inconveniente şi mai grave decît acelea pe care le denunţă delegaţia ungară". În continuare, subliniind faptul că Conferinţa Păcii a avut de confirmat o situaţie rezolvată prin lupta maselor populare, aşa cum a fost şi în cazul României, el nota : „Voinţa popoarelor s-a exprimat în zilele de octombrie şi decembrie 1918, cînd dubla monarhie s-a năruit şi cînd populaţiunile de mult timp oprimate

---

[53] Dezbaterile Adunării Deputaţilor. Şedinţele din 16—17 decembrie 1919, p. 345.

[54] V. V. Tilea, *Op. cit.*, p. 32 şi 211.

[55] Eliza Campus, *Politica externă a României în perioada interbelică*, Bucureşti, 1975, p. 9—10.

[56] Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Bucureşti, 1976, p. 407.

s-au unit cu fraţii lor italieni, români, iugoslavi, cehoslovaci. Evenimentele care s-au produs la această epocă constituie tot atîtea mărturii noi despre sentimentele naţionalităţilor pe vremuri subjugate" [57].

Această poziţie adoptată de Conferinţă reflecta adevărul istoric întemeiat pe recunoaşterea dreptului străvechi al populaţiei româneşti asupra teritoriului său, chiar dacă în timpul perioadelor de opresiuni străină, alături de ei, s-au aşezat în împrejurări diferite şi alte populaţii. Însăşi delegaţia guvernului ungar la Conferinţa de Pace, care pretindea Transilvania în numele unor false argumente „istorice", s-a văzut nevoită să recunoască faptul că, potrivit chiar statisticilor ungare din 1910, populaţia Transilvaniei era în majoritate românească [58].

Tratatul de pace cu Ungaria, iscălit la Trianon la 4 iunie 1920 de dr. I. Cantacuzino şi N. Titulescu, recunoştea unirea Transilvaniei cu România. Adunarea Deputaţilor a României a ratificat tratatul de la Trianon la 26 august 1920, iar Senatul la 17 august [59]. Ratificarea tratatului de Marea Britanie şi Franţa, a prilejuit cercurilor reacţionare din aceste ţări noi posibilităţi de susţinere a vechilor stări de lucruri din centrul şi răsăritul Europei, de a torpila hotărîrile Conferinţei de Pace prin insistenţa asupra unor plebiscite. Cu ocazia ratificării Tratatului de la Trianon în Camera Comunelor secretarul de stat Harmeworth preciza o realitate incontestabilă, „regatul Ungariei s-a descompus într-o largă măsură în părţile sale componente înainte de începerea lucrărilor Conferinţei de Pace" [60]. În mai 1921, Marea Britanie a ratificat tratatul. Cu ocazia dezbaterilor prilejuite de ratificarea tratatului de la Trianon, în iunie 1921, Aristide Briand susţinînd frontierele stabilite pentru România, integritatea sa teritorială, arăta: „Franţa nu va interveni niciodată pe lîngă guvernele aliate şi prietene pentru a aduce vreo atingere oarecare, oricît de mică ar fi ea, drepturilor acesteia de suveranitate naţională" [61].

La 11 iunie 1919, Consiliul miniştrilor de externe al Conferinţei de Pace a convocat pe reprezentanţii României şi ai Cehoslovaciei pentru a le comunica graniţele stabilite între aceste ţări şi Ungaria de Consiliul Suprem; la 13 iulie, o notă semnată de G. Clemenceau şi adresată guvernului român făcea cunoscut în mod oficial frontiera dintre România şi Ungaria [62].

O altă latură a activităţii diplomatice a României a fost în anii 1918—1921 stabilirea unor relaţii de bună vecinătate cu Rusia Sovietică.

La sfîrşitul anului 1917 şi începutul anului 1918, legăturile dintre România şi Rusia Sovietică s-au înrăutăţit, ajungîndu-se pînă la ruperea relaţiilor diplomatice dintre cele două state. În acest context, Republica Independentă Sovietică Ucraina a adresat la 15 februarie un ultimatum

---

[57] *The hungarian peace negotiatiations*, vol. I, Buda-Pest, 1920. p. 163.

[58] *Traile de Paix entre les puissances allées et associes et la Hongrie, Protocole et declaration. Du 4 Juin 1920 (Trianon)*, Bucureşti, Imprimerie de l'état, 1920.

[59] *Monitorul Oficial*, nr. 136 din 21 septembrie 1921.

[60] Viorica Moisuc, *Tratatul de la Trianon — consacrare internaţională a legitimităţii Unirii Transilvaniei cu România*, „Anale de istorie", nr. 3, 1976.

[61] *Ibidem*.

[62] H. W. Templerley, *A History of the Peace Conference*, vol. IV, 1921—1924, London, p. 230.

guvernului român [63], urmat de o serie de alte note (16 martie [64], 12 aprilie [65], 5 mai [66] etc.), documente a căror idee fundamentală era nerecunoașterea actului unirii din 27 martie 1918. În răspunsul său din 19 iunie 1918, guvernul român își exprima încrederea în posibilitatea stabilirii unor relații normale de colaborare între cele două state, apreciind că „nici o țară n-ar putea trăi o viață normală fără să întrețină relații permanente cu celelalte țări, și cu atît mai mult relații strînse, cordiale și de bună vecinătate cu țările de care o separă frontierele" [67].

La 12 iulie 1919, V. I. Lenin aprecia că „în toate statele dușmane nouă cresc forțele ce ne sînt prietene. În statele mici, de pildă în țări ca Finlanda, Letonia, Polonia, România, toate încercările de a coaliza marea și mica burghezie în vederea luptei împotriva noastră s-au soldat printr-un eșec" [68]. Refuzul guvernului român de a participa la intervenția armată a puterilor occidentale în sprijinul lui Vranghel, Kolceak și altor generali albi, refuzul de a sprijini Polonia în războiul cu Rusia Sovietică a determinat o îmbunătățire a relațiilor dintre cele două țări.

Într-un astfel de context, la începutul anului 1920 s-a manifestat din partea ambelor părți intenția începerii unor tratative bilaterale pentru așezarea relațiilor româno-sovietice în cadre juridice normale. Este de remarcat faptul că însăși angajarea acestor discuții — într-un moment cînd marile puteri occidentale nici nu se gîndeau să recunoască statul sovietic, duceau tratative cu reprezentanții emigrației ruse și cu „guverne" fantomă ale contrarevoluționarilor — ilustra luciditatea cercurilor conducătoare românești, care considerau o necesitate imperioasă pentru interesele vitale ale României existența unor relații bune cu țara vecină, indiferent de regimul ei politic intern.

Poziția României față de Rusia Sovietică a fost precizată de primul ministru, Al. Vaida-Voevod, într-o declarație publică, pe următoarele coordonate : România nu se află în stare de război cu Rusia, nu va săvîrși nici un act de agresiune împotriva acesteia, dar își va apăra granițele cu toate forțele sale ; în ceea ce privește problema Basarabiei, România o consideră definitiv rezolvată, prin voința liber exprimată a maselor populare din această provincie, în octombrie 1917, ianuarie și martie 1918, în virtutea dreptului de autodeterminare [69].

La 31 ianuarie 1920, Al. Vaida-Voievod a delegat pe D. N. Ciotori să ducă tratative neoficiale cu reprezentanți ai guvernului sovietic, urmînd ca apoi să se convoace o conferință româno-sovietică. La Copenhaga, în zilele 9—14 februarie s-au dus tratative între D. N. Ciotori și M. M. Litvinov, reprezentantul Rusiei Sovietice. Delegatul român, în numele guvernului,

---

[63] Arhiva M.A.E., fond 71/U.R.S.S., dosar 131. Telegramă din Kiev din 15 februarie 1918, semnată general Coandă. Ultimatumul Ucrainei este semnat de Muraviev și Smirnov.

[64] *Idem.* Telegramă trimisă de ministrul de externe al Ucrainei, Gulubovici, guvernelor român, german, austro-ungar, turc și bulgar, Kiev, 16 martie 1918.

[65] *Notes échangées entre le Gouvernement Roumaine et le Gouvernement de l'Ukraine,* Jassy, 1918, p. 1, nota nr. 1512, Kiev, 12 aprilie 1918, semnată Golubovici și Lubynsky.

[66] *Idem,* p. 4—6, notă nr. 2928, Kiev, 5 mai 1918, semnată Lisoguby și Doroșensky.

[67] *Idem,* p. 15. Răspunsul guvernului român la nota din 5 mai 1918 a guvernului Ucrainei, Iași, 19 iunie 1918, semnat de ministrul de externe C. C. Arion; vezi și Arhiva M.A.E., fond. 71//U.R.S.S., vol. 133. Telegramă circulară către oficiile diplomatice ale României, Iași, 2 iunie 1918, semnată C. C. Arion.

[68] V. I. Lenin, *Opere complete,* vol. 39, București, 1966, p. 89.

[69] V. V. Tilea, *Acțiunea diplomatică a României,* Sibiu, 1925, p. 92—133.

a propus ca la conferinţa care va avea loc să figureze ca obiectiv principal recunoaşterea oficială de către guvernul sovietic a intrării Basarabiei în componenţa României, precum şi restituirea tezaurului român. Ca urmare a acestor discuţii, la 24 februarie 1920, Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al R.S.F.S.R. relevă în telegrama adresată lui Al. Vaida-Voievod că „guvernul sovietic al Rusiei consideră că toate problemele litigioase dintre cele două ţări pot fi soluţionate pe calea tratativelor de pace şi că toate chestiunile teritoriale pot fi rezolvate prin bună înţelegere" [70]. La 26 februarie 1920, Consiliul de Miniştri, la care a participat şi şeful Marelui Stat Major, generalul Prezan, ca şi N. Iorga, P. Bujor, preşedinţi ai celor două camere, I. Maniu, preşedintele Consiliului Dirigent din Transilvania, s-a pronunţat pentru normalizarea relaţiilor cu Rusia [71].

La 3 martie 1920, Al. Vaida-Voievod a comunicat telegrafic lui Cicerin că primeşte „propunerea formală de a intra în negocieri de pace şi de a stabili, printr-o aplanare amicală a diferendelor, relaţii paşnice şi raporturi avantajoase şi binefăcătoare pentru ambele părţi" [72]. Vorbindu-se de raporturile româno-sovietice, în telegramă se arată că „forţată de evenimentele şi luptele din Rusia, România a observat şi observă constant atitudinea de a se abţine de la orice imixtiune în afacerile interne ale poporului vecin" [73].

În timp ce între guvernul român şi sovietic se stabiliseră contacte în vederea convocării unei conferinţe, guvernul Al. Vaida-Voievod a fost demis la 13 martie 1920.

În noul cabinet, prezidat de generalul Averescu, conducerea Ministerului de Externe, a avut-o la început Duiliu Zamfirescu, iar în mai 1920 Take Ionescu. Guvernul sovietic a reînnoit noului cabinet român propunerile de negocieri directe. Guvernul sovietic a adresat la 6 august 1920 guvernului român o notă de pace în care propunea convocarea unei conferinţe, declarînd că se vor „putea obţine avantaje serioase pentru ambele părţi şi că România va rămîne mulţumită de rezultatele ei, din cauza posibilităţii de rezolvare prin bună înţelegere a tuturor litigiilor care au apărut între ambele ţări" [74].

Ca răspuns la propunerile sovietice de a se convoca Conferinţa de Pace, Take Ionescu a declarat că guvernul român se consideră legat de promisiunea care a dat-o puterilor aliate şi pentru aceasta el nu considera necesar să intre în mod nemijlocit în tratative cu guvernul sovietic [75]. Guvernul sovietic a declarat la 19 august că singura cale pentru încheierea tratatului cu Rusia sînt tratativele directe. „Noi sîntem convinşi — se arată în notă — că este în interesul ambelor părţi a începe de urgenţă aceste tratative" [76].

---

[70] Arhiva M.A.E., Fond. U.R.S.S., Relaţii cu România, 1920, dosar 22. Telegramă adresată lui Vaida de către Cicerin; vezi şi *Dokumenti vneşnei politiki S.S.S.R.*, vol. II, Moskva, 1958, p. 350.

[71] N. Iorga, *Memorii*, vol. II, p. 345—346; Arhiva M.A.E. vol. 42, Dosare speciale, Telegrama 4035 din 27 II. 1920.

[72] *Dokumenti vneşnei politiki S.S.S.R.*, vol. II, p. 403; vezi şi Arhiva M.A.E. dosarul citat, doc. 20, Telegrama lui Vaida adresată lui Cicerin.

[73] *Idem.*

[74] Arhiva M.A.N., fond 71, 1920—1944, Polonia, vol. 64, *Istoricul* relaţiilor românopolone, 1919—1939, cap. I, fila 3.

[75] *Dokumenti vneşnei politiki SSSR*, vol. III, p. 83.

[76] *Idem*

La 28 octombrie 1920 s-a semnat la Paris de către reprezentanții Angliei, Franței, Italiei și Japoniei, pe de o parte, și ai României, pe de altă parte, tratatul prin care se recunoștea suveranitatea României asupra teritoriului dintre Prut, Nistru și Marea Neagră.

Tratatele de pace încheiate în anii 1919—1920 consfințeau voința popoarelor de a-și făuri state naționale sau de a-și desăvîrși unitatea de stat, așa cum au fost România, Polonia, Iugoslavia și Cehoslovacia.

Perioada anilor 1918—1921, ani de luptă eroică a poporului român pentru afirmarea lui ca națiune independentă și suverană, s-a încheiat cu recunoașterea internațională a hotărîrilor luate prin voința unanimă a maselor populare, de unire a tuturor teritoriilor românești într-un singur stat național.

În perspectiva istoriei, marile înfăptuiri ale poporului român, realizate în 1918 și confirmarea lor prin hotărîrile Conferinței de Pace, pun și mai mult în evidență faptul că România nu a făcut parte din rîndul profitorilor unei păci realizată prin bunăvoința învingătorilor sau a cîștigătorilor aduse de hazardul biruinței într-un război, ci a fost expresia vie, dinamică, a națiunii române, a aspirațiilor de veacuri ale unui popor hotărît să trăiască unit, liber și independent în vatra strămoșească unde s-a zămislit. Aceste coordonate de afirmare, apărare a unității și integrității țării, de păstrare a independenței și suveranității naționale, care se identifică cu idealurile poporului român, au jalonat direcțiile politicii externe românești din perioada interbelică, cu toate limitele care au caracterizat interesele de clasă ale cercurilor burgheziei și moșierimii.

Istoria demonstrează că formarea statului național unitar nu a fost rezultatul unui eveniment de conjunctură. Relevînd împrejurările istorice ale desăvîrșirii acestui proces tovarășul Nicolae Ceaușescu arată : „Desfășurarea evenimentelor istorice demonstrează în modul cel mai categoric faptul că Unirea nu a fost efectul unei întîmplări, rodul unei simple conjuncturi favorabile sau al înțelegerilor intervenite la masa tratativelor, ci rezultatul luptei hotărîtoare a celor mai largi mase ale poporului, un act de profundă dreptate națională, realizarea unei concordanțe legice între realitatea obiectivă și drepturile inalienabile ale poporului, pe de o parte, și cadrul național cerut cu stringență de aceste realități. Tratatul de pace încheiat ulterior n-a făcut decît să consfințească starea de fapt existentă, situația creată ca urmare a luptei maselor populare din România și din Transilvania, a întregului nostru popor" [77]. Conferința de pace de la Paris n-a făcut decît să consfințească o situație de fapt, creată de lupta poporului român.

Înfăptuirea unității statului român a realizat cadrul național și social-economic pentru dezvoltarea României moderne, a avut o înrîurire pozitivă asupra întregii evoluții economice, politice și sociale a țării, pentru afirmarea ei pe arena internațională ca un stat unitar, suveran, animat de dorința menținerii păcii și colaborării între popoare.

---

[77] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, Editura politică, București, 1979, p. 275.

LA CONFIRMATION INTERNATIONALE DE LA GRANDE UNION DE 1918

RÉSUMÉ

L'étude fondée sur des riches sources d'archives, la presse du temps, les œuvres spéciaux concernant les années 1914—1918 et surtout l'époque d'après guerre, présente la lutte du peuple roumain pour la formation de l'Etat national unitaire.

Par la riche documentation les auteurs analysent les evénements et les actions qui ont préparé l'union des territoires roumains trouvés sous la domination étrangère, relevant le rôle des masses populaires pour l'accomplissement de l'unité nationale.

La plus grande partie de l'étude est affectée à la présentation de la position des Etats européens à la Conférence de Paix de Paris qui avait consacré les actes de l'union décidés par les masses populaires en 1918.

Les auteurs se réfèrent en détail à la justesse des décisions concernant la Roumanie, au Traité de Trianon de 4 juin 1920 ainsi qu'à la reconnaissance de l'accomplissement de l'Etat national unitaire roumain.

CONTRIBUȚIA ACTIVĂ A REVOLUȚIONARILOR ROMÂNI LA DEZBATEREA PROBLEMELOR DIN MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ INTERNAȚIONALĂ (1872–1921)

DE

AUGUSTIN DEAC

Spiritul solidarității internaționale a celor ce muncesc de pretutindeni a animat din totdeauna muncitorimea română, militanții din mișcarea socialistă, comuniștii din țară, partidul revoluționar al proletariatului român, indiferent de denumirea pe care a avut-o începînd cu 1893, anul lui de naștere. Crearea partidului proletar al clasei muncitoare, constituit la scară națională a favorizat extinderea și întărirea legăturilor mișcării socialiste din România cu alte partide și organizații muncitorești internaționale.

Sînt cunoscute de altfel, în parte, preocupările militanților revoluționari români, de a informa organizațiile muncitorești din țară, prin presa muncitorească și socialistă, ca și prin grai viu, despre luptele sociale și politice, pe care muncitorimea organizată din diferite țări le ducea pentru îmbunătățirea condițiilor lor materiale, împotriva reacțiunii din statele respective, pentru afirmarea nestingherită a organizațiilor lor politice și profesionale în viața social-politică a țărilor lor. Pe larg au fost popularizate și în România acțiunile revendicative, marile demonstrații și manifestații organizate peste hotare pentru atingerea acestor scopuri.

Dovedind o înțelegere profundă a spiritului de solidaritate cu proletariatul de pretutindeni, muncitorimea română, pe măsura întăririi și dezvoltării organizațiilor ei politice și profesionale, a contribuit prin diferite mijloace la sprijinirea acestor lupte drepte ale fraților ei de clasă de peste hotare. În același timp muncitorii români au simțit sprijinul frățesc — moral și material — al muncitorimii din diferite țări cu ocazia unor mari acțiuni desfășurate în țară.

Desigur, despre această latură a solidarității internaționale, precum și despre legăturile pe care le-au promovat organizațiile muncitorești din România cu o seamă de organizații politice și profesionale din diferite țări, privind perioada 1872–1921, s-a scris în literatura noastră de specialitate. Probabil nu de ajuns și complet. Ceea ce vrem să *adîncim* în acest studiu este acea apreciere, deosebit de valoroasă care se găsește în Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, și anume că Partidul clasei muncitoare din România „s-a făcut cunoscut prin *contri-*

buția activă adusă la dezbaterea celor mai importante probleme ale mișcării muncitorești din perioada respectivă"[1].

Organizațiile revoluționare din țara noastră au participat la activitatea Internaționalei I, secțiunea din Timișoara fiind reprezentată la Congresul de la Haga din 1872; au fost reprezentate la majoritatea congreselor Internaționalei a II-a (La Paris în 1889, au fost 5 delegați; la Bruxelles în 1891 — 5 delegați, la Zurich în 1893 — 5 delegați, la Londra în 1896 — un delegat, la Stuttgart în 1907 — 4 delegați, la Copenhaga în 1910 — 2 delegați, la Basel în 1912 — 2 delegați; 14 delegați erau propuși pentru Congresul socialist internațional de la Viena ce urma să aibă loc între 10 și 17 aprilie 1914, dar care nu s-a mai ținut din cauza izbucnirii primului război mondial și a dezorganizării Internaționalei a II-a; Zimmerwald în 1915 — un delegat, la Congresul de constituire a Internaționalei a III-a de la Moscova în 1919, un delegat).

Într-adevăr, dacă analizăm ordinea de zi a congreselor și conferințelor Internaționalei I-a (1864—1876), ale Internaționalei a II-a (1889—1914), precum și situația existentă în general în mișcarea muncitorească din diferite țări din acești ani, apare evident preocuparea majoră privind o seamă de probleme deosebit de importante pentru afirmarea plenară a mișcării muncitorești ca o forță revoluționară. Este vorba de problema *unității de acțiune* a clasei muncitoare din fiecare țară și pe scară internațională, de problemele *păcii și ale războiului*, *mișcarea socialistă și problema țărănească*, *mișcarea socialistă și problema națională*, problema *relațiilor* dintre partide, necesitatea *aplicării* creatoare a socialismului științific la realitățile țărilor în care aceste partide acționau etc. *.

Documentele mișcării noastre muncitorești revoluționare, aflate în țară și în fondurile unor organisme muncitorești internaționale (care se păstrează în unele arhive și biblioteci de peste hotare) confirmă obiectivitatea aprecierii din Programul P.C.R. referitoare la activitatea internațională a organizațiilor muncitorești din România, poziția înaintată în dezbaterea acestor probleme, evidențiindu-se nu o dată inițiativa reprezentanților români în sublinierea importanței acestora ca și indicarea unor căi și metode realiste în rezolvarea lor. Tocmai acest mod, consecvent revoluționar, *de a gîndi* și *a acționa* a reprezentanților organizațiilor muncitorești din România, le-a adus și stima, prețuirea deosebită în mișcarea muncitorească și democratică internațională.

**

Ținîndu-se seama că în fața frontului unitar al claselor exploatatoare existent în toate statele capitaliste, se impunea și un front tot atît de unitar al tuturor exploataților și asupriților. De aceea s-a ridicat cu acuitate problema necesității înfăptuirii *unității de acțiune* atît la scară națională, în cadrele fiecărui stat cît și pe scară internațională a mișcării muncitorești, a organizațiilor ei politice și profesionale, condamnîndu-se în același timp, metodele anarhice, teroriste, care aduceau daune mișcării organizate muncitorești.

---

[1] Vezi *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 36.

* Desigur, mișcarea muncitorească internațională s-a confruntat și cu alte numeroase probleme care nu fac acum, în acest studiu, obiect de cercetare.

Militanţii revoluţionari români au acţionat hotărît pentru menţinerea *unităţii organizatorice şi politice a mişcării muncitoreşti din România* couvinşi fiind că numai această unitate principială, le dă tăria de a înfrunta politica claselor dominante, de a se afirma hotărît în apărarea intereselor fundamentale ale celor exploataţi şi asupriţi de la oraşe şi sate, de a asigura victoria finală a proletariatului — răsturnarea regimului politic bazat pe exploatare şi asuprire şi construire a noii societăţi socialiste.

În perioada care face obiectul studiului de faţă, spre deosebire de situaţia mişcării muncitoreşti din numeroase ţări europene, în România a existat doar *o singură organizaţie politică revoluţionară la scara întregii ţări şi o singură centrală sindicală.*

Unitatea a fost realizată nu ca urmare a unor cedări de la principiile fundamentale ale socialismului ştiinţific, ci al însuşirii temeinice a acestor principii de către marea majoritate a membrilor organizaţiilor socialiste revoluţionare, precum şi a grijii deosebite manifestate de conducătorii mişcării muncitoreşti din România pentru păstrarea acestei unităţi. În articolul *Dizidenţele în partidul socialist*, C. Dobrogeanu-Gherea, dînd exemplul de existenţa unor dizidenţe în mişcarea muncitorească europeană, sublinia necesitatea studierii atente „a cauzelor care le-au provocat pentru a trage toate concluziile necesare pentru activitatea noastră socială, căci negreşit putem să le evităm dacă ne vom da bine seama de ele" [2]. Tocmai manifestarea acestei griji a făcut ca teoreticianul român să aprecieze „pînă acuma (1893 — A.D.) ne-a ferit norocul de pacostea diviziunilor şi dizidenţelor" [3].

Fireşte, au fost şi unele elemente, de altfel puţine la număr, care în diferite perioade istorice n-au fost în stare să ţină pasul cu cerinţele esenţiale ale mişcării revoluţionare, elemente care ele înşile şi-au dat seama de această rămînere în urmă şi au ieşit din frontul revoluţionar, sau au fost eliminate, nezdruncinînd cu nimic unitatea partidului clasei muncitoare. Această unitate s-a păstrat cu preţul luptei întărite pentru a arăta muncitorilor avantajele deosebit de mari precum şi forţa mărită a lor în luptele sociale, datorate numai şi numai unităţii de acţiune muncitoreşti.

Păstrînd şi dezvoltînd acea trăsătură distinctă şi permanentă a mişcării noastre muncitoreşti care s-a materializat în caracterul ei unitar, în existenţa partidului politic unic, bazat pe principiile socialismului ştiinţific, reaşezarea partidului pe temeliile României reîntregite, avînd la bază principiile comuniste, a fost concepută de către revoluţionarii români în acelaşi spirit nu ca rezultat al sciziunii organizaţiilor politice muncitoreşti din ţara întreagă, cum de altfel a avut loc în mai toate ţările lumii de atunci, unde au apărut partidele comuniste, ci printr-o analiză temeinică a noilor sarcini care stăteau în faţa mişcării muncitoreşti de după înfăptuirea României Mari şi pregătirea muncitorilor pentru a-şi însuşi noul program comunist. Cum era şi firesc, au fost şi în această perioadă unele elemente care n-au înţeles sarcinile mişcării muncitoreşti în noua etapă, elemente care s-au retras, fără ca unitatea mişcării, a partidului revoluţionar să aibă de suferit. „Unitatea partidului — se arată în Manifestul Consiliului General lansat în februarie 1921, după retragerea

---

[2] C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. III, Edit. politică, Bucureşti, 1977, p. 154.
[3] *Ibidem*, p. 156.

din partid a celor 8 elemente social-democrate — nu e atinsă şi partidul întreg rămîne unit împrejurul steagului purtat cu cinste prin atîtea bătălii" [4].

Experienţa românească, în această privinţă, aducea ceva nou în mişcarea muncitorească internaţională. În România nu s-a creat în anii avîntului mişcării muncitoreşti de după desăvîrşirea statului naţional unitar român un alt partid revoluţionar, ci Partidul socialist existent a fost reaşezat la nivelul ţării reîntregite şi şi-a adoptat programul comunist, corespunzător noilor necesităţi.

Vigoarea mişcării muncitoreşti din România, caracterul său revoluţionar, au fost elementele hotărîtoare în demonstrarea necesităţii acţiunii unitare şi organizate. În această problemă fără îndoială că mişcarea revoluţionară din România lua direct din experienţa multimilenară a poporului român, sintetizată magistral în ideea că „Unde-i unul nu-i putere la nevoi şi la durere, /Unde-s doi puterea creşte şi duşmanul nu sporeşte". Tocmai din experienţa proprie, pozitivă a avîntului politic şi organizatoric al clasei muncitoare, reprezentanţi de seamă ai organizaţiilor revoluţionare de pe teritoriul patriei noastre au adoptat o poziţie unitară şi înaintată la diferite congrese socialiste internaţionale, subliniind importanţa deosebită pe care o are această unitate, atît pentru mişcarea muncitorească din fiecare ţară, cît şi pe plan internaţional. Pentru a exemplifica, menţionăm, poziţia înaintată a delegatului secţiei din Timişoara a Internaţionalei I-a, Carol Farcaş, manifestată la Congresul de la Haga din 2—7 septembrie 1872, cînd s-a pronunţat hotărît împotriva manifestării curentelor anarhiste, mic burgheze, votînd, alături de K. Marx şi Fr. Engels, de alţi revoluţionari dintr-o seamă de ţări pentru apărarea unităţii ideologice, politice şi organizatorice a Internaţionalei I [5].

În luna iulie 1889 s-a manifestat evident dispersarea rîndurilor organizaţiilor muncitoreşti din diferite ţări şi în sînul mişcării muncitoreşti internaţionale, desfăşurîndu-se la Paris concomitent două congrese socialiste internaţionale, unul, avînd la bază concepţia ideologică a socialismului ştiinţific, iar altul o seamă de concepţii ale socialismului mic burghez, anarhist. Reprezentanţii organizaţiilor revoluţionare din România participă la primul, aducîndu-şi o preţioasă contribuţie, atît în Biroul permanent al Congresului cît şi prin iniţiative proprii subliniind necesitatea desfăşurării unei acţiuni hotărîte pentru înfăptuirea unităţii de acţiune între toate organizaţiile socialiste internaţionale. „Delegaţii români — se arăta într-o *Declaraţie* specială supusă Congresului — îşi rezervă dreptul de a-şi prezenta încă o dată propunerea la un Congres viitor,... şi roagă Congresul ca viitoarea reuniune internaţională, să fie convocată în asemenea formă, ***încît să fie strînse, la un loc toate forţele anticapitaliste în vederea luptei de clasă şi a socializării mijloacelor de producţie*** " [6] (subl. ns. — A.D.).

Manifestarea curentului anarhist în mişcarea muncitorească internaţională, a prilejuit lui Constantin Dobrogeanu-Gherea să scrie studiul

[4] „Socialismul", an XV, nr. 17 din 6 februarie 1921.

[5] *La première Internationale. Recueil des documents publiés sous la direction de Jacques Freymond*, vol. II, Geneva, 1962, p. 373—381.

[6] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România 1879—1892*. Edit. politică, Bucureşti, 1973, p. 618.

intitulat *Anarhia cugetării* *, prin care autorul român aduce o contribuție importantă la dezvăluirea esenței acestui curent. Încă la începutul studiului său, Gherea remarcă amănuntul semnificativ că „a scrie despre anarhism mai ales despre anarhismul teoretic, despre teoriile anarhismului e cît se poate de greu. Cauza — sublinia teoreticianul socialist român — e că n-au un punct de plecare, nu știi de cine și de ce să te apuci", deoarece „anarhismul ca expunere teoretică-științifică nu există" [7]. În timp ce „socialismul științific și-a găsit expresie în genialele scrieri ale lui Marx, Engels și ale discipolilor lor — remarca Gherea — anarhismul nu și-a găsit încă un om care... să-i fi dat o sistematizare mai științifică" [8]. Cauza, arată autorul, se află chiar în anarhism, care la prima tratare științifică apare ca un nonsens, ca o absurditate științifică.

Revista socialistă „L'Ère nouvelle", publicînd importantul studiu al lui C. Dobrogeanu-Gherea *Anarhia cugetării* sub titlul „*Max Stirner*", acesta a fost apreciat de Clara Zetkin ca lucrarea „*cea mai clară și mai precisă* (subl. ns.) pe care am citit-o despre marele teoretician al anarhismului" [9].

Demascarea anarhismului pe plan internațional prilejuiește autorului român popularizarea unor teze de bază ale învățăturii lui Marx și Engels. „Metodul socialismului științific — scrie Gherea — e al științelor moderne în general. Studiind societatea în toată complexitatea ei în timp și spațiu, studiind istoria omenirii, toate formele sociale trecute, studiind societatea prezentă iarăși în toată complexitatea ei, socialismul științific caută astfel legile mișcării, evoluțiunii omenirii, caută să-și explice cum a ajuns acolo unde e și într-un mod general, bineînțeles, care e acea formă socială către care merg neapărat societățile moderne civilizate, societățile burgheze" [10].

În aceeași ordine de idei, Gherea, subliniind temeinicia materialismului dialectic și istoric, creat de K. Marx și F. Engels, precizează : „Socialismul, studiind realitatea lucrurilor, fiind consecință el însuși a realității în sensul cel mai larg al cuvîntului — a realității istorice trecute fie și prezente — socialismul științific nu poate să se piardă în nourii fanteziei, realitatea, viața reală îl controlează și îi îndreaptă pașii. Idealul socialismului științific, el însuși este numai o consecință și un rezultat al vieții reale și al studierii acestei vieți" [11].

La rîndul său, militantul de frunte al mișcării socialiste române, Ioan Nădejde, într-un articol din gazeta socialistă „Munca", declara hotărît : „Socialismul științific nu-i un sistem filozofic fabricat și ticluit de vreun genial cugetător, închis în chilia sa și pe care socialiștii ar avea datoria de a-l face primit de cît mai mulți oameni, și apoi aceștia să caute a-l pune în lucrare, prefăcînd lumea după ideile genialului maestru. Nu,

---

* Studiul a apărut în numărul 4 din 1892 al revistei socialiste românești „Critica Socială" (republicat apoi de revista socialistă de circulație internațională „L'Ère nouvelle" din Paris, editată de militantul socialist român G. Diamandy).

[7] „Critică socială" nr. 4 din martie 1892.

[8] Idem.

[9] L'Ère nouvelle", an II, nr. 1/1894.

[10] Idem. (Vezi C. Dobrogeanu Gherea, *Opere complete*, vol. II, Edit. politică, București, 1976, p. 452—453.

[11] Idem, p. 453.

un Engels, un Marx, şi alţi geniali capi teoretici ai noştri nu s-au apucat de făcut o utopie, adică o societate desăvîrşită; mai mult, Marx şi Engels şi toate capetele limpede cugetătoare ale socialismului s-au mulţumit să analizeze societatea de azi şi să vadă de unde vine şi încotro merge, care sînt puterile ce o prefac şi au găsit că, foarte fireşte în puterea legilor economice ce lucrează acum, societatea burgheză se preface în societate socialistă, că averile se adună în mîna unui număr din ce în ce mai mic de bogătaşi, iar mulţimea de proletari, muncitori de pămînt neatîrnaţi, micii meseriaşi, micii negustori sînt brînciţi în proletariat" [12].

Socialiştii români au înţeles că realitatea vieţii sociale departe de a fi statică, uniformă şi simplificatoare, se afirmă ca un dat complex, care poate fi studiat în mod real numai cu ajutorul teoriei şi metodologiei socialismului ştiinţific şi în această idee se regăseşte unul din punctele de pornire în făurirea contribuţiei lor teoretice la îmbogăţirea ideologiei revoluţionare. Corespunzător acesteia — subliniază C. Dobrogeanu-Gherea — tactica socialiştilor marxişti trebuie să fie o tactică complexă, — o adecvare continuă şi creatoare a activităţii revoluţionare la împrejurările economico-sociale şi politice în permanentă schimbare şi dezvoltare.

Considerînd naivi pe toţi aceia care simplificau realitatea social-politică, în articolul *Deslușiri în privința manifestului*, se sublinia: „După cum e complexă teoria socialismului ştiinţific, tot astfel de complexă este şi tactica socialiştilor moderni. Ştiind că au de-a face cu un organism viu, foarte complex şi nu cu un material mort, tactica lor trebuie să fie şi ea foarte complexă. Ei trebuie să ţină seama de construcţia societăţii, de funcţionarea organelor sociale, de mediul în care se dezvoltă, ei trebuie să ţină seama de împrejurările speciale ale dezvoltării fiecărui popor şi să schimbe tactica după dînsele. Fireşte că asemenea tactică e mult mai grea, nespus mai grea, dar numai ea poate da roade folositoare" [13].

Spiritul ştiinţific creator în abordarea problematicii şi acţiunii mişcării muncitoreşti era înţeles de revoluţionari români ca spirit de fermitate şi fidelitate revoluţionară, ca atitudine combatantă faţă de curentele şi poziţiile potrivnice ideologiei de clasă şi luptei proletariatului. Socialistul român a denunţat prin analize temeinice, teoriile burghezo-liberale şi cele poporaniste cu privire la cauzele şi metodele de dezvoltare a României, ca şi revizionismul din mişcarea muncitorească internaţională. El a dus o luptă teoretică necruţătoare, cu argumente ştiinţifice împotriva lui Eduard Bernstein care încerca să golească socialismul ştiinţific de conţinutul său revoluţionar, a respins aceste încercări, susţinînd cu şi mai multă hotărîre necesitatea înţelegerii profunde, de la sursa originală, a învăţăturii lui Marx şi Engels, singura teorie pînă la capăt ştiinţifică, care permite analiza obiectivă a fenomenelor din lumea materială şi din societate. „Se înţelege, toate modificările pe care le suferă societatea în mersul ei înainte — releva C. Dobrogeanu-Gherea — toate devierile, toate fenomenele noi şi complexe care apar în cursul dezvoltării ei trudnice şi atît de imens de complicate trebuie să fie cercetate, analizate, studiate în toată complexitatea lor. Însăşi metoda şi cercetările ştiinţifice ale lui Marx sînt pentru noi în această privinţă cel mai mare îndemn, dar cercetările

---

[12] „Munca" an I, nr. 22 din 22 iulie 1890.

[13] „Revista socială", an II, nr. 4 din aprilie 1887.

acesteia, noi socialiştii trebuie să le facem pe baza însăşi a metodei şi cercetărilor lui Marx. Părăsind această metodă şi aceste cercetări, lipsiţi de conducerea lor, riscăm să ne pierdem în haosul inextricabil al fenomenelor sociale atît de complexe, riscăm să ne pierdem în cel mai regretabil eclectism ştiinţific şi în cel mai detestabil oportunism practic"[14].

Bazaţi pe o solidă însuşire a socialismului ştiinţific, militanţii mişcării socialiste din România au intervenit atît din iniţiative proprii cît şi la cererea unor organisme socialiste internaţionale nu numai pentru a atrage atenţia asupra importanţei înfăptuirii unităţii organizatorice şi politice a clasei muncitoare din fiecare ţară dar şi pentru înfăptuirea ei reală.

Socialiştii români, au apreciat că nu s-a dat destulă importanţă problemei dizidenţelor în partidele socialiste europene. „Aceia care cunosc dezvoltarea socialismului — sublinia C. Dobrogeanu-Gherea — ştiu cît rău au făcut şi fac aceste dizidenţe socialismului european, cît de mult pierd partidele socialiste prin faptul că sînt împărţite în o mulţime de fracţii, care nu numai că nu se ajută dar se combat cu cea din urmă violenţă, ca neîmpăcabili inamici"[15].

Cu oarecare regret, gazetele socialiste din România semnalau cititorilor că în mişcarea muncitorească din Franţa, Anglia, Italia, Germania, Austria, Ungaria, Bulgaria etc. există diferite fracţiuni socialiste, ceea ce îngreunează acţiunea unitară a proletariatului împotriva exploatatorilor săi. Descriind situaţia organizatorică a mişcării socialiste din aceste ţări, Franţa de exemplu, Gherea arăta că aici erau : „Parti ouvrier, Blanchişti, Posibilişti, care se împart în două grupe : Brussişti şi Alemanişti şi cîte încă alte grupe şi grupuleţe mici care se luptă între ele"[16] În Anglia remarca teoreticianul socialist român erau : „Independent labour party, Federaţia social-democratică a lui Hayndman, Grupul lui Champion, Partidul lui Burms"[17].

Cu vădit interes urmăreau socialiştii români eforturile făcute de militanţii mişcării socialiste franceze în vederea înfăptuirii unităţii organizatorice şi politice a clasei muncitoare din Franţa. Adoptarea unei rezoluţii în acest sens la Congresul anual al organizaţiilor socialiste franceze, ţinut la Troyes în 1888 avînd o deosebită însemnătate pentru înfăptuirea unităţii de acţiune a clasei muncitoare franceze, a fost deosebit de bine apreciată de publicaţia socialistă bucureşteană „Drepturile omului" care însereazã întreaga rezoluţie : „Considerînd importanţa luptei electorale ce se va degaja la Paris şi necesitatea unei afirmări a socialiştilor revoluţionari — se sublinia în rezoluţie — Congresul de la Troyes, pentru a însemna primul pas al unirii forţelor revoluţionare, invită toate grupurile aderente la Congres, şi pe toţi revoluţionarii din Paris să se unească, pentru a opune facţiunilor politiciane (monarhişti, oportunişti, radicali şi bulangişti), un candidat curat revoluţionar"[18].

Constatînd cu regret că şi în Germania muncitorimea se găsea sub influenţa mai multor organizaţii politice, gazeta socialiştilor români

---

[14] C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 5, Edit. politică, Bucureşti, 1978, p. 42.
[15] Idem, *Opere complete*, vol. 3, Edit. politică, Bucureşti, 1977, p. 155.
[16] *Idem*, p. 155.
[17] *Idem*.
[18] „Drepturile omului", din 20 decembrie 1888.

„Munca" relata cu satisfacție despre Congresul socialist din Berlin, reunit în noiembrie 1892 cu scopul de a hotărî linia de purtare a partidului față de guvern și burghezia guvernamentală. „Congresul — consemna „Munca" — a votat părerile susținute de Bebel, Liebknecht, Singer, de a nu dezarma față de burghezie, de a nu se mulțumi cu așa zisul socialism de stat-reacționar, care nu are a face nimic cu socialismul revoluționar". Reflectînd poziția revoluționară a mișcării noastre muncitorești, gazeta „Munca" a aprobat cu satisfacție hotărîrile socialiștilor germani, apreciind că „nu poate decît vedea cu mulțumire că și de astă dată, partidul socialist german nu a alunecat de pe linia dreaptă și nu s-a lăsat a fi ademenit de patima socialismului de stat pe care burghezia, de spaima socialismului amenințător și puternic, voiește să și-o pună în fața edificiului șubred și ruinat care se cheamă societatea actuală (capitalistă)".

Ținînd seama de această orientare justă a socialiștilor germani, revoluționarii români prin gazeta „Munca", trimiteau o strîngere de mînă frățească lucrătorilor socialiști germani, adunați în Congres afirmînd „încă o dată solidaritatea care ne leagă de proletariatul internațional" [19].

Disensiunile ivite în mișcarea muncitorească din Bulgaria vecină, urmată de o sciziune organizatorică, în 1903 care după părerea unor militanți de seamă ai mișcării noastre muncitorești nu avea la bază principii tactice și strategice radical deosebite ci mai de grabă orgoliul unor militanți, au îngrijorat și amărît pe mulți dintre conducătorii mișcării revoluționare din România. În telegrama de felicitare adresată tovarășilor bulgari, adunați la Congresul al XI-lea în septembrie 1904, I. C. Frimu, în numele muncitorilor socialiști din România, le constata „Dăunați și voi în organizarea internă a partidului de cîțiva membri mai puțin convinși de idealurile socialiste", îndemnîndu-i să lupte „în continuare neobosit pînă ce mișcarea socialistă va cuprinde întreaga muncitorime" [20].

Biroul socialist internațional, organ de coordonare a Internaționalei a II-a, din care făceau parte și doi reprezentanți ai mișcării socialiste din România, I. C. Frimu și dr. Cr. Racovski, a însărcinat pe ultimul să intervină pe lîngă cele două fracțiuni existente în mișcarea muncitorească bulgară, pentru a realiza unitatea organizatorică și politică. În scrisoarea dr.-ului Racovski adresată din Sofia la 28 iulie/10 august 1910 Biroului Socialist Internațional și citită la Congresul socialist internațional de la Copenhaga, prin care explică acțiunea sa, se menționează că această misiune s-a terminat cu un insucces, cu toate că, după cum sublinia Racovski, „după o cunoaștere mai aprofundată a cauzelor disensiunilor lor, eu m-am convins că nu este nici una atît de serioasă ca să justifice sciziunea" [21].

Participînd la lucrările celei de-a VII-a Conferințe sindicale internaționale a secretarilor de Comisii Generale din țările afiliate, care s-a ținut la Budapesta în zilele de 10—12 august 1911, Gheorghe Cristescu, secretarul Comisiei Generale a Sindicatelor din România, printre altele a arătat

---

[19] „Munca" an III, nr. 39 din 15 noiembrie 1892.

[20] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România, 1900—1909*, Edit. politică, București, 1975, p. 198.

[21] *Huitième Congrès socialiste internationale tenu à Copenhague du 28 août au 3 septembre 1910, commte rendu analytique publié par le Secrétariat du Bureau Socialiste International*, Gand, 1911, p. 411.

conferinţei că „a încercat personal să împace cele două fracţiuni din mişcarea muncitorească din Bulgaria" [22].

Eforturi pentru înfăptuirea unităţii organizatorice şi politice a mişcării muncitoreşti din ţara vecină a depus Gheorghe Cristescu şi cu ocazia participării sale ca reprezentat al Partidului Social Democrat din România la cel de-al XII-lea Congres al socialiştilor „strîmţi" din Bulgaria care şi-a desfăşurat lucrările în zilele de 29 şi 30 iunie 1914, la Sofia. Salutînd Congresul, tovarăşilor bulgari, Gheorghe Cristescu, membru în conducerea P.S.D.R. după ce a subliniat importanţa „conlucrării laolaltă", a socialiştilor români şi bulgari, conlucrare care „e de mare interes" a recomandat: „Ţinînd socoteală de frămîntările din balcani regretăm că la Voi există două fracţiuni socialiste", adăugînd că „în interesul muncitorimii ar fi bine să existe numai una *mare* şi *puternică*" [23].

Grija pentru menţinerea unităţi partidului în ţară şi pentru unitatea mişcării muncitoreşti internaţionale a fost prezentă şi în intensa corespondenţă pe care conducerea partidului socialist din România a avut-o după desăvîrşirea statului naţional unitar român în anul 1918 cu conducerea mişcării socialiste din Iugoslavia. Prezentînd într-o formă succintă mişcarea muncitorească din România reîntregită secretarul partidului socialist din România, Ilie Moscovici în scrisoarea adresată la 24 ianuarie 1920 Comitetului Executiv al Partidului socialist din Serbia comunica: „Partidul nostru pînă acum este unit. Majoritatea membrilor săi sînt împotriva celei de-a II-a Internaţională şi pentru a III-a" [24].

Concepţia revoluţionarilor români privind necesitatea menţinerii unităţii organizatorice şi politice a clasei muncitoare a fost subliniată şi de Jacques Sadoul reprezentant de frunte al Partidului Socialist Francez, care-şi desfăşura activitatea pe lîngă conducerea Internaţionalei a III-a comunistă cu sediul la Moscova. Într-o scrisoare datată 27 martie 1920, Sadoul recunoştea eforturile revoluţionarilor români de-a avea un „mare şi unic partid" apreciind în mod special: „Voi (adică revoluţionarii români — A.D.) aţi spus-o de multe ori, tovarăşi, va fi partidul comunist compus din elemente cu adevărat revoluţionare" [25].

*

Reprezentanţii organizaţiilor socialiste din România, trăgînd o seamă de învăţăminte şi puncte de conduită în activitatea lor din analiza în lumina principiilor socialismului ştiinţific, al realităţilor social-economice şi politice ale României de la sfîrşitul secolului al XIX-lea au venit la congresele Internaţionalei a II-a cu o seamă de iniţiative, cu concluzii importante nu numai pentru mişcarea muncitorească din România ci şi pentru cea din alte ţări aducîndu-şi astfel o contribuţie activă. Una din problemele iniţiate de socialiştii români a fost aceea privind mişcarea socialistă şi ţărănimea. Ideea alianţei muncitoreşti-ţărăneşti, a răspîndirii ideilor revoluţionare în rîndul ţărănimii şi atragerea ei în lupta generală revoluţionară

---

[22] „România muncitoare", an VII, nr. 52 din 8 septembrie 1911.
[23] „Idem, anul X, nr. 77 din 8 iulie 1914.
[24] Arhiva CC al P.C.R., fond 1, dosar 6, din 1920, fig. 1—2.
[25] Idem, fond 28 din 1920, mapa 21.

sub conducerea clasei muncitoare și a partidului ei politic a preocupat asiduu organizațiile socialiste din România.

Încă la congresul socialist internațional de la Paris din 1889 delegatul socialiștilor români, D. Mani a informat congresul pe lîngă dezvoltarea mișcării revoluționare din România și despre marile răscoale țărănești din anul 1888 ca și despre preocuparea socialiștilor români de a lărgi propaganda revoluționară și la sate, în sînul țărănimii exploatate și obidite. „Într-adevăr — sublinia delegatul român — propaganda fusese dusă în mijlocul țărănimii și cu rezultatul cel mai bun. După o agitație neîntreruptă de abia trei ani un număr de 280 de delegați, reprezentînd 40.000 de voturi țărănești, au trimis în Parlament 3 deputați socialiști" [26].

În anul 1891, la Congresul socialist internațional de la Bruxelles delegația organizațiilor revoluționare din România, în amplul ei *Raport* prezentat asupra dezvoltării mișcării muncitorești din țara noastră ca și asupra răspîndirii ideilor socialiste la sate, a insistat asupra necesității de a atrage în tabăra mișcării socialiste și mase ale țărănimii exploatate și asuprite. Ea și-a însoțit raportul de propunerea concretă ca forul internațional socialist să dezbată problema partidei muncitorilor față de țărănime. Gazeta socialistă bucureșteană „Munca" consemna că delegația organizațiilor socialiste românești a avut mandat special de a ridica chestiunea propagandei și organizării muncitorilor de cîmp la congresul socialist internațional de la Bruxelles. Ca atare, menționa aceeași gazetă „pentru întîia oară chestia agrară e pusă în discuția tuturor partidelor socialiste" [27].

O serie de delegați ai social-democrației occidentale, nefiind de acord cu propunerile delegației române, au respins-o pe motivul că și așa ordinea de zi a Congresului este prea încărcată.

Propunerea reprezentanților mișcării socialiste române n-a rămas totuși fără urmări și încă dintre cele mai pozitive. Reflectînd preocuparea socialiștilor francezi de exemplu pentru propaganda la sate după intervenția delegației române la Congresul de la Bruxelles gazeta socialistă română „Democrația socială", într-un articol din 12 iulie 1892, arăta : „Ziarul „Le Socialiste", organ central al partidului muncitor francez, publică, în numărul din urmă un apel însoțit de un chestionar privind *chestia agricolă*, acest chestionar va sluji la dezbaterile Congresului național al socialiștilor francezi, care se va ține la Marsilia la 24 septembrie". Gazeta franceză atrăgea atenția cititorilor că „discuțiunea chestiei agricole a fost supusă congresului internațional de la Bruxelles *de către delegații români* (sublinierea noastră — A.D.). Gazeta „Democrația socială" mai scria că tocmai acum în Franța, socialismul „se agită cu o nouă viață, cu o pondere nouă. Guèsde, Lafargue și Ferroul încep propaganda la țară. Ei pleacă prin comune, spre a ține conferințe. Mai înainte, au împrăștiat în 3000 de comune chestionarul în chestia agrară, pe care l-am publicat și într-unul din numerele noastre trecute".

La 19 iulie 1892, „Munca" reproducea, sub titlul : *Ancheta socialistă asupra situației claselor agricole*, hotărîrea partidului socialiștilor francezi

---

[26] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România. 1879—1892*, Edit. politică, București, 1973, p. 619.

[27] „Munca", an IV, nr. 26 din 22 august 1893.

de a se ocupa și de problema agrar-țărănească, pentru întîia oară pusă în evidență și analizată în mișcarea muncitorească internațională de către socialiștii români, la Congresul socialist internațional în Bruxelles. Încă din partea introductivă, hotărîrea Partidului Socialist Francez evidenția că „*inițiativa delegației socialiste române la Congresul de la Bruxelles a decis în anul trecut de a aduce chestiunea agricolă la ordinea zilei în viitorul Congres internațional, care se va ține la Zürich, în august 1893*". (subl. ns.) Hotărîrea conchidea că „partidul nostru muncitor trebuie să se ocupe, la sfîrșitul lui septembrie, la Marsilia, la al 10-lea Congres socialist, de propaganda și organizația socialistă din țară. Pentru acest cuvînt, Consiliul Național a crezut că trebuie a deschide pe lîngă interesați, o anchetă care permite soluțiuni bazate pe fapte" [28].

Reprezentanții Partidului social-democrat al muncitorilor din România, constatînd că nici pe ordinea de zi a Congresului socialist internațional de la Zürich, din august 1893, nu figura problema agrară, au luat o serie de inițiative.

În ultimele zile ale lunii iulie 1893, după cum amintește C. Dobrogeanu-Gherea, el s-a întîlnit cu Friedrich Engels la Londra [29], în scopul discutării problemei agrare și a altor aspecte ale activității Partidului social-democrat al muncitorilor din România.

La Zürich, constatînd lipsa problemei țărănești de pe ordinea de zi, delegația română și-a reînnoit argumentele, arătînd că „partidele socialiste și congresele lor internaționale s-au ocupat pînă aici de clasa muncitoare industrială, care e cea mai importantă, e avangarda socialismului, dar că de aici înainte, cînd marea parte a proletariatului industrial e atrasă spre socialism, se impune tuturor partidelor socialiste și deci congreselor lor datoria de a se ocupa în mod special de ariergarda socialismului, de muncitorii agricoli" [30]. Este schițată aici după cum se poate vedea pentru prima dată în mișcarea muncitorească internațională importanța alianței muncitorești-țărănești.

C. Dobrogeanu-Gherea, într-un articol din ziarul „Munca" relatează că „i-a trebuit multă trudă delegației române pentru a obține o discuție imediată" [31].

Argumentele socialiștilor români au avut darul de a convinge pe congresiști. Prin cuvîntul lui Constantin Mille, delegația română propune din nou congresului introducerea oficială a *Problemei agrare*, printre celelalte puncte înscrise pe ordinea de zi provizorie a Congresului. Congresul a acceptat această propunere. Astfel, pe ordinea de zi figurau 10 puncte printre care la al 8-lea punct era inserată : *Problema agrară*.

În vederea dezbaterii fiecărui punct de pe ordinea de zi au fost alese comisii speciale care au supus plenumului congresului rapoarte și propuneri. Din comisia desemnată de Congres pentru *Problema agrară*, al cărei președinte a fost numit socialistul francez V. Jaclard, au făcut parte și delegați ai Partidului Social Democrat al Muncitorilor din România.

---

[28] „Munca" an III, nr. 22 din 19 iulie 1892.

[29] C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. III, Edit. politică, București, 1977, p.148.

[30] *Protokoll des Internationalen Sozialistischen Arbeiterkongresses im Zürich*, p. 11.

[31] „Munca" an, IV, nr. 26 din 22 august 1893.

În raportul prezentat, delegația română a argumentat în mod deosebit necesitatea programului agrar al fiecărui partid muncitoresc. „Necesitatea unui program socialist agricol se impune tuturor partidelor socialiste europene —se menționa în raportul ținut. Fără îndoială, în țările marii industrii, proletariatul concentrat în uzine, fabrici și mine, va păstra rolul său preponderent și hotărîtor în transformarea societății moderne, organizată în dictatură de clasă... Nu e tot astfel în o țară ca a noastră unde producțiunea agricolă e cu mult preponderentă celei industriale. În țările agricole se recrutează cu succes cadre printre muncitorii unei industrii puțin dezvoltate, dar ceea ce ar trebui să formeze armata puternică și conștientă a ideii socialiste e masa țăranilor, deja proletari sau pe cale de a deveni. Pentru a pătrunde la țară și a atrage la ei pe țărani, socialiștii români nu au numai de a lupta în contra grelelor obstacole materiale, dar de la început chiar o greutate de doctrină li s-ar pune în cale... Așadar, mîndru de a îndeplini misiunea sa, partidul socialist român are trebuință de a atrage la el și de a se rezema pe un mare număr de muncitori, pe țărani" [32].

Raportul se încheia cu aprecierea : „Dacă am insistat așa de mult în prezentul raport asupra programului nostru agricol e că, *întocmai ca și delegații noștri la congresul precedent, sîntem însărcinați de a ridica înaintea d-voastră discuțiunea chestiunii muncitorilor agricoli*". (subl. n. — A.D.).

Socialiștii români, cu această ocazie, au remarcat, pe bună dreptate, că propaganda revoluționară și organizarea au început în sînul clasei muncitoare industriale ; congresele socialiste internaționale — subliniau ei — s-au ocupat aproape exclusiv de chestiuni neinteresînd decît pe muncitorii industriali și de mine. „Aceasta era și mersul logic, decurgînd din însăși natura lucrurilor. Proletariatul industrial e acela care caracterizează toată mișcarea socialistă modernă și tot el e chemat să realizeze societatea socialistă ; era dar natural ca interesele sale să atragă atențiunea mai întîi asupra lui, care-i avangarda socialismului". Pe lîngă aceasta, revoluționarii români considerau „momentul favorabil pentru partidul socialist de a se ocupa și de ariergarda sa, de muncitorii agricoli în particular *, și ne place a crede că nu numai la Zürich, dar și în viitor, chiar chestiile privitoare la muncitorii agricoli vor avea locul lor însemnat în ordinea de zi a viitoarelor congrese socialiste internaționale. Acolo se vor discuta metodele ce trebuiesc întrebuințate în propagandă, mijloacele de organizare, cererile de făcut pentru a satisface trebuințele lor imediate". Și adăuga „În speranța de a vedea congresul internațional din Zürich luînd hotărîri în acest sens, delegațiunea socialiștilor români prezintă pentru a doua oară raportul său asupra chestiunii agrare" [33].

Propunerea delegației române, susținută de 8 delegații naționale, a fost, în fine, primită, congresul însărcinînd o comisie specială să redacteze rezoluția cu privire la această problemă.

---

[32] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, Edit. politică, București, 1969, p. 142.

* Se poate observa că socialiștii români revin cu aprecierea privind alianța muncitorească-țărănească, avangarda mișcării considerînd-o a o constitui proletariatul, iar ariergarda ei — țărănimea.

[33] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1893—1900*, Edit. politică, București, 1969, p. 148.

Delegaţia română a reuşit să convoace, în afara comisiei, două întîlniri speciale ale delegaţilor tuturor ţărilor reprezentate de congres, la care a expus pe larg necesitatea dezbaterii problemei agrare în cadrul mişcării socialiste. Ideea a fost întărită printr-o amplă prezentare a condiţiilor grele de viaţă ale ţărănimii, arătîndu-se mijloacele şi metodele preconizate pentru atragerea lucrătorilor agricoli în mişcarea socialistă. S-a discutat, de asemenea, despre atitudinea partidelor socialiste faţă de diferite categorii de muncitori agricoli, mici proprietari sau dijmaşi [34]. Socialiştii români, sesizînd procesul de diferenţiere socială la sate, înţelegeau că faţă de diferitele categorii sociale de ţărani trebuiau folosite metode corespunzătoare pentru atragerea lor la mişcarea socialistă.

C. Dobrogeanu-Gherea relatează că atît la aceste întîlniri cît şi în comisia însărcinată de congres pentru redactarea unui raport „s-au evidenţiat două curente opuse de idei" privitoare la necesitatea discutării în congresele internaţionale a problemei ţărăneşti [35].

O minoritate, remarca Gherea, susţinea că această chestiune nici nu poate face obiectul unei discuţii în congresele internaţionale, deoarece condiţiile agrare în fiecare ţară sînt cu totul deosebite. Condiţiile economice industriale, considera această minoritate, sînt în mare parte aceleaşi în toate ţările şi de aceea un congres internaţional poate să recomande şi să ceară tuturor partidelor socialiste din lume să aibă o atitudine uniformă; nu tot astfel este cu condiţiile agrare — obiecta această grupare —, condiţii care, fiind cu totul deosebite, trebuie de lăsat fiecărei ţări latitudinea să lucreze şi să întrebuinţeze tactica potrivită condiţiilor locale; congresul internaţional nu poate hotărî, nici sfătui o tactică comună. „În această părere — sublinia Gherea —, netăgăduit că există o mare, o foarte mare parte de dreptate; dar majoritatea, alături cu delegaţia română, n-a fost de acord, şi cu drept cuvînt, cu deducţiile pesimiste ale minorităţii". Subliniind că condiţiile economice agrare în fiecare ţară sînt foarte deosebite, e absolut adevărat că din această cauză şi activitatea practică în fiecare ţară va fi mai mult ori mai puţin deosebită. Personal crede că aceeaşi tactică, ori, mai bine zis, aceleaşi măsuri şi cereri agrare pot să fie revoluţionare şi socialiste într-o ţară, iar într-alta reacţionare. „Dar de aci — remarca teoreticianul român — pînă la a susţine că congresele internaţionale nici nu trebuie să se ocupe cu chestiunea agrară este o mare diferenţă. În definitiv s-ar putea spune că şi condiţiile industriale, şi mai cu seamă starea politică a claselor industriale este diferită, dovadă e că congresele internaţionale, recomandînd o anumită tactică, au întotdeauna grija de a o adăoga: „acolo unde condiţiile politice o permit".

Un argument şi mai decisiv e acela pomenit în raportul prezentat de către delegaţii români, şi anume că partidele socialiste şi congresele lor internaţionale s-au ocupat pînă aci de clasa muncitorilor industriali, care e cea mai importantă, e avangarda socialismului, dar că de aici înainte, cînd marea parte a proletariatului industrial e atrasă spre socialism, se impune tuturor partidelor socialiste, şi deci congreselor lor, datoria de a se ocupa în mod special şi de arrièrgarda socialismului, de muncitorii agricoli" [36].

---

[34] „Munca" an IV, nr. 26 din 22 august 1893.
[35] Ibidem.
[36] Idem.

Toate aceste argumente au convins şi minoritatea din congres.

În plenul congresului, preşedintele Comisiei de *Problemă agrară*, V. Jaclard, a ţinut la începutul raportului său să facă o menţiune specială felicitînd iniţiativa delegaţiei române : „Cetăţeni şi cetăţene ! din iniţiativa delegaţiei române — pentru care trebuie felicitată în mod deosebit — problema agrară a fost înscrisă pe ordinea de zi a congresului. Importanţa acestei chestiuni nu trebuie demonstrată...” [37].

În unanimitate Congresul socialist internaţional de la Zürich a votat următoarea importantă rezoluţie în această problemă :

„Congresul afirmă dreptul comunităţii asupra solului şi a subsolului ;

Congresul declara că una din datoriile cele mai de căpetenie pentru democraţia socialistă din toate ţările este de a organiza pe muncitorii agricoli, ca şi pe muncitorii industriali, şi de a-i înrola în rîndurile marii armate a socialismului internaţional ;

Congresul hotărește ca toate naţionalităţile să prezinte la viitorul congres un raport asupra progreselor propagandei la ţară şi, în general, asupra situaţiei agrare în ţările lor respective. Rapoartele vor arăta mai cu seamă ce atitudine, ce mijloace şi ce metodă de propagandă cred socialiştii ca cele mai potrivite situaţiei agrare a ţării lor faţă de deosebitele categorii de muncitori agricoli salariaţi, mici proprietari sau muncitori cu dijmă ;

Congresul decide că chestia agrară, considerînd importanţa ei capitală şi puţina atenţie ce i s-a dat pînă aci în congresele internaţionale, să fie nu numai la ordinea zilei a viitorului congres, dar în fruntea acestei ordine de discuţii” [38].

Desigur, hotărîrea congresului a avut o uriaşă însemnătate. În cazul cel mai rău — preciza Gherea —, chiar dacă această hotărîre a congresului n-ar avea alt rezultat decît acela că 19 naţiuni, care au fost reprezentate, ar prezenta 19 rapoarte agrare studiate în sensul rezoluţiunei votate de Congresul de la Zürich, încă şi acesta ar fi de un mare, de un foarte mare folos. „Prin acest prealabil studiu — sublinia el — şi prin aceste rapoarte se va pune o bază serioasă pentru o lucrare internaţională socialistă între clasele agrare muncitoare şi noi credem că nu numai acesta va fi folosul cel mare pentru cauza socialismului internaţional. Viitorul va arăta” [39].

Recunoscînd eforturile P.S.D.M.R. în cadrul congresului, ziarul „Der Sozial-Demokrat”, organ al Partidului social-democrat german, a publicat în ziua de 1 mai 1894 articolul intitulat „*Ţăranul român*, „*în* care se sublinia lupta susţinută a delegaţiei române la Congresul de la Zürich pentru introducerea pe ordinea de zi a problemei agrare” [40].

Afirmarea partidei socialiste din România pe plan internaţional şi contribuţia socialiştilor români la aplicarea creatoare a principiilor socialismului ştiinţific a fost menţionată şi de Partidul social-democrat

---

[37] V. Jaclard, *Le Congrès socialist international de Zürich*, în „La revue socialiste,” Paris, din octombrie 1893, p. 311.

[38] „Munca”, an IV, nr. 29 din 22 septembrie 1893.

[39] C. Dobrogeanu Gherea, *Opere complete*, vol. III, Edit. politică, Bucureşti, 1977, p. 149.

[40] „Munca”, an V, nr. 12 din 15 mai 1894.

din Ungaria. În scrisoarea din 1894, adresată P.S.D.M.R., cu prilejul celui de-al doilea Congres al său se menționa : „Primiți călduroasele noastre salutări, tovarăși ai tînărului și vigurosului Partid social-democrat român, care ocupă deja, grație devotamentului și energiei voastre, un loc însemnat printre partidele socialiste ale continentului" [41].

O intensificare a activității propagandistice în mijlocul țărănimii după Congresul de la Zürich s-a constatat și la Partidul muncitorilor din Franța [42].

De un real folos în propaganda socialistă la sate a fost apariția în 1894 a lucrării lui F. Engels intitulate *Problema țărănească în Franța și Germania*, pe care, datorită acuității problemei agrare, după cum a reieșit din dezbaterile forului mișcării muncitorești internaționale, s-a străduit s-o redacteze și s-o publice în cel mai scurt timp.

★

Problema *războiului și păcii*, deosebit de acută în a doua jumătate a secolului trecut și în primele două decenii ale secolului nostru, a constituit o altă preocupare majoră a mișcării muncitorești internaționale, ținînd seama tocmai de faptul că cercurile reacționare imperialiste dintr-o serie de mari țări, promovînd politica lor de forță și dictat, căutau pe calea înarmărilor și a războaielor nedrepte nu numai să mențină dominația asupra unor teritorii și popoare, dar și să înăbușe mișcările de eliberare naționale a popoarelor asuprite și lupta revoluționară a muncitorimii de eliberare totală de sub jugul exploatării. Ținînd seama de această situație, deosebit de important pentru mișcarea muncitorească internațională era aprecierea unitară a caracterului primului război declanșat de marile puteri, lupta hotărîtă împotriva războaielor nedrepte imperialiste pregătite și purtate de marile imperii, ca și conținutul nou pe care-l îmbrăca solidaritatea muncitorească internațională în anii războiului imperialist, nedrept al marilor puteri reacționare.

Parte integrantă a mișcării socialiste internaționale P.S.D.R. a participat activ la lupta ideologică desfășurată pe plan internațional pentru clarificarea problemelor privitoare la atitudinea mișcării socialiste față de războiul imperialist al marilor puteri și la căile de urmat pentru refacerea unității mișcării muncitorești internaționale. El s-a opus militarismului marilor puteri, politicii lor de forță și dictat.

Încă la începutul declanșării primei conflagrații mondiale, P.S.D.R. și socialiștii români au demascat printre primii caracterul imperialist al războiului și, în cadrul congreselor partidului, în nenumărate adunări populare, în paginile ziarelor și revistelor socialiste, au chemat masele la luptă împotriva lui. „Imperialismul capitalist european amenință să prăvălească asupra Europei cea mai mare catastrofă ce s-a văzut vreodată pe pămînt — aprecia manifestul intitulat *Partidul social-democrat și războiul. Către toți salariații, către întreg poporul român*. Partidul Social-Democrat din România, reprezentant al clasei muncitoare, al proletariatului român, solidar cu toate partidele socialiste din lume, se ridică împotriva acestor uneltiri de războaie, se declară neseparat de ideea de pace, sin-

---

[41] „Munca", nr. 9 din 24 aprilie 1894.

[42] „Munca", nr. 31 din 2 octombrie 1894.

gura binefăcătoare atît poporului român, cît și omenirii întregi. Jos războiul !" [43]. „Războiul acesta — remarca în 1914 Constantin Dobrogeanu-Gherea, e un război cu caracter imperialist și e provocat de cauze politice imperialiste mondiale. Și ce altceva e imperialismul și politica imperialistă decît lupta puterilor mari capitaliste pentru dominarea economică, deci necesarmente și politică a lumii..." [44].

Cu alt prilej, Gherea sublinia : „Războiul acesta e, în primul rînd, urmarea politicii imperialiste pentru stăpînirea economică a lumii, pe care puterile mari capitaliste o urmează de zeci de ani. Această politică imperialistă domină întreaga viață politico-socială a marilor țări civilizate" [45].

În mod similar caracterizau războiul mondial și alți membri ai conducerii Partidului Social-Democrat din România, ca Ottoi Călin în broșura *Războiul, cauzele și urmările lui*, apărută în 1914 [46], M. Gh. Bujor în conferința intitulată *Războiul european și social-democrația* [47], Ecaterina Arbore în articolul *Războiul european, socialismul român și neutralitatea* [48].

Ecaterina Arbore sublinia : „...concurența colonială între Anglia și Germania, alianță bazată pe interese materiale capitaliste, pe chestiunea miliardelor franceze, care apăsau din ce în ce mai greu prin impozite indirecte popoarele din Rusia, alianță încheiată pe minciuna patriotardă de revanșă, a panslavismului în Peninsula Balcanică, visul secular al Rusiei, militarismul crescînd al Germaniei nu puteau merge la infinit, supraproducția tunurilor Krupp trebuia să se termine, alcătuirea capitalistă a Austriei nu putea merge înainte cu veșnica concurență a naționalităților ce o compun" [49].

M. Gh. Bujor relevă și un alt element pentru care imperialiștii au declarat războiul, și anume acela al abaterii clasei muncitoare de la lupta sa : „Clasele stăpînitoare de pretutindeni consideră războiul și ca un mijloc de suprimare a luptei de clasă, o luptă pentru destrămarea proletariatului, de înăbușire a marii mișcări socialiste" [50].

Demascînd caracterul imperialist al războiului mondial și ținînd seama că „războiul nu rezolvă antagonismele și contrazicerile monstruoase", ci „le mărește încă, le arată în toată hidoșenia lor", socialistul român C. Dobrogeanu Gherea sublinia că numai „revoluția socială e menită să rezolve și să înlăture toate antagonismele și contrazicerile profunde și absurde din societatea capitalistă..." [51]. Reluîndu-se această idee în articolul *Conflagrația* din ziarul „România muncitoare" se spunea : „Conflagrația europeană, care va scoate la suprafață toate relele, toate lipsurile, toate apăsările, toate crimele, toată exploatarea, toată nedreptatea dom-

---

[43] „România muncitoare", an X, nr. 97 din 24 august 1914.

[44] „Lupta zilnică", an X, nr. 129 din 7 octombrie 1914.

[45] C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. V, Edit. politică, București, 1978, p. 252.

[46] Ottoi Călin, *Războiul, cauzele și urmările lui*, București, 1914 p. 5—6.

[47] Mihail Gheorghiu—Bujor, *Scrieri social-politice* (1905—1961). Studiu introductiv, antologie și note de Nicolae Copoiu, Edit. politică, București, 1979, pag. 252.

[48] „România muncitoare", an X nr. 98, 99 și 100 din 26, 28 și 31 august 1914.

[49] *Ibidem* din 26 august 1914.

[50] *Idem* din 10 august 1914.

[51] C. Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. V, Edit. politică, București, 1978, p. 254.

niei capitaliste, va putea să însemne şi ceasul din urmă al domniei capitaliste, provocînd revoluţia socială" [52].

Poziţia înaintată a socialiştilor români în problemele războiului, păcii şi revoluţiei a ieşit pregnant în evidenţă şi cu ocazia Congresului extraordinar al P.S.D.R. din august 1914, ţinut la numai cîteva zile după declanşarea războiului mondial. Lozincile „Jos războiul" !, „Vrem pace !" şi „Trăiască socialismul" dominau atunci atît congresul, cît şi organizaţiile muncitoreşti din întreaga ţară.

Într-una din rezoluţiile Congresului extraordinar al P.S.D. din august 1914, războiul mondial era considerat ca „rezultat inevitabil nu numai al intereselor dinastice, al castelor militare birocratice şi feudale, al fabricanţilor de armament, al preşei care speculează toate patimile", ci şi „mijlocul suprem prin care capitalismul caută să scape din crizele economice şi sociale inerente producţiunii capitaliste şi mai ales supraproducţia de mărfuri, capitaluri... prin cucerire de noi teritorii şi debuşeuri" [53].

În privinţa sarcinilor care stăteau în faţa social-democraţiei din România după începerea războiului imperialist, într-o rezoluţie specială adoptată de congres se arăta : „Congresul invită clasa muncitoare din România să se gîndească în aceste momente tragice la organizarea ei cît mai puternică în vederea sforţării supreme pe care va trebui s-o facă, profitînd de războiul dezlănţuit de capitalism pentru întărirea ei, să împingă mai departe lupta pentru votul universal şi exproprierea totală, pregătind astfel dezrobirea definitivă" [54]. Ideile de bază ale rezoluţiei demonstrează că socialiştii români înţeleseseră necesitatea de a împleti lupta împotriva războiului imperialist cu lupta pentru revendicări cu caracter burghezo-democratic, de a folosi noile condiţii în vederea dezvoltării şi pregătirii în general a mişcării revoluţionare, pentru revoluţie.

În această lumină apare cu limpezime poziţia înaintată a partidului socialist din România. Stabilindu-se ca ţel strategic nemijlocit acţiuni care mergeau pe linia desăvîrşirii revoluţiei burghezo-democratice în vederea pregătirii proletariatului pentru victoria finală, P.S.D.R., se menţiona pentru prima dată în statutul partidului votat la Congresul din aprilie 1914 că „Partidul Social-Democrat din România urmăreşte organizarea proletariatului român pe terenul luptei de clasă şi înţelegerii internaţionale a muncitorilor, *pentru cucerirea puterii politice*" [55].

Congresul constatînd că în acea „învălmăşeală generală" statele mici din apusul şi estul Europei erau ameninţate să servească drept compensaţii şi obiecte de tîrg pentru marile state beligerante, a declarat că „singura politică compatibilă cu interesele vitale ale ţării este neutralitatea sinceră şi definitivă, pentru a cărei menţinere muncitorimea română se va lupta chiar cu preţul sîngelui său, apărînd integritatea teritorială a ţării împotriva oricărei încercări de violare" [56].

Bazîndu-se pe aprecierile lui K. Marx şi F. Engels asupra rolului reacţionar al ţarismului şi pe situaţia creată ca urmare a izbucnirii răz-

---

[52] „România muncitoare" an X, nr. 85 din 27 iulie 1914.

[53] Idem, nr. 92 din 12 august 1914.

[54] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România. 1910—1915,* Edit. politică, Bucureşti, 1968, p. 811.

[55] Ibidem, p. 745.

[56] *Documente... 1910—1915,* 1968, p. 811.

boiului mondial, ţinînd seama de politica reacţionară a marilor puteri imperialiste, Austro-Ungaria, Germania etc., urmărită prin declanşarea războiului, socialiştii români susţineau cu perseverenţă necesitatea promovării unei politici externe de stricta neutralitate. „Într-adevăr — declară unul dintre socialiştii români, Ottoi Călin —, ambele tabere au nevoie de ajutorul nostru. Nici una din ele însă... nu doreşte mărirea noastră. Cu atît mai mult ele s-ar opune la o mărire a ţării noastre fără mari sacrificii din partea ei. Dacă Rusia ţaristă ar fi zdrobită, Austria n-ar sta cu mîinile în sîn,... pentru că, după cum ea n-a tolerat o Serbie mare, tot aşa nu va tolera o Românie mare, chiar făcută în detrimentul unei ţări duşmane. Dacă Austria ar ieşi zdrobită, sîntem siguri că Rusia s-ar opune cu mai multă energie încă împotriva alipirii Transilvaniei şi a Bucovinei de ţara noastră, pentru că, dacă Rusia urmărea distrugerea Austriei, mai de mult şi cu mai multă încăpăţînare urmăreşte la netezirea căii care ar duce, de-a lungul Mării Negre, înspre Balcani şi Bosfor, şi prin urmare, cu mai multă îndîrjire s-ar opune ea la crearea unei Românii mari, care ar fi o veşnică stavilă în calea care o duce spre Constantinopol". Iată de ce socialistul român conchidea : „Nu există nici o alternativă. *Ori neutralitatea desăvîrşită, categoric, oficial declarată*, cîtă vreme integritatea noastră teritorială nu va fi atinsă, ori greutăţile unui război, fie că-l întreprindem acu, mai tîrziu sau la sfîrşitul conflictului european, cu riscul, cu cea mai mare probabilitate de a fi la sfîrşit zdrobiţi şi înghiţiţi de una din cele două puteri uriaşe în luptă". Lucru care în parte s-a şi întîmplat.

În condiţiile destrămării Internaţionalei a II-a, P.S.D.R. are meritul de a se fi situat în întregul său în rîndul grupărilor de stînga ale acesteia, de a fi rămas credincios principiului luptei de clasă. Militanţii revoluţionari ai Partidului Social-Democrat au desfăşurat, alături de stînga revoluţionară, o activitate rodnică pe linia strîngerii legăturilor internaţionale, condamnînd cu tărie lipsa de principialitate a unor lideri din conducere, din mişcarea muncitorească internaţională. P.S.D.R. a fost iniţiatorul Conferinţei socialiste interbalcanice, ţinută la Bucureşti în iulie 1915, şi a avut un rol activ în organizarea Conferinţei socialiste internaţionale de la Zimmerwald *, care, prin rezultatele ei, aşa cum scria Lenin, chiar dacă „păcătuieşte printr-o anumită inconsecvenţă şi frica de a spune tot adevărul", a însemnat de fapt „un pas spre o ruptură ideologică şi practică cu oportunismul şi cu social-şovinismul" [57], manifestat în rîndul partidelor socialiste ale marilor imperii.

Manifestul elaborat, publicat şi în presa socialistă din România, a fost semnat de reprezentanţii partidelor participante, printre care şi Lenin, iar din partea P.S.D.R. de către dr. C. Racovski.

În acelaşi timp în lupta zilnică a apărut un ciclu de articole însemnate de dr. Cristian Racovski şi intitulate „De la Zimmerwald la Berna" în care pledează hotărît pentru consolidarea treptată a stîngii zimerwaldiene pe

---

* Gheorghe Matei, *Date privind contribuţia socialiştilor români la păstrarea şi dezvoltarea legăturii de solidaritate internaţională a clasei muncitoare în anii 1914—1916*, în „Anale de istorie", nr. II,/1970, p. 102—103.

[57] V. I. Lenin, *Opere complete*, ed. a II-a, vol. 27, Edit. politică Bucureşti, 1961, p. 268.

plan internaţional, stîngă care a însemnat o nouă etapă in mişcarea muncitorească internaţională *.

★

Mişcarea socialistă revoluţionară din România alături de lupta dusă pentru adînci transformări sociale, economice și politice în ţară a militat cu acelaşi zel şi în direcţia împlinirii năzuinţelor naţionale de milenii ale întregului popor român : înfăptuirea unităţii depline a tuturor românilor într-un stat naţional unitar, democrat şi independent, care s-a constituit într-o coordonată esenţială a activităţii ei. Împletirea acestor sarcini fundamentale a contribuit la afirmarea mișcării muncitorești din România încă de la începuturile sale, drept cea mai înaintată, patriotică şi revoluţionară forţă social-politică a societăţii româneşti.

Legat de împărţirea nedreaptă a hărţii politice mondiale, ca urmare a împărţirii lumii de către un număr relativ restrîns de mari puteri şi de afirmare a mişcării de eliberare a popoarelor asuprite, rezolvarea *problemei naționale* se impunea cu deosebită acuitate. Deși întemeietorii socialismului ştiinţific, K. Marx şi F. Engels au exprimat clar principiul fundamental revoluţionar că „Nu poate fi liber un popor care asupreşte alte popoare”, problema naţională, rezolvarea ei democratică în lume, principiul afirmării suverane a voinţei fiecărui popor, fie el mic, fie mare, de a-și hotărî singur soarta, adică al autodeterminării, din anumite motive, în acest sens nu a fost dezbătut și localizat la ţări și popoare de congresele şi conferinţele nici uneia din cele două internaţionale în perioada la care ne referim, exceptînd problema poloneză şi cea irlandeză.

Dacă întemeietorii socialismului ştiinţific au elaborat şi fundamentat principiile revoluţionare privind dreptul popoarelor asuprite, cotropite de marile imperii la autodeterminare, la viaţă statală de sine stătătoare, apoi socialiştii români au dat un exemplu de felul cum au aplicat aceste principii la istoria poporului român, de felul cum au luptat în ţară și peste hotare, pentru înfăptuirea dezideratului major al poporului român, făurirea statului său naţional unitar.

Nu vom insista aici asupra argumentării făcute de revoluţionarii români în lumina socialismului ştiinţific asupra dreptului tuturor popoarelor asuprite printre care şi a poporului român, la viaţa liberă şi independentă, la necesitatea unirii tuturor provinciilor româneşti asuprite într-un singur stat naţional unitar. Ne vom mărgini doar în a reliefa afirmarea acestui drept al românilor la diferite congrese şi conferinţe socialiste internaţionale de către reprezentanţii organizaţiilor muncitoreşti din România precum și puterea lor de argumentare, care reprezintă o contribuţie valoroasă la dezvoltarea socialismului ştiinţific în această problemă deosebit de importantă. Conștientă că *unitatea națională* este acea rîvnă naţională „de a face un stat o comunitate, o colectivitate cu toţi semenii noştri de aceeaşi origine, credinţă, aspiraţiuni”, delegaţia Partidului social democrat al muncitorilor din România la Congresul socialist internaţional ţinut la Zürich în august 1893, relevînd despre sarcinile mari care au stat în faţa congresului de constituire a partidului

---

* Constantin Racovski, *Scrieri social-politice. 1900—1916.* Studiu introductiv, antologie, bibliografie şi note de Ion Iacoş, Edit. politică, Bucureşti, 1977, p. 260—272.

clasei muncitoare din România ţinut în martie acelaşi an arată : „Congresul (de constituire a P.S.D.M.R. — A.D.) a avut, de asemenea a se pronunţa asupra atitudinii... faţă de mişcarea naţională". De la înalta tribună a acestui parlament socialist internaţional delegatul român a protestat : „fără îndoială că e de datoria noastră de a recunoaşte acest adevăr istoric că clasele dominante maghiare, abia eliberate de sub jugul austriac au reluat pe socoteala lor o politică detestabilă de apăsare asupra naţionalităţilor slave şi române supuse hegemoniilor. În Transilvania trei milioane de români sînt de fapt privaţi de orice drept politic, şi în imposibilitatea de a-şi trimite un singur reprezentant în cameră. Ei sînt supuşi la diferite vexaţiuni din partea unei administraţii fără scrupule" [58].

Afirmarea dreptului poporului român la deplină unitate naţională promovată cu consecvenţă de către reprezentanţii partidului clasei muncitoare din România iese în evidenţă cu atît mai mult cu cît în toată activitatea organizaţiilor internaţionale socialiste şi comuniste, din anii care formează obiectul studiului de faţă nu s-a acordat atenţia cuvenită *problemei naţionale*, ea nefigurînd ca punct distinct pe nici o ordine de zi a Congreselor Internaţionalei a II-a deşi după cum se ştie numai în Europa de la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi în primele două decenii ale secolului XX numeroase popoare se aflau încă sub dominaţia marilor imperii reacţionare.

Poziţia revoluţionară, comunistă în problema recunoaşterii şi argumentării în lumina socialismului ştiinţific a dreptului tuturor popoarelor asuprite la autodeterminare precum şi contribuţia lor activă în lupta pentru înfăptuirea acestor deziderate fundamentale de către reprezentanţii partidului clasei muncitoare din România ies în evidenţă în anii 1917—1918. După victoria Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie care a măturat vechiul imperiu ţarist şi după destrămarea monarhiei dualiste austro-ungare, sub loviturile puternice ale popoarelor asuprite, şi după răsturnarea imperiului german, cînd sub impulsul luptei hotărîte a popoarelor în care un rol hotărîtor l-a jucat clasa muncitoare, s-au eliberat de sub jugul marilor imperii o seamă de popoare, creindu-şi state naţionale independente, sau alte forme statale corespunzătoare lor (este cazul poporului polonez, cehoslovac, român, finlandez, popoarelor iugoslave ş.a.). O seamă de reprezentanţi ai unor partide socialiste, voind să reîntoarcă filele istoriei la trecutul întunecat, n-au recunoscut aceste mari victori ale popoarelor eliberate. Nu vom insista acum asupra motivelor, cauzelor acestor poziţii manifestate chiar în anii 1918—1920, vom reliefa doar consecvenţa între însuşirea temeinică a teoriei revoluţionare şi practica partidului clasei muncitoare din România, care în împrejurări deosebit de grele au acţionat hotărît în lupta împotriva marilor imperii vecine pentru desăvîrşirea statului naţional unitar român, pentru afirmarea independentă, liberă, a tuturor popoarelor.

Reprezentanţi ai unor partide muncitoreşti după terminarea primului război, care în vorbe erau pentru recunoaşterea dreptului la autodeterminare a popoarelor asuprite, în practică însă fiind împotriva acestui drept, au susţinut, în fel şi chip, fortuit, menţinerea vechilor cadre statale

---

[58] *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România 1893—1900*, Edit. politică, Bucureşti, 1969, p. 140.

perimate. De aceea, argumentarea în faţa diferitelor întruniri internaţionale şi în faţa unor militanţi de seamă ai mişcării muncitoreşti internaţionale, a justeţei înfăptuirilor istorice ale poporului român şi a poziţiei patriotice, revoluţionare pe care au avut-o reprezentanţii clasei muncitoare din România, în participarea cu rol major la realizarea statului naţional român unitar şi-a asumat-o o seamă de reprezentanţi ai mişcării muncitoreşti şi democratice din România întregită.

Subliniind tocmai marile eforturi depuse de o seamă de reprezentanţi ai mişcării muncitoreşti din România, Emil Isac declara la 8 iulie 1919 : „Nu mă mir prin urmare că am avut grele şi mari lupte intelectuale în străinătate" [59], cu militanţi din o seamă de partide muncitoreşti, care fie că nu cunoşteau realităţile României, fie că erau induşi în eroare de către unii care aveau interes a nu ne vedea recunoscută pe plan internaţional înfăptuirea statului naţional unitar român.

La Conferinţa de pace de la Paris, fruntaşul socialist transilvănean Ioan Fluera a dat citire „Declaraţiei Partidului Socialist şi a Uniunii sindicale din România" [60] în care se face o profundă apreciere, în lumina socialismului ştiinţific, a luptei de eliberare naţională şi prin care proletariatul român saluta unirea tuturor provinciilor româneşti şi chema masele muncitoare la luptă pentru a transpune în fapt principiile înscrise în declaraţiile de unire cu ţara a provinciilor româneşti [61] asuprite : „Partidul socialist — se sublinia în această Declaraţie — reprezintă nu numai interesele proletariatului, ci şi interesele permanente şi generale ale dezvoltării civilizaţiei şi progresului întregii omeniri ; el este hotărît potrivnic oricărei asupriri de neam, rasă, clasă şi sex. Consecvent cu aceste principii, partidele socialiste internaţionale au fost şi sînt apărătorul cel mai hotărît al emancipării naţiunilor subjugate şi revendicările acestora au găsit totdeauna în socialism un punct de sprijin".

Din unele documente rezultă că delegaţia muncitorilor din România a înfăţişat Conferinţei de pace de la Paris, reprezentanţilor marilor puteri ale Antantei sute de liste subscrise de mii şi mii de muncitori români şi de cei ce aparţineau altor naţionalităţi prin care aceştia aprobau, din nou, hotărîrile de la Alba Iulia şi îşi manifestau dorinţa să trăiască în România întregită. În acelaşi timp, socialiştii români s-au ridicat împotriva politicii imperialiste a marilor puteri antantiste care încercau să arunce greul urmărilor războiului pe spinarea maselor muncitoare.

Lupta dreaptă a poporului român pentru eliberare naţională şi unirea tuturor provinciilor istorice româneşti din fosta Dacie într-un stat naţional unitar, ca şi participarea activă a muncitorimii române la înfăptuirea acestora, au fost înfăţişate cu argumente teoretice ale socialismului ştiinţific şi cu numeroase fapte şi date din activitatea practică a organizaţiilor politice revoluţionare româneşti şi în faţa unor reuniuni socialiste şi comuniste internaţionale, cu scopul de a face să se înţeleagă justeţea înfăptuirilor istorice ale poporului român, din anul 1918.

La sfîrşitul lunii ianuarie 1919 se publica Convocarea făcută de Secretariatul Biroului Socialist Internaţional cu sediul la Bruxelles, sem-

---

[59] „Adevărul", din 16 martie 1919.

[60] „Kommunisticeskii international", nr. 16/1921, p. 3807—3816.

[61] „Adevărul" din 22 iulie 1919.

nată de Huysmans, a unui Congres socialist internaţional la Berna pentru începutul lunii februarie 1919 [62]. La această reuniune, apreciată ca fiind o conferinţă socialistă internaţională, întrunită la 2 februarie 1919 la Berna, au fost prezenţi reprezentanţi ai organizaţiilor socialiste şi social-democrate din cîteva ţări europene (Anglia, Suedia, Franţa, Belgia, Olanda, Germania, Austria, Ungaria, Elveţia etc.) şi din America.

Printre problemele aflate pe ordinea de zi a Conferinţei, două mai ales atrag atenţia, cea privind răspunderile faţă de izbucnirea războiului mondial şi problema zisă teritorială. Discutîndu-se problema războiului mondial, s-a apreciat că izbucnirea acestuia „a fost provocată de lupta capitalismului şi de autocraţia germano-austriacă" [63]. În ceea ce priveşte „chestiunea teritorială", după raportul lui Mistral, delegatul Partidului Socialist Francez, care a subliniat că naţiunile apăsate pot fi emancipate „numai prin înlăturarea clasei dominante", a propus în numele Comisiunii naţionale a Conferinţei socialiste internaţionale următoarea noţiune, care dealtfel a şi fost aprobată : „Conferinţa cere : 1. Dreptul necontestat al popoarelor de a hotărî ele însele asupra soartei lor şi asupra statului căruia doresc să aparţină în cadrul Ligii Naţiunilor. 2. În regiunile contestate se va face un plebiscit, sub controlul Ligii Naţiunilor, care hotărăşte în ultimă instanţă. Conferinţa protestează contra oricărei încercări de a falsifica aceste principii şi respinge în consecinţă. : 1. Dreptul învingătorului asupra prăzii şi tratatele de alianţă care au asigurat unui stat în schimbul intervenţiei sale în război, măriri de teritorii în contul altor naţiuni. 2. Stabilirea de hotare după puncte de vedere strategice. 3. Anexiuni forţate sau mascate, în baza aşa ziselor drepturi istorice sau de pretinse necesităţi economice. 4. Crearea de fapte împlinite prin ocuparea dinainte a teritoriilor contestate. 5. Crearea de influenţe politice sau economice" [64].

După cum se vede rezoluţia, deşi în prima ei parte recunoaşte în principiu, în lumina socialismului ştiinţific dreptul popoarelor la autodeterminare, mergîndu-se chiar pînă a-şi exprima deschis în cadrele căror state vor să trăiască pe viitor, în celelalte părţi ale acestei rezoluţii prin formulările adoptate se negau aplicarea în practică a acestor principii şi, sub o formă sau alta, se căuta nerecunoaşterea hotărîrilor şi a înfăptuirilor istorice ale unor popoare asuprite mai ales din fosta monarhie dualistă austro-ungară, de creare de state naţionale pe ruinele imperiului habsburgic sau de reunire cu state limitrofe a teritoriilor naţiunilor asuprite de clasele dominante austro-ungare. Se atacau aici tratatele unor state care aveau de rezolvat probleme teritoriale de pe urma prăbuşirii Austro-Ungariei printre care şi România, încheiate cu Antanta, considerîndu-le nedrepte. Sprijinul forţelor armate naţionale în eliberarea efectivă de sub dominaţia austro-ungară era calificat drept „ocupaţie" etc.

Interesant este de subliniat că deşi monarhia austro-ungară fusese destrămată încă în lunile octombrie-noiembrie 1918 prin lupta hotărîtă a popoarelor asuprite — ceh, slovac, polon, român, croat, sloven, italian — popoare care-şi manifestaseră din plin dreptul la autodeterminare şi în mari adunări naţionale, *cu caracter plebiscitar* şi deciseseră statul în care voiau să trăiască în viitor, Conferinţa, aflată sub influenţa unor elemente

---

[62] „Socialismul" din 9 februarie 1919.
[63] „Adevărul" din 2 martie 1919.
[64] „Socialismul", din 21 februarie 1919.

care încă se menţineau pe poziţia retrogradă a necesităţii refacerii monarhiei austro-ungare sau a unor delegaţi cu orientare dogmatică privind caracterul războiului purtat de o serie de state naţionale, nici măcar nu s-a referit la marile înfăptuiri istorice ale acestor popoare. Mai mult, pentru unele teritorii, considerate „contestate" se prevedea efectuarea unui plebiscit.

La Conferinţa internaţională socialistă de la Berna, delegaţia socialiştilor unguri, nerecunoscînd dreptul poporului român de a se uni într-un stat naţional unitar, a căutat, prin prezentarea unor date statistice unilaterale privind proporţia populaţiei româneşti şi a naţionalităţilor conlocuitoare din Transilvania, să susţină punctul de vedere al şoviniştilor şi naţionaliştilor unguri de menţinere pe mai departe a Transilvaniei din cadrele statului ungar. Cît de „principiale" şi „obiective" au fost argumentările delegaţiei socialiştilor unguri rezultă din faptul că ea a ocolit a recunoaşte deschis că în teritoriile revendicate de români, de fapt, care acum erau unite cu statul român pe baza plebiscitului înfăptuit de Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, în pofida politicii reacţionare a claselor dominante austro-ungare dusă de secole, de deznaţionalizare forţată a românilor, de colonizare cu elemente străine, chiar şi după recensămîntul din 1910 efectuat de statul reacţionar ungar — pe care l-a adus ca justificare în faţa Conferinţei de la Berna — populaţia românească din Transilvania *era majoritară*, românii formînd mai mult de 70 % din populaţia acestor teritorii.

Faţă de denaturările proporţiilor diferitelor populaţii din Transilvania, la care s-a pretat delegaţia socialistă ungară, pentru a induce în eroare un for al muncitorimii internaţionale, ca şi faţă de rezoluţia adoptată de Conferinţa aceea de a se face plebiscit cu referite la desăvîrşirea statului naţional român, mai ales că această rezoluţie a fost înaintată ulterior preşedintelui Conferinţei de Pace de la Paris G. Clemenceau, „în speranţa că se va ţine seama de ea" [65], Conferinţa socialistă însărcinînd, de asemenea, pe delegaţii ei să ceară „o întrevedere celor 4 şefi de state de la Conferinţa de pace în acest scop" [66], Consiliul Naţional Român din Transilvania prin împuterniciţii lui Traian Radu şi dr. C. Flondor, aflaţi la Berna, a adresat un vehement protest acestui for internaţional socialist. Iată textul protestului; „*Către Comitetul Congresului Socialist de la Berna.* Subsemnaţii, delegaţi ai Consiliului Naţional Român din Transilvania şi Ungaria, provenit din revoluţie şi care cuprinde pe şefii Partidului Socialist din Transilvania, protestăm împotriva afirmaţiilor mincinoase şi tendenţioase îndreptate de delegaţii unguri împotriva românilor. Fiind împiedicaţi de motive interne de a participa la Congres, muncitorii şi ţăranii români denunţă prin glasul nostru acţiunile net imperialiste ale ungurilor camuflaţi ca socialişti şi democraţi. Pentru a ilustra maniera ungară cu un exemplu concret, vom semnala Congresului telegrama citită de cetăţeanul Huysmans în şedinţa din 8 februarie ca emanînd de la oamenii muncii români, şi care este anonimă şi expediată din Budapesta, ceea ce spune totul !

---

[65] „L'Avenir" din iunie 1919.

[66] Idem.

* Originalul textului în limba franceză se află în Arhiva International Instituut Voor Sociale Geschidemis, Amsterdam, fond Troelstra, dosar 454, unitatea 13,

Ar fi nejust şi profund nepolitic — deoarece cauza socialistă şi-ar pierde mult din popularitate la noi — dacă 15.000.000 de români s-ar vedea condamnaţi, fără a fi ascultaţi, de prima adunare a proletariatului internaţional întrunit chiar în momentul eliberării lor..." [67].

Aflîndu-se despre dezbaterile Conferinţei Socialiste de la Berna şi despre rezoluţia adoptată în problema teritorială, s-a trimis din ţară, pe adresa reuniunii socialiste internaţionale de la Berna o telegramă în numele Comitetului Executiv român al Partidului Social-Democrat din Ardeal şi Banat, în care se prezentau concis realităţile Transilvaniei şi dreptul secular al românilor care reprezentau marea majoritate a acestei provincii, să decidă asupra sorţii ei. „Comitetul executiv român al partidului social-democrat din Ardeal, Banat şi ţara ungurească, ca singurul interpret al poporului muncitor român de pe aceste teritorii şi ca cea mai tînără ramură a Internaţionale Socialiste, cere ca congresul internaţional să ia la cunoştinţă hotărîrea dusă de Congresul nostru ţinut la 19—20 ianuarie din Sibiu, prin care se aprobă unirea tuturor românilor *. Numai astfel poporul român din Ardeal, Banat şi Ţara Ungurească va putea să-şi cîştige cele mai elementare baze ale dezvoltării sale culturale şi economice devenind prin aceasta un factor egal în rîndul tuturor naţiunilor civilizate. Dealtfel noi, socialiştii români fiind absolut convinşi că hotărîrea noastră este oglindirea adevărată a dorinţei poporului român, nu avem nimic de obiectat nici împotriva faptului că populaţia acestor teritorii prin plebiscit să hotărască singuri asupra sorţii sale. Sîntem convinşi că Internaţionala Socialistă ca instituţiune mondială a libertăţilor omeneşti va lua la cunoştinţă şi va aduce această ţinută a noastră ca unica pe care am putut-o ocupa în împrejurările de faţă" [68].

În acelaşi timp, în presa muncitorească din ţară au apărut o seamă de articole, în care, bazaţi pe adevăratele principii revoluţionare ale socialismului ştiinţific, în mod cît se poate de convingător, revoluţionarii români au argumentat necesitatea istorică a unirii tuturor românilor într-un stat naţional unitar şi poziţia principală, justă adoptată de reprezentanţii muncitorimii române în această problemă fundamentală a poporului, dezvăluindu-se totodată poziţia şovinistă a reprezentanţilor social-democraţiei ungare, contrară drepturilor popoarelor la autodeterminarea lor.

---

[67] Arhiva I.S.I.S.P., fond 3, dosar 1226, mapa II.

* În rezoluţia Congresului P.S.D. din Ardeal şi Banat ţinut în zilele de 19 şi 20 ianuarie 1919 la Sibiu, luîndu-se act de motivarea făcută în darea de seamă a Comitetului Central privind poziţia şi contribuţia socialiştilor români la actul istoric al unirii Transilvaniei cu România, se declară „că este în deplin acord cu ţinuta delegaţilor social-democraţi, care la Adunarea naţională de la Alba Iulia, în concordanţă cu voinţa întregului neam românesc, au votat pentru unirea tuturor românilor". Congresul, se relata în continuare, „constată că unirea poporului românesc într-un stat independent este o necesitate istorică, bazată pe dreptul de liberă dispoziţie al tuturor popoarelor — şi social-democraţia română, cînd a aderat la înfăptuirea acestui ideal al românilor de pretutindeni, n-a depăşit (nu s-a abătut — A.D.) întru nimic de la principiile stabilite de congresele socialiste internaţionale, care întotdeauna au recunoscut dreptul fiecărei naţiuni asuprite şi divizate sub mai multe stăpîniri străine de a lupta în primul rînd pentru independenţa sa". Congresul argumenta pe larg legitatea formării statului naţional unitar. (Vezi *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România. 1916—1921*, Edit. politică, Bucureşti, 1966, p. 157—158).

[68] „Adevărul" din 23 februarie 1919.

Conferinţa socialistă de la Berna şi-a întrerupt lucrările, urmînd a se continua peste cîteva săptămîni. În acest scop s-a numit o Comisie de acţiune care să urmărească hotărîrile adoptate de Conferinţă [69].

Comisiunea internaţională permanentă s-a întrunit la Amsterdam între 26 şi 29 aprilie 1919 într-o Conferinţă socialistă. Ea a adoptat 19 rezoluţii, fără a lua în considerare revoluţiile naţionale săvîrşite de popoarele asuprite din fosta monarhie dualistă şi hotărîrile istorice de unire în în state naţionale independente adoptate de aceste popoare şi fără a asculta pe reprezentanţii proletariatului aparţinînd popoarelor asuprite.

Împotriva acestei hotărîri Partidul Social-Democrat Român din Transilvania, a protestat vehement la 29 aprilie 1919. Menţionînd faptul că datoria Internaţionalei Socialiste este de a asculta pe reprezentanţii proletariatului român, în protest se arată : „Partidul Social-Democrat Român protestează împotriva sentinţei aduse de Internaţionala din Amsterdam, referitor la transformarea de stat a Ungariei. Internaţionala depăşeşte limitele ei, cînd, fără a asculta pe reprezentanţii Partidului Social-Democrat Român, se declară asupra unei chestiuni, care interesează întîi proletariatul român şi numai după acestea, proletariatul străin. Poporul român din Transilvania — se subliniază în acest protest — venit la Alba Iulia în 1 decembrie 1918, din propria voinţă s-a declarat pentru a se uni cu România" [70]. Ţinînd seama de toate acestea, în protestul muncitorilor români se remarca : „Partidul nostru respinge deci hotărîrea adresată de Internaţională şi se declară solidar cu sentinţa lui din 20 ianuarie 1919 din Sibiu, în care a sancţionat unirea Transilvaniei cu România şi unirea tuturor provinciilor româneşti într-un singur stat" [71]. Referindu-se la acele voci de peste hotare care încercau să discrediteze politica românească faţă de naţionalităţile conlocuitoare, în acelaşi protest se specifica : „(Partidul nostru) ţine să repete încă o dată că prin pasul acesta nu vrea să oprească dezvoltarea politico-economică şi socială a popoarelor (naţionalităţilor — A.D.) minoritare din statul român, din contră, asigură şi de astă dată lumea socialistă că Partidul Social Democrat Român va ocroti toate drepturile minorităţilor, dacă nu sînt îndeajuns apărate de actualul sistem, îşi rezervă dreptul de a lupta, dar sub nici o condiţie nu mai admite discuţie asupra celui mai elementar drept omenesc : de a nu opri popoarele să-şi spună dorinţa de a se uni cu fraţii lor.

Cu multă trudă şi în urma unei munci persistente, reprezentanţii muncitorimii române au lămurit în faţa forurilor internaţionale socialiste justeţea cauzei româneşti, în urma cărora au obţinut aprobarea acţiunilor lor. Cu satisfacţie, „Adevărul" înştiinţa cititorii că „îndeosebi este îmbucurător faptul că partidul nostru a fost recunoscut ca factor politic de Internaţională şi că tovarăşul Emil Isac a fost invitat să ia parte la Conferinţa de la Amsterdam . . . Partidul nostru a trimis un manifest în limba franceză şi engleză biroului din Amsterdam şi Londra, în care a expus motivele pentru care partidele socialiste române au aderat la principiul unirii tuturor românilor într-un singur stat" [72].

★

---

[69] „L'Avenir" din iunie 1919.

[70] Arhiva I.S.I.S.P., fond 15, dosar 1226, mapa 22.

[71] Ibid.

[72] „Adevărul" din 3 februarie 1919.

O altă latură a activității revoluționare, în care militanții socialiști, comuniști români și-au adus o contribuție pe plan internațional și nu în ultimul rînd, care formează obiectul acestui studiu este aceea a analizei temeinice în lumina socialismului științific a realităților social-economice și politico-culturale ale țării pentru a formula programul concret de acțiune, cît mai corespunzător acestor realități, precum și relațiile dintre diferitele partide muncitorești, ca și dintre acestea și organizațiile internaționale.

Întreaga activitate teoretică și practică desfășurată de socialiștii români în acești ani învederează o încercare susținută de a-și însuși în mod creator ideile socialismului științific, de a face din ele un instrument eficient de investigație și de înțelegere a realităților în care trăiau, un ghid al acțiunii de transformare revoluționară a societății. „Un socialist modern — scria C. Dobrogeanu-Gherea în 1885 — care ține la socialismul științific își deduce idealul din mișcarea omenirii, din evoluția ei, iar mijloacele de lucrare și felul lucrării din condițiile în care se află un popor". Rezultatele unei asemenea activități nu puteau fi decît binefăcătoare pentru evoluția ulterioară a luptei generale a clasei muncitoare.

Pentru a-și fundamenta argumentările, fruntașii micșării noastre socialiste apelau la idei și teze ale întemeietorilor socialismului științific, K. Marx și F. Engels. „În dezvoltările ce vor urma — declara socialistul român Panait Mușoiu la o conferință publică — am de gînd să mă întind cu deosebire asupra schimbării neînlăturate a societății de acum în societate socialistă, asupra rolului ce avem și asupra mijloacelor de care ne putem folosi în această schimbare. Acolo unde părerile mele vor putea să dobîndească sprijin, mă voi ajuta de lucrările celor ce au mai gîndit în chestia socială, și mai cu seamă mă voi ajuta de lucrările celor mai de frunte socialiști, ca Marx, Engels ..., care au pus temelia socialismului științific" [73].

Procesul de maturizare politică a clasei muncitoare și de ridicare a luptei ei revoluționare pe o treaptă superioară se reflectă limpede în conținutul documentelor programatice ale mișcării socialiste și muncitorești. Analiza acestor documente relevă mai întîi faptul că obiectivele urmărite nu au fost rezultatul copierii sau aplicării mecanice a unor teze și idei formulate în cadrul mișcării socialiste internaționale și potrivite altor meridiane, ci au reprezentat o încercare de a aplica creator principiile socialismului la realitățile concrete ale României, de a aborda și rezolva problemele specifice societății românești de la sfîrșitul secolului trecut. „Școlari ai socialismului științific, membri ai marii familii socialiste europene — se arăta în primul program al cercurilor muncitorești și socialiste din 1886, *Ce vor socialiștii români?* —, noi știm că felul activității noastre atîrnă de condițiile reale ale țării noastre și mai ales de cele economico-sociale ... Așadar, să analizăm condițiile de trai ale țării noastre cum urmează din pozițiunea poporului muncitor, din relațiile de clase, din cultura noastră, din temeliile economice" [74]. Exprimînd aceleași preocupări ziarul „Munca" scria în 1892, în campania de pregătire a Congresului de constituire a P.S.D.M.R. : „Trebuie să studiem bine și cu de-amănuntul toate nevoile

---

[73] „Munca", an III, nr. 9 din 19 aprilie 1892.

[74] *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I, 1865—1900, partea I-a, Edit. Politică, București, 1964, pp. 335—336.

ţării, să vedem ce anume puncte din vechiul nostru program corespund situaţiei de la noi, ce puncte noi trebuie să mai adăutăm şi mai cu seamă să stabilim un program practic bine adaptat cu cerinţele şi nevoile unei ţări agricole ca a noastră"[75].

În raportul pe care delegaţia mişcării noastre socialiste l-a prezentat în cadrul lucrărilor Congresului de la Bruxelles din 1891 al Internaţionalei a II-a se sublinia în legătură cu aceasta următoarele: „E tot aşa de necontestat că, din punctul de vedere al tacticii, socialismul român trebuie să aibă armele sale proprii, condiţiile economice în cîmpul economic pe care va trebui să lucreze fiindu-i proprii ... Îndreptăţirea partidului socialist român şi strînsa sa legătură cu socialismul european constă în aceea că amîndouă părţile au aceleaşi convingeri, aceleaşi tendinţe, precum stabilirea unei societăţi solidare şi armonice, a unei societăţi în care toate uneltele de muncă vor fi socialiste. Cît despre mijloacele prin care s-ar ajunge la acest scop, fiecare va întrebuinţa pe acelea cerute de condiţiile specifice ale ţării sale" [76].

Ţinînd seama de experienţa îndelungată existentă în mişcarea muncitorească internaţională, încă de pe vremea Internaţionalei I, cît şi de respectul faţă de propriul partid, al cărui membri marcanţi erau, revoluţionarii români în frunte cu secretarul Partidului Socialist Român, Gheorghe Cristescu în 1920 şi-au adus o contribuţie, alături de alţi militanţi de frunte ai unor partide muncitoreşti din Europa, la permanentizarea între toate partidele revoluţionare a unor relaţii cu adevărat revoluţionare, de deplină egalitate şi neamestec în treburile interne, de a se recunoaşte fiecărui partid dreptul său de a decide asupra sarcinilor sale fundamentale şi a alegerii tacticii celei mai corespunzătoare condiţiilor în care acţionează.

Eforturile revoluţionarilor români de a adopta un program în lumina socialismului ştiinţific, adecvat condiţiilor concrete din România acelor ani, modul de aplicare creator a socialismului ştiinţific în condiţiile concrete ale ţării, ca şi iniţiativele şi contribuţia deosebită adusă pe plan internaţional în soluţionarea unor probleme deosebit de complexe cu care se confrunta mişcarea muncitorească internaţională au fost apreciate în epocă de către F. Engels şi V. I. Lenin, de congrese muncitoreşti internaţionale, de către o seamă de partide socialiste şi conducători ai acestora din numeroase ţări.

Iată aşadar cîteva probleme cu care s-a confruntat mişcarea muncitorească internaţională în decursul multor decenii pînă în anul 1921, probleme la care revoluţionarii români, înarmaţi cu socialismul ştiinţific şi cu cunoaşterea realităţilor specifice ale ţării ca şi datorită experienţei în aplicarea socialismului ştiinţific la aceste realităţi şi-au adus o contribuţie activă iniţiind dezbaterea lor şi contribuind plenar la soluţionarea lor.

Bazîndu-se tocmai pe această experienţă şi practică, apariţia partidului revoluţionar al clasei muncitoare, reaşezat pe temeliile României reîntregite, la istoricul congres din mai 1921 a reprezentat o treaptă superioară în dezvoltarea mişcării muncitoreşti din România, în istoria poporului român.

---

[75] „Munca", an III, nr. 43 din 13 decembrie 1892.

[76] Idem, nr. 25 şi 26 din 11 şi 18 august 1891.

LA CONTRIBUTION ACTIVE DES RÉVOLUTIONNAIRE ROUMAINS AU DÉBAT DES PROBLÈMES DU MOUVEMENT OUVRIER INTERNATIONAL (1872—1921)

RÉSUMÉ

L'étude, étayée de documents du mouvement ouvrier de Roumanie et de certaines organisations révolutionnaires internationales, présente l'apport des représentants des organisations socialistes de Roumanie qui ont participé à des conférences et congrès ouvriers internationaux au débat et à l'indication de moyens permettant de solutionner, sur la base de la propre expérience, les problèmes internationaux auxquels furent confrontés les partis ouvriers d'Europe et d'Amérique durant la période 1872—1921. On relève que les revolutionnaires roumains ont saisi l'importance du principe de l'*unité* organisationnelle et politique de la classe ouvrière de chaque pays pour l'application duquel ils ont milité fermement sur le plan international. Les socialistes roumains ont pris l'initiative du débat, pour la première fois au cours de congrès socialistes internationaux, *de la question paysanne* et de la nécessité de la préoccupation du mouvement socialiste envers la propagande révolutionnaire parmi les paysans et leur attraction aux côtés du prolétariat dans la lutte contre l'exploitation et l'oppression.

Les socialistes roumains ont *dévoilé et condamné le caract*ᵉ*re* de la première guerre mondiale, considérant que celle-ci a été préparée et déclenchée par la politique réactionnaire des grandes puissances. Aux côtés d'autrés forces révolutionnaires du mouvement ouvrier international, ils ont eu l'initiative de rétablir, sur la base du principe de la lutete de classe et de la solidarité internationale, les relations entre les partis socialistes interrompues par le déclenchement de la guerre impérialiste.

Les socialistes roumains ont mis tout en œuvre pour fonder leurs rapports avec d'autres partis et organismes révolutionnaires internationaux sur les principes de la parfaite égalité, du respect mutuel, insistant sur le droit de chaque parti d'élaborer son propre programme d'action ainsi que les moyens d'accomplissement de celui-ci conformément aux réalités sociales, économiques et politique du pays dans lequel il déploie son activité.

OAMENI DE ŞTIINŢĂ ÎN VIAŢA POLITICĂ A ROMÂNIEI DIN SECOLUL XIX

DE

PARASCHIVA CÂNCEA

Amploarea şi profunzimea gîndirii omului de ştiinţă i-au dat acestuia o largă viziune politică în multe cazuri. Pe de altă parte însă, împletirea activităţii ştiinţifice cu cea politică a cuprins, pretutindeni şi oricînd, contradicţia între izolarea necesară gîndirii — respectiv creaţiei ştiinţifice şi integrarea în tumultul vieţii sociale, ca bază a celei politice. De aci au decurs diversele forme în care s-a manifestat relaţia ştiinţă-politică. Unii oameni de ştiinţă — respectiv oameni politici au împletit cele două activităţi în tot cursul tinereţii, maturităţii şi bătrîneţii lor ; alţii, după o perioadă de o asemenea corelaţie, au fost absorbiţi de frămîntările continui ale vieţii politice şi s-au desprins de activitatea ştiinţifică pentru restul vieţii lor, păstrînd însă înţelegerea profundă a acelei activităţi şi acordîndu-i sprijin cînd au avut posibilitatea de a o face ; alţii au corelat cele două activităţi în tinereţe şi maturitate, iar la bătrîneţe au consacrat activităţii ştiinţifice, liniştea, experienţa şi clarviziunea, caracteristice acestei ultime perioade a vieţii.

În România, relaţia activităţii ştiinţifice cu cea politică s-a conturat de la începuturile vieţii ştiinţifice şi ale celei politice moderne, într-o evoluţie continuă spre prezent, pentru ca astăzi să se desfăşoare în toată plenitudinea sa.

Tratăm în această lucrare fenomenul pentru secolulul XIX, deoarece din acea epocă a început să aibă o evidentă continuitate şi o tot mai largă amploare, dar cazuri izolate au existat şi în evul mediu, ca cel deosebit de strălucit al lui Dimitrie Cantemir.

Generaţia paşoptistă ilustrează însă desfăşurarea acestei relaţii în diversele sale forme, evidente în timp.

Istoricul M. Kogălniceanu, după ce a împletit în tinereţe activitatea ştiinţifică cu cea politică, a fost absorbit, din epoca Unirii, de marile şi multiplele sale responsabilităţi politice, dar a rămas atent la manifestările cultural-ştiinţifice şi le-a stimulat fără a se mai integra efectiv în ele, chiar atunci cînd nu a mai fost o personalitate politică de prim rang. Spre deosebire de el, Ion Ionescu de la Brad a avut continuu atît preocupări ştiinţifice cît şi politice şi este posibil ca N. Bălcescu, dacă viaţa sa ar fi continuat pînă la adînci bătrîneţe, să fi fost atît o marcantă personalitate politică cît şi un strălucit istoric-filozof.

Alături de unele dintre personalităţile generaţiei de la 1848 în evoluţia lor ulterioară, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, oameni de ştiinţă

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 34 nr. 8, p. 1473—1494, 1981

de diferite specializări participau la viaţa politică, fie direct ca miniştri, senatori, deputaţi fie indirect prin publicarea ideilor lor politice.

Conţinutul activităţii lor era progresist în unele cazuri, cu limite retrograde în altele, dar în general se vădeau, în faptele, atitudinile şi ideile lor politice, cultura, viziunea largă, gîndirea logică şi cuprinzătoare a omului de ştiinţă.

Despre opera filozofică a lui *Vasile Conta* s-a afirmat că „marchează un moment deosebit de important în istoria gîndirii româneşti : acela al constituirii filozofiei materialiste într-un sistem unitar şi original. Apariţia filozofiei lui Conta, care a trezit ecouri dincolo de hotarele ţării, a fost salutată cu îndreptăţită mîndrie de contemporani ... opera sa dezvăluie azi valenţe noi, ce o leagă de actualitate, făcînd-o în continuare utilă cercetărilor în domeniul filozofiei, psihologiei, antropologiei sau esteticii, prin sugestiile fertile ce le poate oferi ... Conta a fost un materialist militant şi un gînditor creator care ... a căutat cu înfrigurare soluţii ... la problemele impuse de dezvoltarea ştiinţei contemporane" [1].

Remarcîndu-se din anii săi de studii în ţară ca o inteligenţă valoroasă, V. Conta obţine în 1869, de la Societatea Pogor Fătu din Iaşi, o bursă de studii la Anvers, pentru trei ani. Astfel el a cunoscut relativ îndeaproape dezvoltarea mişcării muncitoreşti în Europa occidentală, inclusiv momentul Comunei din Paris, şi-a manifestat solidaritatea cu proletariatul francez [2] şi a participat la întrunirile Internaţionalei [3].

După întoarcerea în ţară a luat legătura cu cercurile socialiste din Iaşi, a fost caracterizat de ziarul socialist „Înainte", ca „socialist de principii şi convicţie" şi a fost admis în Asociaţia internaţională a lucrătorilor [4].

Ca om politic, V. Conta a fost considerat membru al Fracţiunii liberale şi independente moldovene şi candidat al său pentru parlament — respectiv deputat [5]. Scurta activitate politică a lui V. Conta s-a desfăşurat în ultimii ani ai vieţii sale cînd, deşi încă tînăr, era foarte bolnav. Totuşi el s-a dezvăluit ca om politic, capabil să redea ansamblul unei probleme dar să cuprindă şi amănuntele ei semnificative.

În ianuarie 1878, V. Conta colabora cu G. Mîrzescu, Gr. Cobălcescu, Gr. Buicliu la redactarea statutelor şi programului „Partidului liberalilor moderaţi", a cărui conducere se pare că aparţinea lui M. Kogălniceanu, organul de presă al grupării fiind „Steaua României". Gruparea îşi anunţa o participare independentă la viaţa politică iar programul cuprindea descentralizarea administrativă, dezvoltarea industriei şi alte idei incluse în programele grupărilor liberale în general [6].

Stimulentul pătrunderii sale efective în viaţa politică, ieşirea unui filozof din izolarea pe care această disciplină, a cugetării profunde, o cere deseori, venea din contradicţiile aplicării în România a unora dintre prevederile tratatului de la Berlin, fapt pe care V. Conta îl reproşa, în parte, lui I. C. Brătianu şi M. Kogălniceanu. Totuşi, V. Conta sublinia şi opo-

---

[1] Vasile Conta, *Opere filozofice*, cu studiu introductiv de N. Gogoneaţă, Edit. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1967, p. 7—8.

[2] Ana Conta—Kernbach, *Bibliografia lui Vasile Conta*, Iaşi, 1916, p. 19.

[3] Vasile Conta, *op, cit.*, p. 13.

[4] *Ibidem*, p. 14.

[5] *Ibidem*, p. 15, 17.

[6] Arh. St. Iaşi, Msse., nr. 1566/1878, f. 1—6.

ziţia patriotică a celor doi conducători politici români prin care erau contrabalansate criticile sale [7].

Deşi nu se simţea atras spre participarea la viaţa politică [8], Conta intra în tumultul ei cu prilejul modificării constituţiei pentru o nouă redactare a articolului 7, referitor la încetăţenirea străinilor. El nu avea adepţi politici, încît şansele candidaturii sale pentru Camera de revizuire erau incerte, dar începe o serie de conferinţe în Iaşi, susţinînd ideile nerevizioniste şi dobîndeşte treptat un număr tot mai mare de simpatizanţi [9]. Deşi combătut de guvernul liberal, Conta pătrunde în Camera de revizuire ca deputat al Iaşilor.

Pentru început (împreună cu G. Ghica, R. Ghica, I. C. Negruzzi, P. Casimir, C. Ciupercescu, N. Blarenberg, D. Rosetti-Teţcanu) Conta semnează o moţiune prin care se cere nerevizuirea articolului 7, iar în discursul său din 4 septembrie 1879 expune — alături de N. Blarenberg şi D. Rosetti-Teţcanu — argumentarea acestei moţiuni. El dezaproba faptul că puterile europene impun României o anumită soluţie într-o chestiune internă, a cărei rezolvare trebuia lăsată factorilor social-politici din ţară.

Proiectul nerevizionist şi discursul lui V. Conta cu idei similare erau primite cu aprobare de grupări nerevizioniste. Conta primea numeroase scrisori şi telegrame de felicitare care îl puteau stimula spre continuarea activităţii sale politice şi pe alte planuri, totuşi considera, pentru moment, că misiunea sa politică s-a încheiat. În acest sens, afirma într-o scrisoare adresată lui V. Pogor în 8 septembrie 1879, la Iaşi: „ . . . voi lăsa pe alţii să fabrice legi iar eu mă întorc la cercetările mele filozofice" [10].

Dar viaţa politică avea atracţiile sale chiar şi pentru un filozof, cînd acesta avea cunoştinţe multilaterale şi un cuvînt de spus în problemele dezbătute în parlament. Cu toată hotărîrea susmenţionată, declarată în septembrie 1879, în luna noiembrie a aceluiaşi an, Conta îşi prezenta în parlament opiniile sale asupra răscumpărării căilor ferate. El afirma că, atît din punct de vedere juridic cît şi financiar, proiectul de răscumpărare prezentat parlamentului era defavorabil statului român; demonstraţia sa asupra dezavantajelor se oprea îndeosebi asupra laturii financiare şi era deosebit de argumentată şi documentată [11].

Conta se dovedea astfel capabil de a participa multilateral la viaţa politică iar I. C. Brătianu, care aplica tactica de a strînge în jurul său pe toţi oamenii politici valoroşi şi de a încerca includerea lor în partidul liberal, începea acţiunea de atragere a lui Conta, deşi la revizuirea constituţiei şi în problema C.F.R., acesta fusese adversarul punctelor de vedere guvernamentale — deci ale partidului liberal.

Relaţiile Brătianu-Conta nu aveau iniţial un caracter politic pur oficial ci şi unul personal. Brătianu îl vizita pe Conta la Iaşi, iar acesta din urmă scria lui V. Pogor în 1880: „Multe seri am petrecut la Florica cu

---

[7] B. Conta, *Discursuri parlamentare . . ., articole de ziare*, cu o prefaţă de B. C. Livianu, Iaşi, 1899, p. 51—59.

[8] V. Conta, *Opere complete*, ediţie îngrijită de Octav Minar, Bucureşti, f.a., p. LVII; B. Conta, *Discursuri parlamentare . . .*, p. 16.

[9] B. Conta, *Discursuri parlamentare . . .*, p. 23—24.

[10] V. Conta, *Opere complete*, p. LXXI.

[11] Dezbaterile Adunării Deputaţilor, Sesiunea 1879/1880, Şedinţele din 20 noiembrie 1879 şi 25 noiembrie 1879.

dl. Brătianu care îmi comunicase că vrea să mă facă ministru numai pentru a reforma legea învăţămîntului. Ştiu că numirea mea va provoca multe dezbateri în partidul liberal, dar trebuie să primesc, căci eu nu fac politică din ambiţia de a parveni ci la mine politica e un mijloc de a aduce mai repede îmbunătăţiri mulţimii.

Mulţi mă cred socialist şi ateu. Brătianu însuşi mi-a spus că numirea mea va fi o sfidare a principiilor liberale, dar că să nu am nici o grijă că el va lupta pentru a forma opinia publică" [12].

Socialiştii considerau colaborarea lui V. Conta cu liberalii guvernamentali ca o dovadă de inconsecvenţă şi lipsă de principialitate. Ei îl întrebau pe V. Conta, cînd a fost sincer : „Ieri cînd ai declarat şi ai jurat principii socialiste, de drepturi ale omului ... sau azi cînd renegînd aceste principii şi repudiindu-şi trecutul, ai pus cocarda de lacheu şef şi sui treptele palatului, spre a închina şi prosterna la picioarele tronului ?" [13].

Devenit ministru al instrucţiunii în 1880, în cadrul guvernului liberal de la acea dată, Conta era surprins de socialişti într-o situaţie din care reieşea încălcarea unor principii, proclamate de el în trecut. Printr-o scrisoare adresată de V. Conta lui Gh. Panu — scrisoarea pe care socialiştii o publicau in extenso — reieşea că V. Conta proteja un liberal la numirea într-o funcţie şi trimitea lui Panu o sumă de bani pentru susţinerea unui ziar liberal ieşean. Socialiştii comentau faptul, menţionînd că, în trecut, V. Conta îşi fixase, ca principiu neclintit de conduită, neacordarea favorurilor personale, pentru ca — după cum reieşea din scritoare — să încalce acel principiu de îndată ce devenise ministru în guvernul liberal [14].

Totuşi activitatea ministerială a lui V. Conta avea şi aspecte pozitive.

Proiectul de lege pentru reformarea învăţămîntului, elaborat de Conta, avea la bază ideea pregătirii tineretului pentru profesiuni economice utile dezvoltării diverselor ramuri ale industriei şi comerţului.

Pe de altă parte, proiectul încerca să stabilească un conţinut ştiinţific al materiilor predate în învăţămînt, principiu pe baza căruia pentru Facultatea de litere era propus un curs de istoria critică a religiilor [15].

Deşi proiectul lui Conta corespundea necesităţilor de dezvoltare economico-socială a ţării, a fost primit cu opoziţie de adepţii învăţămîntului teoretic, desprins de realitate. Numeroasele critici aduse proiectului, neînţelegerea conţinutului său progresist, îl dezamăgesc pe Conta, care demisionează din funcţia de ministru şi se retrage oficial din viaţa politică.

Asupra proiectului său s-au formulat însă şi aprecieri pozitive, ca aceea cuprinsă în teza de doctorat din 1902, destinată lui Conta, a lui I. Rădulescu-Pogoneanu, care considera că acel proiect „e încercarea unei reforme adînci în dezvoltarea ţării ... are, pentru istoria ei culturală, o înaltă însemnătate teoretică, el cuprinde liniamentele tuturor reformelor ulterioare" [16].

După retragerea din viaţa politică (din motivele susmenţionate dar şi prin şubrezirea extremă a sănătăţii sale şi necesitatea de a se trata în

---

[12] V. Conta, *Opere complete*, p. LXXII.
[13] „Înainte", 26 octombrie 1880.
[14] Ibidem, 27 octombrie 1880, 30 noiembrie 1880 (Erata).
[15] V. Conta, *Opere filozofice*, p. 17.
[16] Ana Conta-Kernbach, *op. cit.*, p. 43.

străinătate) Conta urmărea totuşi de departe lucrările parlamentului român şi îşi exprima unele opinii asupra activităţii legislative.

În ianuarie 1882, el scria din Pisa lui Rosetti-Teţcanu : „Am simţit o mare bucurie cînd am auzit că se agită în Cameră chestiunea desfiinţării tocmelilor agricole. Îmi pare rău că nu pot să iau şi eu parte la acele discuţiuni. Nu uita să dezvolţi între altele următoarele puncte :

1. Munca forţată produce extenuarea forţelor, care e cauza cea mai teribilă a mortalităţii crescînde, a naşterilor neviabile şi în sfîrşit a extincţiunii rasei ...

2. Forţa musculară a ţăranilor fiind determinată * ... continuîndu-se tocmelile agricole nu se va putea mări forţa productivă ... Desfiinţîndu-se ... proprietarii vor fi nevoiţi a introduce în cultura mare maşinile şi argaţii ...

Se înţelege că cu schimbarea sistemului, agricultorii mari vor trebui să aibă oarecare bătaie de cap pînă să învingă rutina ... dar ... producţiunea ţării va creşte indefinit" [17].

Observarea unor importante aspecte din activitatea parlamentară şi afirmarea unor opinii, la obiect, în unele dintre problemele dezbătute dezvălue o gîndire politică remarcabilă care ar fi putut avea efecte practice pozitive, dacă viaţa lui V. Conta — respectiv participarea sa la eforturile social-politice progresiste ale epocii ar fi avut existenţe îndelungate.

★

Personalitatea lui *P. B. Hasdeu* a fost astfel evocată de N. Iorga : „A dat culegerilor noastre de izvoare „Arhiva istorică" cea dintîi carte a slavisticei la români ; a strîns în „Cuvente din bătrîni" probe într-ales din vechea limbă, lucru ce nu se făcuse de alţii ; a grăbit dezvoltarea studiilor istorice, aruncînd în circulaţie, mai ales pentru vremile mai vechi, prin „Istoria critică", o uriaşă mulţime de informaţie nouă ; a cutezat să viseze o mare Enciclopedie naţională, încercată prin „Magnum etymologicum". În atîtea ramuri ale ştiinţei istorice şi filologice, el a fost un deschizător de cale ..." [18].

Studiile de istorie şi filologie ale lui Hasdeu cuprindeau după părerea lui N. Iorga, „viziunea perfectă a problemei" [19]. În general, N. Iorga îl caracteriza pe Hasdeu prin „efervescenţa romantismului capricios, avîntul imaginaţiei îndrăzneţe, ştiinţa imensă în toate domeniile ... instinctul nestăpînit al continuei creaţiuni ..." şi cerea ca în Bucureşti să fie instalată o statue a lui Hasdeu, astfel ca „figura sa să apară în toată măreţia frunţii lui brăzdate de fulgerele revelaţiilor" [20].

Printre alte numeroase păreri elogioase asupra acestei personalităţi ştiinţifice, o caracterizare succintă în formă dar cuprinzătoare în conţinut este aceea definită de un adversar al lui Hasdeu, anume Gh. Panu care a afirmat că marele om de ştiinţă era „un gigant" în materie de istorie şi filologie [21].

---

* limitată.

[17] V. Conta, *Opere complete*, p. LXXIV–LXXV.

[18] N. Iorga, *Oameni care au fost*, Vălenii de Munte, 1911, p. 222.

[19] Idem, *B. P. Hasdeu, Cu prilejul comemorării lui... la Cîmpina*, Vălenii de Munte, 1927, p. 12.

[20] *Ibidem*, p. 14.

[21] Gh. Panu, *Amintiri de la Junimea din Iaşi*, vol. I, Bucureşti (f.a.) p. 34.

Activitatea politică a lui B. P. Hasdeu a început în preajma Unirii [22], pe care o susţinea cu avîntul şi însufleţirea caracteristică tuturor acţiunilor sale. În cadrul luptei generale pentru Unire, el edita, în 1858, împreună cu An. Panu, ziarul „România", propunîndu-şi, printr-un articol program, să consacre această publicaţie susţinerii principiului naţional al Unirii Principatelor, cu constituirea şi „apărarea unei vieţi politice democrate" [23].

Deşi a fost un susţinător consecvent al lui Al. I. Cuza, în anii domniei sale, spiritul politic critic, aproape caustic, al lui Hasdeu, se manifesta, învăluit în satiră şi umor, prin paginile revistei „Aghiuţă", în care gluma se împletea cu dure adevăruri politice.

Hasdeu îşi propunea să urmărească, prin paginile revistei: „În politică, susţinerea Tronului naţional şi combaterea elementelor contrare, fie ele ziaristice, cameraliste sau chiar ministeriale, în ne-politică: ridiculizarea viciului şi a necapacităţii sub toate formele"... [24].

Neîncrederea lui Hasdeu în posibilităţile de legiferare ale Adunării legiuitoare reieşea din articolul intitulat „Cronica Adunării nelegiuitoare", titlu lipsit de deferenţă, pe care el îl „explica" astfel, împletind jocul de cuvinte cu seriozitatea: „Eram să intitulăm, acest articol „Cronica Camerei" dar ne-am temut de a face o cacofonie, atît de contrarie profundului respect ce-l datorăm acelora ce se laudă fiecare în parte a fi „bun de legat", ceea ce ar fi foarte drept, deşi n-ar fi deloc just de a zice că ei toţi împreună sînt „buni delegaţi" ... Camera româneşte se pronunţă „Cămara". Cămările, mai cu seamă acele de stat, sînt totdeauna pline de guzgani şi de şoareci, mici şi mari, graşi şi slabi, sătui şi flămînzi, dar deopotrivă gata a roade şi a strica" [25].

Atent la intenţiile a diverşi oameni politici în parte, Hasdeu ridiculiza, sub titlul *Studii engleze*, comparaţiile pe care An. Panu şi Radu Ionescu le făceau între viaţa politică din Anglia şi cea din România, apreciind admirativ desfăşurarea demnă şi nesgomotoasă a diverselor întruniri publice din Anglia. Fără a face demonstraţia asupra faptului că oamenii politici şi ziariştii dau tonul în viaţa politică, deci ei poartă vina desordinii din activitatea politică în România, Hasdeu formula aprecieri pozitive asupra *loialităţii* din ziaristica şi lumea politică engleză şi afirma (lăsînd pe cititor să tragă respectiva concluzie): „... dacă în Anglia libertatea întrunirilor nu produce anarhie, cauza este că:

1. În Anglia nu sînt şi nu pot fi publicişti ca dd. Radu Ionescu, Rosetti, Ioan Ionescu, Orăşanu etc., care nu visează decît răsturnări;

2. În Anglia nu sînt şi nu pot fi deputaţi ca dd. Nastasache Panu, Grigorie Sturdza, Ştirbei, Mitică Ghica etc., care nu visează decît coroane!" [26].

În primăvara anului 1864, Camera vota cîteva legi pe care Hasdeu le considera inutile cît timp nu se legiferase pe de o parte împroprietărirea ţăranilor, pe de alta votul universal. În acest sens, Hasdeu afirma: „*Luarea averilor* mănăstireşti a fost un fapt împlinit de către ministerul Creţulescu; votînd-o Camera n-a făcut nimica. *Desfiinţarea pedepsei de moarte* de mult există de facto în ţara noastră; votînd-o Camera n-a făcut nimica".

---

[22] Pan Halippa, *Bogdan Petriceicu Hasdeu*, Chişinău, 1939, p. 16.

[23] „România", 18 noiembrie 1858.

[24] „Aghiuţă", 25 noiembrie 1863.

[25] Ibidem, 10 noiembrie 1863.

[26] Ibidem, 20 februarie 1864.

Repetînd, după fiecare lege, afirmaţia finală susmenţionată asupra inutilităţii acţiunii legislative respective a Camerei, Hasdeu continua: „*Desfiinţarea pedepselor corporale* e cu neputinţă în cît timp ţăranul va fi sclav ... *Libertatea întrunirilor* nu poate să aibă nici un haz, cît timp deciziunile lor nu vor avea un răsunet în legislatură prin votul universal... *Libertatea individuală* şi *inviolabilitatea domiciliului* ... cum? prin concursul vătăşeilor şi feciorilor boiereşti? ... *Armarea ţării* ... dar care pămînt să-l apere bietul ţăran lipsit de pămînt? ... *Legea comunală* ... într-o ţară unde ţăranii nu au proprietate şi nu au vot în legislatură?"[27].

În cîteva articole următoare, el pleda pentru împroprietărirea ţăranilor, iar „Aghiuţă" din aprilie 1864, apărea cu subtitlul: „Director fără speranţa de a fi ministru şi proprietar fără frică de legea rurală. Bogdan Petriceico-Hasdeu". La propunerea proiectului legii rurale, el înregistra cu umor teama marilor proprietari, prezenţi în Cameră [28].

Printre legile susmenţionate, Hasdeu includea şi pe aceea a libertăţii presei, asupra eficacităţii căreia îşi exprima îndoieli şi se dovedea curînd îndreptăţit să le formuleze, deoarece „Aghiuţă" era suprimat în iunie 1864, cînd Hasdeu protesta prin paginile „Românului" din 6 iunie acel an.

Este posibil ca suprimarea să fi fost cauzată de critica acţiunii unor personalităţi ministeriale, parlamentare şi a unor mari moşieri influenţi în viaţa politică. Nu cruţa pe Rosetti, criticînd legislaţia susmenţionată, ataca pe Kogălniceanu — cu care rămînea într-o îndelungată polemică şi sub domnia lui Carol — iar în 1864 demasca complotul împotriva lui Cuza şi a Unirii, complot întreprins de C. Suţu în Muntenia şi Panait Balş în Moldova. Cu acest prilej, el afirma că majoritatea moşierimii este ostilă atît poporului cît şi lui Cuza [29].

Între timp Hasdeu îşi publica opiniile sale asupra votului universal în „Buciumul" condus de Cezar Bolliac, un insistent susţinător al acelui sistem electoral.

Este posibil ca Hasdeu să fi ales această publicaţie pentru expunerea opiniilor sale, deoarece el se apropia de poziţia lui Bolliac, diferită de aceea a lui Rosetti asupra modului de obţinere a votului universal.

Hasdeu începea expunerea sa, chiar prin prezentarea celor două poziţii susmenţionate: Rosetti, prin „Românul" cerea introducerea votului universal printr-o hotărîre a Adunării legiuitoare, Bolliac considera că era necesar ca introducerea acestui nou sistem electoral să fie opera domnitorului, printr-un decret cu asemenea conţinut. Hasdeu afirma că Rosetti îşi face speranţe zadarnice crezînd că Adunarea va legifera votul universal, deoarece extinderea totală a dreptului de vot era contrară intereselor oligarhiei, masiv reprezentată în acest corp legislativ. El recunoştea că în Adunare sînt patrioţi şi democraţi luminaţi, dar afirma că ei sînt o minoritate care nu-şi poate impune punctul de vedere. Faptul că Adunarea a admis o oarecare lărgire a dreptului de vot nu trebuie să inducă în eroare pe nimeni, nici pe Rosetti, afirma Hasdeu, căci o oarecare extindere a dreptului de vot este departe de ceea ce înseamnă şi este în practică votul universal. „În orice caz — conchidea Hasdeu afirmîndu-şi, deasupra acestei dispute, propria sa opinie — glasul poporului nostru nu se uneşte,

[27] Ibidem, 26 martie 1864.
[28] Ibidem, 2 aprilie 1864.
[29] Ibidem, 17 mai 1864.

în această privință cu liberalismul Camerei și al Românului ... Noi cerem o lege electorală *nemărginită* iar nu *lărgită*, ba încă lărgită în înțelesul unei adunări oligarhice" [30]. „Votul universal tăinuiește în sine, ca floarea tăinuită în sămînță, cîteva consecințe neapărate, scumpe pentru țară dar cu care în veci nu se va putea împăca oligarhia, pe care în veci nu le va putea îmbrățișa Camera d-lui Rosetti. Aceia care cer votul universal nu au în vedere o simplă înmulțire numerică și varietate socială a reprezentanților națiunii, ci anume foloase ulterioare care vor să se nască din introducerea acestei măsuri" [31], deci el vedea efectele în timp — posibila largă democratizare social-politică.

În februarie 1866, edita „Satyrul" cu conținut similar revistei sale anterioare. De pildă, după ce îi amuza prin caricaturi și, în același timp, îi informa pe cititori asupra candidaturilor interne, nedeclarate dar insistente, la domnie, în preajma formării Constituantei ridiculiza eforturile egoiste ale multor persoane de a pătrunde în acest for legislativ, fără intenția de a deveni veritabili reprezentanți ai intereselor națiunii [32].

În mai 1866, atrăgea atenția că în așa zisul „nou cabinet" sînt menținuți principalii miniștri din vechiul guvern și afirma că Senatul, nou creat, este o palidă imitare a Camerei Lorzilor din Anglia, fără nici o bază de tradiție în România [33].

Adept al ideii de constituire a unei domnii naționale — dat fiind faptul că naționalismul era un principiu politic orientativ dominant în gîndirea sa — Hasdeu a fost inițial ostil principelui Carol de Hohenzollern, ca viitor domn străin (și încă de origină nelatină) în România, pentru a accepta totuși domnia străină, cînd a înțeles că refuzul generalizat periclita Unirea.

În acest sens, declarația sa publicată în aprilie 1866 este clară și categorică : „Am fost contra principiului domnului străin de rasă nelatină. De aceea am subscris la plebiscit în registru contra alegerii principelui Carol I. Astăzi însă, văzînd tristele scene de reacțiune petrecute la Iași și prin care se pune în pericol pînă și marea idee de Unire, ca unul ce am fost și voi fi întotdeauna pentru Unire, mă grăbesc a-mi retrage votul, declarînd că, în interesul salvării Unirii, sînt pentru alegerea lui Carol I" [34].

Acceptarea cuprinde o vădită doză de rezervă, dat fiind faptul că numai pentru salvarea Unirii, el accepta pe noul domnitor, față de care rezerva sa se va accentua pe viitor.

Cînd se referea la Unire, Hasdeu o vedea nu numai în realizarea din ianuarie 1859 ci în ansamblul său, de cuprindere a tuturor românilor într-un singur stat, țel pentru care el însuși a militat îndeosebi în deceniul VII al secolului trecut.

În primul rînd, el a consacrat o parte a studiilor sale istorice, persistenței populației dace pe teritoriul Transilvaniei, după cucerirea romană, combătînd teoria latiniștilor, după care origina noastră este pur romană.

Pe de altă parte, s-a alăturat factorilor politici din țară și din Transilvania care luptau pentru apărarea naționalității populației române din

[30] „Buciumul", 9 octombrie 1863.
[31] Ibidem, 13 octombrie 1863.
[32] „Satyrul", 17 aprilie 1866.
[33] Ibidem, 22 mai 1866.
[34] „Românul", 6 aprilie 1866.

această provincie. Astfel el a făcut parte din comitetul de conducere al societății „Transilvania" constituită la București în mai 1867, sub președinția istoricului transilvănean A. Papiu Ilarian [35], și a publicat, în aceeași epocă, în ziarul „Perseverența", articolul „Unirea" în cuprinsul căruia afirma : „cestiunea ce ne va preocupa în acest studiu de înaltă politică, nu este unirea cea mică, realizată deja între ambele țărmuri ale Milcovului ci unirea cea mare, de realizat de acum înainte între toate pîraele, ce trebue să se verse în oceanul românesc ; între toate acordurile, fără care nu se poate armoniza hora noastră națională ; între toate pietricelele, cîte sînt necesare pentru a reconstitui anticul mozaic : Dacia lui Traian"[36].

Intrînd în fondul chestiunii, el dezaproba atitudinea acelor „ființe tremurînde" care consideră imposibilă desprinderea Transilvaniei din imperiul vecin și alipirea sa la patria mamă. El amintea situații din trecutul țării, în care realizarea unor deziderate părea imposibilă și totuși s-au înfăptuit. Pe de altă parte, sublinia lupta neînfricată a danezilor împotriva „colosului austro-prusian" și considera că, dacă sînt unii români lipsiți de patriotism, generația tînără își va înțelege menirea istorică de a realiza România mare.

În cadrul unei călătorii în Transilvania, el cunoștea pe Ioan Rațiu, conducător politic al românilor din Transilvania, lua contact direct cu realitățile social-politice ale provinciei, iar la întoarcere publica în „Românul" din 6 august 1867, articolul „Părțile României", în care demonstra unitatea istorică, lingvistică și demografică a naționalității române.

O nouă călătorie a sa în Transilvania, în iunie-august 1868, îi prilejuia cunoștința cu Iosif Vulcan, redactorul „Familiei" și culegerea unor informații științifice și politice ; în septembrie același an, sub titlul : „Anglia în Ardeal", combătea afirmații inexacte asupra populației române din Transilvania, ale scriitorului englez Charles Boner. Simpatia românilor transilvăneni pentru istoricul care le sprijinea lupta națională avea ca efect încercarea de a-l numi pe Hasdeu, în 1868, membru de onoare al „Asociației transilvane pentru literatura română și cultura poporului român", încercare nereușită prin refuzul guvernului maghiar, refuz bazat pe „motive politice", dar care nu-l dezarma pe Hasdeu în continuarea luptei sale, din anii următori, pentru eliberarea Transilvaniei [37].

Între timp, Hasdeu debuta în activitatea parlamentară din țară, fiind ales deputat în Camera deschisă la 3 ianuarie 1868.

Îndată după deschiderea parlamentului dar înainte de începerea activității sale legislative, Hasdeu publica un articol cuprinzînd opiniile sale asupra a ceea ce trebuia să fie o asemenea activitate. Articolul se intitula sugestiv „Caracterul naționalității române ca baza legislațiunii sale" și era consacrat principiului de întemeiere a oricărei legislații pe tradițiile și necesitățile proprii poporului respectiv și de respingere a procedeului, frecvent aplicat în România, de imitare a legislației străine, care nu-și găsea nici un corespondent în realitățile țării.

---

[35] V. Maciu, *B. P. Hasdeu et l'unité nationale des roumains*, în *Mouvements nationaux et sociaux roumains aux XIX-e siècle*, Edit Acad. R.S.R., București, 1971, p. 150.

[36] Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Scrieri literare. morale și politice*, Ediție critică cu note de Mircea Eliade, vol. II, București, 1937, p. 162 (După „Perseverența" din 25 mai 1867).

[37] V. Maciu, *op. cit.*, p. 151—160.

Şi în această importantă problemă—ca şi în altele sus-menţionate— Hasdeu împletea gîndirea logică cu umorul captivant. El îşi exprima nedumerirea asupra faptului că se admit particularităţile indivizilor, dar nu se observă cele ale popoarelor, pentru a se proceda în consecinţă în domeniul legislativ.

Continuînd expunerea acestui raport, nerealizat pe plan legislativ, el afirma : „Cînd o persoană vrea să-şi confecţioneze o haină, ea nu trimite pe croitor ca să ia măsura după corpul vecinului ... ci din contra o croieşte după propria sa statură ... Cînd un bolnav chiamă un medic, el nu-i zice : domnule doctor, caută pulsul jupînului de peste drum ... şi apoi vino de-mi scrie o reţetă ... Ei bine, numai Staturile, numai corpurile cele imense, ale căror formă şi conservaţiune sînt de mii de ori mai importante şi mai preţioase decît personalitatea cea mai ilustră ; numai ele sînt osîndite a suferi cu răbdare ... cee ce n-ar primi a i se face omul cel mai de pe urmă ! Cînd un popor are cumva nevoie de o haină, adică de vreo reformă ... legislatorii şi administratorii săi se grăbesc pe dată a-l înveli în nişte veşminte exotice, aduse cine ştie de unde ... Cînd o naţiune este bolnavă, medicul său, în loc s-a o întrebe unde o doare ... încalecă deodată pe un bidiviu, pleacă la Paris ... la Londra, pipăe ... pulsurile oamenilor de acolo şi apoi trimite o reţetă, adică o lege” [38].

Semnalînd faptul că „trebuie o orbire extraordinară pentru a nu observa ... pe de o parte bufonada, iar pe de altă parte pericolul acestei proceduri”, Hasdeu enumera cîteva dintre legile, de inspiraţie străină, aplicate în România, şi recomanda ca legislaţia ţării să se bazeze pe trecutul ei şi pe relaţiile momentului, care deci trebuiau să fie bine cunoscute de legislatori. Referindu-se la recentul mesaj domnesc de care, ca deputat, luase cunoştinţă cu cîteva zile înainte de publicarea articolului, Hasdeu îşi declara speranţa că deziderațele exprimate de el vor deveni realităţi, deoarece se afirmase — după cum relata el — că „adunarea generală a ţării o să se opereze nu după sterpe imitaţiuni din străinătate, ci în spiritul românesc cel vechiu” [39].

Speranţa lui Hasdeu se dovedea însă neîntemeiată, cînd el participa direct la activitatea parlamentară legislativă.

Încercînd să ia cuvîntul la dezbaterea proiectului de răspuns la mesaj, este întrerupt şi discuţia se declară închisă, deşi — după cum reuşea să afirme el — numai doi dintre antevorbitori acceptaseră mesajul, iar alţi opt îl criticaseră deci proiectul de răspuns nu putea fi luat în considerare [40]. Faptul se producea totuşi ceea ce a fost desigur o primă decepţie pentru Hasdeu, în debutul său parlamentar.

Urmau foarte curînd altele. El semna, împreună cu alţi deputaţi, o propunere de neacceptare a demisiei poetului V. Alecsandri din funcţia de deputat, dar propunerea întîmpina opoziţie şi rămînea nerealizată [41].

Hasdeu manifesta interes pentru unele probleme sociale ale epocii. Cu prilejul discutării proiectului de lege pentru construirea drumurilor,

---

[38] Bogdan Petriceicu Hasdeu, *op. cit.*, p. 165 (După „Românul”, 11 ianuarie 1868).

[39] Ibidem, p. 166.

[40] „Monitorul Oficial”, nr. 21/27 ianuarie 1868, p. 131, Sedinţa Adunării Deputaţilor din 22 ianuarie 1868.

[41] Ibidem, nr. 23/30 ianuarie 1868, p. 141—142; Şedinţa Adunării Deputaţilor din 29 ianuarie 1868.

Hasdeu ia apărarea ţărănimii, arătînd că prestaţia în natură este deosebit de apăsătoare pentru săteni în acest caz. El arată că legea este inspirată după cea a Franţei — imitaţie legislativă pe care el o combătuse cu alt prilej — dar legislatorii români au făcut-o mai apăsătoare, deoarece în loc de trei zile anuale de muncă a ţăranului la drumuri, cum prevedea legea franceză, în proiectul românesc erau menţionate şase zile. Hasdeu afirma că el nu va accepta nici şase nici trei zile de muncă a ţăranului pentru drumuri, deoarece refuza „ca ţăranul să mai fie expus la biciul jandarmului şi la şicanele administraţiunii . . . ; cred că ar trebui — continua el — să mai întrebuinţăm toate mijloacele ca ţăranii nu numai să fie egali cu noi, ci încă să uite şi suferinţele sclaviei trecute" [42]. G. Brătianu şi G. Ghiţu erau în principiu de acord cu Hasdeu dar afirmau că fără munca ţăranului nu se pot construi drumuri comunale şi judeţene.

În cadrul activităţii sale parlamentare se includeau şi problemele culturale. El prezintă o interpelare adresată ministrului instrucţiunii publice, în care semnala faptul că autorităţile încalcă legea, în defavoarea teatrului naţional, neacordîndu-i fondurile prevăzute prin buget; pe de altă parte, considera că fiind vorba nu de o instituţie teatrală particulară ci de cea care reprezenta oficial acest aspect cultural, trebuia observat îndeaproape conţinutul pieselor prezentate, pentru ca ele să constituie un element educativ, ceea ce nu se petrecea în realitate. Ministrul răspundea evaziv la prima parte a interpretării, iar în privinţa repertoriului, invita pe B. P. Hasdeu să scrie o piesă de teatru în sensul propriilor sale recomandări [43].

Adunarea deputaţilor, din care făcea parte B. P. Hasdeu, avea o scurtă perioadă de existenţă, fiind dizolvată la începutul anului 1869, deci numai după o activitate de un an, care cuprindea şi vacanţele parlamentare.

Hasdeu nu pătrundea în noua Cameră dar observa îndeaproape activitatea parlamentară, exprimîndu-şi opiniile politice critice în presa epocii.

El părea a nu ierta parlamentului faptul că îi refuzase propunerile; deşi era într-o relativ altă formaţie decît cea care îl cuprinsese pe Hasdeu, dar îl tratase cu răceală, parlamentul din 1869—1870 era criticat de el cu diverse prilejuri. De pildă remarca „o profundă genoflexiune" [44] în răspunsul la mesajul domnesc din mai 1869, iar în preajma alegerilor din primăvara anului următor, el da publicităţii asemenea întemeiate considerente generale: „În ajunul alegerilor parlamentare, sîntem datori, mai întîi de toate, a constata şi a explica un fenomen foarte caracteristic . . . O majoritate pronunţată, omogenă, compactă, a fost totdeauna în România efectul unei presiuni guvernamentale. Din contră, de cîte ori sufragiul a fost lăsat ceva mai liber, naţiunea trimitea în Camere o mulţime de minorităţi, care nu puteau lucra decît numai prin felurite alianţe indigeste, producînd în rezultat o majoritate artificială, şubredă, fictivă.

În ambele cazuri a fost rău.

---

[42] Ibidem, nr. 51/3 martie 1868, p. 312, Şedinţa Adunării Deputaţilor din 29 februarie 1868.

[43] „Monitorul oficial", nr. 44/24 februarie 1868, p. 271—272, Şedinţa Adunării Deputaţilor din 21 februarie 1868.

[44] Bogdan Petriceicu Hasdeu, *op. cit.*, p. 177 (după „Traian", din 23 mai 1869).

O majoritate din bîtă sau din retevei, chiar cînd ministerul era bine inspirat, totuşi rămînea stigmatizată, prin bastardeţea originii sale, pîngărind pînă şi legile cele mai frumoase ... Pe de altă parte, o majoritate imaginară, combinată din nişte grupe disparate ... nu poate avea nici o durată, fiindcă nu poate avea nici un principiu ...[45].

După deschiderea acelui parlament, referindu-se la bandele de bătăuşi, mereu prezente în alegeri, Hasdeu scria, cu un umor amar, că naţiunea română e ca fierul, „cu cît o baţi mai mult, cu atît se mai întăreşte", iar alegătorii români nu recunosc de reprezentanţi ai lor, „droaia de gură-cască" din parlament. Gînditorul vizionar, fără a avea o imagine precisă a viitorului, înţelegea totuşi că „se naşte o nouă epocă, alte cugetări preocupă lumea..." [46].

Spiritul critic al lui Hasdeu îl învăluia şi pe domnitorul Carol, faţă de care — după cum am arătat mai sus — avea rezerve de la încoronare. Hasdeu, care în 1866 fusese împotriva domniei străine şi acceptase pe Carol pentru a nu fi periclitată unirea, remarca, în 1870, că domnitorul a rămas un străin, nu s-a integrat în naţiunea asupra căreia domneşte, nu-i înţelege nevoile şi aspiraţiile.

Articolele cu un asemenea conţinut, publicate în revistele pe care le edita, îi aduceau lui Hasdeu o scurtă detenţiune în 1870, după încheierea căreia el afirma că „... o puşcărie pentru un om politic, demn de a purta acest nume, este tocmai ca o rană pentru un bun ostaş : o onoare mai mult şi o nouă încurajare" [47],.

Deşi se referea la „încurajare", în anii următori Hasdeu se distanţează treptat de viaţa politică, după experienţele care îl dezamăgiseră desigur. „Columna lui Traian" capătă un conţinut din ce în ce mai larg ştiinţific literar, în timp ce cel politic dispare treptat. Anii 1872—1882 sînt deosebit de rodnici în privinţa activităţii ştiinţifice (sînt date publicităţii *Istoria critică* şi alte numeroase studii istorice şi filologice) care absoarbe în totul preocupările lui Hasdeu.

În 1883 însă în viaţa politică se petrece un fapt care reînvie preocupările politice ale lui Hasdeu, vechi susţinător al votului universal, după cum am menţionat mai sus. Diferitele opinii în privinţa sistemului electoral, inclusiv cea referitoare la votul universal, preocupau lumea politică a epocii în 1883, deoarece la acea dată avea loc o revizuire a constituţiei, inclusiv a legii electorale.

Hasdeu candidează la Craiova pentru Adunarea constituantă şi, deşi discursul lui electoral are un mare succes, cade în alegeri pentru un minus de numai 50 de voturi. El nota amănuntele împrejurărilor în corespondenţa sa : „Deşi Chiţu nu putea să mă susţină, deşi Stolojan m-a combătut cu înverşunare, deşi sosisem în Craiova abia cu o săptămînă înainte de alegeri, deşi adversarii mei au cheltuit mii de franci, pe cînd eu n-am dat nimănui nici o para frîntă, totuşi am avut 274 voturi şi mi-au lipsit numai 50 voturi pentru ca să fiu proclamat deputat. Plecarea mea din Craiova a fost un ... marş triumfal ... la gară toasturi peste toasturi.

[45] Ibidem, p. 270—280 (după „Columna lui Traian" din 13 mai 1878).

[46] Ibidem, p. 274—276 (după „Columna lui Traian" din 3 iunie 1870).

[47] Ibidem, p. 285 (după „Columna lui Traian" din 19 august 1870),

Fiindcă declarasem că nu voi face politică militantă, ci numai de principii, chiar opoziţia a fost cu mine...''[48].

Revizuirea constituţiei se încheia în vara anului 1884, iar în preajma alegerilor din toamna aceluiaşi an, un grup de cetăţeni craioveni adresa alegătorilor un manifest electoral în următorii termeni : ,,De aceia cărora le este încredinţată conducerea ţării, prin voinţa naţională, depinde existenţa noastră ... a întregului stat din care facem parte ... Pentru a ridica pe cei buni şi a înlătura pe cei răi, noi, o grupă de cetăţeni craioveni ... am luat deciziunea de a da la lumină trecutul unui bărbat destins, anume B. P. Hasdeu, care azi ne face onoarea de a-şi pune candidatura la colegiul al II-lea de Cameră ...'' [49]. În cea mai mare parte a sa, manifestul cuprindea viaţa şi opera lui B. P. Hasdeu, insistîndu-se asupra faptului că lucrările sale cuprind numeroase aspecte ale istoriei Craiovei şi Olteniei, iar în vara anului 1884, el a fost însărcinat de ministrul instrucţiunii publice — Gh. Chiţu — să studieze învăţămîntul elveţian şi să facă propuneri pentru cel român, între care B. P. Hasdeu a cuprins unele pentru şcolile din Oltenia [50].

În încheiere se afirma : ,,Ca recompensă a atîtor servicii făcute ţării în genere şi Craiovei în special, urbea noastră va şti să probeze recunoştinţă către un astfel de bărbat ... îi va încredinţa cu cea mai mare convicţiune un mandat de deputat ...'' [51].

Alegerea lui Haşdeu devenea, de această dată, fapt îndeplinit, dar — date fiind vechile lor relaţii ostile — M. Kogălniceanu încerca invalidarea mandatului de deputat al lui B. P. Hasdeu, deoarece era ,,arhivist al statului'', iar cele două funcţii erau incompatibile. Pentru invalidare era însă necesar ca alţi cinci deputaţi să se asocieze la propunerea formulată de M. Kogălniceanu, dar această participare nu se realiza şi B. P. Hasdeu era proclamat deputat al colegiului II — Dolj [52].

Dar Eugen Stănescu ridica aceeaşi chestiune în Senat. Pentru început, senatorul afirma că nu vrea să ,,atingă susceptibilitatea'' lui B. P. Hasdeu, că are ,,o veche simpatie şi toată consideraţiunea care se cuvine pentru un erudit ca D-sa, pentru o ilustraţiune ştiinţifică a ţării noastre'' [53]. Pe de altă parte însă, acelaşi senator sublinia faptul că prin admiterea unui deputat care este director al Arhivelor Statului se încalcă legea electorală care prevedea incompatibilitatea între calitatea de membru al parlamentului şi aceea de funcţionar al statului, deoarece prin această ultimă situaţie nu are independenţă politică ci este subordonat unor interese guvernamentale de partid. E. Stănescu afirma că, în cazul în care B. P. Hasdeu nu se decide pentru una dintre aceste două funcţiuni, ministrul instrucţiunii publice are îndatorirea de a-i cere să se supună legii, deci să-şi dea demisia. Senatorul nu preciza din care funcţie anume recomandă el să-şi dea demisia B. P. Hasdeu, dar apelul la ministrul instrucţiunii dovedeşte că prefera ca Hasdeu să rămînă deputat, renunţînd la conducerea Arhivelor statului.

Gh. Chiţu, ministru al cultelor şi instrucţiunii publice sub dependenţa căruia se afla B. P. Hasdeu ca director al Arhivelor Statului, afirma că i-a

---

[48] Ibidem, vol. I, p. XXX.

[49] *Genealogia şi biografia d-lui B. P. Hasdeu*, 1884, p. 3.

[50] Ibidem, p. 15.

[51] Ibidem, p. 16.

[52] Dezbaterile Adunării Deputaţilor, Sesiunea 1884/1885, Sedinţa din 17 noiembrie 1884.

[53] Ibidem, din 30 noiembrie 1884.

pus în vedere să renunțe la una dintre funcțiunile pe care le avea ; nu îi adresa însă o recomandare într-un sens sau altul [54].

Între timp Hasdeu mărturisea fiicei sale că nu putea părăsi direcția Arhivelor — de care desigur se simțea legat prin întreaga sa activitate științifică — și că intenționează să țină un discurs explicativ în Cameră și să demisioneze din funcția de deputat [55].

Deși Iulia Hasdeu nu era de părerea tatălui său, afirmînd că el are, în primul rînd, îndatorirea de a răspunde speranțelor alegătorilor săi [56] — iar Hasdeu avea o profundă prețuire pentru opiniile fiicei sale, — împlîntarea sa adîncă în munca științifică era mai puternică și el își punea în aplicare intenția susmenționată, nu înainte însă de a-și afirma unele opinii politice.

În ședința Camerei din 3 decembrie 1884, B. P. Hasdeu afirma pentru început, că, dată fiind discutarea cazului său nu numai în corpul legislativ din care el făcea parte ci și în Senat, sînt necesare explicații asupra ansamblului problemei. În acest sens amintea că el este „un om care 20 de ani a lucrat ziua și noaptea în sudoarea frunții și tot-dea-una cu fruntea senină, un om căruia energica cetate a Craiovei, prin scrutin secret, i-a dat 400 voturi, un om care nu a șovăit niciodată pe calea ideilor liberale și naționale" și continua, afirmîndu-și intenția de a demisiona : „un asemenea om nu intră nicăieri pe fereastră ci tot-dea-una pe ușa cea mare și tot pe ușa cea mare va ieși nu pe fereastră din această Cameră"[57].

El explica faptul că a primit mandatul de deputat cu intenția unei activități politice oarecum independente, „fiind sigur că voi fi, dacă nu un soldat înregimentat, dar cel puțin un tiralior curajos și de bună credință".

În privința independenței gîndirii și activității sale politice și a liberalismului său, el menționa că aceasta este poziția firească a omului de știință. Prezentînd în același timp împletirea strînsă între activitatea științifică și cea politică și generalizînd această împletire, el afirma : „mă prezint înaintea Dvs. ca om de știință, sînt liberal și sînt independent ; omul de știință nu poate să nu fie liberal, fiindcă el știe că totul în natură progresează ... omul de știință nu poate să nu fie independent, căci oricît de tare îi va striga Papa că pămîntul nu se mișcă, Galileu îi va răspunde că se mișcă..."

Deși aprecierea făcută de Hasdeu nu avea caracterul general pe care el i-l da, era primită cu aplauze : în același mod era primită declarația sa asupra intențiilor legislative cu care venise în Cameră, acelea de îmbunătățire a învățămîntului primar, de apărare a comerțului și industriei naționale față de concurența străină și altele.

Pe de altă parte, demonstra că nu a considerat depunerea candidaturii sale și intrarea sa în parlament ca o încălcare a prevederilor legii electorale, deoarece ele se referă la funcționarii administrativi subordonați puterii executive, care, prin însăși funcția lor, pot influența incorect sau pot oprima pe alegători, dar un director al arhivelor statului nu este în această situație. Dimpotrivă, continua el, directorul arhivelor este un

---

[54] Ibidem

[55] Bogdan Petriceicu Hasdeu, *op. cit.*, vol. I, p. XXXI.

[56] Ibidem.

[57] Dezbaterile Adunării Deputaților, Sesiunea 1884/1885, Ședința din 3 decembrie 1884.

cunoscător al trecutului şi poate da îndrumări legislative pe o cale legată de tradiţia poporului respectiv, izvorîtă din nevoile sale seculare.

Dar, date fiind îndeosebi discuţiile din Senat, B. P. Hasdeu îşi prezenta demisia, motivînd-o cu faptul că, deşi Camera i-a validat alegerea, Senatul a considerat-o ilegală.

V. Iepurescu încerca să-l convingă pe Hasdeu să renunţe la demisie, afirmînd că Senatul şi Camera sînt corpuri legislative autonome, fiecare avînd dreptul să-şi hotărască componenţa fără amestecul celuilalt, dar M. Kogălniceanu susţinea din nou că cele două funcţii, deţinute de Hasdeu, sînt incompatibile.

Supusă votării, demisia era admisă cu 52 bile albe, contra 42 bile negre, încît colegiul II de Dolj era declarat vacant.

Hasdeu se adîncea din nou în amplele sale cercetări ştiinţifice. În 1886 apărea primul volum din *Etymologicum magnum Romaniae*, în 1887 cel de al doilea. Iar decesul fiicei sale în 1888 îl condamna la însingurare şi misticism.

Privind însă în ansamblu tendinţele sale de participare la viaţa politică oficială, condamnăm la rîndul nostru societatea care-l izola politiceşte pe acest mare savant, în timp ce la conducerea ministerului cultelor şi instrucţiunii publice — de pildă — se perindau oameni politici obscuri, incapabili de a înţelege şi soluţiona problemele respectivului domeniu.

★

Prin cercetări actuale, s-a ajuns la concluzia că „*Ion Ionescu de la Brad* a fost un mare agro-tehnician şi fitotehnist, pionier în experimentarea şi cercetarea agricolă din ţară, primul care a văzut geneza solurilor sub influenţa factorilor climatici, fruntaş în numeroase probleme de zootehnie, economie, silvicultură şi mecanizare, întemeitor al cercetării monografice şi sociologiei rurale româneşti, omul care a pus în ţara noastră bazele contabilităţii în partidă dublă, întemeietorul învăţămîntului agricol de toate gradele şi profesorul care a predat pentru prima dată ştiinţele agricole în învăţămîntul superior din ţară...”[58].

Întors în ţară din exil, în iunie 1857, a fost numit administrator (prefect) la Bolgrad.

În anii următori continuă să ia apărarea ţărănimii prin intermediul publicaţiilor „Jurnalu de agricultură”, „Gazeta satelor”, „Tribuna română”, „Ţăranul român”.

Activitatea sa fiind considerată, înainte de împroprietărirea, din 1864, a ţăranilor, ca un act de agitaţie socială, a fost condamnat în 1860 la o detenţie de 15 zile, iar în 1861 a fost reţinut trei luni la mănăstirea Neamţului. Despre această perioadă a vieţii sale, Ion Ionescu de la Brad menţionează în autobiografia sa că boierii, dîndu-şi seama „că îşi pierd munca de boieresc, s-au supărat cu toţii în contra mea şi în 1861 m-au dat în judecată sub nume de agitator, fiindcă susţineam în presă emanciparea ţăranilor”[59].

Dreptatea cauzei pe care o susţinea a fost înţeleasă de oamenii politici progresişti ai epocii; după reforma agrară, anume în anii 1864—1869,

---

[58] *Ion Ionescu de la Brad, Aniversarea a 150 de ani de la naştere*, Bacău, 1968, p. 27.

[59] V. Maciu şi C. Vasilescu, *Ion Ionescu de la Brad*, în „Studii”, nr. 3/1954, p. 150.

a deținut funcția de inspector general al agriculturii, post unic pe întreaga țară.

În timp ce deținea această funcție, Ion Ionescu de la Brad a cercetat îndeaproape „modul împroprietăririi, a constatat nedreptatea țărănimii și a expus această concluzie cu argumentele respective, în cele trei lucrări publicate în anii 1865, 1866 și 1868 : „Agricultura română din județul Dorohoi", „Agricultura română din județul Mehedinți " și „Agricultura română din județul Putna".

Rezultatul acestei demascări a rapacității moșierimii a fost scoaterea din buget a postului de inspector general al agriculturii [60], deci îndepărtarea lui Ion Ionescu de la Brad din această funcție de conducere și control.

În 1876 însă, țăranii din fostul județ Roman, conștienți de bunele intenții ale lui Ion Ionescu de la Brad, l-au ales deputat al colegiului IV electoral ; el a fost primul agronom devenit deputat [61].

Spre deosebire de alți oameni politici, el nu și-a uitat promisiunile făcute alegătorilor ; mai mult chiar, și-a îndeplinit îndatorirea, pe care mulți oameni politici o uită, de a comunica alegătorilor activitatea sa în parlament și nu a prezentat-o numai oral ci în scris, ceea ce era încă o posibilitate a alegătorilor de a cunoaște și controla activitatea deputatului lor. Prin distanțarea de procedeele politice obișnuite ale epocii, ca notă de bună credință și înțelegere a îndatoririlor față de alegători, ceea ce le dă o nuanță de originalitate, au apărut „Dările de seamă către alegătorii Colegiului al IV-lea de Roman din partea deputatului lor Ioan Ionescu (de la Brad)", publicate la Iași în 1885 după ce mandatul său parlamentar încetase.

Convingerea că avea îndatorirea susmenționată era astfel exprimată de Ion Ionescu de la Brad din faza introductivă a primei „Dări de seamă" — ceea din 1876 : „Domnilor delegați alegători, trimis de domnia voastră pentru a vă reprezenta în Adunarea deputaților adică pentru a lua parte la facerea legilor și la controlul aplicării lor de către miniștrii Măriei Sale Domnitorului, cred de a mea datorie a veni să vă dau seama de ceea ce am făcut în Sesiunea aceasta" [62]. Comparația între această atitudine și aceea a multor altor deputați, care — odată aleși — se mulțumeau să încaseze diurna și să caute, dată fiind noua poziție politică, să-și „aranjeze" interesele personale, este neîndoielnic în favoarea lui Ion Ionescu de la Brad care, din acest punct de vedere, putea fi un exemplu în lumea politică a epocii.

El dorea să mențină un contact permanent cu alegătorii săi, să le cunoască nevoile, de aceea îi îndemna să-i aducă la cunoștință stări de fapt care necesitau îndreptare : „vă rog pe voi, oameni buni, ca să-mi dați tot ajutorul ca să pot aduna cunoștințe despre toate relele cîte sînt de îndreptat în administrațiunea țării".

Pe de altă parte, el urma să-i informeze pe țărani — alegătorii săi, asupra activității politice și parlamentare, să-i facă a înțelege care sînt nu numai îndatoririle dar îndeosebi drepturile lor. În acest sens, el afirma : „scopul pentru care vă fac aceste dări de seamă, este ca să nu vă las să

---

[60] Ibidem, p. 151.

[61] *Ion Ionescu de la Brad. Aniversarea...*, p. 27.

[62] *Dările de seamă către alegătorii colegiului al IV de Roman din partea deputatului lor Ioan Ionescu de la Brad,* Iași, 1885 p. 26.

fiţi cu totul străini nici de politica ţării, nici de politica ei economică ... nici ... de ceea ce se face în deosebi pentru îndestularea nevoilor şi trebuinţelor voastre pe cale legislativă. În acest chip, sper a vă lumina spre a vă pune în stare ca prin cunoştinţa faptelor să dispuneţi voi înşivă de soarta voastră în condiţiunile vieţii sociale în care vă aflaţi; pentru ca să puteţi înainta cu siguranţă pe calea progresului şi să ajungeţi la buna stare şi la tihnita vieţuire ... Sper că veţi cunoaşte drepturile voastre şi veţi şti a le face să fie respectate de toată lumea. Sper că veţi şti a le împlini" [63].

Din 1876 pînă în 1883, cît a fost deputat, ca ales al colegiului IV de Roman, activitatea politică parlamentară a lui Ion Ionescu de la Brad se axa îndeosebi pe apărarea intereselor ţărănimii dar atingea şi alte probleme ale epocii.

„Dările de seamă" cuprindeau nu numai această activitate ci prezentau alegătorilor ansamblul vieţii parlamentare cu aprecieri personale, deşi critice, asupra diverselor aspecte legislative însă „crezul lui social politic fiind ... eliberarea maselor de ţărani şi luminarea lor" [64].

În acest principal aspect al activităţii sale politico-parlamentare, se includeau mai multe probleme: aceea a împroprietăririi, a fiscalităţii, creditului sătesc şi tocmelilor agricole, a drepturilor politice pentru ţărani şi a învăţămîntului agricol.

În octombrie 1876, Ion Ionescu de la Brad stăruia pe lîngă ministrul de finanţe ca să ia măsuri pentru împroprietărirea însurăţeilor, după prevederile, încă neaplicate, ale legii rurale [65]; ca urmare a stăruinţelor sale, Ministerul respectiv a emis o circulară către prefecţi, difuzată apoi în toate comunele rurale, prin care se anunţa împroprietărirea însurăţeilor şi a celorlalţi ţărani rămaşi fără pămînt în primii ani ai aplicării reformei [66].

Dat fiind faptul că soluţionarea acestei probleme întîrzia totuşi, Ion Ionescu de la Brad participa, în 1878, la prezentarea în Cameră a unui proiect de lege pentru împroprietărirea ţăranilor care luptaseră în războiul de independenţă şi îndeosebi interpela guvernul în privinţa împroprietăririi însurăţeilor.

Punctînd momente trecute din istoricul luptei duse de ţărănime pentru pămînt — după lucrarea lui N. Bălcescu „Despre starea socială a muncitorilor plugari" din care prezenta ample citate — amintea condiţiile în care a fost elaborată şi s-a aplicat legea agrară din 1864, insistînd asupra prevederilor din articolele 5 şi 6, referitoare la împroprietărirea însurăţeilor, şi ale articolului 55 asupra vînzării unei părţi din domeniile statului. El menţiona de asemenea faptul că, în februarie 1872, Cezar Bolliac insistase în Cameră pentru împroprietărirea însurăţeilor, se prezentase o moţiune în acest sens, iar la sfîrşitul aceluiaşi an, Camera votase o adresă către Ministerul de finanţe pentru soluţionarea problemei, care devenea din ce în ce mai acută pe măsură ce se tergiversa. În concluzie, Ion Ionescu de la Brad afirma că Adunării deputaţilor în 1878 îi revenea „înalta misiune" de a ridica ţărănimea din „robia pămîntului". El adresa un apel oamenilor

---

[63] Ibidem, p. 89.

[64] Ov. Bădină, *Cu privire la gîndirea social-politică a lui Ion Ionescu de la Brad*, în „Cercetări filozofice", nr. 6/1960, p. 169

[65] *Dările de seamă...*, p. 3—4.

[66] *Istoria României*, vol. IV, p. 505.

politici, care susţineau ideile de dreptate şi legalitate, să sprijine propunerea sa de împroprietărire imediată a însurăţeilor [67].

În cadrul acţiunii de susţinere a împroprietăririi, Ion Ionescu de la Brad prezenta Camerei petiţia mai multor învăţători din satele judeţului Roman care cereau să fie împroprietăriţi în localităţile respective.

Deputatul progresist amintea că, în 1866 şi 1868, I. C. Brătianu, ca ministru de finanţe, acordase şcolilor situate pe domeniile statului cîte 16 pogoane de pămînt, deşi legea rurală avea o asemenea prevedere numai pentru biserici. Ion Ionescu de la Brad aprecia ca pozitivă acţiunea lui Brătianu, dar menţiona că măsura s-a aplicat parţial şi cerea generalizarea ei, atît pentru a ridica nivelul de trai al învăţătorului cît şi pentru că el introduce procedee superioare de cultivare a pămîntului, ceea ce ar fi fost un bun exemplu pentru săteni şi un progres în agricultură, pomicultură, viticultură [68].

Prin această argumentare, Adunarea deputaţilor admitea petiţia şi o recomanda Ministerului instrucţiunii.

Paralel cu acţiunea pentru împroprietărire, Ion Ionescu de la Brad susţinea în parlament şi mijlocul de realizare a acesteia : elaborarea unei legislaţii pentru vînzarea unei părţi din moşiile statului în loturi mici către ţărani. El participa la discutarea unui proiect de lege pentru vînzarea domeniilor statului, prezentat de guvernul liberal în 1876, şi cerea să se înlesnească cumpărarea, de către ţărani, a unor loturi de 5—10 pogoane. Propunerea sa avea şi alţi susţinători, încît respectiva prevedere era inclusă în legea promulgată şi sancţionată în 10 august acel an [69].

Întîrzia însă elaborarea regulamentului de aplicare a legii, deci aplicarea în sine, încît în decembrie 1881, Ion Ionescu de la Brad interpela pe ministrul de finanţe asupra cauzelor neaplicării legii. El amintea faptul, cunoscut de altminteri de miniştri şi deputaţi, că, prin numeroase petiţii adresate Camerei şi altor autorităţi, ţăranii au cerut aplicarea legii şi menţiona că patriotismul ţăranului este legat de proprietatea sa asupra pămîntului, după „vorba veche — le sol c'est la patrie". Ţăranul, sublinia acelaşi deputat, merită înlesnirea prevăzută prin lege, deoarece prin munca lui înavuţeşte ţara şi cu viaţa lui a apărat ţara. Cu acelaşi prilej, Ion Ionescu de la Brad semnala faptul că preţul de vînzare a loturilor este prea mare pentru puterea de cumpărare a ţărănimii, totuşi, adăuga el, dorinţa de a avea pămînt este atît de mare, încît ţărănimea face efortul de a cumpăra şi la acest preţ apăsător [70].

Sub aspectul preţului de cumpărare, anume al reducerii acestuia, era prezentată în 1882 o moţiune semnată de Ion Ionescu de la Brad şi alţi deputaţi, dar respectiva propunere „s-a îngropat în Secţiunile Camerei", spre regretul iniţiatorului [71].

Fiscalitatea, de asemenea, apăsătoare pentru ţărănime, intra în preocupările şi activitatea parlamentară a lui Ion Ionescu de la Brad. După ce, în 1880, el îşi exprima, faţă de ţăranii alegători, părerea că impozitul fun-

---

[67] Dezbaterile Adunării Deputaţilor, Sesiunea 1877/1878, Sedinţa din 25 februarie 1878; N. Adăniloaie, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Edit. Acad. R.S.R., Bucureşti, p. 330.

[68] *Dările de seamă...*, p. 129—130.

[69] Ibidem, p. 3; N. Adăniloaie, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 327.

[70] Dezbaterile Adunării Deputaţilor Sesiunea 1881/1882, Şedinţa din 19 dec. 1881.

[71] *Dările de seamă...*, p. 149.

ciar era mai ridicat pentru ţărani decît pentru ceilalţi proprietari de pămînt[72], în anul următor, propunea în Cameră, împreună cu alţi deputaţi, revizuirea recensămîntului pe baza căruia urma a fi aplicat impozitul funciar, deoarece se agravau obligaţiile fiscale, şi aşa apăsătoare şi nedrepte, ale ţărănimii [73].

În ianuarie 1883, cu prilejul discutării bugetului, el cerea ca impozitul funciar să fie stabilit pe baza proporţionalităţii, micii proprietari urmînd a plăti astfel un impozit mai mic decît moşierii. În fapt, demonstra prin date Ion Ionescu de la Brad, ţăranii plăteau, pe falce, un impozit mai mare decît moşierii. Un ţăran, pe care acelaşi deputat îl nominaliza şi localiza, plătea pentru o falce 3,40 lei, el însuşi — Ion Ionescu de la Brad — plătea la proprietatea sa de 100 falce, 2,40 lei de falce, iar un mare proprietar plătea 1 leu sau 50 bani pe falce. Explicaţia acestei situaţii o da tot Ion Ionescu de la Brad în continuare: cei mari şi puternici au făcut estimările, „au tras spuza pe turta lor" în devafoarea ţăranilor. Aceste fapte, susţinea acelaşi deputat, cuprindeau nu numai nedreptate ci rea credinţă, înşelătorie, împilarea celor slabi de către estimatorii veniturilor, estimarea fiind baza de fixare a impozitelor. În concluzie, el declara că nu va vota bugetul şi respectiva legislaţie fiscală nedreaptă [74].

Problema creditului rămînea, ca şi în trecut, acută pentru ţărănime, de aceea Ion Ionescu de la Brad încerca o soluţie prin propunerea, prezentată în Cameră, în 1876, a unui proiect de lege pentru înfiinţarea Băncii săteşti, cu capital format din ipoteca asupra unei părţi din domeniile statului pentru a se acorda ţăranilor credit cu dobîndă de 12% anual. Doi săteni urmau a fi garanţi pentru săteanul debitor; primarul şi perceptorul urmau a stabili solvabilitatea debitorilor. Proiectul era semnat, în afara lui Ion Ionescu de la Brad, de numeroşi alţi deputaţi, printre care N. Fleva, devenit raportorul proiectului. În această calitate, N. Fleva readucea în Cameră proiectul în 1878 — după o tergiversare de doi ani — cu unele modificări introduse în Secţiunile Camerei şi acceptate de iniţiatorii proiectului, inclusiv Ion Ionescu de la Brad. Băncile săteşti urmau a fi înfiinţate în fiecare judeţ cu capital constituit din veniturile comunale, judeţene, depuneri particulare, donaţii. Dacă nu s-ar fi realizat astfel un capital de minimum 500 000 lei, statul avea să contribuie, acordînd suma necesară cu o dobîndă de 7%. Ţăranii s-ar fi împrumutat la aceste bănci cu recomandarea consiliului comunal şi a doi giranţi, primind o sumă de maximum 300 lei, cu o dobîndă de 10% [75].

În 1883, cu prilejul discutării susmenţionate a bugetului, Ion Ionescu de la Brad îşi exprima astfel în Cameră dezamăgirea creată de întîrzierea înfiinţării Băncii săteşti: „Raportul d-lui Fleva asupra propunerii mele de a se înfiinţa Banca sătească stă de mulţi ani la ordinea zilei... nu vă doare inima de ţărani" [76].

Ion Ionescu de la Brad îşi exprima opinia şi asupra tocmelilor agricole, la dezbaterea în Cameră a legislaţiei respective. El considera tocmelile agricole o legislaţie retrogradă, asemănătoare prevederilor cuprinse în

---

[72] Ibidem, p. 103.
[73] Ibidem, p. 134.
[74] Dezbaterile Adunării Deputaţilor, Sesiunea 1882/1883, Şedinţele din 25 şi 26 ianuarie 1883.
[75] Ibidem, Sedinţa din 8 mai 1878.
[76] *Dările de seamă...*, p. 183.

Regulamentul organic şi cerea, împreună cu alţi deputaţi, integrarea relaţiei moşier-ţăran în dreptul comun, cu libera învoială a părţilor. Acelaşi susţinător al drepturilor ţărănimii întreţinea o polemică cu „Românul" asupra modificării legii tocmelilor agricole, propusă de C. A. Rosetti, directorul respectivului ziar. Cu acest prilej, Ion Ionescu de la Brad afirma : „... am arătat „Românului" că am fost în contra tocmelilor agricole mai înainte de a fi ales deputat, am fost şi de cînd m-au ales şi că sînt pînă în ziua de astăzi, pînă cînd am votat în contra legii de robie prin bani a muncii ţăranilor. Poate să fie „Românul" oricît de mai e liberal va voi, dar legea de tocmeli ce susţine este o lege de robie, o lege de despotism, o lege ce merită a purta numirea de reacţionară, d-ale Regulamentului organic" [77].

Drepturile politice ale ţărănimii erau, de asemenea, în atenţia lui Ion Ionescu de la Brad, care explica alegătorilor săi din colegiul IV că legea electorală cuprindea prevederi care nedreptăţeau ţărănimea. Exemplificînd prin situaţia de fapt din judeţul Roman, el arăta ţăranilor-alegători că de aci mergeau în corpurile legislative cinci deputaţi şi doi senatori, dintre care un singur deputat reprezenta ţărănimea, deşi această pătură socială forma majoritatea populaţiei judeţului şi constituia cel mai puternic factor social-economic productiv. „Voi sătenii — afirma, în acest sens, Ion Ionescu de la Brad — sînteţi numărul cel mare, voi sînteţi puterea şi avuţia ţării, voi sînteţi, cum se zice, greul pămîntului şi cu toate acestea, voi 11 350 de gospodari săteni nu alegeţi decît un deputat pe cînd cei 271 de alegători proprietari mari şi mici şi tîrgoveţi aleg patru deputaţi... acesta este un privilegiu... Cu toate că articolul 12 din Constituţie zice că toate privilegiile sînt oprite pentru totdeauna în statul român... La îndatoriri, la biruri, la toate nevoile ţării — continua el educarea politică a ţărănimii — voi sînteţi plătitori direcţi şi cu punga şi cu viaţa ; dar la drepturi sînteţi alegători indirecţi ! Asta-i dreptate ? Credinţa mea este... că toţi românii să fie de o potrivă şi înaintea drepturilor ca şi înaintea îndatoririlor. Precum toţi sîntem de o potrivă la îndatoriri, asemenea toţi trebuie să fim de o potrivă şi la drepturi" [78].

În numele acestei „credinţe", Ion Ionescu de la Brad, împreună cu alţi cîţiva deputaţi, propunea modificarea legii electorale astfel ca delegaţii pentru colegiul IV să fie aleşi numai dintre alegătorii aceluiaşi colegiu, deci din rîndurile ţărănimii, dar, după cum afirma el cu regret în darea de seamă din 1882, „asupra acestei propuneri n-am văzut vreun rezultat din partea secţiunilor Camerei" [79].

Pe de altă parte, acelaşi deputat era raportorul legii învăţămîntului agricol din 1881, dar şi de această dată îşi exprima regretul că a propus dar nu a reuşit să introducă în lege „două lucruri din cele mai esenţiale... pentru reuşita învăţămîntului agricol ... specimenele de cultură model pentru ţărani şi scutirea elevilor de serviciul militar" [80].

Deşi eforturile legislative — parlamentare ale lui Ion Ionescu de la Brad pentru îmbunătăţirea situaţiei ţărănimii nu aveau rezultatele dorite de el, acest aspect al activităţii sale era apreciat de socialiştii epocii ca

---

[77] Ibidem, p. 156.
[78] Ibidem, p. 91.
[79] Ibidem, p. 150.
[80] Ibidem, p. 140.

meritoriu [81], iar unul dintre oamenii politici ai secolului XX, care a încercat să stabilească istoricul partidului ţărănesc, l-a considerat pe Ion Ionescu de la Brad „întîiul ţărănist român" [82].

Cu toate că — după cum am subliniat mai sus — în centrul activităţii parlamentare a lui Ion Ionescu de la Brad a rămas permanent problema ţărănească, acea activitate cuprindea şi alte aspecte.

Problemele bugetare şi fiscale nu erau apreciate numai sub aspectul susmenţionat referitor la ţărănime ci în ansamblul lor. De la începutul activităţii parlamentare, constata că guvernele conservatoare anterioare „s-au întins în cheltuieli mai mari decît veniturile", creind deficite bugetare [83]. El continua să observe acest aspect al activităţii guvernamentale şi parlamentare, pentru a formula, în 1883, aprecieri de ansamblu. În primul rînd, constata şi afirma că problemele bugetare nu au un simplu conţinut economic ci şi un larg aspect politic. În acest sens, el declara în Cameră : „. . . totdeauna mă uit cu interes la timpurile de revoluţiune şi mai ales la ce se face în urmă. Aşa, la 1815, în Francia, după ce s-a făcut restauraţiunea şi s-a adus un rege nou, ministrul de finanţe, baronul Louis, a zis noului rege şi colegii săi : „Faceţi-mi bună politică şi eu vă voi face bune finanţe"... A discuta bugetul este a cerceta politica, a controla administraţiunea şi toate actele guvernului. Guvernul n-are decît două căi pe care poate să meargă lucrul : 1. sau prin libertate şi ştiinţă, 2. sau prin împilare şi rutină. Libertatea şi ştiinţa tind la descentralizare, spre a lăsa naţiunii cîrmuirea de sine, la liberalism. Impilarea şi rutina tind la centralizaţiune, la luarea naţiunii sub tutelă, la absolutism".

Acelaşi deputat constata că guvernul liberal, de la acea dată, nu îşi încadrează activitatea în principiile liberalismului, practică centralizarea, aplică impozite nedrepte şi contractează datorii peste puterile ţării. Discutarea bugetului în sine era o aspră critică, formulată de Ion Ionescu de la Brad asupra politicii economice a guvernului liberal [84].

Activitatea sa politică-parlamentară se încheia în 1884, cînd el adresa „un sfat întregului corp electoral al ţăranilor", cărora le recomanda să nu aibă încredere în oamenii politici ai zilei, să nu aleagă candidaţii propuşi de ei, care îi vor uita îndată ce vor păşi în parlament, ci să încerce a trimite în acest for legislativ pe proprii lor reprezentanţi.

★

Personalităţile susmenţionate, din domeniul ştiinţelor sociale, şi-au desfăşurat şi încheiat activitatea ştiinţifică şi politică în decursul secolului XIX. Asupra altor personalităţi din acelaşi domeniu, ca Titu Maiorescu, P. S. Aurelian, S. D. Sturdza, care şi-au început activitatea ştiinţifică şi politică în secolul XIX, continuînd-o în primele decenii ale secolului nostru, ca şi asupra celor din alte domenii ştiinţifice ne vom opri cu alte prilejuri.

Într-o primă încercare de formulare a considerentelor generale asupra activităţii politice a personalităţilor ştiinţifice, care şi-au început şi

[81] „Dacia viitoare", 1 aprilie 1883, p. 78—80.

[82] G. Bogdan—Duică, *Istoria ţărănismului*, vol. I, *Viaţa şi opera întîiului ţărănist român Ion Ionescu de la Brad, 1818—1891*, Craiova, 1922,

[83] *Dările de seamă* . . ., p. 1.

[84] Dezbaterile Adunării Deputaţilor, Sesiunea 1882—1883, Sedinţele din 25 şi 26 ianuarie 1883.

încheiat acea activitate în secolul trecut, remarcăm strădaniile lor de înnoire a moravurilor politice. Cu umor caustic, în unele cazuri, cu fineţe şi discreţie dar cu insistenţă, în altele, ei au criticat racilele vieţii politice a epocii, au încercat promovarea unor principii, pe care le considerau eficace pentru purificarea moravurilor politice. Este evident interesul lor pentru ideile politice înnoitoare, fără a le menţine însă în domeniul abstract al gîndirii ci căutînd introducerea lor în practica social-politică.

O anumită pasivitate, o distanţare şi rezervă a lor faţă de tumultul vieţii politice a epocii era efectul dezaprobării unora dintre faptele politice ale epocii neconcordante cu ideile pe care oamenii de ştiinţă încercau să le promoveze în acest domeniu.

Dacă ideile politice formulate de V. Conta ar fi pătruns în moravurile epocii, dacă exemplul dat de Ion Ionescu de la Brad, acela de a da „dări de seamă" către alegători şi a se consulta cu ei, ar fi fost urmat de alţi oameni politici, iar în domeniile criticate de B. P. Hasdeu s-ar fi realizat transformările sugerate de el, pe de o parte oamenii de ştiinţă ar fi avut stimulente de a-şi intensifica activitatea politică, pe de alta procesul de modernizare a vieţii politice ar fi fost impulsionat. Nu se observă însă, în practica politica imediată, un larg efect al încercării oamenilor de ştiinţă de a o modifica, în sens pozitiv. Totuşi, în timp, unele idei politice înnoitoare, promovate de personalităţile ştiinţifice, pătrundeau în gîndirea înaintată a acelei epoci şi a celei următoare.

HOMMES DE SCIENCE DANS LA VIE POLITIQUE DE LA ROUMANIE DU XIX-e SIÈCLE

RÉSUMÉ

L'ampleur et la profondeur de la pensée de l'homme de science ont donné à celui-ci dans beaucoup de cas, une large vision politique. Mais d'autre part, l'enchevêtrement de l'activite scientifique avec celle politique a compris la contradiction qui existe entre l'isolement spécifique à la pensée — c'est à dire la création scientifique et l'intégration dans le tumulte de la vie sociale, comme base de la vie politique.

Dans la Roumanie, la relation de l'activité scientifique et celle politique s'est déroulée dès le commencement, de la vie scientifique et politique moderne, dans une évolution continue vers le present.

Les personnalités scientifiques du siècle passé, qui ont participé à la vie politique de l'époque, se sont efforcés de renouveller les moeurs politiques. Les hommes de science ont raillé parfois les défauts de la vie politique de l'époque d'un humour caustique ; d'autres fois leur critique a été fine et discrète mais toujours insistante, essayant de promouvoir les principes qu'ils considéraient efficaces pour la punification des moeurs politiques.

Leur intérêt pour les idées politiques progressistes est évident, mais sans avoir le désir de les maintenir dans le domaine abstrait de la pensée ; ils cherchaient leur introduction dans la pratique sociale et politique. Si les tentatives des hommes de science de donner des impulsions renouvelantes à la vie politique n'ont pas eu des résultats immédiats, quelques unes de leurs idées entraient petit à petit dans la pensée avancée de leur époque et de l'époque suivante.

MARELE VORNIC STROE LEURDEANU

DE

MARCEL ENE

Deşi a fost una din figurile de seamă ale epocii sale — de care cronicile ţării amintesc atît de des şi vorbesc cu înverşunată ură sau cu interesată îngăduinţă — Stroe Leurdeanu nu este menţionat în lucrările istorice decît numai în legătură cu anumite evenimente la care a luat parte. Cum nu beneficiază încă de o analiză a întregii lui activităţi, desfăşurată în cursul a mai bine de cinci decenii, o schiţă a vieţii sale atît de agitate şi a rolului jucat în viaţa politică a Ţării Româneşti socotim că n-ar fi fără de folos.

★

Stroe Leurdeanu s-a născut pe la sfîrşitul veacului al XVI-lea ca fiu al lui Fiera logofătul, şi a unei Ilina [1]. Tatăl său, mare dregător [2] se va căsători, prin 1615, probabil nu mult după moartea primei sale soţii, cu jupîneasa Tudora din Tîrgşor [3], cea atît de cunoscută prin prezenţa ei în viaţa lui Mihai Viteazul. Din cele două căsătorii, logofătul Fiera a avut, în afară de Stroe, mai mulţi copii : pe Neagul spătarul şi Vintilă [4], Praxia [5] şi, se pare, şi pe un Matei, mort în războiul cu polonii[6]. Acestora li se adăuga Marula, o fată a Tudorei, făcută cu Mihai Viteazul [7].

---

[1] La 16 noiembrie 1605 Radu Şerban vv. întăreşte lui ,,Fiera logofăt şi jupaniţei lui Ileana" cumpărături în Leurdeni, în valoare de 41.000 aspri *(Documente privind istoria României*, B., Ţara Românească. Veacul XVII, vol. I, doc, nr. 194, p. 201—202). Într-o hotărnicie din 1819 se aminteşte că în timpul domniei lui Matei Basarab, vistierul Stroe Leurdeanu, cerînd alegerea moştenirii sale din Leurdeni, şi-a luat ,,delniţe 4 zestre ale mîne-sa Ilinii ce au ţinut-o întîiu tată-său" (Muzeul Goleşti, doc. nr. 2, f. 1).

[2] Mare vistier în 1620 şi 1624; mare logofăt între 1624—1626 şi 1628—1629 (cf. N. Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova sec. XIV—XVII*, Bucureşti, 1971, p. 203; Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Ţării Româneşti în secolele XV—XVII, în ,,Studii şi materiale de istorie medie", vol. IV, 1960, p. 570 şi 573).

[3] În noiembrie 1615 domnul întărea lui ,,Fiera logofăt şi jupaniţei lui, Tudora" zestrea, dată de tatăl ei, Mihai din Tîrgşor *(Doc. privind ist. Rom.* B, Ţara Rom., veacul XVII, vol. II, nr. 380, p. 440—441). Pentru familia Tudorei din Tîrgşor vezi: I. Ionaşcu, *Mănăstirea Tîrgşor, un fost metoh al spitalului Pantelimon*, Bucureşti, 1938, p. 6 şi 11.

[4] *Documenta Romaniae Historica*, B, Ţara Rom., vol. XXII, Bucureşti, 1969, nr. 340 p. 644—647; ibidem, vol. XXIII, Bucureşti, 1969, nr. 124, p. 226 şi nr. 451 p. 655—657. În timpul lui Matei Basarab nu mai trăia decît Neagul spătarul, din al cărui fiu, Matei, se trag Leurdenii de mai tîrziu (Muzeul Goleşti, doc. cit. f. 3).

[5] Căsătorită cu logofătul Radu Dudescu, decedase înainte de 1657 (G. D. Florescu, *Un sfetnic al lui Matei Basarab, ginere al lui Mihai Viteazul*, anexa: *Legăturile de rudenie ale lui Socol din Cornăţeni şi ale Marulei din Tîrgşor*, în ,,Revista istorică română" an XI—XII(1946—1947), p. 66—94.

[6] N. Iorga, *Studii şi documente privind istoria Românilor*, vol. V, Bucureşti, 1903, p. 631.

[7] G. D. Florescu, *op. cit.*, anexa cit. Pentru Marula, soţia lui Socol din Cornăţeni, vezi: A. Sacerdoţeanu, *Marula nu este fiica lui Mihai Viteazul*, în ,,Hrisovul", 1941, p. 218—240.

,,REVISTA DE ISTORIE", Tom 34, nr. 8, p. 1495—1511, 1981

Fecior de mare boier, Stroe Leurdeanu a intrat de timpuriu în viaţa publică [8], începînd o carieră care avea să-l ducă pînă la cele mai înalte demnităţi ale statului.

Prin 1623 se căsătoreşte cu Vişa [9], urmaşă a vechilor boieri Goleşti, „carii au fost din Craioveşti" [10], fata Stanei din Brîncoveni şi a lui Fota, fost mare postelnic [11]. Partida era strălucită, mireasa aducînd, pe lîngă o mare avere [12] şi înrudirea cu cele mai puternice familii boiereşti din ţară : Brîncovenii [13], Bălenii [14], Catargiii [15]. Legăturile acestea de rudenie îşi vor pune mai apoi pecetea asupra activităţii lui Stroe, dar nu este mai puţin adevărat că şi el va şti să profite cu mare abilitate de ele.

Începuturile carierei lui Stroe au stat, mai ales după moartea tatălui său [16], sub semnul influenţei atotputernicului Nicola vistierul, unchiul soţiei sale. Aşa se explică de ce nu se va număra printre nemulţumiţii care, în octombrie 1630, au luat drumul pribegiei, deşi era direct interesat în reuşita socrului său, Gorgan spătarul, unul din pretendenţii la tron [17].

În împrejurările cunoscute [18] Leon vodă a căutat să scape de o parte

---

[8] În 1920, în timp ce tatăl său era mare vistier, el era vistiernic mic (G. D. Florescu, *Tabloul genealogic al familiei Golescu*, alcătuit în 1942, aflat la Muzeul Goleşti).

[9] St. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boiereşti*, vol. II, Bucureşti, 1914, p. 324.

Este posibil ca, înainte de Vişa, să mai fi avut o soţie, mama lui Evstratie, Necula, Costea şi Anghelina (vezi mai jos nota 34; v. N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204 şi 206).

[10] Cum recunoşteau, la 12 oct. 1672, Elina Cantacuzino şi fiii ei (Bibl. Acad. RSR, XLV/1).

[11] Stana era nepoata lui Ivaşco vornicul din Goleşti, atotputernicul sfetnic al domnitorului Alexandru Mircea (Doc. Rom. Hist., B., Ţara Rom., vol. XXII, nr. 276, p. 520—523). Căsătorită întîi cu marele postelnic Fota, prin 1622, după moartea acestuia, o găsim soţia lui Gorgan biv vtori vornic (*Doc. privind ist. Rom.*, B., Ţara Rom., veacul XVII, vol. IV, nr. 109, p. 98—99).

[12] Numai zestrea primită de la unchiul ei, fostul mare vistier Necula se ridica la aproape 166.000 aspri (ibidem, nr. 562, p. 542—547).

[13] Mama Vişei era sora lui Preda Brîncoveanu, care în 1623 îşi spunea şi el „Golescul" (Arh. St. Buc., M-rea Valea, I 1; cf. I. Nicolescu, *Din genealogia familiei Golescu*, în „Noua Revistă Română", an IV, 1901, p. 356).

[14] Vornicul Ivaşco Băleanu era „nepot lui Ivaşco bătrînul vornic Golescu" („Biserica ortodoxă română", an 44, 1926, nr. 1, p. 83). Pentru Ivaşco din Băleni, vezi: N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 114—115)

[15] Necula vistierul, unchiul Vişei era unchiul lui Nicula Catargiul spătarul, fratele lui Ianache banul (*Doc. Rom. Hist. B*, Ţara Rom., vol. XXI, nr. 273, p. 444—446).

[16] În august 1629 nu mai era în viaţă (*ibidem*, vol. XXII, nr. 340, p. 641—647). Era destul de în vîrstă pentru că, în 1622, mitropolitul Luca îl numea „om bun şi bătrîn de ar fi să dai dumneata învăţătură altora" (*Doc. privind ist. Rom.* B, Ţara Rom., veacul XVII, vol. IV, nr. 196, p. 186—187).

[17] N. Iorga, *Răscoala seimenilor împotriva lui Mateiu Basarab*, în „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiei Istorice", seria II, t. XXXVI, 1914, extras, p. 17.

Pentru Gorgan spătarul, tatăl vitreg al soţiei lui Stroe, vezi: Gh. Ionescu, *Două documente de la Leon voievod cu conţinut neadevărat*, în „Mitropolia Olteniei", an XXII, 1970, nr. 9—12, p. 986—989, nota 5; N. Stoicescu, *op. cit.* p. 187—188.

La 18 noiembrie 1630 domnul a vrut să confişte satele: Goleşti, Criva, Epoteşti, Urzica, Gogoşi şi Marmuri pentru hainirea lui Gorgan, dar acestea s-au dovedit a fi ale lui Stroe, primite zestre de la tatăl Vişei (*Doc. Rom. Hist.* B, Ţara Rom. vol. XXIII, nr. 178, p. 198—299).

[18] Pentru evenimentele din această perioadă v. *Istoria Ţării Româneşti, 1290—1690. Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. critică de G. Grecescu şi Dan Simonescu, Bucureşti, 1960, p. 100 şi urm.; cf. N. Iorga, *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul de la 1601 la 1699*, în „Studii şi doc. cu privire la istoria Românilor", vol. IV, Buc., 1902, p. CLXII şi urm.; I. Lupaş, *Începutul domniei lui Matei Basarab şi relaţiunile lui cu Transilvania*, în „An. Acad. Rom.", Mem. Secţ. Ist., s. III. tom. XIII, 1932, p. 347 şi urm.

din căpeteniile pribegilor [19], dar ceilalţi, în frunte cu Matei aga, vor continua lupta chiar şi împotriva noului trimis al Porţii.

Bănuim că Stroe Leurdeanu a fost alături de Matei Basarab în luptele finale pentru tron, întîlnindu-se, poate, cu ocrotitorul său de mai înainte, Nicola vistierul — cel pe care noul domn îl considera marele său duşman [20] şi care pieri în bătălia de la mănăstirea Plumbuita [21].

Matei vodă îi era rudă [22] şi-l va proteja. După ce, în 1633, luă parte la campania turcească împotriva Cameniţei [23], Stroe primeşte o serie de dregătorii, ajungînd la sfîrşitul anului 1641 în funcţia de mare stolnic, apoi de mare vistier al ţării [24].

Averea îi va creşte mereu prin cumpărături [25], judecăţi [26], danii domneşti [27], împrumuturi [28], silnicii [29]. Devenea din ce în ce mai bogat, şi, după moartea soacrei sale [30] îşi leagă numele de o serie de construcţii:

---

[19] În lupta din august 1631, Preda Brîncoveanu, unchiul Vişei este prins şi silit să se răscumpere (*Letopiseţul cantacuzinesc*, p. 97—98). Anul următor Gorgan spătarul este atras cu vicleşug în Moldova şi omorît (*ibidem*, p. 99).

[20] Cum se spune într-un document din 1634 dat sătenilor din Vlădila: „... şi multă nevoie şi prădare am avut domnia mea de la Necula vistierul, pentru zavistii şi fapte rele, carele de la alt om nu am avut... şi am ieşit din ţară afară de răutatea lui..." (Arh. St. Buc., M-rea Mamu şi Brîncoveni, XII/2).

[21] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 103.

[22] Soacra lui era nepoata lui Radu postelnicul din Brîncoveni, unchiul lui Matei Basarab vv (Doc. din 13 ianuarie 1599 în *Doc. privind ist. Rom.* B, Ţara Rom., veacul XVI, vol. VI, nr. 351 p. 243—344; v. şi St. D. Grecianu, *op. cit.*, II, p. 319, 327, 328).

În noiembrie 1668, la un proces pentru satul Gogoşi—Mehedinţi se aduce un zapis al jupînesei Calea, sora lui Matei vodă dat „nepoată-sa, jupînesei Stana spătăreasa" (St. D. Grecianu, *op. cit.* II, p. 331). Pentru tatăl lui Matei Basarab şi neamul lui v. N. Stoicescu, *op. cit.* p. 49).

[23] Cf. inscripţia de pe piatra de mormînt a fiului său, Necula (N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, vol. I, Bucureşti, 1905, nr. 291, p. 142—143).

[24] În 1663 fusese făcut vistier al doilea (Arh. St. Buc, Mitrop. Ţării Rom. CIX/8); în 1637 era din nou vtori vistier (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204). Mare stolnic între 11—23 noiembrie; la 24 decembrie 1641 este numit mare vistier (N. Stoicescu, *op. cit*, p. 204; Lista dregătorilor..., p. 574, 577).

[25] Numai în 1636 i se întăreau cumpărături de 219.000 aspri făcute în două judeţe (Doc. slavon din 7 iunie 1636, Biblioteca Centrală Universitară Cluj, secţia manuscrise, neinventariat), iar în 1643 altele, în valoare de 142.500 aspri, împrăştiate în patru judeţe (Bibl. Acad. RSR, XXIX 39).

[26] Necula vistierul luase „mulţi bani şi scule şi haine ce-au fostu rămas de la Fota postelnicul, tatăl jupaniţei Vişei, ca să le ţie la el pînă ce se va face nepoată-sa mare şi să va căsători". Cum nu înapoiase nimic din cele luate — preţuite la 4500 galbeni (900.000 aspri) — Stroe şi Vişa vor primi această sumă din averea lui (Vezi hrisovul din 5 aprilie 1668 la Muzeul Militar Central, II/33 şi doc. din 1 august 1636 la Bibl. Acad. RSR, DXLVII/8).

[27] În 1643 domnia îi dă lui moşia Vulpeşti, deoarece plătise birul în locul sătenilor de acolo (Bibl. Acad. RSR XXXIX/11).

[28] Lia Lehr, *Camăta din Ţara Românească pînă în secolul al XVIII-lea*, în „Studii", tom 23, 1970, nr. 4, p. 698 dă cifra de 93.130 aspri împrumutaţi de Stroe (de fapt suma trece de 106.000 aspri).

[29] În 1639 Matei vodă scoate din rumînie satul Jupîneşti—Muşcel cotropit printre alţii şi de „Stroe vistierul, fiul lui Fiera logofătul şi cu fratele lui" (A. Sacerdoţeanu, *Cîteva acte din Jupîneşti—Muşcel*, în „Revista arhivelor", v. 1942, v. 1, p. 73—76).

În mai 1646 domnul poruncea marelui vistier să nu mai intre în moşia mănăstirii Argeş (Arhiva istorică a României, Indice de documente aflate în Arhivele Statului, Broşura I, Bucureşti, 1876, nr. 1037, p. 87).

[30] Stana din Brîncoveni moare în martie 1640 şi este îngropată la M-rea Vieroş, Cf. M. Branişte, Mormîntul — pînă acum necunoscut — al Stanei din Brîncoveni († 1650), în „Mitropolia Olteniei", an XX, 1968, nr. 3—4, p. 250—254, Data de pe lespedea mormîntului este însă citată greşit 1650 (7158) în loc de 1640 (7148).

în 1640 înalță conacul de la Golești [31], căruia, șase ani mai tîrziu îi va adăuga și o biserică cu ziduri ca de cetate [32]; în 1644—1645 reface vechea ctitorie a strămoșilor soției sale, mănăstirea Vieroș, făcîndu-i „tinda de afară, zugrăvind toată biserica" și dînd și „alte lucruri pentru pomenirea sa" [33].

Rolul din ce în ce mai mare pe care Leurdenii începură a-l avea în viața publică s-a datorat nu numai averii, ci și legăturilor de rudenie stabilite prin căsătoriile numeroșilor copii pe care i-a avut Stroe [34]. Dintre ele, cea mai importantă pentru întreaga familie a fost căsătoria primului născut, Evstratie cu Ilinca, fiica lui Nicolae Pătrașcu vodă, nepoata lui Mihai Viteazul. Realizată prin 1641—1642, după întoarcerea din pribegie a domniței Ilinca [35], ea a adus Leurdenilor înrudirea cu bogatul și influ-

---

[31] M. Popescu și C. Iliescu, *Golești*, București, 1966, p. 20 și 22. Pentru frumosul epitrahil dăruit acestei biserici v. Inscripțiile medievale ale României, vol. I., Orașul București (sec. XIV—XVIII) București, 1965, nr. 1252, p. 807.

[32] M. Popescu și C. Iliescu, *op. cit.* p. 30.

[33] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, tom. VI, p. 34, Cf. și pisania bisericii, la St. Nicolaescu, Mănăstirea Vieroșul, în „Revista Societății Tinerimea română", an LIV, 1936, nr. 6, p. 234. Acestei m-ri îi dăruise în 1642 o frumoasă cruce de mînă, ferecată în argint (idem, *Crucea lui Stroe vel vistier Leurdeanul de la M-rea Vieroș din 1642*, în „Rev. Soc. Tin. română", an XLIX, 1931, p. 21—23). În 1648 o va înzestra și cu un clopot mare, făcut la Tîrgoviște (St. Nicolaescu, *M-rea Vieroșul*, p. 235). Despre o cruce de piatră înaltă de aproape 4 metri, pusă în 1647 lîngă apa Potocului, v. Ilie Diaconescu, *Materiale documentare istorice la monumentele feudale bisericești din raionul Găiești, regiunea Argeș*, în „Glasul bisericii" an XXIV, 1965, nr. 5—6, p. 475. Nu trebuie neglijată nici mențiunea că, în 1643, mitropolitul Longhin Corenici, pribegit în Țara Românească, unde lucra icoane pentru familia domnească, era ajutat material și de marele vistier (S. Dragomir, *Cîteva date despre familia mitropolitului Sava Brancovici*, în „Revista teologică", an II, 1908, nr. 9—10, Sibiu, p. 343.

[34] Stroe a avut mai mulți copii: 1/. Evstratie (vezi mai jos); 2/. Nicula (poate botezat de bogatul Necula vistierul, unchiul mamei lui; † 1634,□M-rea Vieroș); 3/. Axinia († 1646, □ M-rea Vieroș); 4/. Matei, zis Golescu, moștenitor al Goleștilor, căsătorit înainte de 1657 cu fata lui Pană Filipescu, nepoata lui Constantin Cantacuzino postelnicul (Bibl. Acad. RSR, CCVI/43; vezi despre el N. Stoicescu, *op. cit*, p. 186); 5/. Elina (vezi mai jos, nota 89); 6/. Stroe II, moștenitorul Leurdenilor, căsătorit cu fata lui Stoian clucerul (G. D. Florescu, *Istoricul unei vechi case bucureștene*: casa Floreștilor din mahalaua Scorțarului, București, 1935, p. 6; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 207); 7/. Radu, căsătorit cu Elena, fiica lui Pavlache Caragea, fostul mare ban (N. Stoicescu, *op. cit.* p. 146); 8/. Gheorghe, în 1668 era călugărit Ghenadie la m-rea Vieroș (Arh. St. Buc., Mitrop. Ț. Rom., XCIX/52).

Într-o copie de pe fresca bisericii din Leurdeni mai apare, pe lîngă Radu și Matei, alți doi băieți: Hriza și Fota, de care nu avem nici o știre documentară (Bibl. Acad. RSR, Stampe, nr. inv. 14. 173).

De menționat că Evstratie, pe care Stroe însuși îl numește „fiul nostru" (Bibl. Acad. RSR, XXIX/91, și XXIX/177) mai avea și alți frați (probabil copii ai acelei prime soții a lui Stroe (vezi mai sus nota 9): a) Costa clucerul, † înainte de 1659 (Bibl. Acad. RSR, ms. rom. 2071, f. 5—6); b) Nedelco sluger ot Craiova, † 1659 (Bibl. Acad. RSR, ms. rom. 2071, f. 4—5); c) Anghelina, decedată după martie 1646 (Arh. St. Buc., ms. 723, p. 511 v); fata ei, Stanca a fost crescută de Evstratie în casa lui și măritată prin 1658 cu logofătul Goran Olănescu (Bibl. Acad. RSR, ms. rom. 2071, p. 5—6; Arh. St. Buc., ms., 723, p. 506 v—507); o altă nepoată a lui Evstratie, Voica pare a fi tot fata Anghelinei (ibidem, f. 514—514 v).

Pentru copiii lui Stroe Leurdeanu a se vedea: G. D. Florescu, *Tabloul genealogic al familiei Golescu* (Muzeul Golești), care-i menționează pe toți în afară de Elina; N. Stoicescu, *op. cit.* p. 205—207 (apar doar cîțiva).

[35] N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI, București, 1938, p. 89, nota 2. Doamna Anca și fiica ei, Ilinca (Elina) s-au întors în țară la sfîrșitul lui noiembrie 1641 (N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, București, 1902, p. LVIII—LIX). Pentru Ilinca (Elina), născută în 1624, soră cu Gavrilaș și Mihai, cea care se iscălea cu litere latine: „Ieu Ilinka fata lui Pâtrasko vodâ", vezi: N. Iorga,

entul neam al Cantacuzinilor [36], iar pe Evstratie l-a făcut să pretindă mai tîrziu că se trage din os domnesc [37] şi, în această calitate, să devină un pretendent la tron.

Sfîrşitul îndelungatei domnii a lui Matei Basarab n-a fost însă pe măsura speranţelor lui Stroe. În februarie 1651 este scos din dregătorie [38], iar în anul următor va fi implicat într-unul din cele mai vestite procese ale vremii.

La 18 ianuarie 1652, în faţa marii adunări a ţării, marele vistier Stroe Leurdeanu, Radu din Fărcaş, al doilea vistier şi Tudor cămăraşul sînt judecaţi şi dovediţi ca „furi făţişaţi". Actul dat cu acest prilej aminteşte că la 20 ianuarie 1651 li se ceruse celor trei socoteala vistieriei şi la numărătoarea banilor s-a găsit „o ladă mare spartă şi banii domneşti lipsă, însă pungi 85 şi într-o pungă cîte 500 de talere", adică 42.500 taleri. Acuzaţii n-au putut răspunde nici la „sama... de biruri şi de haraciuri şi de bani trimişi la Ţarigrad" pe mai mult de trei ani în urmă [39].

Vina era gravă şi se pedepsea cu pierderea capetelor şi cu recuperarea de şase ori a prejudiciului. Cei trei n-au fost însă decît destituiţi din funcţiile lor — este drept, cu mare blestem — fără măcar să li se ceară întoarcerea sumei lipsă [40].

Procesul din 1652 este, cum a remarcat Xenopol [41], destul de curios, el lăsînd fără răspuns o serie de întrebări. Întradevăr, ce nevoie aveau nişte boieri mînuitori de bani publici să spargă lada de bani, ca nişte hoţi de rînd, cînd şi-i puteau însuşi într-un mod mai puţin compromiţător? Lipsa fiind dovedită ca făcută prin furt — lada fusese pecetluită cu pecetea domnească — pentru ce li s-au mai cerut şi socotelile vistieriei pe atîţia ani în urmă? De ce au fost iertaţi cei trei, atît cu vieţile, cît şi cu returnarea pagubei?

---

idem, LVI—LXI; St. D. Grecianu, *op. cit.*, p. 393; E. Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, Bucureşti, 1968, p. 200—201; I. Ionaşcu, *Basarabii în tabele genealogice*, Tabela C, în „Studii şi articole de istorie", XVII, 1972, p. 128—132, Cf. însă: Ioana Cristache — Panait *Contribuţii la istoricul mînăstirii Ciutura*, în „Mitropolia Olteniei", an XXIII, 1971, nr. 3—4, p. 206—209.

[36] Elina, mama celor şase fraţi Cantacuzini era fata lui Radu Şerban vv. şi mătuşa soţiei lui Evstratie. După întoarcerea în ţară doamna Anca şi fiica ei Elina au stat 2—3 ani în casa Cantacuzinilor (Doc. din 25 iunie 1644 la: N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, Bucureşti, 1902, p. 54—56). Evstratie va fi apoi unul din ctitorii mănăstirii din Mărgineni a acestora (N. Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, vol. I, nr. 186, p. 93—94; cf. şi *Inscripţiile medievale ale României*, vol. I, Oraşul Bucureşti, nr. 890, p. 634).

[37] „... zicînd Istrate post. cum că ... să trage despre Mihai vodă, moşul jupînesei Ilincăi, jupîneasa a lui" (Doc. din 21 aprilie 1664 la: St. D. Greceanu, *op. cit.*, II, p. 397; T. G. Bulat, *Ştiri noi despre m-rea Jitianu*, în „Mitropolia Olteniei", an XX, 1967, nr. 5—6, p. 441—443). În temeiul acestei descendenţe, el va primi sau va răscumpăra multe din satele lui Mihai Viteazul (cf. I. Donat, *Satele lui Mihai Viteazul*, în „Studii şi materiale de istorie medie", IV, 1960, p. 465—507). Numai la 30 noiembrie 1645 i se întăreau satele; Lazul, Gabrov, Somorul, Întorsură, Slătioara, Predeşti, Cîrlomanul şi Vlădaia (Muzeul de istorie a municipiului Bucureşti, nr. 13977). Evstratie era socotit şi ctitor al m-rii Ciutura—Dolj, căreia îi va dărui satele Somorul şi Gabru (T. G. Bulat, *art. cit.*).

[38] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204; Lista dregătorilor ..., p. 574.

[39] „Magazin iştoric pentru Dacia", I, Bucureşti, 1845, p. 126—130; doc. publicat şi în: Răzeşul Serban (A. Sacerdoţeanu), Iarăşi despre mitropolitul Ignatie Sîrbul, în „Biserica ortodoxă română", an LXXXII, 1964, nr. 11—12, p. 1092—1096).

[40] Ibidem.

[41] A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. VII, ed. a III-a, îngrijită de I. Vlădescu, Bucureşti, 1929, p. 13—14.

Concluzia la care ajunge Xenopol este aceea că procesul a fost doar o înscenare la care Matei Basarab a recurs pentru ca, discreditîndu-i pe boierii români, să poată pune un grec în fruntea vistieriei [42] Dacă într-adevăr a fost o înscenare, cauza ei trebuie, cred, căutată nu atît în dorința domnului de a-i repune pe greci în dregătorii, ci în niște evenimente anterioare, al căror erou principal fusese unul din fiii lui Stroe.

Este vorba de Evstratie, cel căsătorit cu o fiică și nepoată de domni și socotindu-se pentru acest motiv ca fiind din neam domnesc.

Era un tînăr deosebit de înzestrat [43], pe care Matei vodă, cu care de altfel se și înrudea prin mamă [44], se gîndise chiar să-l lase moștenitorul tronului, dar intrigile boierilor nemulțumiți de puterea crescîndă a Leurdenilor, l-au determinat să se răzgîndească și să-și îndrepte privirile asupra altuia [45]. Învinuit, pe drept sau pe nedrept, de trădare, Evstratie fuge la Poartă [46], de unde scrie voievodului, încercînd să se disculpe; n-a cutezat însă a reveni în țară [47], ceea ce l-a făcut pe domn să-i confiște și să-i împartă averea „precum i-a fost voia lui, fără de nici o dreptate" [48] și să-și reverse mînia asupra familiei lui [49].

Oare destituirea lui Stroe nu s-a datorat și ea acuzațiilor aduse fiului său, de care, evident nu putea fi separat? Nu cumva procesul din 1652 n-a avut decît scopul de a-l scoate pe Evstratie din cursa pentru tron, prin acea clauză prohibitivă, care-i îndepărta definitiv familia din viața publică? [50]

Destituit, fostul mare vistier s-a retras la moșiile lui, dar urmărit de urgia domnească, silit să-și vîndă satele și moșiile și să se împrumute „ca să-și răscumpere capul dintr-acea pradă mare care i-au venit de la răposatul Matei vv" [51].

---

[42] *Ibidem*, vezi și *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 153.

[43] Încă din 1644 fusese numit al doilea vistier („Arhivele Olteniei", an X, 1931, p. 325—326; Bibl. Acad. RSR, CCI/20), finanțele țării fiind astfel administrate de doi membri ai aceleiași familii. Cunoștea limba turcă, și, desigur și greaca, încît putea conversa cu prietenul său Paul de Alep, secretarul patriarhului Antiohiei (v. Paul de Alep, *Călătoriile patriarhului Macarie al Antiohiei în țările române*, ed. E. Cioran, București, 1900, p. 253).

Avea și adînci preocupări de ordin spiritual, cum o dovedește însărcinarea pe care i-a dat-o în 1646 lui Ianache Misirliul de a-i scoate o copie de pe confesiunea pe care patriarhul Ghenadie a scris-o din porunca lui Mahomet II, cuceritorul Constantinopolului (A. Decei, *Confesiunea patriarhului Ghenadie II Scholarios*, în *Omagiu Înalt Prea Sfinței Sale Dr. Nicolae Bălan, mitropolitul Ardealului*, Sibiu, 1940, p. 372—410).

[44] Vezi mai sus, nota 22.

[45] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608—1665*, București, 1965, p. 162 și 168 (Kraus pune însă aceste evenimente înainte de căsătoria lui Evstratie).

[46] Doc. din 12 februarie 1656 („Arhivele Olteniei", an X (1931), p. 326—327; Bibl. Acad. RSR, CCI/23).

[47] „. . . multă vreme au fost pribeag la Matei vodă și multu au chieltuit Matei vodă să-l ia de la turci și n-au putut" (Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, Ed. G. Grecescu, București, 1963, p. 123). În 1654 soția lui, Ilinca spunea și ea că Evstratie s-a întors din pribegie abia în 1654, după moartea lui Matei vodă (Arh. St. Buc., ms. 454, f. 190 v — 191 v.).

[48] Doc. citat din 12 februarie 1656.

[49] Fratele lui, Nedelco sluger ot Craiova se plîngea, mulți ani mai tîrziu, de „multă nevoe ce am petrecut eu de pe urma lui, cînd au fost pribeag în zilele răposatului Matei vodă"(Arh. St. Buc. M-rea Brîncoveni, XVIII/25).

[50] Este semnificativ faptul că Radu Fărcășanu, judecat împreună cu el în 1652, în pofida blestemului pus atunci a fost folosit mai departe în diverse misiuni de către Matei Basarab, fiind considerat un boier „înțelept" (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 176).

[51] Hrisovul din 20 august 1654 și întărirea patriarhală din 23 mai 1656 (Arh. St. Buc. ms. 480, f. 3—10 și 12—17).

După moartea lui Matei Basarab, la 9 aprilie 1654, urmaş în scaun fu ales fostul mare serdar Constantin Şerban. Noul domn, rudă a Leurdenilor [52], ştiind ce legături întinse aveau aceştia la Poartă, le ceru ajutorul şi Stroe, cel judecat cu doi ani în urmă pentru hoţie, în fruntea unei numeroase delegaţii de boieri merse la Constantinopol, unde „căzînd la poala lui Mehmet sultan" obţinu recunoaşterea alegerii ţării [53].

Răsplata n-a întîrziat să vină: la 28 aprilie Evstratie, cunoscător al cercurilor politice influente din capitala imperiului otoman, fu făcut mare postelnic [54], iar ceva mai tîrziu Stroe însuşi este numit şef al cancelariei domneşti [55]. Blestemul pus în 1652 împotriva Leurdenilor era acum dat uitării, poate şi pentru că se ştia foarte bine de ce fusese dat.

Moartea lui Matei vodă a fost însă începutul unor vremuri grele pentru Ţara Românească. În februarie 1655 izbucneşte mişcarea dorobanţilor şi seimenilor, în timpul căreia mulţi boieri şi-au pierdut viaţa, ceilalţi fugind îngroziţi în Transilvania, în Moldova, peste Dunăre [56].

Leurdenii au luat şi ei calea pribegiei, oprindu-se „numai cu trupurile" la Braşov [57]. De acolo, Stroe se îndreptă apoi spre Iernut, unde, la 20 mai iscăleşte actul de credinţă pe care boierimea munteană îl dădu lui Gh. Rákóczy II în schimbul ajutorului promis împotriva răsculaţilor [58]. O lună mai tîrziu, în iunie, era plecat în ţară, împreună cu oştile transilvănene şi cu ceilalţi pribegi [59] şi putem presupune că se va fi numărat şi el în rîndurile celor care, la Şoplea, i-au înfrînt pe răsculaţi.

Domnia lui Constantin Şerban nu fusese privită cu bunăvoinţă nici de turci [60], nici de boierii ţării [61] şi, în aceste condiţii se pare că speranţele lui Evstratie Leurdeanu renăscură, ceea ce i-a adus la sfîrşitul anului 1654 înlocuirea din divan [62]. La începutul anului următor, probabil de frica seimenilor răzvrătiţi, era fugit peste Dunăre, la Rusciuc [63] de unde,

---

[52] Soţia lui Evstratie era „nepoata domnii meale Ilinca, fata răposatului Pătraşco vv. şi a surorii domnii meale doamnii Ancuţii" (Arh. St. Buc. ms. 454, f. 187). Constantin Şerban însuşi îi numea pe Ivaşcu şi Albu Golescu „strămoşii domnii meale" (idem, ms. 480, f. 3—10).

[53] Cf. I. I. Georgescu, *O copie necunoscută a Letopiseţului Cantacuzinesc* în „Mitropolia Olteniei", an XIII, 1961, nr. 7—9, p. 545. Cf. şi *Letopiseţul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu, p. 118.

[54] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 206; *Lista dregătorilor* ..., p. 581.

[55] La 6 iunie 1654 *(Ibidem)*.

[56] Pentru aceste evenimente v.: L. Demény, L. Demény, şi N. Stoicescu, *Răscoala seimenilor sau răscoala populară?* 1655, Ţara Românească, Bucureşti, 1968.

[57] Doc. din 28 iunie 1655 (Bibl. Acad. RSR, CXCVII/187). Fuga a fost atît de precipitată, încît „din ţară nici cu-n ban n-am scăpat, ci cît am fost aici am trăit tot den mila măriei sale lui craiu", Acolo va muri, la o naştere, cea de a doua soţie a lui Stroe, Elina din Prooroci şi feciorii lui au fost nevoiţi să se împrumute cu peste 400 galbeni pentru a o putea îngropa(idem). Vişa Leurdeanu murise mai înainte, poate prin 1647, cum menţionează Gr. Tocilescu (Bibl. Acad. RSR, ms. rom. 5142, f. 432).

[58] N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 33—36.

[59] Doc. citat din 28 iunie 1655.

[60] Cum scria la 14 iunie 1655 capichehaiaua lui Rákoczy (L. Demény, *op. cit.* anexa XXXIII).

[61] Tot în iunie 1655 Preda Brîncoveanu îl informa pe paşă că boierii ţării „în nici un chip nu mai suferă domnia lui Constantin vodă" (A. Veress, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti, vol. X, Bucureşti, 1938, nr. 190, p. 290—292).

[62] La 29 decembrie 1654 (N. Stoicescu, *op. cit*, p. 206; *Lista dregătorilor*..., p. 581).

[63] Cf. Raportul lui Ioan Boroş către Rákoczy, 4 august 1655 (L. Demény, *op. cit.* anexa LXII, p. 261).

ocrotit de Hasan-aga ajunge pînă la Ţarigrad [64]. Prezenţa lui acolo nelinişti mult pe domn care „se frămîntă în ce chip şi pe ce cale ar putea să-l aducă cu înşelăciune acasă" [65], deşi Evstratie, probabil dezamăgit de noile sale demersuri, scrisese că va veni singur, cu condiţia să nu fie însemnat la nas — obişnuita pedeapsă a rîvnitorilor de scaun domnesc [66].

La începutul anului următor fugarul se va întoarce întradevăr în ţară, îngrijindu-se, ca şi tatăl său, de refacerea averii [67].

Răsculaţii nu-i cruţaseră deloc pe Leurdeni, care se plîngeau că „ne-au luat tot şi ne-au jefuit şi din Bucureşti şi de pe la casele noastre de la ţară; nimic nu ne-au rămas" [68]. Stroe şi-a recuperat însă din pagubele suferite în timpul răscoalei [69], astfel că la 12 ianuarie 1657 Paul de Alep putea să-şi noteze în jurnalul său că, la Goleşti, marele logofăt a primit suita patriarhului Antiohiei într-un palat „măreţ şi elegant... apărat de un număr de tunuri", unde a oferit „un mare banchet princiar" [70].

În 1658, pentru ajutorul dat lui Rákóczy în încercarea acestuia de a ocupa tronul Poloniei, Constantin Şerban este mazilit. În martie, după ce-şi evacuase familia şi averea, fuge şi el peste munţi, împreună „cu toţi boiarii ţării" [71] înspăimîntaţi de sosirea turcilor şi tătarilor care-l aduceau pe trimisul Porţii. Printre pribegii cărora, pentru a-i reţine pe lîngă el, le va cere o făgăduială scrisă, se afla şi Stroe, fostul lui mare logofăt [72].

Avînd nevoie de linişte în ţară, noul domn, Mihail Radu a căutat de la început să-i atragă pe fugarii de peste munţi şi, lăsînd să se creadă că este credincios turcilor şi „va purta grijă ţării şi o va aşăza ca să-şi dea haraciul şi să trăiască în pace", a făcut pe mulţi să vină „cu jupînese cu tot, de s-au închinat lui" [73]. Treptat, şi nu fără concesii, el izbuteşte să-şi întregească divanul cu unii din foştii dregători ai predecesorului său, înspăimîntaţi de ultimatumul dat de marele vizir [74]. La 30 aprilie, în timp

---

[64] Vezi doc. citat din 12 februarie 1656.

[65] L. Demény, *op. cit.* anexa LXII, p. 261. Domnitorul se temea chiar ca Evstratie să nu se fi înţeles cu cumnatul său „voievodul Mihai", fiul lui Nicolae Pătraşcu vv., aflat pe atunci în Transilvania *(ibidem)*.

[66] *Ibidem*. Vezi şi scrisoarea lui Constantin vodă către Rákoczy, 5 august 1655 (*ibidem*, p. 264).

[67] În februarie 1656 era în ţară, cerîndu-şi moşiile (Doc. menţionat din 12 februarie 1656). La 1 martie 1657 împrumuta bani unor locuitori din Fieni, cu condiţia să-i dea „zecie în 12 neguţătoreşte sau să-i dăm bani sau să-i cosim dumnealui fîn pentru dobîndă sau să-i aducem lemne la preţul dobîndei" (Lia Lehr, *op. cit.*, p. 711, nota 60).

[68] Bibl. Acad. RSR, CXCVIII/185).

[69] Idem.

[70] Paul de Alep, *op. cit.*, p. 140; cf. şi: R. Creţeanu, *Monumentele istorice din Oltenia, în relatările lui Paul de Alep*, în „Mitropolia Olteniei", an XIX (1967), nr. 11—12, p. 912.

[71] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 131.

[72] La 29 aprilie 1659, în actul de credinţă dat lui Rákoczy, semnatarii — printre care şi Stroe — se înfăţişează ca „boiarii carii am ieşit cu măriia sa Constantin vodă den ţara noastră aici în ţara prealuminatului mării sale Racoţi Gheorghe" (N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. 56—57 vezi şi Al Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III* (Mihail, Radu), 1658—1659, în „Buletinul Comisiei istorice a României", XV, 1935, p. 83).

[73] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 132.

[74] Cerîndu-le să se închine lui Radu Mihnea, Poarta scria boerilor fugari la 28 ian. 1658: „Voi singuri ştiţi dacă vreţi ca, de hatîrul unui voievod ⟨Constantin Şerban⟩ să vă pierdeţi femeile, copii şi averea. Mai departe, despre aceasta nu vi se va mai scrie" (N. Iorga, *Noi porunci turceşti către domnii noştri* (1572—1658), în „Revista istorică", an XX, 1934, nr. 10—12 p. 381—383).

ce tatăl său se afla încă în Transilvania, Evstratie Leurdeanu fu făcut mare clucer [75] şi Stroe, din nou încrezător în viitorul alor săi, se întoarse în ţară [76].

Mihnea al III-lea avea însă planuri mari şi, în iulie 1658, chemat să ajute la scoaterea lui Rákóczy din scaunul Ardealului, vorbi boierilor şi căpitanilor săi de întoarcerea armelor împotriva turcilor. Temîndu-se de urmări, aceştia dau înapoi, iar cînd se trecu de la vorbă la faptă, pentru a se disculpa, trimit la vizir pe vistierul Pîrvu Vlădescu şi pe Evstratie Leurdeanu care „nu era la Constantinopol un necunoscut" [77].

Planul nu le-a reuşit. Cînd nimeni nu se mai aştepta, domnul a izbutit să înlăture acuzaţiile şi, iertat de turci, începu represaliile omorînd în primul rînd pe cei doi pîrîşi ai săi [78].

Pentru Stroe, pierderea fiului cel mare a fost, desigur, o grea lovitură. Trebuia să facă însă totul ca să nu-şi piardă şi el viaţa, ceilalţi copii, averea şi, nevrînd sau neputînd să fugă, a preferat să-şi plece capul. Se pare că nici domnul n-a încercat apoi să-l pedepsească, poate pentru că, în marea-i nevoie de bani, priceperea lui Stroe în problemele financiare îi era mai folositoare decît viaţa acestuia, şi, patru luni mai tîrziu, în pofida blestemului lui Matei Basarab, îl numea chiar în fruntea vistieriei de unde fusese odată izgonit [79].

Hotărît să facă totul pentru a-şi salva casa, marele vistier îşi va auzi deseori numele citat printre martorii scrişi în hrisoave ce condamnau memoria fiului său ucis, îl calificau de „om rău şi ficlean... înşelătoriu de domnii" şi-i confiscau averea [80]. Timpul i-a arătat că n-a greşit. În anul următor, cînd Mihnea vodă, dorind să scape de potrivnicii planurilor sale, ia viaţa şi averile a încă treizeci de boieri [81], nici un membru al neamului Leurdenilor nu se va număra printre ei[82]

Apropierea lui Stroe Leurdeanu de Mihnea fusese însă dictată doar de considerente de securitate, a lui şi alor săi. Ca şi ceilalţi boieri, şi el trebuie să se fi gîndit că „o ţară mică şi făr de oameni, neputincioasă şi făr de ajutor de nici o parte" [83] nu se poate măsura cu Poarta şi se poate

---

[75] N. Stoicescu, *op. cit.* p. 205, *Lista dregătorilor ...*, p. 582.

[76] La 29 mai era deja în ţară pentru că mitropolitul Ştefan dădea la acea dată o carte de blestem în legătură cu un rumân al lui Stroe (C. Giurescu, *Studii de istorie socială*, ed. II-a, Bucureşti 1943, p. 117).

[77] Al. Ciorănescu, *op. cit.* p. 135.

[78] Vezi pe larg la: N. Iorga, *Mihnea Vodă Radu (cel Rău) şi uciderea boierilor munteani*, în „Revista istorică", an V, 1919, nr. 8—10; p. 162—170; Al. Ciorănescu, *op. cit.* p. 136. Pentru moartea lui Evstratie vezi şi: Paul de Alep, *op. cit.* p. 252— 254. Evstratie n-a avut urmaşi direcţi, după cum scria soţia sa doi ani mai tîrziu: „fiind o jupîneasă rămasă de soţie şi fără feciori" (St. Nicolaescu, *Diata Ilinkăi Evstratoaia, nepoata lui Mihai Viteazul*, în „România Nouă", an I, 1907, nr. 1, p. 35—36). Ilinca va muri sub Radu Leon, înainte de 1668 (St. D. Grecianu, *op. cit.* II, p. 298).

[79] La 9 decembrie 1658 (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 205; *Lista dregătorilor ...*, p. 574).

[80] Hrisoavele din 3 şi 9 decembrie 1658 (Bibl. Acad. RSR, CCCX/43 şi la N. Iorga, *Studii şi documente*, VI, p. 602). Pentru confiscarea moşiilor lui Evstratie vezi: Paul de Alep, *op. cit.* p. 253.

[81] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 137—138; G. Kraus, *op. cit.* p. 293.

[82] Nedelco clucerul, fratele lui Evstratie moare în februarie acelaşi an de „slăbiciune şi boală după moarte" (Bibl. Acad. RSR, ms. rom. 2071, f. 4—5).

[83] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 133.

bănui că făcea şi el parte din acei ce sfătuiau pe dorobanţi şi seimeni să nu se bată cu turcii [84].

Aventura lui Mihnea a luat sfîrşit printr-o invazie turco-tătară, care, ca de obicei, aduse o cumplită pustiire a ţării. Din ordin, întăriturile Tîrgoviştei fură dărîmate, iar reşedinţa domnească stabilită la Bucureşti.

Ţara trecu printr-o perioadă de mari încercări: robie, ciumă, foamete [85]. În scaunul domnesc fu pus Gh. Ghica, fostul domn al Moldovei, dar, peste nici măcar un an, acesta va fi înlocuit cu fiul său, Grigore, numit, prin străduinţele bătrînului postelnic Cantacuzino.

Stroe, mare logofăt, în scurta domnie a celui dintîi Ghica [86] mai avu încă de pătimit de pe urma lui Mihnea vodă, fiind închis două luni la Ţarigrad pentru nişte datorii ale fostului voievod [87].

Domnia lui Grigore Ghica coincide cu declanşarea ostilităţilor între cele două partide boiereşti care se formaseră între timp în ţară. Din 1652, de cînd Stroe fusese scos de la vistierie, în ţară veniseră numeroşi greci care doreau, înainte de toate, funcţiile cele mai bănoase din stat. În această perioadă însă, se ridicase o familie care, mulţumită marii sale averi, a numeroşilor membri şi a multiplelor înrudiri cu marile neamuri pămîntene ajunsese o forţă de temut: era familia postelnicului Constantin Cantacuzino.

Stroe Leurdeanu fusese rudă apropiată cu acest puternic boier care putea „să popească şi să răspopească domnii" [88]: fiul său, Evstratie o ţinuse pe nepoata de soţie a postelnicului, iar fata lui, Elina, îl avusese de soţ chiar pe Şerban Cantacuzino, viitorul domn [89]. Legăturile de rudenie n-au durat însă mult şi, deşi cauzele duşmăniei de mai tîrziu împotriva Cantacuzinilor nu se cunosc exact [90], se poate ca Stroe să-şi fi dat seama

---

[84] Seimenii chiar îl vor închide pe domn la m-rea Dealu, dar acesta reuşeşte să fugă (Al. Ciorănescu, *op. cit.* p. 216).

[85] Letopiseţul *Cantacuzinesc*, p. 147. În aceste vremuri de cumpănă mulţi, printre care şi Stroe, căutară să profite spre a-şi mai rotunji averile (Gh. I. Georgescu, *Foametea din 1660 în Ţara Românească*, în „Revista istorică română", an XVI, 1946, fasc. IV p. 258). Vezi şi cumpărăturile din 12 iulie 1660 şi 10 martie 1661 în Ştefăneşti (Bibl. Acad. RSR, XXIX/68 şi XXIX/70).

[86] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204; *Lista dregătorilor...*, p. 570.

[87] Doc. din 25 ianuarie 1662 (Arh. St. Buc., ms. 449, f. 372—372 v; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204). Vezi şi doc. din 11 aprilie 1662 la: N. Iorga, *Studii şi documente*, V, p. 122—124.

[88] Radu Popescu, *op. cit.* p. 130.

[89] Stroe avusese o fată numită, probabil în amintirea mamei lui, Elina. În jurul anului 1658 era căsătorită cu Şerban Cantacuzino, căruia-i aducea ca zestre satele Fata-Olt şi Cacaleţi—Romanaţi şi viile de la Huma (G. Georgescu—Buzău, *Moşiile lui Şerban Cantacuzino*, în „Studii", tom. 22, 1969, nr. 2, p. 297—303; Bibl. Acad. RSR, ms. 5292, f. 14 v, 15 şi 19).

Încuscrirea lui Stroe cu Cantacuzinii este menţionată şi în Letopiseţul Cantacuzinesc, ed. cit., p. 151. La fel, în pomelnicul schitului Brădet—Argeş apar Cantacuzinii: Costandin, Elina, Drăghici, Păuna, *Sărban, Elina* (*Inscripţii medievale ale României*, vol. I, Oraş Bucureşti, nr. 282, p. 322). Tot în legătură cu aceste înrudiri trebuie puse în vasele de cositor, descoperite în dealul Ştefăneştilor, care poartă pe ele numele lui „Costandin postelnic", şi „Stroe vel vistier" (T. Mavrodin şi E. Popescu, *Depozitul de vase feudale de la Ştefăneşti—Piteşti*, în „Studii şi comunicări ale Muzeului Piteşti", 1969, p. 211—218).

[90] C. Gane crede că originea duşmăniei trebuie căutată în dorinţa acestuia de a-şi răzbuna fata părăsită de Şerban Cantacuzino (C. Gane, *Trecute vieţi de doamne şi domniţe*, vol. I, ed. II-a, Bucureşti, 1938, p. 344).

că în fața puternicului neam, atît de bogat și de ambițios, sorții alor lui erau foarte mici și atunci a trecut de partea adversarilor Cantacuzinilor [91].

În 1663, în timpul campaniei împotriva imperialilor la care Grigore vodă a fost obligat să participe în persoană, marele vornic Stroe Leurdeanu [92] și Dumitrașco vistierul, lăsați locțiitori ai scaunului, trimit domnului în tabără scrisori ce acuzau pe postelnicul Constantin, rămas acasă, că nu vrea să recunoască autoritățile lăsate în țară și uneltește împotriva domnului [93].

Grigore Ghica a dat lesne crezare pîrilor, cu atît mai mult cu cît chiar în tabără „s-au făcut niște amestecături" : frații Cantacuzini și partizanii lor se pare că ar fi îndemnat pe căpitani și slujitori să-l reclame pe domn la vizir și să-l ceară în scaun pe Șerban Cantacuzino logofătul [94]. Întors în țară, Ghica vodă poruncește însemnarea la nas a lui Șerban, iar după aceea, întemnițarea bătrînului Cantacuzino. Fără nici o judecată, deci fără vină dovedită, acesta este omorît apoi, la 20 decembrie 1663 [95], la mănăstirea Snagov, iar familia lui impusă la plata importantei sume de 24.000 taleri [96].

Uciderea postelnicului a declanșat, pentru mai bine de un deceniu și jumătate, o adevărată campanie de persecuții reciproce între cele două tabere adverse. Deși mai tîrziu toată vina va fi aruncată asupra lui Stroe, nu se poate aprecia care a fost partea lui în acest asasinat politic, înșiși contemporanii nefiind toți de acord asupra acestui lucru [97].

Grigore Ghica n-a mai stat mult în scaun; în 1664, chemat de turci să răspundă pentru dezastrul de la Lewenz preferă să fugă începînd o lungă pribegie [98]. Stroe nu așteptă fuga domnului. Politician versat, știa ce se poate întîmpla în asemenea cazuri, și, prudent, încă la începutul lui noiembrie trecuse peste munți împreună cu doamna Maria, însărcinată [99]. La 13 noiembrie el scria judelui Brașovului că nu-l mai poate întîlni deoa-

---

[91] Faptul că lupta împotriva Cantacuzinilor a început chiar sub domnia lui Grigore Ghica, cel înscăunat datorită postelnicului, dovedește marea îngrijorare a boierimii muntene față de ascensiunea acestora (V. Cândea, *Stolnicul între contemporani*, București, 1971, p. 18).

[92] Numit mare vornic încă de la începutul domniei (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204; *Lista dregătorilor . . .*, p. 568).

[93] Postelnicul era învinuit că instigă pe „săraci" să nu-și plătească datoriile, critică pe domn și zvonește că va fi înlocuit cu Șerban Cantacuzino, nu-l socotește pe Dumitrașco Cantacuzino drept locțiitor de domn, pregătește o răscoală „cu rumânii" împotriva domniei *(Cronici și povestiri românești versificate* (sec. XVII—XVIII). Studiu și ediție critică de Dan Simionescu, București, 1967, p. 35. Vezi și *Letopisețul Cantacuzinesc* p. 149).

[94] Radu Popescu, *op. cit.* p. 130.

[95] Discuția asupra datei la: N. Șerbănescu, *Istoria mănăstirii Snagov*, București, 1944, p. 63, notă.

[96] „Magazin istoric pentru Dacia", I, p. 402.

[97] Este semnificativ că o mărturie contemporană, *Poveste de jale asupra uciderii postelnicului Costandin Cantacuzino*, compusă de un partizan al Cantacuzinilor, nu amintește nimic despre participarea lui Stroe la acest omor (*Cronici și povestiri românești versificate*, ed. cit. p. 35). Asasinatul politic nu era o raritate pe acele vremuri și Stroe a utilizat această armă ca politician, nu pentru că era „un tip lombrozian" (T. G. Bulat, *Un mare episcop al Buzăului din sec. XVII*: *Serafim Slătineanu*, în „Glasul bisericii", an XX, 1961, nr. 1—2, p. 159).

[98] A. Veress, *Pribegia lui Gligorașco vodă prin Ungaria și aiurea* (1664—1672), în „An. Acad. Rom., Mem. secț. istorice", s. III, tom. II, 1924, p. 286).

[99] N. Iorga, *Brașovul și românii*, în *Studii și documente*, X, p. 294—295. Plecase, poate, odată cu doamna, trimisă prin pasul Bran la 2 noiembrie (A. Veress. *op. cit.* p. 285).

rece fusese anunţat „cu cărţi din ţară” de sosirea la Bucureşti a unui schimni-ceauş care aducea vestea de domnie nouă[100].

Alesul Porţii, Radu Leon venise înconjurat de numeroşi greci cu care Stroe era prieten [101] şi din partea cărora nu se putea aştepta la neajunsuri, aşa că se grăbi să se întoarcă din pribegie. Experienţa şi abilitatea lui îl vor face repede unul dintre cei mai intimi sfetnici ai lui Leon vodă, care-i dădu imediat marea vornicie [102]

Însă urmaşul în scaun al lui Grigore Ghica nu-i duşmănea pe Cantacuzini tot atît cît predecesorul său. Îşi dădea poate seama că va avea nevoie de sprijinul acestora, de aceea, prevăzător, fără totuşi să-i încurajeze prea mult, era dispus la unele concesii [103]. Şi cum fiii postelnicului cereau capul celui pe care-l socoteau ucigaşul tatălui lor, ca o primă satisfacţie, după 2 decembrie 1665 acesta este scos din sfatul domnesc [104]

Bătrînul Leurdeanu încă nu-şi temea viaţa, dar semnele dizgraţiei se înmulţiră [105]. Simţindu-se puternici, Cantacuzinii se agită, căutînd comdamnarea lui Stroe. Cum termenul de trei ani acordat pentru domnie se apropia de sfîrşit, domnul încercă să atragă bunăvoinţa Cantacuzinilor: la 14 aprilie 1666 adunarea clericilor şi laicilor le dădu acestora un act prin care se recunoştea nevinovăţia părintelui lor, ucis „fără de nici o judecată şi fără de nici o întrebare”. Deocamdată numele autorilor omorului nu erau rostite — se vorbea doar despre acei „răi îndemnători” ai lui Grigore vodă — de aceea, nefiind acuzat în mod direct, Stroe îşi puse şi el caligrafica-i iscălitură printre martorii acestui document [106].

Cantacuzinii nu puteau să se mulţumească numai cu atît şi, la 8 septembrie, domnul însuşi va fi nevoit să le dea o dovadă scrisă în care aprecia că în 1663 „s-au făcut mare strîmbătate casei lui Costandin postelnicul” şi vinovat a fost doar vornicul Leurdeanu, numit acum „răul bătrîn” care trebuia „arătat de toţi şi semnat ca şi Cain”, ca un „ucigaş de oameni şi pustiitor de case” [107]

---

[100] N. Iorga, *Braşovul şi românii*, p. 294—295. Bătrînul vornic era atît de bine informat, încît ştia de recenta numire a Porţii cu nouă zile înaintea fostului său ginere, Şerban Cantacuzino. (Cf. scrisoarea din 22 noiembrie a acestuia, ibidem, p. 296).

[101] C. C. Giurescu, *op. cit.* III, 1, p. 119.

[102] N. Stoicescu, *op. cit.* p. 204; *Lista dregătorilor ...*, p. 568. Fusese făcut mare vornic la patru zile după înscăunarea domnului (I. Ionaşcu, *Evenimentele care au dus la domnia lui Antonie vodă din Popeştii Prahovei*, în „Studii şi materiale privitoare la trecutul istoric al judeţului Prahova”, I. Ploieşti, p. 54).

[103] Compoziţia divanului din 19 februarie 1665 analizată la I. Ionaşcu, *Evenimentele* ... p. 54: erau jumătate Băleni, jumătate Cantacuzini.

[104] N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 204; *Lista dregătorilor* .., p. 568. Vezi şi P. S. Năsturel, *Contribuţii la viaţa lui Ioan Cariofil în legătură cu biserica românească*, în „Mitropolia Olteniei”, an X, 1958, nr. 7—8, p. 513.

[105] În 1666 nepoţii celei de a doua soţii, Elina (nepoţi printre care se număra şi marele logofăt Radu Creţulescu, cumnatul Cantacuzinilor) îi intentează şi cîştigă un proces de moştenire (Bibl. Acad. RSR, CCVI/50 şi XCVI/52). Cantacuzinii înşişi îşi cer şi obţin satul Bezdead, silindu-l pe Stroe să înapoieze rumânilor 3000 taleri (Arh. St. Buc., ms. 480, f. 34 v).

[106] „Magazin istoric pentru Dacia”, I, p. 198—201.

[107] Ibidem, I, p. 402—404.

Gestul domnitorului n-a fost gratuit. În toamna anului următor Drăghici Cantacuzino se duse cu ploconul la Poartă şi reuşi să-i tocmească o nouă domnie [108]. Reînnoit în scaun, Radu Leon încercă să-şi recupereze banii cheltuiţi cu numirea sa printr-o crîncenă apăsare fiscală, care a provocat mari nemulţumiri în ţară. Stroe a căutat să profite de această stare de tensiune pentru a scăpa de duşmanii săi personali, şi învinuindu-i pe Cantacuzini că îndeamnă slujitorii împotriva domniei şi a grecilor, se pare că a sugerat domnului ideea repetării măcelului din 1659 [109].

Planurile acestea au ajuns însă la urechile adversarilor; speriată, boierimea pămînteană, în frunte cu Cantacuzinii se ridică, şi, la 9 decembrie 1668 Radu Leon este silit, ca şi tatăl său, să-i condamne pe grecii din jurul său pentru că „vînd ţara fără milă... şi deacă vin în ţeară şi apucă la dregătorii... strică toate lucrurile bune" [110].

Cum actul acesta nu i-a liniştit, totuşi, pe partizanii Cantacuzinilor, peste puţin timp Poarta se decise să-l mazilească pe Radu vodă şi-l numi în loc pe bătrînul Antonie din Popeşti.

Stroe n-ar fi avut mari motive de nelinişte din partea acestui domn, cu care se şi înrudea [111], dar, imediat, Cantacuzinii „găsiră vreme să caute moartea tătîne-său, den cine au fost" [112].

La 20 aprilie bătrînul Leurdeanu fu tras la judecată în faţa divanului [113]. A doua zi mitropolitul dădu carte de blestem pentru mărturisirea adevărului [114], dar procesul s-a prelungit mult timp, acuzatul nerecunoscîndu-şi vreo vină. În cele din urmă, Cantacuzinii obţinură şi prezentară domnului dovezi zdrobitoare: o carte de căinţă a fostului Grigore vodă şi, ceea ce a făcut senzaţie, trei scrisori ale lui Stroe către complicele său din tabăra de la Ujvar, în care-i cerea acestuia „să facă lui Constantin postelnicul moarte, iar într-alt chip nu" [115].

Stroe a încercat să tăgăduiască scrisul, dar probele erau prea evidente [116]. Stătu închis [117] la „puşcărie" pînă la 18 iunie cînd, adus din nou în divan, i se hotărî „după fapta lui, moarte pentru moarte şi pradă pentru pradă" [118]. Salvarea i-a venit de la Elina, mama Cantacuzinilor, care a ţinut probabil cont de vîrsta înaintată a fostei sale rude şi, cum acesta s-a obligat să le înapoieze pagubele suferite în timpul lui Grigore Ghica,

---

[108] I. Ionaşcu, *Evenimentele* ..., p. 60.

[109] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 159. Stroe a fost bănuit şi de moartea lui Drăghici Cantacuzino (Gh. Şincai, *Hronicul Românilor*, tom. III, Iaşi, 1854, p. 102).

[110] „Magazin istoric pentru Dacia", I, p. 404—405.

[111] Antonie vodă din Popeşti era fratele Tudorei, mama vitregă a lui Stroe (I. Ionaşcu, *Mănăstirea Tîrgşor*, p. 11).

[112] Radu Popescu, *op. cit.* p. 139.

[113] V. doc. din 18 iunie 1669 („Magazin istoric pentru Dacia", I, p. 406—411; (Bibl. Acad. RSR, CCI/30)

[114] „Magazin istoric pentru Dacia", I, p. 404—405, Bibl. Acad. RSR, CCI/29.

[115] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 161; v. şi doc. cit. din 18 iunie 1669.

[116] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 140. Despre răvaşe cronicarul Bălenilor spune totuşi: „Ale cui vor fi fost, dumnezeu ştie!" La fel, I. Ionaşcu pune sub semnul întrebării autenticitatea acestor scrisori (I. Ionşacu, *Din politica internă şi externă a Ţării Româneşti în domnia lui Antonie vodă din Popeşti* (1669—1672), în „Pagini din trecutul istoric al judeţului Prahova", Muzeul de istorie al judeţului Prahova, 1971, p. 17.

[117] Cf. doc. din 17 iunie 1669 (Arh. St. Buc., Mitrop. Ţării Rom. XCIX/54).

[118] Doc. citat din 18 iunie 1669. Vezi şi cartea domnească emisă în aceeaşi zi (Bibl. Acad. RSR, CCI/31).

l-a iertat [119]. Totuşi, pus într-un car cu doi boi „numai cu antiriul şi nădragii" şi cu răvaşele acuzatoare, Stroe este plimbat prin tot tîrgul şi, ca „să ia plata precum au făcut", este dus la mănăstirea Snagov şi călugărit forţat sub numele de monahul Silivestru [120], act fără precedent pînă atunci [121].

Se părea că bătrînul Leurdeanu avea să-şi sfîrşească viaţa în mănăstire. Nu era însă omul care să se împace cu soarta, şi, după ce a stat un timp călugăr la Snagov [122], la începutul anului 1671 reuşi să evadeze [123] — cu ajutorul fiului său Matei, care a făcut „meşteşug" [124] — şi să treacă munţii. Cantacuzinii şi domnul pus de ei vor face o serie de demersuri pe lîngă principele Apaffy cerînd ca acela care în ţară „a fost socotit vrednic de moarte" să fie reţinut pînă la venirea fiilor postelnicului şi judecat din nou [125]. Zadarnic însă, în Transilvania pribegii nu aveau a se teme, deoarece „Ardealul n-a dat niciodată pe vreunul dintr-înşii duşmanilor la moarte" [126].

Din nou liber, se poate bănui că fostul vornic n-a întîrziat să se întîlnească cu vechiul său protector, Grigore vodă, aflat pe vremea aceea pribeag în regiunea Turnului Roşu [127] şi, desigur, nu i s-au ţinut secrete noile planuri de domnie pe care şi le făcea acesta.

Ceasul răzbunărilor nu era departe. În februarie 1672 Grigore Ghica obţinu din nou tronul Ţării Româneşti, odată cu splendidul cadou pe care vizirul i-l făcu predîndu-i întreaga delegaţie de boieri care nu-l voiau de domn. La vestea numirii, Stroe „odată au purces de s-au dus la dînsul la Odrii, spuindu-şi patimile şi nevoile ce au tras" [128].

Grigore vodă, deşi în tradiţia cantacuzinească s-ar fi căit de prigonirea casei postelnicului Constantin Cantacuzino, era tot aşa de neîmblînzit împotriva lor, mai ales după încercările acestora de a-l combate la Poartă. Întoarcerea în ţară a însemnat începutul unei adevărate campanii de persecuţii împotriva adversarilor domniei: condamnări la moarte, temniţă, chinuri, amenzi care se plăteau cu întreaga avere.

---

[119] Idem.

[120] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 140, *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 162. O variantă a acestei cronici menţionează că în momentul călugăririi Stroe ar fi cerut numele Regep (ibidem).

[121] N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti şi a vieţii religioase a Românilor*, ed. a II-a, vol. I, Bucureşti, 1928 p.

[122] La 17 aprilie 1670 patriarhul Dositei scria călugărului Silvestru pentru satul Slănic al lui Tudoran aga (Arh. St. Buc., Mitrop. T. Rom. CIX/16).

[123] La 29 ianuarie 1671 sibienii îl anunţau pe Mihai Apaffy despre „un boier ce a fugit din Ţara Românească" (N. Iorga, *Despre Cantacuzinii*, p. XCVI). Dacă Stroe ar fi fugit mai înainte, este greu de crezut că înverşunaţii lui adversari nu i-ar fi dat de urmă şi n-ar fi intervenit pentru a fi reţinut decît abia în aprilie 1671 (v. mai jos).

[124] Radu Popescu, *op. cit.*, p. 148.

[125] În aprilie Stroe fusese văzut la Braşov, v. scrisorile lui Antonie vodă din 10 şi 28 aprilie 1671 (N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. XCVI—XCIV). O altă scrisoare din 27 iunie, la: A. Veress, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti, vol. XI, Bucureşti, 1939, p. 130—132.

[126] Cum scria, în 1673, Apaffy lui Sobieski, referindu-se la necontenitele frămîntări din cele două ţări române vecine (N. Iorga, *Studii şi documente*, IV, p. CCCXII).

[127] Grigore Ghica a stat acolo între 30 octombrie 1670 şi 15 iunie 1671 (A. Veress, *Documente...*, vol. XI, p. 124—130).

[128] Radu Popescu, *op. cit.* p. 148, Călătoria lui la Adrianopol a avut loc după 22 februarie (data numirii lui Grigore Ghica).

Stroe avu din nou parte de onoruri și demnități. Suferințele îndurate pînă atunci fură în parte răzbunate prin declarația făcută în divan de Grigore Ghica vv., care-și luase asupra lui întreaga răspundere a evenimentelor din 1663 de la Snagov și mărturisise că moartea bătrînului Cantacuzino nu s-a datorat pîrilor, ci voinței domnului [129]. Fără vreo dregătorie, fostul călugăr este pus totuși în fruntea divanului și numit, ca semn de cinstire „Stroe cel bătrîn, biv vel vornic" [130].

În același an, 1672, chemat de turci la asediul Cameniței, domnul îl lăsa și pe el printre ispravnicii scaunului [131]. Pentru dușmani încep adevărate zile de groază : patru din frații Cantacuzini și rude ale lor fură închiși în turnul de la poarta curții domnești și scoși zilnic doar pentru a fi puși la chinuri [132].

Ghica vodă continua însă vechea lui politică duplicitară și își atrase din nou bănuielile Porții. Abil, era pe punctul de a le risipi și a fi reconfirmat, cînd, pe neașteptate, muri [133].

La sfîrșitul lui noiembrie 1673 domn al țării era numit — și cu sprijinul Cantacuzinilor — Gheorghe Duca, dușmanul lui Ghica și cel care-l adăpostise pe Șerban în Moldova.

Frica de pedepse i-a făcut pe boierii din partida Bălenilor, printre care și Stroe, să fugă îndată peste munți, la Sibiu [134]. Duca Vodă era însă „iubitor de argint și prea lacom de bani" [135]; el avea nevoie de toți boierii și, încă din ianuarie 1674 trimise solii pribegilor. Primul care reveni în țară a fost tocmai vornicul Leurdeanu [136]. Adversarii căutară imediat să se răzbune și-l pîrîră că primește de la ceilați tovarăși de pribegie, într-un băț sfredelit, scrisori în care nu se vorbește prea cuviincios despre domn. Judecat în divan, bătrînul vornic este băgat în temniță, dar acuzațiile s-au dovedit apoi a fi neîntemeiate și curînd i se dădu drumul [137].

---

[129] I. Ionașcu, *Din politica internă și externă a Țării Românești*. p. 16—17, Cf. însă epigrama cantacuzinească din textul căreia reieșea că pe postelnicul ucis „îl plîng... și înșiși ucigașii" (Al. Elian, *Epigrame funerare grecești în epoca fanariotă* în „Studii și materiale de istorie medie", vol. I, București, 1956, p. 336, nota 4)

[130] I. C. Filitti, *Arhiva G. Gr. Cantacuzino*, București, 1912, p. 228—229. În același timp, fiul său Matei era mare comis (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 186; *Lista dregătorilor...*, p. 575).

[131] *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 166. V. și Dan Berindei, *Ispravnicul sau ispravnici, scaunului Bucureștilor*, în „Studii și cercetări științifice", Istorie, Iași, an XIII, 1962, fasc. i1 p. 137.

[132] Ibidem. Abia peste un an va reuși Șerban Cantacuzino, fugar în Moldova, să obțină chemarea lor la Poartă, de unde vor fi apoi exilați în Creta.

[133] Neculce crede că a fost de fapt otrăvit de Cantacuzini (I. Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. I Iordan, București, 1955, p. 140).

[134] Vezi: *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 170; Radu Popescu, *op. cit.* p. 159. În Transilvania cereau azil „precum și mai dinainte vreme părinții noștri și moșii, strămoșii noștri de multe ori și-au scăpat capetele în țara aceasta în vreame de primejdie și ... prc noi astăzi aceaia vreame ne-au ajuns" (N. Iorga, *Acte românești din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, în „Buletinul Comisiunii istorice a României", vol. 2, 1916, p. 226—229). În decembrie 1673 și ianuarie 1674 sibienii se ocupară necontenit de pribegii ce fură apoi trimiși la Alba Iulia, la M. Apaffy (N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. CXII).

[135] *Letopisețul Cantacuzinesc*, p. 171.

[136] Venise în ianuarie 1674 aducînd și o scrisoare a principelui Transilvaniei în legătură cu pribegii. La 18 ianuarie Duca vodă scria un răspuns că nu poate cîrmui țara cu „sfaturi de tineri", ci are nevoie de colaborarea boierilor pribegi (N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. CXIV).

[137] A fost întemnițat împreună cu Radu Dudescu, ginerele lui Gh. Băleanu, care va fi „muncit cu hiară arsă pă piept, pînă lîngă moarte" (Radu Popescu, *op. cit.* p. 162—163).

Treptat, gîndurile de domnie ale lui Şerban Cantacuzino, şi, poate, legăturile lui cu doamna Anastasia [138], l-au obligat pe Duca vodă să acorde mai multă consideraţie Bălenilor. Între aceştia, bătrînul Leurdeanu era un personaj prea cu vază pentru a fi neglijat şi domnul îi dădu mari dovezi de cinstire, făcîndu-l mare logofăt, apoi mare vornic [139], în 1675 lăsîndu-l chiar printre caimacamii Bucureştilor [140].

La această dată, Stroe Leurdeanu avea în jur de 80 de ani. Vîrsta îi mai tocise ambiţiile şi încet-încet se retrage din viaţa publică [141], preferînd probabil să stea în casele sale din Bucureşti, de lîngă mănăstirea Sf. Ioan cel Mare [142]. Prin 1677, după ce, cîţiva ani mai înainte, fusese călugărit cu forţa, optează singur pentru cinul monahal, devenind din nou „Silivestru monahul" [143]. Mult după aceasta n-a mai trăit [144]. A fost îngropat la mănăstirea Sf. Ioan cel Mare, probabil o ctitorie a neamului său [145].

Stroe Leurdeanu a fost una din figurile cele mai caracteristice ale vremii sale, o personalitate puternică şi neastîmpărată [146], de un temperament remarcabil [147]; politician abil, intrigant de talent, lacom şi răzbunător el poate fi considerat unul dintre acei oameni de excepţie care întrunesc în ei calităţile şi defectele unei întregi epoci şi „ale căroi nume pot însemna o întreagă politică" [148].

LE GRAND VORNIC STROE LEURDEANU

RÉSUMÉ

Le grand vornic Stroe Leurdeanu fut l'une des figures les plus notoires de la scène politique en Valachie au XVII-e siècle. En effet riche, apparenté aux familles de boyards les plus influentes dans le pays, ayant accédé aux plus hautes dignités publiques, il pris part à presque tous les événements politiques pendant la période compris entre le règne de Matei Basarab et celui de Serban Cantacuzène.

L'étude en question propose une nouvelle interprétation du fameux procès de 1652, lorsque Stroe Leurdeanu, à l'époque grand trésorier, fut

---

[138] C. Gane, *op. cit.*, vol. I, ed. a II-a, p. 379—384.

[139] Mare logofăt între 28 februarie — 28 martie şi mare vornic între 28 apr. — 5 mai 1674 (N. Stoicescu, *op. cit.* p. 225; *Lista dregătorilor . . .*, p. 568 şi 570).

[140] *Letopiseţul Cantacuzinesc*, p. 204.

[141] De la 5 mai 1674 nu mai apare în funcţii publice (N. Stoicescu, *op. cit.* p. 205· *Lista dregătorilor . . .*, p. 565—583).

[142] G. Ionescu—Gion, *Istoria Bucureştilor*, Bucureşti, 1899, p. 197. La 28 mai scria din Bucureşti (apud. A. Veress, *Documente . . .*, vol. XI, p. 168, unde este reprodusă şi pecetea lui Stroe).

[143] Doc. din 6 iunie 1677 (Gr. Uriţescu, *Schitul Trivalea din Piteşti*, în „Mitropolia Olteniei", an XVII, 1965, nr. 3—4, p. 231). Zapis din 15 iunie 1677 (N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, Bucureşti, 1902, p. 98).

[144] În decembrie 1679 nu mai era în viaţă (Arh. St. Buc., M-rea Cotroceni, X/12).

[145] *Inscripţiile medievale ale României*, I., Oraş Bucureşti, nr. 466, p. 425—426. Vezi şi G. D. Florescu, P. S. Năsturel şi P. Cernovodeanu, *Lapidariul bisericii Stravropoleos* din Bucureşti, în „Biserica Ortodoxă română", an LXXIX. 1961, nr. 11—12, p. 1073—1075).

[146] V. Drăghiceanu, *op. cit.* p. 727.

[147] C. C. Giurescu, *op. cit.* III—1, p. 116.

[148] N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, p. CIII.

renvoyé pour dilapidation de fonds, acculé à rendre la somme dérobée et exclu avec malédiction de la vie publique. Sur la foi de l'analyse des documents de ces temps-là, on avance bien l'hypothèse que ledit procès aurait été purement politique, vu qu'en fait on envisageait de compromettre le fils de Stroe Leurdeanu, marié avec la nièce de Michel le Brave, qui faisait valoir ses prétentions de monter sur le trône princier pour perdre finalement sa vie, quelques années plus tard, du fait de ses menées contre Mihnea III.

Stroe Leurdeanu demeure dans la littérature de spécialité surtout en tant que responsable de la mort, en 1663, du chef de la maison des Cantacuzènes, le vieux postelnic Constantin Cantacuzène, un acte politique qui marqua l'éclatement d'une longue lutte entre les deux partis de boyards en Valachie. Quoique apparenté à la famille de la victime (sa fille, Elina, avait été l'épouse de Serban Cantacuzène, le futur prince régnant, et en outre son fils, Evstratie, avait été marié avec la princesse Ilinca, la petite-fille du vieux postelnic), Stroe ralliera le camp de boyards autochtones que la puissance croissante des „Grecs" rendait mécontents. Plus de 15 ans durant, il ne cessera pas donc de compter parmi les adversaires les plus acharnés des Cantacuzènes, vu ses menées ou encore sa participation personelle à toutes les actions visant cette famille noble qui pouvait „nommer ou révoquer les princes régnants".

AUTONOMIA VLAHILOR DIN IMPERIUL OTOMAN ÎN SECOLELE XV–XVII

DE

ANCA TANAŞOCA

În procesul expansiunii sale în Europa sud-estică, Imperiul otoman a fost confruntat cu necesitatea de a-şi adapta sistemul juridic, fiscal şi militar la particularităţile specifice diferitelor regiuni cu populaţie nemusulmană înglobate fie prin cucerire violentă, fie prin supunere consimţită sub ameninţarea forţei. Răspunzînd acestei necesităţi cu suficientă supleţe, Imperiul otoman a reuşit să îmbine, în perioada sa clasică, structurile islamice cu cele nemusulmane. Statutul nemusulmanilor din Imperiu a fost definit în baza tradiţiei religioase islamice, interpretate în textele ei, cu destulă libertate de spirit şi în acord cu sugestiile practicii curente, ale experienţei cuceririlor. Pe măsura dezvoltării sale, statul otoman şi-a lărgit cadrul tradiţional al dreptului islamic *(šari'a)* cu alte surse de drept — cutumele populaţiilor nemusulmane *(örf)*, utilizînd din plin capacitatea recunoscută sultanilor de a decreta legi noi *(qanun)*. În acest fel, o serie de cutume ale nemusulmanilor înglobaţi în Imperiu au fost nu numai întărite ca legitime, dar şi codificate de sultani [1].

Aşa au fost statuate şi raporturile dintre statul otoman şi comunităţile românilor din Peninsula Balcanică, ale vlahilor, comunităţi ce se bucuraseră şi sub stăpînirile preotomane de o relativă autonomie. Cu rădăcini în vremurile cele mai îndepărtate, ale însăşi etnogenezei poporului nostru, regimul de autonomie al vlahilor din întreaga Peninsulă Balcanică nu fusese, sub toate aceste stăpîniri succesive sau simultane (bizantină, bulgară, sîrbească, croată, maghiară) decît expresia variată a acelui regim juridic special întîlnit sub numele de *ius Valachicum* în toată aria romanităţii orientale. Cucerirea otomană a Peninsulei Balcanice a deschis aşadar o etapă nouă în istoria acestui *ius Valachicum* în regiunile unde se aflau comunităţi vlahe. Această etapă se caracterizează prin întrepătrunderea unor cutume şi legi bizantine, sud-slave şi româneşti tradiţionale pe de o parte şi reglementări inspirate de prevederile dreptului islamic pe de alta. Îmbinarea elementelor tradiţionale româneşti, ale celor moştenite de la stăpînitorii anteriori ai românilor din Balcani, care le recunoscuseră autonomia mai întinsă sau mai redusă şi ale celor islamice în regimul otoman al autonomiilor vlahe din Peninsulă constituie unul dintre cele mai interesante fenomene ale istoriei medievale a Sud-Estului european.

---

[1] H. Inalcik, *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600*, New York — Washington, 1973, p. 70—75.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 34, nr. 8, p. 1513—1530, 1981

Ea reprezintă în acelaşi timp o dovadă a continuităţii de viaţă romanică în Peninsula Balcanică şi ne oferă un termen de comparaţie dintre cele mai utile pentru cercetarea şi reconstituirea vieţii medievale a romanităţii orientale în ansamblul ei [2].

Temă de studiu dintre cele mai fecunde, încă insuficient adîncită, autonomia vlahilor din Imperiul otoman interesează deopotrivă pe cercetătorii istoriei otomane, pe aceia ai istoriei românilor, pe balcanişti în genere. Dosarul documentar al problemei a fost îmbogăţit mult în vremea din urmă prin eforturile unor cercetători iugoslavi, bulgari, greci, turci şi occidentali care, în ultimele patru decenii au publicat şi studiat un număr considerabil de legi şi regulamente otomane referitoare la regimul privilegiat al vlahilor din Imperiul otoman. Dintre aceştia amintim pe Branislav Djurdjev [3], Milenko Filipović [4], Dušanka Bojanić [5], Bistra Cvetkova [6], Halil Inalcik [7], Omar Lüfti Barkan [8], I. Vasdravelis [9]. Un loc deosebit însă în cercetarea problemei autonomiei vlahilor balcanici din Imperiul otoman îl are Nicoară Beldiceanu [10] împreună cu elevii săi. El a pus cu

---

[2] Pentru noţiunea de *ius Valachicum* şi bibliografia problemei, vezi paginile lui V. Al. Georgescu în *Istoria dreptului românesc*, I, Bucureşti, 1980, p. 172—182.

[3] *Ispisi iz deftera za Braničevo iz XV veka, 1467—1468* în ,,Istoriski glasnik", 3—4, Belgrad, 1951, p. 93—99; *Nešto o vlaškim starješinama pod turskom upravom* în ,,Glasnik zemaliskog muzeja", LII, 1940, Sarajevo, 1941, p. 49—67; *O vojnucima* în aceeaşi publicaţie, II, 1947; *O knezovima pod turskom upravom* în ,,Istorijski časopis", I, 1948, 1—2, Belgrad, 1949, p. 132—166; *Teritorijalizacija katunske organizacije do kraja XV veka (katun — knežina — pleme)* în ,,Simpozijum o srednjovjekovnom katunu održan 24. i 25. novembra 1961 g. " (mai departe cităm ,,Simpozijum"), Sarajevo, 1963, p. 143—169; *Odnos katun—knežina—pleme* în ,,Simpozijum'Vlasi u XV i XVI vjeku'", Sarajevo, 1973 (mulţumim cercetătorului Liviu Marcu care ne-a pus la dispoziţie rezumatele xerografiate ale tuturor comunicărilor prezentate la acest colocviu, ale cărui acte nu s-au publicat încă).

[4] *Struktura i organizacija srednjovekovnih katuna* în ,,Simpozijum" Sarajevo, 1963, p. 45—112.

[5] *Vlasi u severnoj Srbiji i njihovi prvi kanuni*, ,,Istorijski časopis", XVIII, Belgrad, 1971, p. 255—269; *Jedan rani kanun za vlahe Smederevskog Sandžaka*, în ,,Vesnik Vojnog muzeja", 11—12, Belgrad, 1966, p. 146—160; *Vlasi u Smederevskom, Kruševačkom i Vidinskom Sandžaku* (rezumat în ,,Simpozijum", Sarajevo, 1973); *Turski zakoni i zakonski propisi iz XV i XVI veka za Smederevsku, Kruševačku i Vidinsku oblast*, Belgrad, 1974, 177 p.

[6] *Za etničeskija i demografskija oblik na Vidin prez XVI v.* în ,,Izvestija na etnografski Institut i muzei", Sofia, 1964, p. 11—24.

[7] *Fatih Devri üzerinde tetkikler ve vesikalar*, I, Ankara, 1954, p. 156 şi *Adaletnâmeler* în ,,Türk Tarih Belgeleri Dergisi", II, 1965, 3—4, Ankara, 1967, p. 95—99, cf. Dušanka Bojanič, *Turski zakoni*, p. 12 şi 28—32.

[8] *XV ve XVI-inci asirlarda osmanli imparatorluğunda zirai ekonominin hukuki ve mali esaslari*, Istanbul, 1945, cf. Dušanka Bojanič, *Turski zakoni*, p. 33—34.

[9] Ioan. K. Vasdraveli, *Armatoloi kai klephtes eis ten Makedonian*, ed. II-a, Salonic, 1970.

[10] *Les Roumains à la bataille d'Ankara*, în ,,Südost-Forschungen", XIV, München, 1955, p. 441—450; *Quatre actes de Mehmed II concernant les Valaques des Balkans slaves* în ,,Südost-Forschungen" XXIV, München, 1955, p. 103—118 (în colaborare cu Irène Beldiceanu Steinherr); *La région de Timok—Morava dans les documents de Mehmed II et de Selim I* în ,,Revue des études roumaines", III—IV, Paris, 1957, p. 111—129; *Sur les Valaques des Balkans slaves à l'époque ottomane (1450—1550)* în ,,Revue des Etudes Islamiques" Année 1966, Paris, 1967, p. 83—132; *Les Valaques de Bosnie à la fin du XVe siècle et leurs institutions* în ,,Turcica" VII, Paris, 1975, p. 124—134 (cu excepţia celui de al treilea, studiile citate au fost adunate în volumul *Le monde ottoman des Balkans (1402—1556). Institutions, société, économie*, Londra, 1976). Din seminarul lui N. Beldiceanu au rezultat lucrări ca: M. Berindei, Annie Berthier, Marielle Martin, G. Veinstein, *Code de lois de Murad III concernant la province de Smederevo* în ,,Südost - Forschungen" XXXI, 1972, p. 148—153 şi *Acte de Murad II sur la région de Vidin* în ,,Südost-Forschungen", XXXIII, 1974, p. 50—60.

precizie și claritate problema raporturilor istorice dintre comunitățile vlahe și cuceritorii otomani, publicînd sau republicînd unele dintre cele mai caracteristice dovezi documentare ale acestor raporturi, qanunnamelele și beratele sultanilor prin care se stabilesc drepturile și obligațiile vlahilor dintr-o regiune sau alta a Peninsulei Balcanice. Actele publicate sînt însoțite de prețioase comentarii care au contribuit la progresul cunoștințelor precise în acest domeniu. Dintre cercetătorii români ai problemei amintim și pe Ioan Matei [11] care a acordat o atenție specială locului conceptului de autonomie în gîndirea juridică otomană, subliniind capacitatea Imperiului otoman de a se adapta realităților specifice regiunilor cucerite. În cadrul analizei sale, autonomia vlahilor apare ca o formă specială de autonomie acordată unor comunități etnice neteritoriale.

În paginile de față, ne propunem să înfățișăm, pe baza documentară existentă astăzi în formă publicată și utilizînd critic rezultatele cercetărilor amintite, conținutul așa numitei autonomii vlahe din cadrul Imperiului otoman în secolele XV—XVII. Vom încerca de asemenea să stabilim locul formelor de autonomie ale vlahilor din Imperiul otoman în evoluția regimului autonom al romanității balcanice de-a lungul vremurilor, ținînd seama de faptul că etapa otomană constituie pentru anumite regiuni balcanice veriga ultimă a acestei evoluții. Vom acorda, în sfîrșit, atenția cuvenită conținutului etnic al termenului *vlah*, care înseamnă *român*, în cadrul reglementărilor otomane și căruia, în chip greșit, unii cercetători străini îi atribuie un conținut socio-profesional sau juridic.

Cunoaștem un număr de 21 de acte otomane, emise între 1455 și sfîrșitul secolului al XVI-lea, privitoare la statutul vlahilor din cuprinsul Imperiului otoman. Cele mai multe dintre ele se referă la vlahii din grupul nordic și apusean al romanității balcanice și numai unul singur, transmis pe cale indirectă, greacă, îi privește pe aromânii din Pind. Am folosit aceste documente în traducerile franceză și sîrbă datorate unele orientalistului Nicoară Beldiceanu și elevilor săi, celelalte Dušankăi Bojanić [12]. Pe baza întregii noastre documentații putem face unele observații cu caracter general.

Documentele otomane luate în considerare consemnează existența unor comunități de supuși ai Imperiului desemnați cu numele de vlahi *(eflak, eflakiar)*, termen folosit pentru a le indica etnia romanică și nu categoria socio-profesională, juridică sau religioasă căreia îi aparțineau așa cum afirmă unii cercetători [13]. Această denumire care marchează

[11] Ioan Matei, *Autonomiile în Imperiul otoman în secolele XVI—XVIII*, lucrare în manuscris. Mulțumim autorului pentru bunăvoința cu care ne-a pus la dispoziție textul încă nepublicat.

[12] În articolele și studiile citate, N. Beldiceanu folosește acte otomane inedite referitoare la vlahi, publică asemenea acte în original și traducere franceză și traduce sau rezumă acte publicate de alți cercetători. În cartea sa *Turski zakoni*, Dušanka Bojanić adună laolaltă, între altele, toate actele otomane referitoare la vlahii din regiunea Smederevo, Kruševac și Vidin din secolele XV—XVI cunoscute, redîndu-le în traducere sîrbo-croată. Cei doi autori citați ne oferă astfel întreg dosarul documentar al problemei de care dispunem azi. Firmanul dat comunei Mețovo a fost publicat, în greacă, de P. Aravantinos, *Chronographia tes Epeirou*, II, Atena, 1856, p. 107—109.

[13] Pentru sensul etnic al termenului *vlah* în documentele otomane, vezi N. Beldiceanu *Les Valaques de Bosnie*, p. 123, n. 4; O. L. Barkan, *Essai sur les données statistiques des registres de recensement dans l'Empire ottoman aux XVe et XVIe siècles* în „Journal of Economic and Social History of the Orient", 1, 1957, p. 23—25. Pentru părerea contrară vezi, de pildă, Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 174: „vlahii care etnic sînt sîrbi, dar pe care documentele îi numesc

individualitatea etnică a celor cărora li se aplică a fost preluată de otomani de la stăpînitorii anteriori bizantini şi slavi ai Peninsulei Balcanice care o utilizau în aceeaşi accepţiune [14]. Continuitatea etnonimică reflectă continuitatea etnică a romanicilor balcanici, consemnaţi ca atare, ca *vlahi*, de documentele otomane acolo unde fuseseră identificaţi în chip similar de cele slave sau bizantine.

Comunităţile vlahe consemnate de documentele otomane sînt comunităţi libere, nesupuse vreunui feudal, organizate în unităţi sociale şi aşezări numite cătune, de tipul obştei în descompunere. Aceste comunităţi îşi duceau existenţa în raport cu autoritatea potrivit unor reglementări specifice denumite generic *adet-i eflakije*, *adet-i eflakije üzere*, „legea vlahă", „cutuma vlahă". Ca şi numele etnic al vlahilor şi această denumire nu reprezintă altceva decît adaptarea otomană a denumirii slave anterioare date regimului juridic al comunităţilor vlahe în cadrul politic slav preotoman pe care-l cunoaştem din atestările documentare sîrbeşti şi croate[15]. Este vorba de aşa numitul *vlaški običaj* sau *vlaški zakon*, variantă slavă balcanică a lui *ius Valachicum*. Continuitatea terminologiei juridice referitoare la statutul comunităţilor vlahe din Balcanii slavi şi apoi otomani reflectă continuitatea formelor de viaţă socială şi conservarea unei anumite individualităţi a romanităţii balcanice ce s-a bucurat constant de o relativă autonomie în cadre politice şi statale diferite [16].

Această continuitate de statut este însă indicată chiar expres de unele documente otomane. Astfel, abia în anul 1516, Selim I simte nevoia să anuleze formal „falsele" cutume ale vlahilor din sanğeacul Smederevo, cunoscute sub numele de „legea despotului", adică cutumele „dreptului vlah", *vlaški zakon*, recunoscut de statul feudal sîrbesc ca lege a comunităţii vlahe din această regiune şi tolerat de cuceritorul otoman pînă la această dată. Interdicţiile formulate de legislatorul otoman atestă indirect persistenţa în viaţa provincială otomană a unor instituţii vlahe recunoscute de regii şi despoţii sîrbi : se interzice vlahilor dreptul de a avea *izbor* (srb. *zbor)*, „adunare a purtătorilor de arme" şi *ikmet* (srb. *kmet)*, „jude" propriu [17].

Conţinutul legii „vlahe" otomane ne este însă cunoscut mai cu seamă prin prevederile şi reglementările de caracter pozitiv ale documentelor. Selectînd şi adaptînd elemente din legislaţia preotomană, *adet-i eflakije* confirmată de otomani recunoaşte vlahilor pe de o parte un statut fiscal special, pe de alta dreptul de a se autoadministra în limitele unei relative autonomii. Atît statutul fiscal privilegiat, cît şi această relativă autonomie în marginile îngăduite de dreptul musulman unor creştini supuşi direct Imperiului sînt justificate şi legate de îndatoririle militare şi de unele

---

vlahi din cauza statutului lor social" sau G. Elezović, *Turski spomenici*, I, 1, Belgrad, 1940, p. 1005, după care vlahii documentelor otomane ar fi sîrbi ortodocşi. În general, cercetătorii iugoslavi consideră că termenul *vlah* întîlnit în documentele otomane şi chiar preotomane are o valoare socio-profesională, chiar dacă originar el a fost un termen etnic. În acest sens se pronunţă şi participanţii la citatul „Simpozijum".

[14] Vezi Silviu Dragomir, *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu*, Bucureşti, 1959, p. 139—148 cu o critică a teoriei despre valoarea exclusiv socio-profesională a termenului *vlah*.

[15] Cf. N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 122.

[16] Cf. V. Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 179—182; S. Dragomir, *op. cit.*, *passim*.

[17] Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 31—32.

obligaţii economice ale vlahilor, decurgînd din condiţia lor principală de păstori. Aceeaşi funcţie militară şi acelaşi rol în viaţa economică a Peninsulei Balcanice asigurase vlahilor şi în epoca preotomană un statut fiscal privilegiat şi forme de relativă autonomie. Individualizînd din punctul de vedere al obligaţiilor fiscale pe vlahi ca atare între ceilalţi supuşi creştini, în virtutea funcţiei lor militare, otomanii nu fac aşadar altceva decît să preia şi să adapteze propriului lor sistem fiscal tradiţii balcanice mai vechi. Se confirmă astfel încă o dată continuitatea de viaţă şi de funcţie istorică a romanităţii balcanice care a impus succesivelor stăpîniri politice care au înglobat-o reglementări asemănătoare ale statutului ei.

Regiunile în care otomanii recunosc comunităţilor vlahe un statut aparte de al celorlalţi supuşi ai lor sînt aceleaşi în care îi întîlnim pe vlahi şi în epoca preotomană ca beneficiari de privilegii şi anume : Ipek, Priština, Prizren, Nikšić, Smederevo, Braničevo, Vidin, Kruševac, Zvornik, Rudnik, Morava, Sjenica, Bosnia, Muntenegru, Herţegovina, Epir, Tesalia, munţii Pindului. Dacă astăzi, în cele mai multe din aceste regiuni, numai toponimia romanică mai aminteşte de existenţa unei populaţii vlahe, asimilate etniilor majoritare încă din secolul al XVII-lea, grupuri româneşti relativ compacte s-au menţinut în altele. Este vorba în primul rînd de regiunile locuite de aromâni : Tesalia, Epir, munţii Pindului. Continuitatea de viaţă romanică în anumite teritorii balcanice, atestată de documentele preotomane, de cele otomane şi confirmată de realităţi etnice şi toponimice contemporane constituie încă un argument în sprijinul caracterului etnic al numelui sub care apar vlahii în izvoare şi infirmă părerile acelora care văd în ei o categorie socio-profesională de privilegiaţi.

Urmărind cronologia qanunnamelelor date vlahilor aflaţi sub stăpînire otomană, constatăm că se poate stabili o corespondenţă între data cuceririi definitive de către otomani a regiunilor în care ei se găsesc şi data primei codificări a drepturilor lor. Ultima capitală a despotatului sîrbesc, Smederevo, este cucerită în 1459, iar cîţiva ani mai tîrziu, în 1467 este dat primul regulament privitor la vlahii din Braničevo. Urmează o serie de întăriri ale acestui regulament cu lărgirea treptată a ariei geografice în care este aplicat pînă la cuprinderea tuturor aşezărilor vlahe din viitorul sanğeac de Smederevo. Bosnia cade în 1463, iar primul act referitor la vlahii de aici datează din 1489. Herţegovina capătă o organizare otomană între 1470 şi 1482, iar vlahii din această regiune sînt supuşi unor reglementări otomane în 1477 şi 1489, la data din urmă fiind emis beratul pentru numirea celui ce avea să facă un riguros recensămînt al vlahilor din întreaga Herţegovină. Se poate afirma, credem, că otomanii urmăreau să-şi asigure prin asemenea reglementări condiţiile strategice necesare expansiunii lor, încercînd să capteze de partea lor, într-un anumit sens, populaţia vlahă din teritoriile progresiv dobîndite, populaţie aptă de a juca un rol militar. Cînd aceste teritorii îşi pierd însemnătatea strategică, încetînd de a mai fi zone de graniţă, ca urmare a înaintării otomane spre nord şi nord-vest, grija autorităţii pentru protejarea categoriilor de supuşi cu un statut privilegiat din ele se micşorează. În privinţa vlahilor nu se mai dau alte reglementări, iar cele vechi sînt încălcate.

Actele ce recunosc comunităţilor vlahe un statut de relativă autonomie şi obligaţii fiscale specifice au în vedere acele comunităţi ce erau

aşezate de-a lungul drumurilor strategice sau în zone periferice de importanţă strategică. Statutul privilegiat ce le-a fost recunoscut era cerut fie de condiţiile geografice speciale, fie de politica otomană de cointeresare a locuitorilor creştini din aceste zone în apărarea graniţei. Este cazul unor regiuni din Bosnia (Stari Vlah, unde se păstrează pînă în pragul secolului al XVIII-lea o autonomie locală, condusă de cnezi aparţinînd familiei Rašković), Herţegovina şi Muntenegru (teritoriile triburilor Nikšić, Banjani, Piperi, Drobnjaći, toate avînd la origine nuclee vlahe), Tesalia, munţii Pindului şi Epir [18]. În toate aceste zone periferice, de margine sau greu accesibile, stăpînirea otomană a lăsat în seama populaţiei locale şi conducătorilor ei o parte din îndatoririle apărării graniţei sau trecătorilor, ale strîngerii impozitelor datorate de comunităţi. De asemenea, conducătorii comunităţilor sînt cei care au dreptul, recunoscut de otomani, de a judeca anumite pricini. Situaţia aceasta de relativă autonomie (se împlineau atît funcţia de autoadministrare cît şi cea de autoapărare) este recunoscută de Poartă prin acte reînnoite sau nu, în funcţie de interesul puterii centrale faţă de regiunea respectivă.

În unele cazuri, forme de autonomie preexistente cuceririi s-au menţinut şi în noile structuri otomane fie datorită modalităţii în care s-a făcut cucerirea (prin supunere fără rezistenţă armată)[19], fie prin trecerea globală a teritoriilor cucerite în regimul posesiunii *vakîf*. Sistemul *vakîf*-urilor acorda şi locuitorilor aflaţi pe pămînturile supuse acestui regim un statut aparte. Ei puteau interzice pătrunderea turcilor pe teritoriul lor şi puteau plăti tributul la oraş unui trimis al sultanului. Pouqueville arăta că în acest mod şi-au păstrat condiţia privilegiată cele 40 de sate de vlahi din jurul oraşelor Calarites, Siraco, Clisura, aflate toate sub protecţia sultanei validé căreia i-au dat la început suma de 14.000 piaştri, sporită continuu pînă în secolul al XIX-lea [20].

Încercarea autorităţilor otomane de a încălca privilegiile acordate unor categorii de supuşi, printre care vlahii, provoacă reacţia acestora. Aşa s-a întîmplat cu unele triburi din Herţegovina şi Muntenegru, cu vlahii regiunii Grbaly din golful Boka Kotorska (43% din populaţia acestei regiuni) care plăteau darea *djema'at-i filuriciyan* şi care au luptat pentru a interzice pătrunderea pe teritoriul lor a funcţionarilor otomani[21], cu populaţia regiunii Vidinului care, în 1542, cerea sultanului să revină la vechiul sistem fiscal de impunere ce îi fusese acordat — „legea veche" a regiunii după care se plătea darea *filuri* în locul *ğiziei* [22].

Poarta este obligată în unele cazuri să admită anumită extindere şi consolidare a formelor de viaţă locală autonomă. Aşa s-a întîmplat în cazul oraşelor Moscopole şi Meţovo (Aminciu) în peroada lor de avînt din secolul al XVIII-lea. Această înflorire se datorează în primul rînd rolului jucat de aromânii din regiune în comerţul dintre Orient şi Occident,

---

[18] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 31—46, 47—52, 53—68.

[19] cf. I. Arginteanu, *Istoria românilor macedoneni*, Bucureşti, 1904, p. 212—215.

[20] F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, II, Paris, 1826, p. 159.

[21] Br. Djurdjev, Lamjia Hadžiosmanović, *Dva deftera Crne Gore iz vremena Skender—bega Crnojevića*, Sarajevo, 1973, p. 174.

[22] B. Cvetkova, *op. cit.*, p. 11—24.

comerţ în dezvoltarea căruia erau interesaţi desigur şi otomanii. Asistăm aici la apariţia unor autonomii vlahe de tip diferit, autonomii urbane[23].

Documentele îngăduie afirmaţia că în Imperiul otoman, în secolele XV—XVI, s-au păstrat toate nucleele importante de autonomie vlahă pe care le-au atestat anterior documentele bizantine, sîrbeşti, croate, cele provenind din cancelariile oraşelor de coastă dalmatine (Kotor, Dubrovnik, Zadar, Trogir) ca şi cele maghiare sau italiene referitoare la zona balcanică. Precizînd că prin termenul poate mult prea modern de *autonomie* înţelegem statutul particular de care s-au bucurat vlahii şi în Imperiul otoman în perioada studiată, aşa cum se bucuraseră şi în epoca preotomană, ne propunem în continuare să înfăţişăm acest statut de relativă autonomie, oprindu-ne asupra următoarelor sale aspecte : statutul militar al vlahilor, statutul lor fiscal, regimul pămîntului, autoconducerea vlahilor.

Statutul militar. Principala instituţie specifică vieţi militare a creştinilor supuşi Imperiului otoman este aceea a voinucilor [24]. Voinucii sîrbi, bulgari şi vlahi formau un corp armat căruia i se încredinţa paza unui ţinut, acordîndu-li-se în schimb anumite scutiri fiscale. Cum satele de voinuci erau aşezate în zonele de margine sau de-a lungul drumurilor strategice, rolul lor a fost important atîta vreme cît regiunea unde se aflau a avut o valoare strategică.

Participarea vlahilor balcanici la viaţa militară otomană prin corpuri de voinuci este larg atestată în documente. Toate comunităţile vlahe erau obligate să dea în vreme de pace pentru paza locurilor primejdioase din vecinătatea teritoriilor lor un *vojnuq* de fiecare cinci case [25]. În vreme de război, fiecare casă trebuia să dea un *vojnuq*, numai în Bosnia şi Herţegovina obligaţia era de un *vojnuq* la zece case [26]. În 1467 erau în regiunea Braničevo 217 voinuci, iar în regiunea Vidin 231 [27]. Din Tesalia se pare că a fost recrutat un corp de voinuci vlahi care a luat parte la asediul Constantinopolului [28]. Documentele din a doua jumătate a secolului al XV-lea înregistrează alături de timarioţi musulmani şi timarioţi creştini şi voinuci ca Dimitrie, fiul lui Mihai, Petros, fiul lui Migira [29].

Instituţia voinucilor nu este o creaţiune otomană, după cum nici rolul militar al vlahilor balcanici în viaţa Peninsulei nu se manifestă numai în epoca otomană. Documentele sîrbeşti îi deosebesc pe vlahii *vojnici* de vlahii *kjelatori*, lăsînd să se înţeleagă că primii aparţineau unei categorii sociale superioare, dar rosturile militare ale acestor *vojnici* nu par să fi depăşit un cadru strict local [30]. Este bine cunoscut rolul militar jucat de vlahi în Imperiul bizantin şi în statele slave din Balcani; în Croaţia, funcţia lor militară a generat un statut privilegial cu totul remarcabil

---

[23] V. Papahagi, *Aromânii moscopoleni şi comerţul veneţian în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti, 1935; V. Papacostea, *Teodor Anastasie Cavalioti* în „Revista istorică română", IX, 1931 şi I, 1932, p. 9—11 (publicat separat).

[24] Br. Djurdjev, *O vojnicima*; N. Beldiceanu, *Quatres actes*, p. 106—107 şi *La région de Timok—Morava*, p. 114—115.

[25] N. Beldiceanu, *Quatre actes*, p. 116; Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 12.

[26] N. Beldiceanu, *Quatre actes*, p. 118; *Les Valaques de Bosnie*, p. 133.

[27] N. Beldiceanu. *Les Roumains à la bataille d'Ankara*, p. 448.

[28] *Ibidem*, p. 446.

[29] *Ibidem*, p. 447.

[30] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 111, 135—136.

pentru vlahii din valea Cetinei — „legea vlahă" din 1436 [31]. Se poate spune deci că otomanii, folosindu-i pe vlahi ca militari, în cadrul corpurilor de voinuci, nu fac decît să continuie o tradiţie balcanică, dovedită de însăşi etimologia termenului *vojnuq*.

O altă instituţie specifică vieţii militare a vlahilor din Imperiul otoman este *gönder*-ul. Termenul, căruia N. Beldiceanu îi atribuie o origine bizantină (gr. *kontarion*), denumeşte un grup de 3, 4 sau 5 persoane obligate să îndeplinească serviciul militar pe rînd [32]. Despre *gönder* vorbesc qanunnamelele privitoare la vlahii din regiunile Braničevo şi Vidin din anii 1477 şi 1516 [33]. N. Beldiceanu afirmă că şi organizarea militară a vlahilor trebuie să aibă probabil aceeaşi origine bizantină ca şi termenul în discuţie. Lucrul este adevărat însă numai în parte, pentru regiunile cucerite de otomani direct de la bizantini. În celelalte regiuni, otomanii au găsit eventuala organizare de origine bizantină a vlahilor într-un stadiu nou, de adaptare şi transformare în spiritul şi la necesităţile statelor slave.

O categorie specială de militari o constituiau în Imperiul otoman martolozii. Amintiţi din 1438, martolozii sînt foarte răspîndiţii în Peninsula Balcanică în secolul al XVI-lea. Recrutaţi din rîndurile diferitelor neamuri creştine (sîrbi, bulgari, greci) şi chiar dintre musulmani, martolozii beneficiau, împreună cu fraţii şi fiii lor, de un regim fiscal special, variat de la o regiune la alta, în schimbul unor servicii militare, economice şi administrative şi ele foarte diferite : pază, exploatare minieră, echipare şi pilotaj de nave pe Dunăre şi alte rîuri, ajutor dat funcţionarilor otomani [34]. Credem că putem să-i adăugăm şi pe vlahi între furnizorii de martolozi, invocînd în sprijinul afirmaţiei noastre acel grup de martolozi din zona Rudnik, însărcinaţi cu paza şi exploatarea minei Bah şi supuşi din punct de vedere fiscal regimului din Stari Vlah, asemănător altor ţinuturi în care predomina populaţia vlahă : ei erau îndatoraţi la plata unei sume globale de 150 aspri de casă, ca un echivalent al *ğiziei*, dijmelor şi dării oilor (*adet-i agnam*) [35].

Înfiinţate la mijlocul secolului al XV-lea, alte forme de organizare militară, *armatolatele*, capătă o mare importanţă în al XVI-lea. Ele erau regiuni militare create în Macedonia de sud, Tesalia şi Epir pentru a asigura securitatea acestor zone muntoase, protejarea locuitorilor împotriva bandelor de *klephtes*, tîlhari, dar adesea adevăraţi haiduci angajaţi în lupta anti-otomană. Armatolatele au existat în regiunile amintite pînă la revoluţia greacă din 1821 căreia i-au furnizat importante forţe de sprijin şi chiar nuclee de iniţiativă.

Potrivit unei tradiţii consemnate de P. Aravantinos [36], în anul 1537, Suleiman I a împărţit Epirul şi Etolia cu Acarnania în 5 arma-

---

[31] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 69—76.

[32] N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 93—94; *Quatre actes*, p. 107—108. Unii turcologi bulgari atribuie termenului o origine persană, etimologie criticată de N. Beldiceanu, *Les Valaques de Bosnie*, p. 127, n. 29.

[33] N. Beldiceanu, *Quatre actes*, p. 115; Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 15; N. Beldiceanu, *Les Valaques de Bosnie*, p. 127—128.

[34] Milan Vasić, *Martolosi u Jugoslovenskim pod turskom vladavinom*, Sarajevo, 1967.

[35] M. Berindei, Annie Berthier, Marielle Martin, G. Veinstein, *Code de lois de Mehmed III*, p. 153—154.

[36] P. Aravantinos, *op. cit.*, I, p. 194.

tolate (Malakasi, Giumerka, Xeromero, Lidoriki, Venetikó), Tesalia în alte cinci (Olimpul, Agrapha, Hasia, Mavrovouni, Patrağiki), iar Macedonia tot în cinci (Veria, Servia, Elassona, Grevena, Milia). Armatolatele constituiau tot atîtea ţinuturi privilegiate, înzestrate cu autonomie şi imunităţi, în schimbul serviciului militar pe care-l împlineau în paza trecătorilor şi ca garanţi ai ordinii în zonă. Armatolii, de recrutare locală, creştini, se bucurau de scutiri fiscale care mergeau în 1710 pînă la exonerarea de impozitele datorate patriarhiei din Constantinopol. Ei dispuneau de concesii de proprietăţi agrare, iar fraţii şi fiii lor nu sînt trecuţi în rîndul raialelor, ci al *muaf*-ilor, scutiţi de biruri. Ei puteau fi scoşi de sub jurisdicţia regională musulmană şi chiar de sub jurisdicţia bisericească locală. Conducătorul unui armatolat poartă numele grec de *kapitanós* sau *kapetánios*, oamenii lui se numesc *palikari*, după portul specific, iar aghiotantul şefului se numeşte *protopalikar*. Numărul armatolatelor a variat de-a lungul vremii, ajungînd în ajunul revoluţiei din 1821 la 17, dar ele rămîn fixate în aceleaşi regiuni.

Mărturii exprese ale unor izvoare, tradiţia orală ca şi situaţia etnică contemporană din regiunile amintite dovedesc că marea majoritate a armatolilor din Epir, Tesalia şi Macedonia au fost aromâni, români balcanici din grupul sudic. Comunele de armatoli amintite mai sus au fost şi au rămas şi azi, în cea mai mare parte, comune aromâneşti [37].

Defecţiuni probabile ale armatolilor l-au făcut pe sultanul Murad al IV-lea să încerce, în 1637, înlocuirea armatolatelor cu trupe musulmane puse sub conducerea şefilor musulmani locali. Încercarea a eşuat, starea de nesiguranţă din regiunile muntoase sporind, ceea ce a impus refacerea sistemului. Armatolatele au reprezentat forme tipice de autonomie foarte largă acordată vlahilor balcanici din motive şi necesităţi militare. Ponderea armatolilor în sistemul defensiv otoman din Balcani reiese clar dintr-o statistică interpretată de istoricul turc O. L. Barkan. Din cele 832.707 familii creştine care ar fi fost în Peninsula Balcanică la începutul secolului al XVI-lea, 7.581 erau familii de voinuci, iar 82.692 de armatoli şi vlahi [38].

Statutul fiscal. Vlahii documentelor otomane apar ca agricultori, crescători de animale (oi, cai), soldaţi (voinuci). Ei locuiesc în „sate vlahe" *(eflak köyleri)* sau pe „pămînt vlah" *(eflak ili)*. Ei sînt obligaţi să plătească o dare specifică, „darea vlahă" *(rüsum-i eflakije)* [39] sau filuria „după legea vlahă" *(adet-i eflakije)*. Această dare, numită mai general *filuri*, impozitul plătit de categoria privilegiată a filurigiilor *(filurici-yen)* din care fac parte, după legea din 1516, vlahii, minierii, voinucii, derbendğii şi alte categorii de supuşi ca locuitorii din Grbaly sau Muntenegru, se ridica la 1 florin de aur, de unde şi numele ei [40]. Ducatul de aur se întîl-

[37] Pentru problema armatolatelor în general, vezi Ap. E. Vakalopoulou, *Istoria tou neou Hellenismou*, II, Salonic, 1964, p. 314—336. În privinţa rolului aromânilor ca armatoli, vezi I. Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, Bucureşti, 1929.

[38] Citat după Ap. E. Vakalopoulou, *op. cit.*, p. 315, n. 3.

[39] N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 111—112, 118; *Les Valaques de Bosnie*, p. 133.

[40] Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 30; N. Beldiceanu, *Quatre actes*, p. 116 şi p. 108—109, unde se arată că, în unele texte otomane, cuvîntul *fuluri* apare şi cu sensul românescului *Florii*, indicînd data perceperii dării, anume Duminica Floriilor.

neşte şi sub numele de „ducat vlah” sau „ducat al vilaietului Herţegovinei”. Într-un firman din 1497, păstrat în traducere contemporană raguzană, eminul Kasim Celebi, trimis în Herţegovina pentru a întocmi registrul de recensămînt, este mandatat să strîngă „vlaške dukate” [41]. Aceşti „ducaţi vlahi” erau o rămăşiţă a obligaţiilor anterioare pe care locuitorii din Herţegovina şi Donjvlasi le aveau în vremea herţegului Stjepan Kosača. Potrivit raguzanului Pietro Luccari, herţegul Stjepan, obligat fiind să plătească un tribut sultanului Mehmed al II-lea „per cavare i danari pose tagliagioni sopra i Vlassi i sopra i Polimzi imando ad imborsarsi della gabella Uprauda Katunar di Dabar” [42].

Din ce era compusă această taxă, al cărei cuantum varia foarte puţin de la o regiune la alta (între 80—83 aspri şi 93 aspri)?

a) Fiecare casă (foc, familie) de filurigii era obligată să plătească, cum reiese din regulamentele din 1467—1560, în prima zi de Crăciun sau de Sf. Gheorghe darea numită *filuri*, *fuluri*, „florinul de aur” în asprii 45 şi să dea fie două oi, fie o oaie cu un miel şi un berbec sau contravaloarea lor (12 + 15 aspri). În regatul sîrb, o dare asemănătoare, *soće*, privea ceea ce în istoriografia sîrbă se denumeşte prin termenul *baština horticola*, „bucata de pămînt din jurul casei pe care se aflau şi construcţiile adiacente”. Pămîntul cultivabil, *baština agricola*, era de aproximativ nouă ori mai mare [43]. *Soće* era un venit regal sau imperial. Pentru pămîntul cultivabil, vlahii nu dădeau nici un fel de impozit, nici în natură, nici în bani. Erau în schimb obligaţi la serviciu militar.

b) Pentru dreptul de a folosi păşunile şi munţii, supuşii vlahi ai sultanului dădeau anual impozite pe casă şi pe grupuri de case (familii). Aceste dări aveau valoarea unei arende pe care ei o plăteau în calitate de oameni liberi în schimbul dreptului de folosinţă asupra păşunilor şi munţilor. Această parte a dării vlahe este o dare colectivă ce se percepe de la grupul de familii sau case numit în unele documente, cu termenul împrumutat de la vechea administraţie sîrbească, *katun* [44]. Numărul familiilor (focurilor) dintr-un cătun variază de la o regiune la alta. În 1467, în Braničevo, numărul caselor unui cătun era de 20, în 1476, în Smederevo, un cătun era format din 15 case, iar în actele din secolul al XVI-lea (1501—1536) numărul caselor din cătun este de 50 atît pentru regiunea Timok-Morava, cît şi pentru Bosnia şi Herţegovina. În general, obligaţiile fiscale sînt aceleaşi pentru fiecare cătun, fie că e vorba de unul de 15, de unul de 20 sau de unul de 50 de case. Ele constau din : un cort sau contravaloarea lui de 100 aspri, una sau două roate de brînză, două-trei frînghii, trei-şase căpestre şi uneori doi berbeci sau contravaloarea lor în aspri 30. Această dare colectivă era cerută comunităţii vlahe în schimbul dreptului de folosinţă amintit asupra păşunilor şi munţiilor, împărtăşit în comun de toţi membrii comunităţii şi contribuabilii care participau în consecinţă cu părţi egale pentru a o achita.

---

[41] G. Elezović, *Turski spomenici*, p. 1005. Autorul a consacrat un vast comentariu, adevărat studiu, monedelor de aur turceşti în *op. cit.*, p. 983—1071.

[42] Citat după G. Elezović, *op. cit.*, p. 1005.

[43] Dušanka Bojanić, *Vlasi u Smederevskom, Kruševačkom i Vidinskom* Sandžaku, Sarajevo, 1973.

[44] Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 150. Pentru cele mai noi discuţii asupra termenului *katun* şi a istoriei sale, vezi actele simpozionului de la Sarajevo consacrat acestui subiect, „Simpozijum” (*supra* n. 3).

În Herţegovina, fiecare foc, adică familie, plătea fiscului 75 aspri în 1477 (45 + 30)[45], 80 în 1488/1489 şi 83 (63 + 20) în 1489[46]. În Bosnia, situaţia este identică. În regiunea Timok-Morava, Rudnik Zvornik, fiecare casă dădea 1 florin (45 aspri) la care se adăugau un berbec (15 aspri), o oaie cu un miel (20 aspri) şi 3 aspri reprezentînd partea ce rezulta din totalul obligaţiilor colective împărţite la 50 de case, adică în totul 45 + + 15 + 20 + 3 = 83 aspri[47]. Plata se făcea la Crăciun şi la Sf. Gheorghe.

Aşadar darea vlahă, după *adet-i eflakije*, era reprezentată în general de suma de 83 aspri. Qanunnamelele amintite prevăd scutirea vlahilor de orice alt impozit *(iurum)* în afara celui stabilit la această sumă. Acest statut fiscal al vlahilor din Imperiul otoman este şi el rezultatul unei preluări şi adaptări de către otomani a tradiţiilor fiscale locale sub regimul cărora trăiseră românii balcanici în cadrul stăpînirilor preotomane, lucru ce reiese limpede din compararea sa cu statutul fiscal al vlahilor de pe Cetina de pildă[48].

În Muntenegru, după 1513, cînd a fost numit ca sanğaqbey Skender-beg Crnojević, impozitele stabilite după cucerirea ţării au fost înlocuite cu plata unei *filurii* în valoare de 55 aspri pentru fiecare casă-baştină „după obiceiul vlah”. Din seria de acte din 1521, 1523, 1570, reiese că în Muntenegru *adet-i eflakije* era o dare colectivă în care intrau ***kharağ***, ***ispenge*** şi ***ošr*** şi 2 aspri pentru colectorul dărilor[49].

Strîngerea dării vlahe era încredinţată unui *emin* şi unui secretar numiţi prin ***berat*** de sultan[50]. Cele două berate din anii 1489—1491 prin care sînt numiţi emini în Herţegovina Qasim Čelebi, fost *qadi* de Valona, iar în Smederevo-Zvornik Ğemal ed Din Zade Piri Čelebi, fost *qadi* de Galata, conţin o serie de instrucţiuni ce fixează modalitatea încasării dărilor din aceste regiuni[51].

În Herţegovina şi în toate regiunile administrate după legea vlahă *(adet-i eflakije)* se proceda cu grijă la efectuarea recensămîntului contribuabililor. Înscrierea vlahilor în registrele de impunere urma vechile registre, ţinînd seama de lege *(qanun)* şi de obiceiul *(qaide)* regiunii. Trimişii sultanului urma să fie ajutaţi de autorităţile otomane locale, de cnezii şi de primikiurii din regiune. Trebuia să se evite orice greşeală şi orice abuz, procedîndu-se la scoaterea din registru a persoanelor decedate şi rămase fără moştenitor, dar fără a fi scoase cu acest prilej şi persoane rămase în viaţă. Bunurile celor morţi fără succesori erau încredinţate unor *ratay* (agricultori de condiţie servilă). Reglementarea situaţiei nou veniţilor, a nomazilor *(khaymana)*, chiar dacă printre aceştia se găseau şi vlahi se făcea în sensul înscrierii lor printre cei îndatoraţi la darea vlahă numai cu permisiunea sultanului. Persoanele supuse legii vlahe nu aveau dreptul să se aşeze pe pămînturile sanğaqbeylor şi timarioţilor sau subaşi-

---

[45] N. Beldiceanu, *Quatre actes*, p. 111, 118.

[46] N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 97—98, 115.

[47] N. Beldiceanu, *Quatre actes*, p. 110—111, 116; Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p.13, 16.

[48] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 73—75.

[49] Br. Djurdjev, *Filuridzije u Crnoj Gori u vremenu Skender-bega Crnojevića* în „Zapisi”, XIII, 1940, p. 323—327 şi *Dva deftera Crne Gore*, p. 85.

[50] N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 111 şi Br. Djurdjev, *Dva deftera Crne Gore*, p. 85.

[51] N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 111—116 şi 116—121.

lor. Impozitul se încasa în *nahiya* unde s-a făcut înscrierea în registru. Nu se admiteau reduceri de impozite sub suma de 83 aspri, cît reprezenta darea vlahă.

Conflictele dintre spahii şi vlahi în legătură cu plata dijmei *(ošr)* trebuiau rezolvate în aşa fel încît să nu se producă o risipire a vlahilor. Ele trebuiau rezolvate stabilindu-se diferenţa dintre suma fixă dată de vlahi şi cuantumul dijmei ce li se încasase.

Scutirea de orice impozite, chiar şi de darea vlahă, era posibilă numar dacă cel scutit participa alături de timariotul musulman la campanii militare. În acest caz el se numea *yoldas* [52]. Condiţia acestei scutiri totale era deci asumarea unei sarcini militare suplimentare.

Încasarea dării vlahe se făcea pentru toţi cei înscrişi în registru, chiar dacă unii plecaseră într-o altă *nahiye* sau fugiseră. Este o formă de responsabilitate colectivă fiscală care a consolidat comunităţile creştine (vlahă, sîrbă, bulgară, greacă), dar care a avut uneori efecte negative asupra dezvoltării spiritului de rezistenţă anti-otomană. Knezul şi primikiurul erau obligaţi să-i readucă pe cei fugiţi sau să le plătească darea. Documentele cuprind instrucţiuni precise menite să oprească orice încercare de transferare a vreunei baštine vlahe în seama raialei. Aceleaşi documente prevăd obligaţiile knezului şi primikiurului faţă de fiscul imperial în privinţa urmăririi modului cum se încasează dările, pedepsele ce li se vor aplica în caz de neglijenţă sau de abuz.

Amenzile pentru delicte sau crime nu privesc fiscul. Ele sînt date de knezi şi de primikiuri sanğeaqbeyului, după ce au reţinut cota de 1/10 din cuantumul amenzilor încasate. Pentru delicte minore se prevede o amendă de 5 aspri (în 1477, în Smederevo) [53]. Vlahii nu aveau faţă de fisc nici o altă obligaţie în afara dării vlahe. Ei erau scutiţi de o serie de corvezi între care cele mai des pomenite sînt : să nu li se pretindă a da scînduri, catran, torţe, darea căsătoriei şi darea pe oi, să nu li se ceară de sanğeaqbey să construiască vreo casă, să nu fie obligaţi să cosească fîn, să nu li se ceară lemne. Sanğaqbeyul, voievodul şi subaši nu au îngăduinţa să le ia produse (miere, păsări, vite, grăsime) fără plată corespunzătoare. Nu li se poate pretinde nici muncă suplimentară pentru sanğaqbey şi nici corvezi suplimentare pentru îndeplinirea lucrărilor cerute de sultan [54]. Era admisă numai corvoada pe care timp de şase luni o împlinea pentru 50 de case un om. Acesta era folosit la exploatarea cărbunelui [55].

Regimul pămîntului. Regiunile în care sînt atestate comunităţi vlahe în Imperiul otoman cuprind atît pămînt cultivabil, cît şi păşuni, munţi, teritorii în care se practică creşterea vitelor. Caracterul obligaţiilor pe care vlahii le au faţă de fiscul imperial dovedeşte că pămîntul dat în folosinţa unei familii de filurigii era o posesiune liberă, concedată de sultan vlahului *vojnuq*, deci numai ţăranului oştean, pe care legea o garanta şi ocrotea. Vlahul deţinător de *baština* aparţinea unei comunităţi care, la rîndul ei, garanta îndeplinirea obligaţiilor militare şi fiscale de către toţi membrii ei.

---

[52] N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 115, 121.

[53] Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 13.

[54] Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 30; N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 95 şi tabelul nr. 1, p. 96.

[55] Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 31. Precizăm că în toate actele referitoare la vlahi se prevăd scutiri de diverse corvezi. În cele de mai sus am citat numai unele exemple.

Termenul de *baština* sub care apar şi posesiunile vlahe în documentele otomane [56] este preluat din perioada anterioară. *Zakonikul* lui Stefan Dušan ca şi alte acte sîrbeşti [57] îl folosesc pentru a desemna o proprietate deplină şi necondiţionată, transmisibilă ereditar. Ea putea fi înstrăinată şi nu se confisca decît în caz de trădare [58]. Zakonikul foloseşte pentru deţinătorul unei *baština* denumirea de *baštinik* [59].

În documentele otomane, *baština* capătă un dublu sens: 1) acela de posesiune neprivilegiată, dacă aparţine raialei [60] şi 2) acela de posesiune privilegiată, dacă ea aparţine unei categorii privilegiate, unei persoane cu obligaţii militare *(vojnuq, vlah, martolos, armatol)* sau conducătorilor acestor persoane care capătă statut de timarioţi [61].

Baština neprivilegiată era grevată de obligaţiile raialei: plata de *kharağ*, *ispenğe*, *ošr*, prestaţii de corvezi şi contribuţii extraordinare. Posesiunea liberă, *baština* privilegiată, era grevată numai de obligaţia prestării de serviciu militar, era însă transmisibilă ereditar numai fiilor şi fraţilor celui care o deţinuse şi întotdeauna sub condiţia preluării de către aceştia a obligaţiilor militare pe care posesiunea ei le implica [62]. Era interzisă trecerea *bastinei* privilegiate în posesiunea raialei sau a altor rude în afara celor amintite, fii şi fraţi [63]. O asemenea *baština* rămasă nelucrată timp de trei ani de zile nu putea fi transferată altui membru al comunităţii decît prin intermediul şi cu acordul timariotului. Această modalitate de transmitere [64] vădeşte caracterul limitativ al posesiunii *baštinei* în Imperiul otoman. Mai mult, înstrăinarea nu putea fi făcută decît unei persoane care avea acelaşi statut ca şi fostul posesor *(vojnuq, martolos, knez* sau *primikiur)*. Conflictele între raiale şi deţinătorii de posesiuni privilegiate erau rezolvate de eminul însărcinat cu întocmirea registrelor fiscale de impunere ajutat de celelalte autorităţi locale otomane în aşa fel încît să se respecte legea locală *(qanunname* dată regiunii respective) şi prevederile legii musulmane în genere *(šari'a)*.

Categoriile sociale ale populaţiei vlahe din regiunile nordice ale Peninsulei Balcanice (Bosnia, Herţegovina, Timok-Morava, Rudnik, Zvornik) sînt stabilite în raport cu statutul pămîntului pe care îl exploatează şi cu funcţia pe care unele persoane o exercită în conducerea şi organizarea activităţii comunităţii respective.

Comunitatea vlahă pare astfel a fi împărţită în două. Pe de o parte sînt conducătorii aleşi de către vlahi *(knezi, primikiuri, kmet, lagator)*

---

[56] Pentru termenul de *baština* în legislaţia otomană în genere, vezi N. Beldiceanu, *Les actes des premiers sultans conservés dans les manuscrits turcs de la Bibliothèque Nationale à Paris*, I, Paris, 1960, p. 149, n. 2 şi Dušanka Bojanić, *Turski zakoni*, p. 133—134. Pentru *baština* vlahă în documentele otomane, vezi N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 102—104.

[57] St. Novaković, *Zakonik Stefana Dušana cara srpskog 1349 i 1354*, Belgrad, 1898, şi *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka*, Belgrad, 1912, p. 32, 88, 107, 108 etc.

[58] St. Novaković, *Selo* în „Glas srpske kr. Akademije" XXIV, Belgrad, 1891,

[59] St. Novaković, *op. cit.*, p. 313.

[60] N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 105.

[61] N. Beldiceanu, *Ibidem*, p. 103—104; Br. Djurdjev şi Lamija Hadžiosmanović, *Dva deftera Crne Gore*, p. 172.

[62] N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 112, 117.

[63] N. Beldiceanu, *Ibidem*, p. 116, 121.

[64] Dušanka Bojanić, *Vlasi u Smederevskom, Kruševačkom i Vidinskom Sandžaku*, Sarajevo, 1973; N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 103.

şi confirmaţi de statul otoman prin sanğaqbey, oameni scutiţi de plata oricăror impozite [65], iar de cealaltă parte sînt vlahii care plătesc statului dări după legea vlahă [66]. Dar toţi vlahii unei comunităţi sînt egali între ei prin drepturi similare şi prin obligaţia tuturor de a participa la paza ţinutului şi la campanii militare. Legăturilcr de rudenie din sînul comunităţii li se adaugă aceea a responsabilităţii colective faţă de autoritatea otomană, aşa cum am arătat ceva mai sus.

O altă categorie de populaţie ce apare în actele otomane referitoare la vlahi este aceea de *ratay*. Termenul este cunoscut şi documentelor sîrbeşti din secolul al XV-lea, în care pare să însemne „agricultor, ţăran aservit (servus)" [67]. Documentele otomane nu ne indică apartenenţa lor etnică şi nu ne spun decît lucruri puţine şi destul de imprecise despre ei [68]. Autoritatea otomană locală repartizează knezilor şi primikiurilor un număr de ratay, normele acestei repartiţii fiind definite în beratele din 1489—1491 [69]. Unui knez sau primikiur nu i se puteau atribui mai mult de zece ratay. Repartizarea se făcea cu asentimentul sanğaqbeyului şi depindea de rolul jucat de knez sau primikiur. Orice abuz comis în repartizarea de ratay era pedepsit prin transferarea celor încredinţaţi unor asemenea şefi abuzivi altora. Încercările de evaziune fiscală erau pedepsite, de pildă, prin confiscarea a jumătate din numărul ratay-lor încredinţaţi unui knez sau primikiur. Ratay proveniţi din nomazi (credem că trebuie înţeleşi prin aceştia oameni ce se deplasau dintr-o nahiye în alta şi nu erau înscrişi în registrele fiscale) ca şi cei rămaşi pe pămîntul unui mort lipsit de urmaşi erau împărţiţi între membrii comunităţii, probabil atribuiţi altor primikiuri din regiune [70]. Nu se cunosc obligaţiile acestor ratay nici faţă de fisc, nici faţă de knez sau primikiur. Compararea situaţiei lor cu aceea a ţăranilor din Codul lui Dušan, diferită oarecum de a raialei creştine din actele otomane, poate fi luată în considerare, cu titlu ipotetic. Oricum, obligaţiile lor erau mai grele decît ale raialei musulmane [71].

Autoconducerea vlahilor. Ca şi în cadrul stăpînirilor balcanice preotomane, vlahii din Imperiul otoman erau conduşi de şefi proprii, aleşi de ei

---

[65] Exemple de acte care prevăd asemenea scutiri: M. Berindei etc., *Code de lois de Murad III*, p. 154; Br. Djurdjev, *O knezovima pod turskom upravom*, p. 159; Dušanka Bojanić, *Vlasi u Smederevskom, Kruševačkom i Vidinskom Sandžaku*, Sarajevo, 1973.

[66] Putem cita aici, practic, toate documentele otomane privitoare la vlahi. Ca exemple tipice trimitem la N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 111 (pentru Herţegovina); N. Beldiceanu, *Les Valaques de Bosnie*, p. 133 (pentru Bosnia); Dušanka Bojanić, *Turski zakoni* , p. 13 (pentru Smederevo).

[67] Fr. Mijklosich, *Lexicon Palaeoslavico—Graeco—Latinum*, Viena, 1862—1865, p. 796; M. Blagojević, *Obligations féodales comme déterminant fondamental de la paysannerie en Serbie du XIIIe—XVe siècle*, coraport prezentat în cadrul şedinţelor Comisiei istorice româno-iugoslave, Belgrad, 1976.

[68] N. Beldiceanu. *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 105. Dušanka Bojanič, *Turski zakoni*, p. 163 explică sumar termenul ca indicînd „un ţăran lipsit de pămînt, muncitor agricol pe posesiunile knezilor şi primikiurilor".

[69] N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 113, p. 118—120.

[70] N. Beldiceanu, *loc. cit.*

[71] M. Blagojevič, *op. cit.;* N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 106.

înșiși și confirmați de autoritatea otomană [72]. Aceștia sînt *knezii, primikiurii* și ajutoarele lor numite *lagator și teklige*.

Knez este denumirea dată conducătorului unei comunități așezate într-un teritoriu bine definit. Titlul de knez, intrat în legislația otomană, privește atît pe șefii comunităților slave privilegiate sau nu, cît și pe aceia ai comunităților vlahe care mai păstrează o vreme caracterul lor etnic diferențiat. El putea fi moștenit în cadrul aceleiași familii, tot așa cum se petrecuse la vlahii din cătunele Mirilović, Vlahović, Riğani etc. [73]. *Primikiurul* era conducătorul unei grupări mai mici de vlahi, probabil al acelei unități fiscale de 15, 20 sau 50 de case care apare în actele otomane sub denumirea de *katun*. Numirea knezilor și a primikiurilor se făcea prin *berat*, ei devenind odată cu numirea lor, timarioți, spahii creștini deținători ai unui timar. Același lucru se poate afirma și despre *lagator*, ajutor al knezului, socotit și el timariot, dar mai puțin bine cunoscut [74].

Potrivit recensămîntului din 1476, în regiunea Smederevo, se aflau 30 de comune din care 22 erau conduse de 21 knezi și un knez suprem, împreună cu 294 primikiuri. Restul comunelor erau conduse numai de primikiuri [75]. Față de autoritatea otomană, knezul și primikiurul aveau următoarele îndatoriri [76] : a) să ajute pe funcționarul otoman însărcinat cu strîngerea dărilor și să-l sprijine pe sanğaqbey, pe subaši și qadi în raport cu membrii comunității vlahe; b) să garanteze îndeplinirea obligațiilor militare de către membrii întregii comune, primikiurul răspunzînd pentru katun și obligațiile sale fiscale și militare specifice; c) să asigure ordinea; d) să judece procesele mărunte. Pentru îndeplinirea acestor îndatoriri cu credință și vrednicie, apărînd interesele sultanului și respectînd prevederile legilor otomane, knezii și primikiurii erau scutiți de orice dare, li se atribuiau posesiuni a căror valoare putea atinge cifre foarte ridicate. Ei rețineau 10% din amenzile încasate ca efect al deciziilor luate în judecățile ce le reveneau și primeau o serie de daruri, de Crăciun și de Paște, din partea membrilor comunităților vlahe conduse de ei.

Care erau obligațiile tuturor acestor conducători în raport cu cei pe care-i conduceau știm mai puțin din documentele analizate. Desigur, trebuie să fi fost vorba de obișnuitele îndatoriri și atribuții ale unor conducători locali. Erau atribuții judiciare, administrative, economice, gospodărești, exercitate în limitele îngăduite de obiceiul locului. Knezul suprem avea în subordine pe toți conducătorii laici și religioși ai regiunii vlahe. Paza ordinii în sat, apărarea și reprezentarea intereselor întregii comunități și, în genere, orice fel de inițiative economice și politice în care era angajată comunitatea, toate se făceau prin intermediul knezului. Treptat, knezii

[72] Br. Djurdjev, *Nešto o vlaškim starješinama*, p. 49—67, *O knezovima*, p. 132—166 și *Teritorijalizacija katunske organizacije*, p. 165—166; N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 107—108; R. Veselinovic, *O knezovima pod turskom upravom u Banatu u 1660 i 1667 godine* în „Zbornik Matice Srpske" 10, 1955, p. 4.

[73] Despre knezii vlahi din Serbia medievală, vezi S. Dragomir, *op. cit.*, p. 116—118; Th. Trâpcea, *Contribuții la istoria românilor din Peninsula Balcanică. Românii dintre Timoc și Morava* în „Balcania", V, 1, București, 1942, p. 243—245.

[74] N. Beldiceanu, *Les Valaques de Bosnie*, p. 126, 130—131.

[75] Dušanka Bojanić, *Vlasi u Smederevskom, Kruševačkom i Vidinskom Sandžaku*, Sarajevo, 1973.

[76] N. Beldiceanu, *Sur les Valaques des Balkans slaves*, p. 111, 113, 115; M. Berindei etc., *Acte de Murad II*, p. 56 și *Code de lois de Murad III*, p. 154.

devin un factor politic în viaţa comunităţilor vlahe şi chiar a Imperiului. Să amintim doar numele knezului Grdan al tribului Nikšić din Herţegovina care, la finele secolului al XVI-lea (1597) joacă un rol de seamă în frămîntările ce nelinişteso Imperiul otoman [77] sau pe acela al knezilor Rašković din Stari Vlah care intră în legătură cu comandantul armatelor lui Leopold I în 1690, răspunzînd îndemnurilor la revoltă adresate de acesta creştinilor de sub stăpînirea Porţii [78].

Şi în cazul comunităţilor vlahe din Epir, Pind şi Tesalia sînt respectate formele locale de autoconducere, adunarea bătrînilor şi celnicatul ereditar, cunoscute mai puţin din documente scrise şi mai mult din relaţiunile de călătorie ale unor străini ca şi din situaţiile existente pînă tîrziu, în secolul al XIX-lea, în aceste părţi ale Peninsulei Balcanice. Aici, *čelnicul*, atestat încă din perioada bizantină, este numit, cu un termen turcesc şi *kihaia* [79].

Trebuie să remarcăm că şi în domeniul autoconducerii vlahilor balcanici Imperiul otoman a conservat instituţii şi tradiţii pe care le-a găsit în regiunile cucerite de la diverşi stăpînitori (bizantini, sîrbi) şi pe care a ştiut să le încadreze în propriile sale structuri administrative, adaptîndu-le propriilor sale necesităţi. Dovezile cele mai elocvente ale acestui fapt sînt păstrarea, în forme desigur prelucrate otoman, a knezilor şi primikiurilor bogat atestaţi în documentele regatului sîrb [80].

★

În secolele XV—XVII, autonomiile vlahe sînt, putem spune, un fenomen de largă răspîndire în Balcanii otomani. Formele de autonomie vlahă sînt atestate de documentele otomane în mai toate regiunile geografice, de populaţie predominant românească, în care le înregistrează, în perioada preotomană, izvoare de alte provenienţe. Mai mult încă, atît terminologia, cît şi realităţile social-economice şi instituţionale vlahe din perioada otomană prezintă puternice trăsături de continuitate în raport cu cele din epoca anterioară. Aceste fapte vădesc pe de o parte vigoarea romanităţii balcanice, pe de alta supleţea cu care Imperiul otoman a izbutit să se adapteze particularităţilor specifice noilor ţinuturi cucerite în Peninsula Balcanică. Din punctul de vedere al Imperiului otoman, autonomiile vlahe au reprezentat un factor de întărire a acestor cuceriri, a siguranţei graniţelor, de încurajare a iniţiativei economice. Şi alţi creştini din Imperiu au încercat să profite de condiţiile mai bune oferite de formele

---

[77] Gl. Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko turskim ratovima XVI—XVIII vjeka*, Belgrad, 1970, p. 119.

[78] R. Veselinović. „Istorijski glasnik", 2, 1956, Belgrad, 1956, p. 113—115. Precizăm că în epoca la care ne referim aici procesul de slavizare a vlahilor balcanici era foarte înaintat, astfel încît knezii amintiţi nu pot fi consideraţi cu deplină siguranţă ca reprezentanţi ai unei comunităţi cu conştiinţă etnică vlahă. Este vorba însă, în chip cert, de o regiune originar vlahă care şi-a păstrat specificitatea instituţională vreme îndelungată.

[79] Despre celnicat, Th. Capidan, *Românii nomazi*, extras din „Dacoromania" IV, Cluj, 1926, p. 38—41.

[80] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 116—118; Br. Djurdjev, *Teritorijalizacija katunske organizacije*, p. 164—167.

autonome de organizare ale vlahilor, pătrunzînd, cu îngăduința autorităților, în categoria privilegiată a celor ce plăteau „darea vlahă". Din punctul de vedere al românilor balcanici, autonomiile vlahe au reprezentat, în genere, un factor de întîrziere a procesului slavizării și grecizării lor, oferindu-le un cadru propriu de dezvoltare istorică diferențiată.

Desființarea statutului privilegiat al vlahilor balcanici este un proces de durată în Imperiul otoman, proces despre care nu putem spune că a fost dus peste tot pînă la capăt. În general disoluția regimului de autonomie acordat vlahilor însoțește dispariția importanței strategice a regiunilor locuite de ei, ceea ce face să descrească și importanța lor ca element militar și determină din partea otomanilor tentative de a-i asimila cu toți ceilalți supuși ai statului. În acest proces se manifestă de asemenea criza generală prin care trece Imperiul otoman începînd din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, în permanentă căutare de noi surse de venit, chiar cu sacrificarea propriei securități. Excesele fiscale exercitate asupra vlahilor autonomi pun în primejdie stabilitatea regiunilor de ei apărate în schimbul regimului privilegiat acordat.

În asemenea situații, reacția foștilor privilegiați a fost violentă, ei devenind un mediu sensibil la orice inițiativă externă de propagandă anti-otomană, la orice apel în favoarea noii cruciade. Înăbușirea revoltelor a avut, ca efect, printre altele, considerabile mișcări de populație. S-a produs chiar o modificare a echilibrului etnic din zonele de autonomie vlahă sau de colonizare vlahă, ceea ce a favorizat în general deznaționalizarea vlahilor.

O serie de comunități vlahe și-au păstrat totuși neîntrerupt foarte multă vreme privilegiile, uneori chiar întărindu-și-le. Este cazul, deja amintit mai sus, al comunităților urbane aromânești din Epir, care cunosc o mare dezvoltare în secolele XVII—XVIII, în virtutea funcției lor economice, comerciale, în raporturile dintre Orient și Occident. Aceste centre au dezvoltat și o viață culturală remarcabilă. Totuși, încadrați spiritual, cultural și religios, în viața slavilor sau a grecilor, după regiunile în care trăiau, lipsiți de forme proprii de expresie culturală în limba națională, vlahii au fost, în pofida autonomiei de care s-au bucurat, deznaționalizați treptat și pe această cale. În chip paradoxal, privilegiul acordat de stăpînitorul otoman regiunii vlahe a devenit astfel, nu o dată, scutul sub care s-a dezvoltat o insulă de „libertate" greacă sau slavă, un centru de afirmare a burgheziei creștine din Balcani, un nucleu de inițiativă insurecțională anti-otomană în beneficiul popoarelor slave sau al celui grec. Cazul cel mai tipic rămîne acela al armatolatelor vlahe din Epir, Tesalia și Macedonia, celebrate de istoriografia greacă de azi ca adevărate centre de luptă națională pentru independența poporului grec.

Supraviețuind celor care le-au creat și le-au păstrat cu tenacitate în viață sub diferitele stăpîniri încercate, autonomiile vlahilor balcanici reprezintă astfel o formă de viață istorică dăruită întregii Peninsule de romanitatea orientală, una din cele mai însemnate expresii ale funcției acestei romanități în Sud-Estul Europei.

L'AUTONOMIE DES VLAQUES DANS L'EMPIRE OTTOMAN AUX XVe—XVIIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Dans l'Empire ottoman, aux XVe—XVIIe siècles, les Roumains balkaniques, les Vlaques, ont joui d'un régime privilégié, en échange d'obligations militaires bien définies et en raison de leur fonction économique dans la vie de l'Empire. Ils étaient exemptés de la plupart des impôts dûs par les sujets chrétiens du sultan, ayant comme seule obligation envers le fisc ottoman la „taxe vlaque''. Ils jouissaient en outre du droit d'avoir leurs propres chefs, dont les pouvoirs étaient assez larges, certains d'entre eux étant assimilés aux timariotes. Ce régime spécial qu'on peut qualifier d'autonomie n'est pas une innovation de l'Empire ottoman, mais tout simplement la variante ottomane du *ius Valachicum*, du régime particulier dont les Roumains, descendants des anciens citoyens de l'Empire romain, ont joui dans tous les Etats qui ont remplacé celui-ci dans la Péninsule Balkanique. La terminologie d'origine byzantine et slave employée par les Ottomans pour définir le statut des Vlaques, la présence des communautés vlaques privilégiées de l'Empire otoman dans les mêmes régions où elles sont attestées par les sources de l'époque préottomane, le nom même donné par les Ottomans aux Vlaques qui est une adaptation turque de celui utilisé par les Byzantins et par les Slaves témoignent d'une part de la continuité de vie romane dans la Péninsule Balkanique, de l'autre de la capacité des Ottomans à adapter leur système juridique et administratif aux réalités tellement diverses des nouvelles régions conquises.

La principale raison pour laquelle les Ottomans ont conservé, en l'adaptant à leur système juridique et administratif, l'autonomie vlaque fut d'ordre militaire. Habitants de régions d'importance stratégique, dans les zones montagneuses d'accès difficile, les Vlaques balkaniques assuraient l'ordre et la sécurité de ces régions de l'Empire ottoman, ainsi qu'ils l'avaient fait d'ailleurs, en échange de privilèges semblables, dans l'Empire byzantin. La dissolution du régime privilégié des Vlaques de l'Empire ottoman va de pair avec la dissolution des privilèges d'autres catégories de sujets chrétiens du sultan. Ce processus commence au milieu du XVIe siècle et l'une de ses conséquences est l'assimilation des Vlaques — du point de vue ethnique aussi — aux autres populations chrétiennes de l'Empire.

Des publications de documents et des études spéciales dûes à des chercheurs comme N. Beldiceanu, Br. Djurdjev, Dušanka Bojanić et à bien d'autres ont considérablement élargi de nos jours les connaissances sur les Vlaques de l'Empire ottoman. En se fondant sur les documents publiés et en utilisant les résultats de ces recherches, l'auteur de cette étude décrit le régime privilégié des Vlaques balkaniques aux XVe—XVIIe siècles, tâchant aussi de déterminer la place du statut des Vlaques de l'Empire ottoman dans l'évolution historique de ce régime particulier dont les Roumains des Balkans ont joui sous les différentes dominations politiques qu'ils ont subies.

RISORGIMENTO ŞI PROBLEMA MERIDIONALĂ A ITALIEI ÎN OPERA LUI ANTONIO GRAMSCI

DE

ANDREI SILARD

Istoriografia procesului zbuciumat al unificării politice italiene este indisolubil legată de destinul sinuos pe care istoria i-a rezervat-o lui Antonio Gramsci (22 ianuarie 1891 — 27 aprilie 1937). Gînditor remarcabil al secolului XX, om politic, teoretician şi militant al revoluţiei socialiste, Gramsci a aparţinut unei mişcări revoluţionare, care nu a reuşit să fie victorioasă pe plan politic. Exilul implacabil l-a urmărit în diferite ipostaze : în Sardinia natală, unde foametea şi sărăcia se adăugau izolării insulare, iar apoi în austerul şi cenuşiul Torino de la începutul secolului ; în timpul teribilului calvar al peregrinării timp de 11 ani prin închisorile lui Mussolini şi pînă într-o anumită perioadă postumă cînd a fost un ostracizat al istoriei. Gramsci nu este însă un simplu nume suplimentar în pleiada marilor gînditori persecutaţi care, de la Bruno la Matteotti, punctează tumultoasa istorie a Italiei. Întreaga sa operă teoretico-practică acreditează şansa postumă a unei voinţe, puse în slujba afirmării necondiţionate şi fără compromisuri a adevărului care, după cum scria Gramsci însuşi, „este întotdeauna revoluţionar".

Glasul acestui ilustru spirit, care a adus contribuţii originale pe planul analizei ştiinţifice a evoluţiei societăţii şi a organizării Partidului revoluţionar, nu a putut fi strangulat de vicisitudinile istoriei. Viabilitatea şi actualitatea crescîndă a analizelor gramsciene rezidă în modul său creator de descifrare a proceselor concret-istorice, a situaţiilor inedite. Însăşi fundamentarea strategiei şi tacticii Partidului Comunist Italian (P.C.I.), a alianţelor acestuia, strălucit prezentate în „Tezele" pregătite împreună cu P. Togliatti pentru cel de-al III-lea Congres al P.C.I. de la Lyon (1926), se bazează pe o analiză temeinică a dinamicii structurilor social-economice italiene, caracterizate prin existenţa unui Nord industrializat şi a unui Sud agricol, subdezvoltat.

Importanţa acordată de Gramsci problemelor Italiei meridionale este dovedită de eseul de 30 de pagini („Alcuni temi della questione meridionale"), a cărui redactare, întreprinsă în 1926, a rămas neterminată. Paginile acestei lucrări constituie un document istoric, care analizează detaliat realitatea naţională italiană şi structurile specifice pe care le-a

consfinţit Risorgimento [1] (perpetuarea existenţei unui Nord despotic care-şi exercită dominaţia asupra unui Sud aservit), propunînd o strategie revoluţionară bazată pe alianţa dintre sat şi oraş, dintre muncitori-ţărani-intelectuali, în vederea „reformării morale şi intelectuale a societăţii" în toate compartimentele ei. Lucrarea „Problema meridională" fixează deja direcţiile principale ale gîndirii politice gramsciene, care vor fi dezvoltate unitar în „Caiete" : Risorgimento, ştiinţa politicii şi statul modern, cultura şi intelectualii în lupta pentru înnoiri sociale în societăţi cu suprastructuri hipertrofiate. Alături de „Tezele de la Lyon", eseul despre problema meridională constituie singura lucrare de amploare elaborată de Gramsci în apogeul experienţei sale de conducător al P.C.I. şi deci, ea reflectă universul său conceptual în acţiunea politică directă din acea perioadă. Gramsci a fost arestat pe 8 noiembrie 1926 ; simbolic, activitatea sa în libertate a luat sfîrşit în timpul elaborării eseului despre problema meridională, aceeaşi problemă care i-a îndrumat paşii în viaţa şi lupta politică [2].

SPECIFICUL ETAPEI FINALE A RISORGIMENTULUI

Geneza „problemei meridionale" a Italiei este o consecinţă a particularităţilor istoriei ţării, a întîrzierii — faţă de celelalte ţări vest-europene (exceptînd Germania) — cu care s-a închegat statul naţional unitar. Consfinţită prin prevederile Congresului de la Viena (1815), împărţirea teritoriului italian în state, stătuleţe şi sfere de influenţă[3] a avut drept scop menţinerea peninsulei într-o stare de anestezie politică. Facilitată de perpetuarea dominaţiei puterilor străine, existenţa particularismelor regionale nu a împiedicat însă germinarea şi maturizarea ideii de unitate la scară naţională, a cărei materializare era strîns legată de eliberarea de sub ocupaţia străină. În acelaşi an în care locuitorii Principatelor se pronunţau pentru Unire prin alegerea unui singur domnitor în persoana lui Alexandru Ioan Cuza, procesul unificării politice a Italiei intra în faza sa decisivă. Catalizat şi facilitat de războiul coaliţiei franco-piemonteze împotriva Austriei [4] (29 aprilie — 11 iulie 1859), Risorgimento a fost

---

[1] „Il Risorgimento" (risorgere = a renaşte) desemnează generic procesul complex de unificare politică a Italiei, desfăşurat între Congresul de la Viena (1815) şi ocuparea Romei la 20 septembrie 1870. Extrem de utilă pentru cunoaşterea acestui pasaj important al istoriei italiene este bogata bibliografie publicată cu ocazia centenarului etapei finale a Risorgimentului, sistematizată şi analizată în excelentul studiu documentar al lui D. Berindei, *Istoriografia italiană din ultimii ani şi problemele etapei finale a Risorgimentului*. În: „Revista de Istorie", XVI, nr. 4, 1963, p. 943—949.

[2] cf. D. Grisoni, R. Maggiori, *Lire Gramsci*, 1973, Edit. Universitaires, Paris, p. 27—38; M. A. Macciocchi, *Pour Gramsci*, Paris, Edit. du Seuil,, 1974, p. 109—111.

[3] Congresul de la Viena (septembrie 1814 — iunie 1815) a consfinţit împărţirea Italiei în: Regatul Sardiniei (Piemontul) condus de Casa de Savoia; Regatul celor 2 Sicilii (Sicilia şi partea sudică a peninsulei) aflat sub dominaţia Bourbonilor; Regatul Lombardo-Veneţian (pe teritoriul fostei Republici Cisalpine, proclamate sub Napoleon I), intrat în componenţa Austriei; Statul Papal (Latium, Umbria, Romagna, Marche); Marele Ducat al Toscanei; Ducatele Modena, Parma, Lucca, San-Marino, Monaco.

[4] „În Italia, — nota Gramsci, lupta se prezenta ca o luptă împotriva vechilor tratate şi a unei ordini internaţionale în vigoare şi împotriva unei puteri străine". (A. Gramsci, *Opere alese*, Edit. politică, Bucureşti, 1969, p. 219).

aureolat de expediţia detaşamentului „celor o mie" de voluntari, conduşi de Garibaldi [5], în Sudul Italiei dominat de Bourboni. Bătăliile marşului triumfal rapid (mai—septembrie 1860) al voluntarilor garibaldieni prin Sicilia şi apoi prin toată partea meridională a peninsulei au marcat apogeul fazei populare de unificare a ţării. Succesul fulgerător al expediţiei nu poate fi explicat, aşa cum remarca Gramsci, decît prin explozia unui uriaş patrimoniu revoluţionar al maselor meridionale, care a însoţit avansarea rapidă a „cămăşilor roşii" de la Marsala, din capătul vestic al Siciliei, şi pînă în apropiere de Neapole. În momentul cînd voluntarii lui Garibaldi se apropiau de graniţele statului papal, cînd valul popular împingea expediţia „celor o mie" spre Roma, iar masele meridionale întrezăreau deja posibilitatea realizării aspiraţiilor lor sociale *prin* lupta pentru eliberarea şi unificarea naţională, a intervenit făţiş ca protagonist al luptei armate beneficiarul real al unificării Italiei : Piemontul. Penetrarea trupelor piemonteze din Nord pînă în apropiere de Neapole (septembrie—noiembrie 1860), însoţită de alipirea la Regatul Sardiniei a unor întinse teritorii [6], acordurile şi tratatele încheiate în 1858 şi 1860 de Casa de Savoia cu împăratul Franţei, Napoleon al III-lea [7], şi-au pus amprenta asupra întregului proces de unificare a ţării. Din acel moment devenea din ce în ce mai clar că Risorgimento se înfăptuia sub presiunea burgheziei industriale şi comerciale din Nord, strălucit reprezentată de primul ministru piemontez Cavour [8]. Această burghezie, a cărei afirmare şi prosperitate se datorau şi legăturilor ei cu capitalul francez şi austriac, se acomoda deja cu dificultate atît cu concurenţa străină, cît şi cu diviziunea ţării, cu numeroasele frontiere şi puncte vamale situate în partea meridională a peninsulei. Fără a dori să-şi pună interesele şi aspiraţiile în acord cu cele ale altor grupuri sociale, această burghezie, erijată în grup conducător, a încercat să „domine" fără a putea însă „conduce" [9]. Sau cum scrie Gramsci însuşi referindu-se la rolul exponenţilor burgheziei din Nord : „... ei au încercat să domine, nu să conducă, şi mai ales precis : ei au încercat să impună nu persoanele, ci interesele lor. Ei doreau, deci, ca o forţă nouă, străină oricărui compromis şi oricărei presiuni, să devină arbitrul naţiunii ; această forţă a fost Piemontul, de unde rolul jucat de monarhie" [10]. În această perspectivă istorică, Piemontul apare în Italia ca un precursor al unui rol similar jucat de Prusia în procesul unificării Germaniei. Exponentă ideală a burgheziei din Nord, monarhia piemon-

[5] Ca şi Marx şi Engels, Gramsci avea convingerea că expediţia lui Giuseppe Garibaldi (1807—1882) a contribuit într-un mod decisiv la eliberarea Sudului de sub dominaţia străină şi la unificarea politică a peninsulei.

[6] Înaintarea trupelor piemonteze spre Sud a oprit avansarea spre Nord a voluntarilor garibaldieni. În decursul acestei acţiuni militare, Piemontul şi-a alipit o parte însemnată a statului papal (septembrie 1860), Regatul de Neapole (octombrie), Umbria şi ducatul Marche (noiembrie).

[7] Este vorba de acordul de alianţă de la Plombières, încheiat de Napoleon al III-lea la 20 iulie 1858 cu primul ministru Cavour (contra Austriei), tratatul de alianţă franco-piemontez din 10 decembrie 1858 şi tratatul franco-piemontez de la Torino (24 martie 1860), prin care Nisa şi Savoia sînt cedate Franţei, în schimbul sprijinului primit de Piemont în lupta armată contra Austriei.

[8] Camillo Benzo Cavour (1810—61), remarcabil om de stat şi diplomat italian, primministru al Piemontului (1852—59; 1860—61).

[9] Gramsci face o distincţie netă între „dominaţie" (momentul constrîngerii, al forţei) şi „conducere" (organizarea consimţămîntului).

[10] A. Gramsci — *Il Risorgimento*, Einaudi, Torino, 1950, p. 106.

teză a devenit în cele din urmă „arbitrul naţiunii", prin proclamarea de către parlamentul italian, la 17 martie 1861, a suveranului Piemontului ca rege al întregii ţări [11].

RAPORTURI DE FORŢE

Astfel, etapa finală a procesului risorgimental a consacrat, odată cu victoria Piemontului, triumful căii de unificare a ţării, preconizate de aripa moderată a burgheziei condusă de Cavour. Risorgimento a fost din acest punct de vedere o variantă de „revoluţie pasivă" [12], deoarece nu a angajat *politic* decît „elitele": mişcarea a fost dirijată „de sus" de către gruparea moderaţilor, între anumite limite dinainte stabilite şi compatibile cu concepţia politică a claselor conducătoare, a Casei de Savoia. Burghezia moderată a reuşit să utilizeze entuziasmul popular pentru înfăptuirea propriilor obiective politico-economice, temperînd însă elanul revoluţionar de teama de a nu putea controla acţiunile maselor şi de a le menţine într-o stare de supunere politică.

În această etapă a procesului de unificare, moderaţii au demonstrat că ei constituie un grup social relativ omogen, avînd o conştiinţă clară a scopului urmărit. Ceea ce este mai important, mulţi dintre ei „realizau identitatea dintre reprezentaţi şi reprezentant, cu alte cuvinte, moderaţii erau o avangardă reală, organică a claselor de sus: erau intelectuali şi organizatori politici şi în acelaşi timp conducători de întreprinderi, mari agricultori sau administratori de moşii, antreprenori comerciali şi industriali... Dată fiind această condensare sau concentrare organică, moderaţii au exercitat în mod „spontan" o puternică atracţie asupra întregii mase de intelectuali de toate gradele, existenţi în peninsulă în stare „difuză", „moleculară", fie şi numai din nevoia elementar satisfăcută a instruirii şi a administrării" [13].

Spre deosebire de omogenitatea şi coeziunea aripii moderate a burgheziei, Partidul Acţiunii [14], din care făceau parte personalităţi ca Garibaldi, Mazzini, Orsini, Pisacane [15], nu s-a sprijinit pe nici o clasă determinată

---

[11] Rege al Italiei (1861—78), Victor Emmanuel al II-lea a fost suveranul Piemontului din 1849 (după abdicarea tatălui său, Carol Albert).

[12] A. Gramsci — *Opere alese*, ed. cit., p. 203. În sensul utilizat de Gramsci, expresia desemnează o acţiune politică care antrenează doar într-o măsură redusă masele populare.

[13] A. Gramsci — *Ibidem*.

[14] Partid întemeiat în 1855 de Giuseppe Mazzini. Avea o componenţă eterogenă, exprimînd interesele unei părţi a micii burghezii (intelectuali, meşteşugari, mici proprietari) şi a unei fracţiuni a nobilimii italiene. Spre deosebire de moderaţi, care considerau monarhia piemonteză ca factor decisiv în Risorgimento, Partidul Acţiunii susţinea soluţia republicană în unificarea ţării.

[15] Giuseppe Mazzini (1805—72), unul dintre conducătorii luptei pentru independenţa naţională şi unitatea Italiei, întemeietor al organizaţiei „Tînăra Italie" şi a Partidului Acţiunii, participant activ la organizarea expediţiei lui Garibaldi din 1860. Felice Orsini (1819—58), militant de seamă pentru independenţa şi unitatea Italiei, republican şi democrat. Executat după atentatul nereuşit la viaţa lui Napoleon al III-lea, pe care-l considera ca duşman al unificării Italiei şi al democraţiei pe continentul european.
Carlo Pisacane (1818—57), patriot şi revoluţionar italian. „Nobil din Neapole", el „reuşise să-şi însuşească o serie de concepte politice-militare puse în circulaţie prin experienţa războaielor revoluţiei franceze şi ale lui Napoleon ... „Influenţat de ideile socialismului utopic, „Pisacane a înţeles că fără o politică democratică nu se pot obţine armate naţionale bazate pe înrolare obligatorie ..." (A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 206—207). A fost şeful statului-major al Republicii Romane din 1849.

şi nu a reuşit să formuleze coerent un program social, catalizator al energiilor revoluţionare la scara întregii ţări. „Îmbibat de retorica tradiţională a literaturii italiene" [16]. Partidul Acţiunii a fost influenţat în permanenţă de moderaţi, dovedindu-şi incapacitatea de a exprima independent, sub forma unui program precis, propriile idealuri democratice şi revendicări sociale pentru care au luptat conducătorii acestui partid şi masele de voluntari. Confundînd „unitatea culturală existentă în peninsulă — unitate limitată la un strat foarte subţire al populaţiei şi coruptă de cosmopolitismul Vaticanului — cu unitatea politică şi teritorială a marilor mase populare, care erau străine de această tradiţie şi cărora nu le păsa de ea, căci ele îi ignorau pînă şi existenţa" [17], Partidul Acţiunii s-a dovedit incapabil de a intra în contact direct cu acel popor, în numele căruia proclama că a iniţiat acţiunea de unificare a Italiei. Fără un sprijin social determinat şi fără apelul direct la mase, poziţiile şi acţiunile politice ale conducătorilor Partidului Acţiunii au fost deseori oscilante, fiind determinate în ultimă instanţă de interesele moderaţilor, de intenţiile regelui şi ale lui Cavour [18].

Poziţiile inconsecvente ale Partidului Acţiunii au fost sugestiv ilustrate de oscilaţiile lui Garibaldi însuşi, chiar în timpul expediţiei din 1860. Partizan al unui program social avansat, adept al idealului (abstract) privind forma şi conţinutul „unităţii patriei", Garibaldi a frînat participarea maselor meridionale la Risorgimento şi nu a pregetat să intervină brutal împotriva ţăranilor sicilieni, care revendicau pămînt. Republican în cuvinte, el a devenit în fapte un adept al regimului de ordine întruchipat de rege : în numele intereselor superioare ale naţiunii, el a oferit în final teritoriile meridionale eliberate de voluntarii săi, regelui şi lui Cavour, ca pămînturi anexate regatului.

Vidul politic creat prin inexistenţa unui autentic partid al acţiunii, al unui Principe modern, invocat încă de „cel mai clasic maestru al artei politice" [19], disensiunile dintre conducători (Mazzini, pe de o parte, Garibaldi şi Orsini, pe de altă parte), subordonarea acestora faţă de conducătorii aripii moderate a burgheziei, a fost amplificat de temerile faţă de perspectiva reeditării în Italia a anului 1793 al Revoluţiei Franceze sau a evenimentelor din Franţa anilor 1848—49. Fără un autentic Principe modern, finalul expediţiei glorioase a lui Garibaldi a conferit în cele din urmă procesului de unificare a Italiei un caracter de „cucerire regală" [20], de acaparare a Sudului de către Nord, populaţia agricolă meridională fiind privată de realizarea aspiraţiilor sale : o împărţire echitabilă a pămînturilor.

---

[16] A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 205.

[17] *Ibid.*

[18] cf. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 202.

[19] A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 206. Este vorba de N. Machiavelli (1469—1527), gînditor, om politic şi scriitor din Florenţa, strălucit reprezentant al burgheziei în ascensiune. În cele 100 de pagini consacrate lui Machiavelli în „Caiete", Gramsci îl analizează pe Principe ca pe un „manifest", a cărui menire era fermentarea, catalizarea şi canalizarea entuziasmului revoluţionar al poporului în vederea realizării aspiraţiilor sale prin lupta pentru unitatea naţională (cf. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 131 — 178, 206).

[20] A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 220.

SPECIFICUL RAPORTULUI ORAŞ-SAT ÎN SUD: EPISODUL PISACANE

Structurarea raportului de dominare a Sudului de către Nord, a satului de către oraş, a fost facilitată de specificul oraşelor meridionale italiene. Gramsci arată că în Italia urbanizarea nu a fost un fenomen legat liniar de dezvoltarea capitalistă şi de marea industrie: oraşele meridionale, ca Neapole şi Palermo, s-au dezvoltat mai puţin pe baza industriilor productive, cît mai ales graţie unor activităţi legate de specificul economico-social al Sudului. Aceste oraşe erau „cetăţi ale tăcerii" [21], unde proprietarii funciari îşi cheltuiau veniturile (renta) obţinute prin exploatarea nemiloasă a mediului rural. Cheltuielile neproductive ale proprietarilor funciari au stat la baza organizării sistematice a unor activităţi specifice, de care depindea bunăstarea orăşenilor: servicii, activităţi artizanale, comerţ, etc. Faţă de oraşele industriale, care sînt întotdeauna mai progresiste decît satele organic legate de ele, în aceste tipuri de „oraşe ale tăcerii" s-a creat în decursul timpului o anumită unitate ideologică urbană, egoistă şi retrogradă, în faţa oricăror revendicări ale satelor, un front comun de opoziţie faţă de cererile ţăranilor, care sînt dispreţuiţi: dacă ar fi satisfăcute, aceste revendicări ar submina existenţa însăşi a „oraşelor liniştii". Pe de altă parte, în mediul rural există o ostilitate difuză, „dar prin nimic mai puţin tenace şi pătimaşă" [22] faţă de acest tip de oraş, faţă de *întregul oraş*, indiferent de grupurile sociale care îl compun, întrucît tocmai aceste „cetăţi ale tăcerii" drenau banii proprietarilor funciari, obţinuţi prin exploatarea nemiloasă a ţăranilor. Acest bipolarism concretizat în atitudinea egoistă, strict economico-pecuniară a oraşelor şi — ca o reacţie — printr-o ostilitate latentă a mediului sătesc împotriva aşezărilor urbane constituie o schematizare a raporturilor generale extrem de complexe „şi care se manifestă în forme în aparenţă contradictorii". Această situaţie „a avut o importanţă primordială în desfăşurarea luptelor pentru Risorgimento", atunci cînd acest antagonism „era încă mai absolut şi mai efectiv decît e azi" [23].

Tabloul complex al raporturilor oraş-sat apare şi mai contradictoriu dacă se ţine seama de faptul că, înainte de Risorgimento precum şi în faza sa iniţială, oraşele meridionale au fost acelea care au deschis „seria crizelor politice" şi a luptelor pentru împlinirea aspiraţiilor naţionale şi sociale: revoluţia de la Neapole din 1799 [24], revoltele din 1820—21 de la Palermo şi cele din 1847 din întreaga Sicilie, cele de la Neapole şi din Sicilia în 1847—48. Aceste acţiuni au acreditat treptat ideea unui Sud într-o permanentă revoltă latentă, gata oricînd să explodeze printr-o iniţiativă catalizatoare. Mizînd pe mitul unui Sud revoluţionar şi absolutizînd teza potrivit căreia „în perioadele de criză partea cea mai slabă şi mai periferică

---

[21] *Ibid.*, p. 229.

[22] *Ibidem.*

[23] A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 229.

[24] Soldată cu alungarea regelui Ferdinand I de Bourbon şi proclamarea de către elemente burgheze liberale a Republicii Partenopeene (23 ianuarie 1799). După plecarea trupelor franceze din Neapole (13 iunie 1799), „oraşul a fost strivit de satele organizate din ordinul cardinalului Ruffo, pentru că republica ... a neglijat complet satele ... (şi) i-a lăsat indiferenţi pe oamenii din popor, dacă nu i-a făcut chiar să-i fie ostili". (A. Gramsci, *Ibidem*).

reacţionează mai întîi" [25], Partidul Acţiunii (şi în primul rînd Mazzini) a pregătit încă în 1857 o expediţie în Sud, care avea menirea de a cataliza insurecţia maselor ţărăneşti contra dominaţiei Bourbonilor. Îmbarcat în iunie 1857 la Genova, grupul de patrioţi condus de Pisacane, a debarcat — după o escală în insula Ponza, unde a eliberat 300 de deţinuţi şi şi-a procurat arme — la Sapri, pe coasta meridională a Italiei. Convingerea că vor fi primiţi de masele ţărăneşti din Sud ca iniţiatorii mult aşteptatei lupte de eliberare le-a fost rapid spulberată : instigată de Bourboni şi de orăşenii care îi exploatau prin intermediul proprietarilor funciari, populaţia locală s-a unit cu trupele regale în lupta contra membrilor expediţiei, denumiţi „briganzi" şi „jefuitori". Toţi membrii grupului de patrioţi, inclusiv Pisacane, au plătit cu viaţa participarea la această expediţie, soldată printr-un eşec total datorită ignorării realităţilor meridionale şi mai ales a posibilităţii de manevrare a maselor ţărăneşti analfabete şi ignorante de către Bourboni, cler şi orăşeni.

Această acţiune nereuşită a condus la slăbirea poziţiilor Partidului Acţiunii (şi în sînul acestuia a lui Mazzini) în cadrul forţelor risorgimentale, ceea ce a permis întărirea influenţei curentului moderat şi monarhist al burgheziei, a cărui activitate şi concepţii vor fi încununate prin iniţiativele lui Cavour, culminînd cu determinarea republicanului Garibaldi de a oferi regelui teritoriile meridionale eliberate de sub Bourboni.

FERMENTUL IACOBIN

Insistînd asupra concepţiilor utopiste care l-au condus la eşec pe „iacobinul" Pisacane şi relevînd sărăcia ideologică şi slăbiciunea organizatorică a Partidului Acţiunii, Gramsci revine în permanenţă asupra consecinţelor absenţei oricărui partid sau grup social în măsură de a formula un program social realist — catalizator al energiilor revoluţionare la scara întregii ţări, precum şi asupra modului în care Risorgimento a devenit în cele din urmă o penetrare a celor din Nord, în calitate de cuceritori, în Sudul dominat de statul papal şi de Bourboni, regiune rămasă în urmă din punct de vedere economic, social şi cultural. Recurgînd la analogia sa favorită : Revoluţia Franceză, Gramsci remarca că ceea ce a lipsit în procesul unificării Italiei a fost legătura dintre sat şi oraş, precum şi participarea — pe o platformă de revendicări comune — a maselor meridionale şi a celor din Nord (atît rurale, cît şi urbane) la procesul risorgimental. „Aspectul cel mai grav era slaba poziţie a forţelor urbane meridionale în raport cu forţele rurale, raport defavorabil, ce se manifesta uneori printr-o adevărată supunere a oraşului faţă de sat. Legătura strînsă dintre forţele urbane din Nord şi cele din Sud, dînd *celor din urmă forţa reprezentativă a prestigiului primelor*, trebuia să le ajute să devină autonome, să dobîndească conştiinţa rolului lor istoric conducător în mod „concret",... sugerîndu-le soluţii pentru marile lor probleme regionale. Era firesc ca în Sud să se afle o puternică opoziţie faţă de unitate; sarcina cea mai gravă în rezolvarea acestei situaţii revenea în orice caz forţelor urbane din Nord, care nu numai că trebuiau să-şi convingă „fraţii" din Sud, dar trebuiau

---

[25] A. Gramsci, *Ibid.*, p. 230.

să înceapă prin a se convinge pe ei înşişi de complexitatea sistemului politic; deci, practic, problema se punea în cadrul existenţei unui puternic centru de conducere politică, la care ar fi trebuit să colaboreze în mod necesar unele personalităţi puternice şi populare din Sud şi din insule. Problema creării unităţii Nord-Sud era strîns legată şi în parte absorbită de problema creării unei coeziuni şi solidarităţi între toate forţele urbane naţionale" [26]. Risorgimento a fost lipsit de elementul-cheie al Revoluţiei Franceze: „fermentul iacobin" în sensul clasic al acestei noţiuni [27], adică de un partid politic învestit cu un program de guvernare care să inglobeze revendicările esenţiale ale maselor (în primul rînd ale ţăranilor meridionali), opunînd „atracţiei spontane" exercitate de moderaţi o rezistenţă şi o contraofensivă „organizate după un plan" [28].

Franţa primilor ani de după 1789 oferă exemplul unui asemenea partid (mai ales ca „stare de spirit") care a acţionat „în direcţia dezvoltării istorice reale" [29]; el a fost un autentic ferment politic în realizarea unităţii populare la scara întregului teritoriu, asigurînd (şi bazîndu-şi însăşi propria-i existenţă pe) reforma agrară în mediul rural şi libertăţile cetăţeneşti la oraşe. Lupta neobosită a iacobinilor pentru corelarea revendicărilor ţărăneşti cu cele ale orăşenilor în vederea atragerii mediului rural de partea Revoluţiei au stat la baza succesului lor politic, chiar dacă în cele din urmă iacobinii au oferit pe tavă burgheziei franceze statul modern rezultat din ruinele feudalismului. Şi adîncind comparaţia sa dintre carenţele proprii procesului risorgimental şi aportul fundamental al iacobinilor la desfăşurarea Revoluţiei Franceze, Gramsci sublinia că politica de atragere a satelor de partea forţelor înnoitoare ale societăţii a conferit Parisului un rol de stindard, de avangardă pentru întreaga Franţă, rol care, în Italia de după 1848, nu putea fi jucat de nici un oraş, indiferent de programul său de acţiune [30].

Dezvoltarea istorică distinctă în decursul secolelor a Nordului şi Sudului Italiei, ruptura dintre sat şi oraş, precum şi inconsecvenţele şi slăbiciunile Partidului Acţiunii, care au contribuit la triumful aripii moderate, monarhiste a burgheziei, au conturat caracterul definitoriu al procesului risorgimental. „Cucerirea regală" a conturat deja sub o formă embrionară „raportul istoric dintre Nord şi Sud, asemănător cu raportul dintre un oraş mare şi o zonă agrară mare; raportul acesta nu era raportul organic normal dintre o provincie şi capitala ei industrială, ci rezulta din

---

[26] A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 235—236.

[27] „Iacobinii au fost . . .singurul partid al revoluţiei în act . . . în măsura în care ei au reprezentat mişcarea revoluţionară în totalitatea ei, ca desfăşurare istorică, integrală, pentru că ei au reprezentat şi nevoile viitoare . . . ale tuturor grupurilor naţionale ce trebuiau înglobate în grup fundamental existent . . . Ei erau convinşi de adevărul absolut al formulelor: egalitate, fraternitate, libertate şi, ceea ce contează mai mult, de aceste adevăruri erau convinse şi marile mase populare, pe care iacobinii le trezeau şi le duceau la luptă". (A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 217). Termenul de „iacobin" semnifică „un anume partid", care concepe dezvoltarea istoriei naţionale „într-un anumit mod, avînd un program anumit, bazat pe forţe sociale anumite" şi care-şi desfăşoară „acţiunea sa de partid şi de guvernămînt" cu „energie, hotărîre şi fermitate extremă, decurgînd dintr-o credinţă fanatică în justeţea acelui program şi a acelei metode". (*Ibid.*, p. 207).

[28] A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 204.

[29] *Ibid.*, p. 218.

[30] cf. A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 218—219.

două vaste teritorii cu o tradiţie civică şi culturală foarte deosebită", toate elementele care ar fi putut să-i confere caracterul unui conflict de naţionalităţi regăsindu-se reîntărite prin Risorgimento [31].

ASPECTE ALE HEGEMONIEI ÎN PROCESUL RISORGIMENTAL

În vederea asigurării condiţiilor pentru un proces risorgimental cu un alt deznodămînt, adică pentru alungarea prin forţe proprii a austriecilor şi a colaboratorilor lor italieni din Lombardia şi Veneţia simultan cu materializarea revendicărilor maselor meridionale şi asigurarea unui final diferit de cel al Revoluţiei Franceze, Gramsci considera necesară formarea unui puternic partid politic italian, omogen şi coerent, care să creeze o stare de spirit revoluţionară la scara întregii ţări şi să transforme mişcarea de opinii într-o forţă capabilă de a schimba elementele inacceptabile ale realităţii concret-istorice [32]. Elaborînd un program de acţiuni concrete, susceptibil de a ralia marile mase populare (în primul rînd cele ţărăneşti), acest partid ar fi avut menirea de a pregăti şi conduce o răscoală generală în toată ţara, Risorgimento devenind astfel o cale unitară de realizare în fapt a aspiraţiilor populare, *prin* şi *pentru* mase [33].

Gramsci era conştient de caracterul iluzoriu şi efemer al oricăror speculaţii retrospective în ceea ce priveşte idealizarea condiţiilor concret-istorice italiene şi a posibilităţilor nerealizate ale procesului risorgimental. Analiza sa corozivă a constelaţiei forţelor politice din Risorgimento, efectuate în termenii luptei pentru hegemonie [34] şi a formării „blocurilor istorice" [35], are tocmai meritul de a scoate în evidenţă — dincolo de tentaţiile unui entuziasm facil — dificultăţile şi vicisitudinile unificării politice italiene. Conform analizei sale, „tradiţiile, mentalităţile, problemele şi soluţiile erau multiple, contradictorii, adesea de o natură arbitrară şi individuală şi astfel nu au fost întrevăzute în acea vreme într-un mod unitar. Forţele tinzînd spre unitate erau foarte reduse, dispersate, incoerente şi incapabile de a stabili legături reciproce şi aceasta a fost situaţia nu numai în secolul al 18-lea, ci pînă în 1848. Forţele opuse celor pentru uni-

---

[31] A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 229.

[32] cf. A. Gramsci, *Il Risorgimento*, Edit. Einaudi, Torino, 1950, p. 151.

[33] *Ibid.* Întreaga problemă este privită sub aspect *politico*-militar: organizarea şi conducerea unei „forţe insurecţionale", „capabilă nu numai să izgonească din peninsulă armata austriacă, dar să o şi împiedice să revină printr-o contraofensivă". (A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 223). Conducerea militară nu înseamnă strict cea a unei armate, ci priveşte *întregul plan strategic*, inclusiv „mobilizarea politică-insurecţională a forţelor populare" chiar în spatele liniilor inamice şi crearea, pe un fundament trainic, a atmosferei „de entuziasm şi de ardoare", necesară victoriei. (A. Gramsci, *Ibid.*, p. 224)

[34] Concept fundamental utilizat de Gramsci, presupunînd unitatea dialectică dintre funcţiile de „conducere intelectuală şi morală" (organizarea consimţămîntului activ al cetăţenilor) şi de „dominaţie" (constrîngere) ale unui grup social. Nici un grup social nu devine hegemonic, chiar dacă e dominant (la putere) decît dacă, dincolo de raporturile de forţă, de constrîngere specifice oricărui stat, reuşeşte să cucerească conştiinţele cetăţenilor, prin elaborarea — de către intelectualii organici ai acestui grup — a unei viziuni superioare asupra lumii. (cf. A Gramsci — *Opere alese*, ed. cit., p. 31, 202—203, 247).

[35] „Structura şi suprastructurile formează un „bloc istoric", adică ansamblul complex contradictoriu şi discordant al suprastructurilor e reflexul ansamblului raporturilor sociale de producţie". (*Ibid.*, p. 58)

tate (mai bine spus, celor tendenţial-unitare) erau în schimb foarte puternice, unite în coaliţii" [36]. În consecinţă, modificarea treptată a raportului de forţe s-a petrecut mai ales ca urmare a slăbirii hegemoniei catolice în peninsulă [37] şi în special al erodării puterii părţii dominante pe alte fronturi : „Factorii internaţionali, şi în special Revoluţia Franceză, prin angajarea şi epuizarea acestor forţe reacţionare, au condus la întărirea forţelor naţionale... Aceasta este cea mai importantă contribuţie a Revoluţiei Franceze" la declanşarea treptată „a procesului risorgimental" [38]. Însuşi neohegelianismul ca element constitutiv al orizontului intelectual gramscian este o moştenire rezultată din încercările intelectualilor meridionali progresişti de a răspîndi în Italia ideile Revoluţiei Franceze în vederea declanşării unor evenimente similare [39].

Chiar atunci cînd reproşa Partidului Acţiunii incapacitatea sa de a elabora în cursul luptei pentru hegemonie o strategie iacobină bazată pe o politică agrară coerentă şi consecventă care să fi angajat majoritatea covîrşitoare a populaţiei (care era rurală) în proiectul unificării naţionale [40], Gramsci recunoştea dificultăţile unei asemenea sarcini datorită faptului că masele ţărăneşti, în special cele meridionale, se aflau sub hegemonia bisericii catolice [41]. Astfel, masele ţărăneşti nu numai că s-au opus vehement pînă şi chemărilor lui Mazzini pentru o reformă religioasă moderată [42], dar în cursul întregului proces risorgimental (şi chiar în perioada următoare) majoritatea populaţiei rurale a rămas pe poziţii conservatoare [43]. „Dacă în Italia nu s-a format un partid iacobin, cauzele trebuie căutate în domeniul economic, adică în relativa slăbiciune a burgheziei italiene şi în climatul diferit al Europei după 1815" [44] : ţinînd seama de configuraţia raporturilor de forţe pe arena internaţională, orice tentativă de a „iacobiniza" Italia — mai ales după 1848* — ar fi coalizat împotriva ei o nouă „Sfîntă Alianţă", în locul unei Austrii relativ izolate şi confruntate cu o suită de probleme interne complexe [45].

În lipsa unor premise economice, culturale şi politice pentru constituirea unui „bloc iacobin" în Italia primei jumătăţi a secolului al XIX-lea, problema esenţială" „nu era atît cea a eliberării unor forţe economice deja dezvoltate din cătuşe juridice şi politice învechite, cît cea a creării condiţiilor generale astfel încît aceste forţe să se poată ivi şi dezvolta

---

[36] A. Gramsci, *Quaderni del Carcere* (ed. V. Gerratana), Edit. Einaudi, Torino, 1975, III, p. 1971.

[37] cf. Gramsci, *Op. cit.*, p. 1963—64.

[38] A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 1972.

[39] cf. P. Piccone, *From Spaventa to Gramsci*, în „Telos", 31, Spring 1977, p. 35—37,63; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 59, 81; A. Silard, *Concepţia despre istorie în opera lui Antonio Gramsci*, în „Revista de istorie", nr. 2, 31, 1978, p. 300, 304.

[40] cf. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 236—237.

[41] cf. A. Gramsci, *Ibid.*, p. 220; G. Galasso, *Gramsci e i Problemi della Storia Italiana* în „Gramsci e la Cultura Contemporanea" (ed. P. Rossi), Edit. Riuniti, Roma, 1969, p. 351.

[42] Această reformă „nu numai că nu interesa marile mase ţărăneşti, ci, dimpotrivă, putea să le facă să se revolte împotriva noilor eretici", aşa cum s-a mai întîmplat în timpul Revoluţiei Franceze. (A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 238).

[43] cf. A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 237—238; *Quaderni del Carcere*, ed. cit., p. 1712.

[44] A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 220.

* Referinţă la stafia ameninţătoare a comunismului (A. Gramsci, *Ibidem*).

[45] cf. A. Gramsci, *Ibid.*, p. 223—224; P. Piccone, *Op. cit.*, p. 64.

după modelul altor ţări" [46]. Tatonările, manevrele şi iniţiativele politice ale forţelor naţionale italiene în conjunctura istorică specifică primei jumătăţi a secolului al XIX-lea au deci trăsăturile caracteristice unui adevărat„război de poziţii" [47] dus cu scopul cîştigării hegemoniei ideologice şi culturale în peninsulă. Anul 1848 este crucial în acest „război de poziţii": atunci şi-a dovedit inconsistenţa materială — în condiţiile inexistenţei unei armate naţionale — proaspăt lansata lozincă „L'Italia farà da sè" [48]. Absenţa unei forţe hegemonice risorgimentale în Italia anului 1848 s-a dovedit a avea consecinţe dezastruoase: „Ţăranii lombarzi şi veneţieni înrolaţi de Austria au fost unul dintre cele mai eficace instrumente în înăbuşirea revoluţiei de la Viena *, şi prin aceasta şi a celei din Italia; pentru ţărani, mişcarea din Provincia lombardo-veneţiană era o treabă a domnilor şi studenţilor, ca şi mişcarea din Viena" [49].

Din acest moment, evenimentele s-au desfăşurat în lanţ: inexistenţa unei armate naţionale create de fermentul iacobin a condus la afirmarea rolului preponderent, politic şi militar, al Piemontului în Risorgimento, iar evenimentele revoluţionare din Europa anilor 1848—49 şi apariţia „Manifestului Partidului Comunist" au fost utilizate ulterior de forţele moderate pentru „a descuraja tendinţele democratice" [50] în procesul unificării. Pe de altă parte, înfrîngerea Piemontului în conflictul militar cu Austria (22 martie — ! 'august 1848) a scos la iveală necesitatea găsirii unui aliat extern în lupta contra monarhiei habsburgice, silind Piemontul să încheie o alianţă politico-militară cu celălalt vecin puternic, Franţa exact „în momentul cînd, tot ca efect al întăririi Austriei, guvernul Franţei trecuse în mîna reacţionarilor, duşmani ai unui stat italian unit şi puternic şi chiar adversari ai unei expansiuni a Piemontului..." [51].

Prin prisma evaluărilor gramsciene privind potenţialul existent în peninsulă pentru imprimarea unui final revoluţionar (iacobin) unificării naţionale, anul 1848 apare ca un generator de evenimente care au determinat ca Risorgimento să devină şi mai mult tributar conjuncturii politicii internaţionale. „Războiul de poziţii" dus de forţele risorgimentale italiene în perioada 1848—59, departe de a constitui preludiul pentru o simplă „revoluţie pasivă", a fost aureolat de acţiuni prudente şi inspirate, într-o situaţie politică cînd, neexistînd alternative viabile pe termen scurt, orice acţiune hazardată ar fi fost deosebit de costisitoare pe planul istoriei viitoare a Italiei.

---

[46] A. Gramsci, *Quaderni del Carcere*, II, ed. cit., p. 747—748.

[47] Spre deosebire de „războiul de mişcare", care semnifică înfruntarea militară directă, termenul de „război de poziţii" desemnează complexul de variante tactice utilizate atunci cînd fie lupta deschisă nu este posibilă, fie atunci cînd condiţiile unei înfruntări directe trebuie minuţios pregătite. (cf. A. Gramsci — *Opere alese*, ed. cit., p. 178—184).

[48] „Italia va face singură" (mai exact: „Italia se va înfăptui prin sine") a fost lozinca lansată la 24 martie 1848 prin proclamaţia regelui piemonzez, Carol Albert, după izbucnirea conflictului armat cu Austria. (v. A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 223).

* Izbucnită la 13 martie 1848.

[49] A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 223. Astfel, inexistenţa unui partid de anvergură naţională a transformat „regimentele italiene" în „cei mai buni stîlpi de sprijin ai reacţiunii austriece". (A. Gramsci, *Ibid.*)

[50] A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 224. (v. şi p. 169).

[51] *Ibid.*, p. 224.

STRUCTURAREA INEGALITĂȚII: BLOCUL INDUSTRIAL-AGRAR

Modul în care s-a înfăptuit Risorgimento * nu era de natură să faciliteze soluționarea problemelor celor „două întinse teritorii" cu tradiții istorice, culturale și politice diferite. În lipsa unui program de reformă agrară, aristocrația funciară și-a păstrat latifundiile din Mezzogiorno, exercitîndu-și în continuare dominația asupra maselor țărănești meridionale. Încă din 1860 ea s-a adaptat noii situații, formînd — printr-o alianță cu burghezia liberală — un bastion al ordinii și autorității: blocul istoric „industrial-agrar" [52].

Blocul format din industriașii din Nord și latifundiarii din Sud funcționa conform unor criterii economice precise. În schimbul sprijinului politic primit din partea proprietarilor funciari meridionali, burghezia liberală din Nord a recunoscut caracterul intangibil al latifundiilor din Sud, precum și privilegiile proprietarilor de pămînturi. În consecință, pămînturile continuau să furnizeze rentă aristocrației funciare; această rentă nu era investită decît în mică parte în Mezzogiorno sau cheltuită la oraș: marea ei majoritate era depusă în băncile din Nord, constituind un sprijin substanțial în capitaluri acordat burgheziei în demarajul industrial spectaculos al Nordului.

Permanentizarea acestei situații s-a dovedit a fi o condiție a dezvoltării Nordului; tocmai pe acest fundament s-a cimentat blocul „industrial-agrar". Burghezia liberală aflată la conducerea statului italian a dus — chiar din primii ani post-risorgimentali — o politică care, urmărind crearea „condițiilor generale" pentru o dezvoltare industrială „după modelul altor țări", a favorizat accentuarea decalajului economic dintre Nord și Sud. „Guvernul de dreapta [53] dintre 1861 și 1876 crease numai în mod timid condițiile generale exterioare pentru dezvoltarea economică (organizarea aparatului de guvernămînt, drumuri, căi ferate, linii de telegraf)" acordînd o atenție deosebită Nordului. „Stînga... [54] a continuat politica dreptei cu oameni și fraze de stînga" [55]. Din interese egoiste, burghe-

---

* Se include perioada desăvîrșirii procesului risorgimental (1861—1871).

[52] A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 232; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 121—124. („Blocul" s-a înfiripat încă în timpul expediției lui Garibaldi din 1860, cînd guvernul provizoriu condus de moderatul F. Crispi, instalat în Sicilia, a renunțat treptat la alianța sa „tactică", cu țăranii meridionali pentru a se ralia aristocrației latifundiare).

[53] După Risorgimento, în sinul burgheziei italiene s-au conturat două curente: Dreapta care regrupa moderații, adepți ai lui Cavour, și Stînga, formată din partizani mazziniști și garibaldieni. Guvernele Dreptei (1861—76) au organizat politico-administrativ Italia, au unificat piața internă, au expropriat și vîndut pămînturile bisericii. Politica economică liberală a acestor guverne, axată pe industrializarea țării, a mărit însă dezechilibrul existent deja între Nord și Sud.

[54] În urma alegerilor din 1876, puterea trece în mîinile Stîngii, guvernul fiind format de A. Depretis. În 1881, Depretis reușește să-și mărească majoritatea parlamentară, grație sprijinului primit din partea unor grupuri ale Dreptei („transformismo"). Guvernele Stîngii, conduse pînă în 1887 de Depretis, au dezvoltat potențialul industrial al țării, adoptînd un sistem de protecționism vamal și de subvenții directe acordate de stat unor grupuri de industriași din Nord. Stînga a ignorat mișcarea „meridionalistă", ai cărei reprezentanți (inclusiv Giustino Fortunato) propuseseră un ansamblu de măsuri vizînd ușurarea presiunii fiscale asupra țăranilor meridionali și o relansare a acumulării capitaliste în Sud, pe baza investițiilor particulare. Astfel, programul de guvernare a Stîngii a contribuit la deriva economică a celor două Italii în direcții opuse. (v. A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 202, 230).

[55] A. Gramsci, *Quaderni del Carcere*, III, ed. cit., p. 2018 (*Opere alese*, p. 209)

zia liberală a ignorat deliberat imperativele economice din Mezzogiorno, redus la rolul de piață de desfacere, ceea ce a favorizat implicit dezvoltarea sectorului industrial din Nord.

Politica statului de extindere a dominației politice, economice și administrative a Nordului asupra Sudului agricol, favorabilă intereselor „blocului industrial-agrar", a perpetuat vechile contradicții social-economice în condiții și forme noi. Această politică, defavorabilă Sudului, a fost accentuată nu numai prin limitarea la minimum a investițiilor infrastructurale în Mezzogiorno, dar și prin impunerea maselor țărănești la taxe împovărătoare. Abuzurile și nedreptățile săvîrșite în acest climat politic de către perceptorii și jandarmii din Mezzogiorno, constituie o cauză principală a recrudescenței violenței în anii 1861—70, a luptelor sociale din regiunile meridionale și a începutului emigrației. Tot atunci a apărut „brigandajul" [56] care, sub o formă indirectă și neorganizată, constituie o mărturie violentă a nemulțumirii maselor țărănești dezmoștenite și a opoziției lor față de măsurile venite din Nord.

ROLUL INTELECTUALULUI MERIDIONAL „TRADIȚIONAL"

Blocul industrial-agrar nu și-ar fi putut prelungi dominația în Mezzogiorno dacă „stratul social care ar fi putut organiza nemulțumirea endemică din Sud" [57], adică intelectualii [58], nu ar fi devenit instrumente de menținere a țăranilor în dependență față de proprietarii funciari. Prin menținerea și chiar amplificarea privilegiilor acordate unor grupuri de intelectuali (avocați, funcționari, învățători, etc.), noul bloc istoric și-a asigurat sprijinul ideologic al acestora în vederea dominării și exploatării maselor țărănești, în majoritate analfabete și ignorante. Această abilă acțiune politică de atragere a intelectualilor de „tip rural" [59] dovedea o cunoaștere perfectă a condițiilor socio-economice concrete din mediul rural italian, inclusiv a psihologiei țăranului. Căci „atitudinea țăranului față de intelectual are două aspecte și pare contradictorie: țăranul admiră poziția socială a intelectualului și în genere a oricărui funcționar de stat, dar uneori pare că o disprețuiește, adică admirația sa e instinctiv plină de elemente de invidie și de ură pătimașă. Nu înțelegem nimic din viața colectivă a țăranilor, nici din germenii și fermenții de dezvoltare care există în ea dacă

[56] A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit. p. 238. Brigandajul a constituit o revoltă în masă a populației meridionale în perioada 1861—65 contra exploatării feudale și ignorării revendicărilor lor fundamentale. Guvernul a fost nevoit să instaureze starea excepțională și să deplaseze în Sud o armată redutabilă (peste 100.000 de oameni) pentru a combate bandele înarmate. Din august 1863 procesele pentru brigandaj au fost judecate de tribunale militare. Această revoltă a fost utilizată de Bourboni, refugiați la Roma în căutarea unui sprijin din partea Vaticanului pentru a discredita în străinătate noul stat unitar proclamat în 1861.

[57] A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 231.

[58] În concepția gramsciană nu există „neintelectuali", ci numai oameni care ocupă (sau nu) *funcții* de intelectuali. (cf. A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 247). În Sud, intelectualii sînt cei care pun „în contact masa țărănească cu aceea a proprietarilor și cu aparatul de stat". (A. Gramsci, *Ibid.* p. 231; v. și p. 249).

[59] Acești intelectuali sînt „în mare parte „tradiționali", adică legați de masa socială rurală și mic burgheză a orașelor (mai ales de cea a centrelor mărunte), masă care n-a fost încă ... pusă în mișcare de sistemul capitalist". (A. Gramsci, *Ibid.*, p. 231).

nu luăm în considerație, dacă nu studiem în mod concret și dacă nu aprofundăm această subordonare efectivă față de intelectuali; pînă la un anumit punct, orice dezvoltare organică a maselor țărănești e legată de mișcările intelectualilor și depinde de ele"[60].

Or, în Sud, acești intelectuali moștenesc o aversiune pronunțată față de munca agricolă și o teamă atavică față de țărani și violența lor destructivă, de unde s-a format rafinamentul și ipocrizia lor în arta de a înșela masele rurale. Intelectualii meridionali nu provin din masa țărănească (pe care o și disprețuiesc), însă prin funcțiile administrative pe care le dețin ei devin veriga intermediară principală dintre țăranul meridional și marele proprietar de pămînturi, între masa amorfă, analfabetă a truditorilor pămîntului și stat. Singura lor preocupare este aceea de a-și mări bunăstarea materială, de a-și înmulți privilegiile, de unde rezultă și rolul lor retrograd în menținerea statu-quo-ului, opacitatea la oricare program de reforme și de ameliorare a vieții sociale[61]. Pe de altă parte, remarca Gramsci, „masa țăranilor, cu toate că exercită o funcție esențială în lumea producției, nu-și elaborează intelectuali proprii „organici" „care să-i reprezinte nemijlocit interesele" și nu „asimilează" nici o pătură de intelectuali „tradiționali", deși alte grupe sociale extrag mulți dintre intelectualii lor din masa țărănească și o mare parte dintre intelectualii tradiționali sînt de origine țărănească"[62].

Astfel, geneza și întărirea blocului industrial-agrar este strîns legată de existența și perpetuarea unui anumit tip de intelectual „tradițional"[63], fenomen ce constituie un element constitutiv al dominației acolo unde agricultura joacă un rol important (sau chiar determinant). În Mezzogiorno a existat chiar un cerc vicios : acești intelectuali au devenit indispensabili pentru menținerea statu-quo-ului care, la rîndu-i, a continuat să producă tipuri determinate de intelectuali „tradiționali"[64].

În primele decenii post-risorgimentale, funcția retrogradă asumată de intelectuali * a constituit un element-cheie în atenuarea contradicțiilor din Mezzogiorno și asigurarea consimțămîntului activ al maselor țărănești față de ordinea socială existentă. Sudul a fost „ținut la respect prin două serii de măsuri : măsuri polițiste, de reprimare feroce a oricărei mișcări de masă", precum și prin „favoruri personale pentru pătura „intelectualilor" sau a „clănțăilor", sub forma slujbelor în administrația publică, autorizații pentru a jefui nepedepsiți în administrația locală... adică încorporarea... elementelor meridionale celor mai active în personalul conducerii de stat,

---

[60] A. Gramsci. *Ibid.*, p. 249; v. și p. 214.

[61] „Intelectualul meridional este în general provenit... din burghezia rurală, adică din proprietarul de terenuri... care nu este țăran, care nu lucrează pămîntul, căruia i-ar fi rușine să fie agricultor, dar care, din puținul pămînt pe care-l posedă... dorește să obțină mijloacele pentru a trăi îndestulător, pentru a-și trimite fii la Universitate.. pentru a constitui zestrea fiicelor sale care se vor mărita cu un ofițer sau un funcționar". (A. Gramsci, *Gli intellectuali e l'organizzazione della cultura*, Edit. Einaudi, Torino, 1948, p. 7).

[62] A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 242.

[63] În sensul legăturii sale organice cu clasa retrogradă.

[64] În Italia, nota Gramsci, „s-au format pături sociale care prin tradiție „produc" intelectuali" pentru birocrația de stat. Astfel, „burghezia rurală" din Mezzogiorno este cea care „produce îndeosebi funcționari de stat și liber-profesioniști". (A. Gramsci, *Ibid.*, p. 247).

* Inclusiv „marii intelectuali" care, datorită prestigiului lor, exercită o influență asupra concepțiilor întregii pături intelectuale. (cf. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 203; 243).

cu privilegii speciale „judiciare", birocratice etc" [65]. Prin funcțiile administrative și educative deținute, ca și prin solidaritatea „de ordin psihologic" [66] manifestată, „funcționarii suprastructurii" [67], *astfel corupți* de forțele sociale aflate la putere, s-au dovedit elemente indispensabile în asigurarea hegemoniei *ideologice și* exercitarea *dominației* de către blocul industrial-agrar asupra întregului corp social, dominație care în Sud ar fi fost istoricește condamnată fără sprijinul acestor intelectuali [68].

LA ORIGINILE FASCISMULUI

Adepții cei mai fervenți ai alianței dintre industriașii din Nord și aristocrația funciară din Sud au fost aceleași persoane care se pot regăsi la originea războaielor coloniale purtate de Italia. Cel mai reprezentativ pentru această pleiadă de politicieni a fost Crispi [69] care, nevoind (sau neputînd) să soluționeze radical problema agrară „a utilizat mirajul pămînturilor coloniale de exploatat" pentru a astîmpăra setea de pămînt a țăranului meridional. „Imperialismul lui Crispi a fost un imperialism pasional, oratoric, fără nici o bază economică" căci „Italia, încă neajunsă la maturitate nu numai că n-avea capitaluri de exportat [70], dar trebuia să recurgă la capitalul străin pentru nevoile sale cele mai imediate. Imperialismului italian îi lipsea deci un impuls adevărat și acesta a fost înlocuit cu pasiunea populară a rurarilor îndreptați orbește spre proprietatea pămîntului : era vorba de a soluționa o necesitate politică internă amînînd soluția la infinit. De aceea, politica lui Crispi a fost combătută de înșiși capitaliștii (din Nord), care ar fi vrut bucuroși să-și utilizeze în Italia sumele enorme cheltuite în Africa ; dar în Sud, Crispi a fost popular, pentru că a creat „mitul" pămîntului ușor de obținut" [71].

Aparenta lipsă de pămînt în Italia, în condițiile menținerii marilor latifundii în Sud, a pregătit constituirea, în agitația creată în jurul expedițiilor coloniale, a nucleului naționalist al fascismului, bazat în primul

---

[65] *Ibid.*, p. 231.

[66] *Ibid.*, p. 203; v. și p. 243.

[67] „Raportul dintre intelectuali și lumea producției ... e „mijlocit", în diferite grade, de întreaga țesătură socială, de complexul suprastructurilor, ai căror „funcționari" sînt tocmai intelectualii". (*Ibid.*, p. 247).

[68] Cf. M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 204—208; D. Grisoni, R. Maggiori — *Op. cit.* p. 27—38; A. Silard, *Op. cit.*, p. 319—321.

[69] Francesco Crispi (1818—1901), avocat, președinte al Consiliului de Miniștri a Italiei între 1887—91 și 1893—96, cînd demisionează datorită eșecului suferit de Italia în războiul etiopian din 1895—96. A participat la revoluția de la 1848 din Sicilia și la expediția „celor o mie" de garibaldieni, devenind șeful guvernului provizoriu instalat în Sicilia în 1860. Guvernele „Stîngii" pe care le-a condus, s-au orientat spre o apropiere de Germania și Austro-Ungaria (Tripla Alianță din 1883), ceea ce a condus la ascuțirea contradicțiilor și la războiul vamal cu Franța în perioada 1888—98. (cf. A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 208).

[70] Spre deosebire de alte țări vest-europene care și-au format imperiile coloniale ca urmare a atingerii stadiului „în care rata profitului comercial începea să manifeste o tendință de scădere" și deci a necesității de a-și mări domeniul de expansiune al investițiilor lor rentabile. (A. Gramsci, *Op. cit.*, p. 209).

[71] *Ibid.*

rînd pe unele pături mic-burgheze [72]. În perioada de după 1870 [73] şi pînă la războiul din Libia (1911—12) s-a fermentat teoria „naţiunii proletare" (sărace) în lupta contra „lumii capitaliste şi plutocratice" (contra naţiunilor bogate), teorie calificată de Gramsci ca „socialism naţional" [74] şi care preconiza transpunerea luptei de clasă pe planul luptei dintre naţiuni. Această teză a luptei dintre „naţiunile proletare" şi „naţiunile capitaliste", dintre ţările care au drept la „un loc sub soare" şi cele care le refuză acest drept, va fi mult amplificată de fascism (nazismul va utiliza terminologia de „spaţiu vital") pentru justificarea expansiunii teritoriale. În Italia, această teză a fost susţinută, dezvoltată şi răspîndită de Enrico Corradini şi Gabriele d'Annunzio.

Astfel, nesoluţionarea problemei agrare în Mezzogiorno a condus la canalizarea setei de pămînt a ţăranilor meridionali spre o joncţiune cu pasiunile naţionaliste stîrnite de pături mici-burgheze într-o agitaţie gălăgioasă menită să împiedice declinul lor pe scena politică naţională [75]. La 6 decenii de la glorioasa expediţie a lui Garibaldi, forţele sociale născute din învolburările istoriei italiene se pregăteau deja pentru „marşul" lor, care s-a transformat într-o încercare funestă de a impune poporului italian ceea ce el respinsese în cursul secolelor de formare a conştiinţei naţionale : ura, agresivitatea şi dispreţul faţă de alte popoare, rasismul şi antisemitismul [76], tentaţia totalitară şi abdicarea de la valorile umaniste.

PROBLEMA MERIDIONALĂ LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Originile fascismului sînt astfel situate în consecinţele politice şi social-economice ale rupturii existente la începutul secolului XX între cele 2 Italii : Nordul industrializat, posedînd o economie relativ înfloritoare, un sistem educaţional modern şi o cultură rafinată, o burghezie întreprinzătoare şi eficientă, precum şi o clasă muncitoare conştientă şi angajată pe calea maturizării sale politice, iar pe de altă parte, Sudul agricol, înapoiat din punct de vedere economic, cu structuri sociale feudale şi semi-feu-

---

[72] cf. M. Gallo, *Italia lui Mussolini*. Edit. politică Bucureşti, 1969, p. 28—114; G. Salvemini, *The Origins of Fascism in Italy*, New York, 1973, cap. 1; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 71—75; 125—126; D. Grisoni, R. Maggiori, *Op. cit.*, p. 114—123; A. Silard, *Actualitatea gîndirii politice a lui Antonio Gramsci: analiza fenomenului fascist*, în „Viitorul Social", VI, nr. 3, 1977, p. 526, 529, 531.

[73] În martie 1870, cu zece luni înainte de proclamarea Romei capitală a ţării, Italia cumpăra o fîşie de pămînt în dreptul golfului Assab, pe coasta Eritreei. Au urmat succesiv: ocuparea portului Massaua, pe coasta Eritreei (1885); instituirea controlului asupra unei părţi vaste din Somalia (1889) şi crearea coloniei Eritreea (1890); încercarea de a cuceri Etiopia (1895—96), soldată cu un grav eşec în bătălia de la Adua (martie 1896); obţinerea unor drepturi în Tripolitania (1900); războiul din Libia (1911—12).

[74] A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 209.

[75] De la sfîrşitul secolului al XIX-lea, declinul micii burghezii ca clasă s-a datorat „revoluţiei industriale", care a conferit treptat funcţia hegemonică în stat marii burghezii. (cf. A. Gramsci, *Scritti Politici*, Edit. Riuniti, Roma, 1967, p. 375, 377, 389; *Socialismo e Fascismo*. Edit. Einaudi, Torino, 1965; D. Grisoni, R. Maggiori *Op. cit.*, p. 114—123; A. Silard, *Op. cit.*, în „Viitorul Social", ed. cit., p. 526; 531).

[76] Gramsci explică absenţa antisemitismului în Italia în termenii luptei pentru unitatea ţării; depăşind „cosmopolitismul" lor „religios", evreii s-au identificat de timpuriu cu procesul complex al trezirii conştiinţei naţionale italiene. (*Quaderni del Carcero*, III, ed. cit., p. 1801)

dale, cu o populație analfabetă în proporție de masă, cu o cultură primitivă, încremenită în imuabilitate, cu o nobilime parazitară și o burghezie coruptă, precum și o masă țărănească incultă, superstițioasă, suspicioasă și retrogradă. Italia de Nord, remarca Gramsci, era și a rămas deschis ostilă față de orice ar fi fost meridional și țărănesc, tot ceea ce provedea „din Sud" fiind calificat ca „murdar". „Complexul de sentimente ce s-au creat în Nord la adresa Sudului" proveneau din faptul că „pentru masele din Nord" situația și „mizeria" Sudului era „inexplicabilă" din punct de vedere istoric"; masele „nu înțelegeau că unitatea nu s-a produs pe bază de egalitate, ci ca hegemonie a Nordului asupra Sudului în cadrul raportului teritorial oraș-sat, adică, concret, Nordul era o „caracatiță" care se îmbogățea pe seama Sudului, iar creșterea sa economică și agricolă era în raport direct cu sărăcirea economiei și agriculturii meridionale. Omul din popor din Italia de nord credea, dimpotrivă, că dacă Sudul nu progresa după ce fusese eliberat de piedicile pe care regimul Bourbonilor le opunea dezvoltării vieții moderne, aceasta înseamnă că motivele mizeriei nu veneau din afară, nu erau cauze ce puteau fi căutate în condițiile economico-politice obiective, ci interne, înnăscute în populațiile meridionale, și aceasta cu atît mai mult cu cît era înrădăcinată convingerea că pămîntul din Sud era de o mare bogăție naturală ; nu mai rămînea decît o explicație : incapacitatea organică a oamenilor, barbaria, inferioritatea lor biologică". Astfel s-a încetățenit convingerea că „Sudul e un „bolovan" pentru Italia" și „că civilizația industrială modernă din Italia de nord ar fi progresat și mai mult fără acest „bolovan" [77].

Populația din Mezzogiorno a reacționat la rîndu-i prin ură, dușmănind nu numai statul, dar orice provenea din „cealaltă Italie". Gramsci remarca pe bună dreptate : „Italia este împărțită în „nordici" și „sudici" [78] și această expresie traduce într-un mod foarte caracteristic ura violentă care se amplifica printre oamenii din Sud față de „tot ce provenea din Nord [79].

Modul în care s-a pus pe plan politic problema meridională, adică „raportul complex oraș-sat" în cadrul statului italian de la începutul secolului XX, „poate fi studiat în programele politice generale care căutau să se afirme înainte de venirea la putere a fasciștilor ; programul lui Giolitti [80] și al liberalilor democrați tindea să creeze în Nord un bloc „urban" * (de industriași și muncitori) care să fie baza unui sistem protecționist și să întărească economia și hegemonia Nordului. Sudul era redus (în continuare — n.n.) la rolul de piață de desfacere semicolonială, sursă de econo-

---

[77] A. Gramsci, *Opere alese.*, ed. cit., p. 212.

[78] Joc de cuvinte, întrucît „sudicio" înseamnă și „murdar".

[79] A. Gramsci, *La Questione meridionale*, Edit. Riuniti, Roma, 1966, p. 148.

[80] Giovanni Giolitti (1842—1928) — om politic liberal, prim-ministru al Italiei (1892—93; 1903—05; 1906—09; 1911—14; 1920—iunie 1921). A venit la conducerea Italiei după „deceniul sîngeros" (1890—1900), marcat prin simultaneitatea revoltei țăranilor din Sud și a luptelor sociale duse de muncitorii din Nord. Prin liberalizarea activității sindicatelor și a socialiștilor, prin concesiile pe care le-a făcut în fața revendicărilor muncitorești, a urmărit crearea unei armonii între industriași și muncitori (blocul „urban"), adică să atenueze lupta de clasă. Prin legea electorală din 1912 a acordat votul universal (numai pentru bărbați).

* Cu ocazia alegerilor din 1913, Giolitti „a substituit blocului urban ... un bloc între industria din Nord și ruralii de la sate" prin acordul electoral încheiat pe o platformă antisocialistă cu Uniunea electorală catolică. (A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 232).

mii şi impozite", stăpînit atît prin metode administrativ-represive, cît şi prin privilegiile şi favorurile acordate anumitor categorii de intelectuali [81]. În lipsa unei conduceri politice unitare, nemulţumirile ţăranilor meridionali nu şi-au găsit expresia politică eficientă, iar formele de manifestare ale acestei nemulţumiri, avînd întotdeauna un caracter „haotic şi tumultuos", erau considerate „delicte de drept comun" şi încredinţate „poliţiei judiciare" [82].

O vină în perpetuarea acestei situaţii îi revine şi Partidului Socialist Italian (P.S.I.), în sînul căruia şi-au făcut loc, încă la începutul secolului, o serie de prejudecăţi anti-meridionale, bazate pe teza retrogradă a „inferiorităţii" celor din Sud. În perioada 1900—1914, preocupaţi de relaţiile şi colaborarea de clasă cu guvernele Giolitti, conducătorii socialişti au neglijat deliberat problema meridională, întrezărind în eventualitatea unei politici de investiţii în Sud o ameninţare directă pentru avantajele şi concesiile social-economice obţinute. Gramsci a condamnat egoismul liderilor P.S.I., concepţiile antropologico-meridionaliste care se înrădăcinaseră în sînul clasei muncitoare, relevînd totodată meritul lui Croce, care încerca „să impună problema meridională ca o problemă naţională" [83], ca şi eforturile depuse de Salvemini şi Gobetti [84] în denunţarea stării dramatice din Mezzogiorno pentru a crea astfel o stare de spirit favorabilă unor schimbări în situaţia existentă [85].

ISTORIA — DIMENSIUNE A VIITORULUI

În timpul scurs de la redactarea eseului despre problema meridională şi a „Caietelor", istoria a modificat unele trăsături ale realităţii care i-au servit lui Gramsci ca suport şi a integrat în propria-i ţesătură o serie de fenomene analizate în scrierile gramsciene. În ciuda faptului că, după aproximativ 50 de ani, unele date fundamentale ale lucrării *Problema meridională* s-au modificat, acest eseu atinge esenţa imperfecţiunilor organice şi contradicţiile principale ale capitalismului occidental : aservirea şi subordonarea satului de către oraş, înfeudarea agriculturii de către industria modernă, exploziile spontane ale nemulţumirilor ţărăneşti, perpetuarea egoismului corporatist al clasei muncitoare. Totodată, analiza gramsciană relevă rolul jucat de intelectuali în calitatea de „agenţi ai grupului dominant", care asigură coeziunea ideologică a forţelor sociale aflate la putere şi consimţămîntul activ al maselor faţă de ordinea socială

---

[81] A. Gramsci, *Ibid.*, p. 231 (v. şi p. 210).

[82] A. Gramsci, *Ibid.*, p. 232.

[83] *Ibid.*, p. 213.

[84] *Ibid.*; *La Questione Meridionale*, ed. cit.
Gaetano Salvemini (1873—1957) a introdus în dezbaterea PSI adevărata dimensiune a problemei meridionale. A recunoscut necesitatea de a atrage în dezbateri masele ţărăneşti din Sud, însă limita soluţionarea chestiunii agrare la instaurarea unei democraţii rurale, bazată pe mica proprietate. El a negat rolul clasei muncitoare în soluţionarea problemelor din Mezzogiorno, convins fiind că soluţiile economice, politice şi juridice vor rezulta pe baza dezvoltării autonome şi spontane a mişcării maselor ţărăneşti.
Piero Gobetti (1900—26) — publicist italian, cronicar teatral la săptămînalul „Ordine Nuovo", apărut la 1 mai 1919 la Torino din iniţiativa grupului socialist format din A. Gramsci, P. Togliatti, A. Tasca şi U. Terracini. Asasinat din ordinul lui Mussolini.

[85] A. Gramsci — *Ibid.* (v. M. — A. Macciocchi — *Op. cit.*, p. 125—132).

existentă. Deși *Problema meridională* analizează — în perspectivă risorgimentală — o problemă specifică Sudului Italiei, metoda și reflecțiile gramsciene sînt tangente în numeroase puncte planului de dezvoltare generală a multor țări din Europa occidentală. Originalitatea și profunzimea analizelor rezidă tocmai în faptul că Gramsci abordează situația din Mezzogiorno, pe de o parte, ca o problemă națională, iar pe de altă parte *, în strînsă legătură cu dezvoltarea capitalismului în Europa și S.U.A., caracterizată prin coexistența zonelor supra-industrializate cu întinse regiuni subdezvoltate chiar în cadrul aceleiași țări. În perspectiva intenției lui Gramsci de a reinterpreta ulterior întreaga istorie a Italiei sub aspectele raportului sat-oraș (tendință care se conturează deja în *Caiete*), apare în adevărata și amploare contribuția sa la înțelegerea teoretico-politică a mișcării istorice reale, a particularismelor în cadrul unui proces general de dezvoltare a societății [86].

Redactînd *Problema meridională* la 7 ani după experiența de la „Ordine Nuovo" și mișcarea Consiliilor muncitorești [87], Gramsci nu s-a rezumat la o simplă alcătuire a bilanțului critic a unei perioade importante a istoriei italiene, ci a încercat să degajeze premisele reale ale istoriei viitoare. În studiul său Gramsci regîndește implicit întreaga strategie revoluționară a P.C.I. care să conducă, în noua conjunctură istorică (eșecul revoluțiilor socialiste în unele țări ale Europei centrale și occidentale, refluxul mișcării muncitorești revoluționare, ofensiva fascismului) la stabilirea alianțelor viabile, necesare răsturnării dictaturii fasciste din Italia și edificării unei noi civilizații cu toate forțele motrice ale mișcării pentru „reformarea intelectuală și morală a societății". Originalitatea și importanța eseului *Problema meridională* nu constă în recunoașterea necesității alianței dintre muncitorii din Nord și țăranii din Sud, și nici în relevarea adevăratei valențe a unei țărănimi sustrase de sub influența blocului

---

* În *Caiete*, analiza procesului risorgimental și a istoriei italienc în general este însoțită de permanente paralele și referințe la istoria Franței (în primul rînd), a S.U.A., a Germaniei, etc. (v. de ex. *Opere alese*, ed. cit. p. 219—223, 238, 252—257; *Œuvres choisies*, Edit. Sociales, Paris, 1959, p. 386—429).

[86] Gramsci arată convingător că problema meridională nu constituie decît unul din aspectele concrete ale contradicțiilor rezultate din procesul general de dezvoltare a capitalismului. (V. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 220—222; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, 109—111).

[87] „Ordine Nuovo" (v. nota [84]) a realizat pentru prima oară în Italia o legătură organică dintre mișcarea politico-culturală marxistă și mișcarea muncitorească. (cf. A. Gramsci *Écrits Politiques*, I, Edit. Gallimard, Paris, 1974, p. 368—377; *Opere alese*, cd. cit., p. 245; P. Togliatti, *Antonio Gramsci*. Edit. Riuniti, Roma, 1967; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 60—66, 221—224; A. Silard, *Antonio Gramsci: 40 de ani de la moarte*, în „România Literară", X, nr. 19, 12 mai 1977, p. 20—21; P. Spriano, *Gramsci e l'Ordine Nuovo*. Roma, Edit. Riuniti, 1965).
Primele *Consigli di fabbrica* au luat ființă la Torino la începutul lunii septembrie 1919. Consiliile muncitorești au efectuat un control efectiv asupra producției și a modului de funcționare a fiecărei întreprinderi, (controlînd elaborarea și îndeplinirea planului, prevenind înstrăinarea capitalului din întreprindere, etc) și au acționat în direcția îmbunătățirii condițiilor de muncă și de trai a muncitorilor. Grupînd toți muncitorii dintr-o uzină, indiferent de afilierea lor politică, *Consigli* au constituit o școală de gestiune economică și politică, un teren concret de afirmare a autoconducerii muncitorești. În pofida succesului limitat în timp și ca arie de întindere geografică grupul „Ordine Novo" și în special Gramsci au sprijinit entuziast și fără rezerve mișcarea Consiliilor. Gramsci a întrevăzut în modul lor de funcționare o cale concretă ce prefigurează exercitarea puterii politice la nivel statal. (cf. A. Gramsci, *Écrits Politiques*, ed. cit., p. 278, 317, 327, 332, 346, 368; P. Togliatti, *Op. cit.*; P. Spriano, Op. cit., p. 148; J. M. Piotte, *La pensée politique de Gramsci*, Edit. Anthropos, Paris, 1970, p. 259; D. Grisoni, R. Maggiori, *Op. cit.*, p. 73—82; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 60, 77).

„industrial-agrar", ci în formularea coerentă a premiselor de ordin politic şi intelectual (care au fost ulterior aprofundate în *Caiete)* necesare pentru cimentarea unei autentice alianţe. În concepţia gramsciană, această relaţie dialectică dintre condiţiile obiective şi subiective ale procesului revoluţionar avea în Italia următoarele premise : unificarea politică a maselor de ţărani meridionali, stabilirea unei alianţe — pe baza unui program concret de acţiuni economice şi politice — dintre muncitorii din Nord şi ţăranii din Sud, atragerea intelectualilor din Sud de partea forţelor înnoitoare ale societăţii [88].

Eseul din 1926 încununează preocuparea lui Gramsci de a degaja acele elemente din realitatea politică italiană care să faciliteze apropierea autentică a clasei muncitoare de doleanţele şi aspiraţiile ţărănimii meridionale. De fapt, temele legate de problema meridională deveniseră treptat obiectul unei sistematizări precise încă de la începuturile activităţii sale la „Ordine Nuovo", iar faptul că articolul „Muncitori şi ţărani" [89] apare în 1920 nu este întîmplător : încă de atunci Gramsci a resimţit implicaţiile politice ale inexistenţei unei analize ştiinţifice a „blocului istoric" al ndustriaşilor şi proprietarilor funciari, care domina realitatea istorică a epocii. Relativa izolare a mişcării Consiliilor muncitoreşti, impactul politic redus al acţiunilor muncitorimii torineze i se înfăţişau încă atunci ca o consecinţă a absenţei unui suport teoretic, care să evalueze greutatea specifică a ţărănimii meridionale şi modalitatea creării, la iniţiativa clasei muncitoare, a unui „nou bloc istoric", format din muncitori, ţărani şi intelectuali, care să se opună eficient dominaţiei blocului reacţionar industrial-agrar [90].

Activitatea pentru închegarea noului bloc istoric a fost începută de mişcarea Consiliilor muncitoreşti, care aveau ca ţel să confere clasei muncitoare conştiinţa menirii sale revoluţionare prin participarea la crearea şi funcţionarea instanţelor şi instituţiilor muncitoreşti pe terenul uzinei moderne. Gramsci era însă conştient de dificultăţile găsirii unor soluţii realiste cadrului organizatoric al ţărănimii meridionale, fără participarea efectivă a acesteia la conturarea şi implementarea propriilor aspiraţii şi deziderate (transpunerea în mediul rural a modelului Consiliilor comporta riscul unei schematizări abstracte). Aceste dificultăţi erau dublate de problemele orientării politice generale a proletariatului italian, inclusiv balas-

---

[88] Cf. „*Tezele de la Lyon*", reproduse integral în anexa lucrării lui M. A. Macciocchi, p. 349, 351, 359; v. p. 141.

[89] Apărut la 3 ianuarie 1920 în „Ordine Nuovo". (v. A. Gramsci, *Ordine Nuovo* Edit. Einaudi, Torino, 1955; *Écrits Politiques*, I, ed. cit.; *Œuvres choisies*, ed. cit., p. 333). În acest articol Gramsci îşi expune părerea cu privire la modul în care desăvîrşirea operei începute de Risorgimento înseamnă unificarea „economică şi spirituală" a poporului italian, prin acţiunile politice iniţiate de clasa muncitoare.

[90] În perioada 1919—20, grupul „Ordine Nuovo" nu a acordat atenţie problemelor ţărănimii, limitîndu-şi acţiunile în special la Torino. În timpul luptelor sociale din 1919—20, ţărănimea a rămas pasivă din punct de vedere politic, ceea ce a permis „castei guvernamentale" să-şi concentreze atenţia asupra mişcării Consiliilor şi să atenueze consecinţele politice ale acţiunilor întreprinse de proletariatul torinez. (cf. D. Grisoni, R. Maggiori, *Op. cit.*, p. 73—82; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 60—66; 133—134).

tul rezultat din prejudecăţile acestuia faţă de Mezzogiorno [91]. De aici a rezultat concluzia sa, argumentată şi dezvoltată în *Caiete*: proletariatul nu va putea deveni în fapt forţa hegemonică (conducătoare) a luptei pentru transformări sociale decît dacă reuşeşte — prin depăşirea stadiului revendicărilor economice înguste, egoiste —să se transforme în exponentul autentic al aspiraţiilor claselor şi păturilor care-i sînt aliate, ceea ce presupune totodată dovedirea capacităţii sale de a conduce efectiv statul. Prin această prismă apare cu claritate importanţa acordată de Gramsci experienţei Consiliilor muncitoreşti (ca un teren de afirmare a autoconducerii muncitoreşti, care prefigurează conducerea politică şi economică a statului) şi activităţii grupului „Ordine Nuovo", care a întreprins o popularizare pe scară largă a problemelor generale ale istoriei italiene, a artei, literaturii, etc., tocmai în vederea ridicării nivelului cultural şi intelectual al clasei muncitoare şi înzestrării proletariatului cu toate instrumentele necesare combaterii concepţiei rafinate a burgheziei despre lume.

Cele două experienţe torineze se vor regăsi înglobate osmotic în strategia Partidului, fiind sistematizate pentru prima oară în *Tezele de la Lyon*. Cele 2 lucrări, elaborate aproape simultan *, conturează deja ceea ce în *Caiete* va apare ca o direcţie principală de luptă a Partidului: componenta ideologică pentru înnoiri sociale, pentru socialism, adică efortul colectiv de adaptare permanentă la mişcarea realului. Acest efort de creaţie este concentrat pe elaborarea unei viziuni asupra lumii, a cărei superioritate faţă de ideologia dominantă nu poate fi dovedită decît prin elaborarea de soluţii viabile pentru revitalizarea societăţii în toate compartimentele ei. În acest punct analizele gramsciene depăşesc din nou cadrul realităţii italiene, fiind aplicabile în toate ţările capitaliste cu suprastructuri evoluate, unde dominaţia blocului istoric al burgheziei este susţinut de o elaborare intelectuală avansată şi sofisticată: lupta ideologică de dezagregare a suprastructurii blocului dominant, de subminare a bazei sale intelectuale şi de erodare a consensului maselor faţă de ordinea socială existentă în stat este strîns legată de capacitatea clasei muncitoare de a repurta victoria în bătălia pe tărîmul culturii, ceea ce implică atragerea intelectualilor de partea forţelor înnoitoare ale societăţii şi formarea intelectualilor „organici" ai clasei revoluţionare. Alianţa cu intelectualitatea, care asigură sudura dintre infrastructură şi suprastructură, devine astfel un element indispensabil şi primordial al noului bloc istoric, care-şi propune crearea unui nou consens, pe baza unei mentalităţi calitativ superioare a cetăţenilor [92].

---

[91] Gramsci era conştient de faptul că după formarea P.C.I. (ianuarie 1921), atitudinea antimeridionalistă a muncitorilor nu a dispărut automat: era necesară o muncă migăloasă şi perseverentă pentru a schimba concepţiile şi mentalitatea maselor faţă de Mezzogiorno, adică să se transforme ideologic clasa muncitoare care şi-a însuşit subconştient atitudinea burgheziei, propagată în şcoală, prin ziare şi reviste. (trebuie remarcat faptul că în primii ani după formarea P.C.I., majoritatea clasei muncitoare continua să se ghideze conform liniei ideologice a P.S.I.).

* *Tezele de la Lyon* şi *Problema meridională*.

[92] cf. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 241—248; *Écrits Politiques, I*, ed. cit., p. 77; N. Badaloni, *Democrazia e rivoluzione* în „Rinascita", 23 dec. 1977, p. 14—17; V. Gerratana, *Un pensatore rivoluzionario*. Ibid., p. 22—25; E. Hobsbawm, *La scienza politica*, Ibid., p. 19; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 138—143; A. Silard — *Corelaţia structură—suprastructură în cîmpul cunoaşterii şi al praxisului uman: obiectiv şi subiectiv în epoca contemporană* în *Corelaţia dintre infrastructura, structura (baza economică) şi suprastructura societăţii socialiste din România în condiţiile revoluţiei ştiinţifice şi tehnice*, Edit. politică, Bucureşti, 1978.

FIDELITATE

Primul teoretician care a abordat ştiinţific relaţia dintre procesul risorgimental şi problema meridională în planul filozofiei istoriei, Gramsci are merite care fac ca scăderile şi carenţele lucrărilor sale — ca şi a tuturor dezvoltărilor din *Caiete* — să fie minore în raport cu originalitatea şi profunzimea analizelor efectuate. Prin însăşi orientarea sa politico-teoretică, Gramsci a respins orice separare dintre evenimentele trecutului şi prezentul istoric : identitatea dintre istorie, filozofie şi politică [93], esenţială în gîndirea sa, conduce inevitabil la politizarea întregii reconstrucţii istorice, toate faptele analizate avînd drept scop conturarea direcţiilor de acţiune în lupta contemporană. Astfel, pînă şi analiza procesului unificării Italiei — ca o extensie şi amplificare a temelor enumerate în *Problema meridională* — este efectuată în termenii sarcinilor politice ale proletariatului italian în anii '20, cu referinţe la formele politice, adecvate situaţiei date (dictatura fascistă), de transformare revoluţionară a Italiei. Însăşi analiza amănunţită a politicii Partidului Acţiunii în perspectivă iacobină constituie un rezultat al preocupărilor sale imediate privind problemele organizării politice şi strategiei revoluţionare (trecerea la „războiul de poziţii") în anii ce au urmat înfrîngerii revoluţiilor din unele ţări europene [94]. Astfel, poziţia lui Croce, care considera istoria întotdeauna ca istorie contemporană [95], este radicalizată de Gramsci în reconstituirea istoriei prin prisma politicii prezentului istoric [96]. Din această „radicalizare" a luat însă fiinţă concepţia sa originală cu privire la necesitatea cuceririi hegemoniei ideologice în societate încă *înainte* de preluarea pîrghiilor puterii în stat prin cucerirea treptată, de către clasa revoluţionară, a unor poziţii în suprastructurile clasei dominante [97]. Această teză a rezultat din studiul istoriei, fiind confirmată de Revoluţia Franceză de la 1789 [98].

Situaţia aparent contradictorie, rezultată din coabitarea a două concepţii diferite despre modul de reconstituire a istoriei; marxistă şi neohegeliană (în special în ceea ce priveşte rolul acordat ideilor, suprastructurilor în dezvoltarea societăţii), nu conduce la incompatibilitate : pentru Gramsci, marxismul este „o reformă şi o dezvoltare a filozofiei lui Hegel" [99], această reformă şi dezvoltare găsindu-şi materializarea în acţiunea politică iniţiată în 1917 de Lenin. De fapt, caracterizarea sa dată Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie ca o materializare „a gîndi-

---

[93] v. A. Gramsci — *Opere alese*, ed. cit., p. 41; D. Grisoni, R. Maggiori, *Op. cit.*, p. 154, 237—238; A. Silard, *Op. cit.*, „Revista de Istorie", ed. cit., p. 305.

[94] v. A. Caracciolo *La storia del suo tempo*, „Rinascita", 23 dec. 1977, p. 20. G. Galasso, *Op. cit.*, p. 351—354; P. Piccone, *Op. cit.*, p. 64—65.

[95] A. Gramsci, *Scrieri alese*, Edit. Univers, Bucureşti, 1973, p. 184; *Quaderni del Carcere*, III, ed. cit., p. 1984.

[96] v. A. Tortorella, *Radicale antidogmatismo* în; „Rinascita", ed. cit. , p. 34 — 35; P. Piccone, *Op. cit.*, p. 64; A. Silard, *Op. cit.*, „Revista de Istorie", p. 305, 307—308.

[97] v. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 228; p. 37; E. Hobsbawm, *Op. cit.* în „Rinascita", ed. cit., p. 19; M. A. Macciocchi, *Op. cit.*, p. 166.

[98] Înainte de a deschide ostilităţile pe teren politic şi militar, burghezia a dus o luptă ideologică şi culturală împotriva aristocraţiei, bătălie prefigurată încă de Reformă şi care s-a generalizat în perioada luminismului.

[99] A. Gramsci, *Opere alese.*, ed. cit., p. 86 (v. şi p. 42—43, p. 84).

rii idealiste italiene şi germane"[100] nu a fost mai tîrziu modificată, ci doar explicată şi dezvoltată. În acest punct se regăseşte concentrată întreaga concepţie istoristă[101] a lui Gramsci, tot ceea ce l-a determinat să considere filozofia praxisului * ca „un umanism absolut al istoriei"[102]. Chiar dacă unele pasaje ale analizei procesului risorgimental şi a temelor meridionale sînt legate de practica politică imediată, care adesea manifestă tendinţă de a sufoca nucleul dialectic hegelian, larga deschidere spre lumea faptelor reale constituie şi în aceste pagini acea parte a moştenirii politice gramsciene, care refuză formulele stereotipe, formele dinainte impuse şi transplantările artificiale[103].

LE RISSORGIMENTO ET LA QUESTION MÉRIDIONALE DE L'ITALIE DANS L'ŒUVRE D'ANTONIO GRAMSCI

RÉSUMÉ

L'étude présente dans une vision unitaire les principaux éléments de l'analyse du processus d'unification de l'Italie, effectuée par Gramsci dans les termes de la lutte pour „l'hégémonie" et de la création des „blocs historiques". On relève les contradictions existant dans la péninsule avant l'unification du pays, contradictions saisies par Gramsci ainsi que la constellation dialectique de forces politiques intérieures et extérieures qui ont déterminé le spécifique du processus du Rissorgimento. On souligne les facteurs qui ont contribué à structurer l'inégalité entre le Nord et le Sud dans le cadre de l'Etat italien unitaire, ainsi que les conséquences de celle-ci : la domination du Sud agricole par le Nord industrialisé, les guerres menées en vue de l'expansion coloniale, l'émigration des paysans dépourvus de terre de Mezzogiorno, la création du noyau nationaliste du fascisme et des conditions pour la prolifération des adeptes de celui-ci.

L'étude relève le caractère actuel de nombreux éléments de l'analyse gramscienne concernant les structures sociales post-risorgimento ainsi que les limites des investigations entreprises par Gramsci dans les conditions de la dictature fasciste en Italie. L'éssai sur la question méridionale de l'Italie que Gramsci acheva en 1926 peu avant son arrestation, de même que „Les cahiers de prison" où il analyse le processus du Rissorgimento (à permanents parallèles à l'histoire d'autres pays et réferences aux événements courants de son époque) constituent des contributions à la compréhension du phénomène de domination du village par la ville au cours de l'histoire, du rapport paysans-intellectuels, des évolutions particulières dans le cadre de processus historiques généraux.

---

[100] Articolul „Revoluţia contra *Capitalului*" publicat la 24. XI. 1917 în ziarul „Avanti". (*Écrits Politiques, I*, p. 135—139). Vezi: A. Gramsci, *Opere alese*, p. 68; P. Piccone, *Op. cit.*, p. 35—37.

[101] v. A. Gramsci, *Opere alese*, ed. cit., p. 65, 96, 97, 98, 103, 104, 123—128.

* Marxistă.

[102] *Ibid.*, p. 126. (v. în detaliu: A. Silard, *Antonio Gramsci: inepuizabilitatea filozofiei praxisului* în „Revista de filozofie", nr. 4, 1978.

[103] v. P. Apostol, Prefaţă la *Opere alese*; C. Luporini, *Marx e Gramsci: le categorie strategiche* în „Rinascita", 23 dec. 1977, p. 29—30; P. Piccone, *Op. cit.*, p. 65; A. Silard, *La philosophie de l'histoire dans l'œuvre d'Antonio Gramsci* în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 3, 1978, p 479—511.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

DESPRE CONVENŢIA DINTRE VLADIMIRESCU ŞI ETERIE ŞI ALTE PROBLEME ALE REVOLUŢIEI DIN 1821

O carte polemică din 1978, al cărei ascuţiş a fost îndreptat împotriva operei profesorului Andrei Oţetea, însemnat istoric, cu mari şi indestructibile merite atît faţă de istoriografia noastră în general, cît şi în special faţă de problematica complexă a anului 1821, a fost urmată de o reluare şi o „adîncire" în paginile „Luceafărului" a aceloraşi teze de către autorul ei, Mircea T. Radu*. În amintitul articol serial se cere „raportarea afirmaţiilor din texte la logica lucrurilor", se declară că documentele revoluţiei din 1821 „cuprind afirmaţii contradictorii" şi se înfăţişează într-o prolixă expunere opiniile autorului privind nu numai „legămîntul" slugerului Tudor, ci şi problematica anului 1821.

Că documente referitoare la un acelaşi moment istoric cuprind „afirmaţii contradictorii" este pe deplin firesc, căci şi sursele de provenienţă sînt *diferite;* aş mai adăuga că uneori documentele nu cuprind decît *parte din adevăr*, că alteori îl pot *răstălmăci* ori pot avea numai *un scop tactic* (Crede oare M.T.R. că Tudor Vladimirescu scria deplin sincer ţarului, împăratului Austriei sau paşalelor dunărene?). Unui istoric îi trebuie echilibru, obiectivitate, cunoaşterea ansamblului problemelor şi a cadrului general, onestitate, logică — invocată! — şi mai ales... simţ istoric pentru a „înţelege" documentele, a le raporta unele altora şi „...la logica lucrurilor", *a reconstitui* în măsura documentării *existente* şi a nu ajunge la „interpretări inadecvate, lipsite de rigoare"

Revoluţia din 1821, deschizătoare a procesului de făurire a României moderne, a avut atît obiective de eliberare socială cît şi obiective de eliberare naţională. În ceea ce priveşte ultimele, a mărgini ţelurile ei la acţiunea antifanariotă înseamnă *a nu vedea* fenomenele istorice *în toată amplitudinea şi complexitatea lor.* Fanarioţii nu erau *decît* reprezentanţii şi mandatarii Imperiului otoman, iar acesta în acel moment, departe de a-şi exercita o suzeranitate limitată, supunea Principatele unui sistem de spoliere direct şi indirect (prin reprezentanţii *săi* domnii fanarioţi şi acoliţii lor) deosebit de apăsător, nu le apăra sau nu putea să le apere totdeauna de incursiunile prădalnice ale unora din garnizoanele sale dunărene, paraliza dezvoltarea lor economică, deţinea în mod direct o parte din teritoriul românesc, chiar şi pe malul stîng al Dunării şi nu oferea Principatelor perspectiva înnoirilor mult şi firesc aşteptate. Deşi existenţa Principatelor ca state autonome determina o relativă atenuare a dominaţiei otomane *în comparaţie cu ceea ce avea loc la sudul Dunării* existau *toate* motivele ca *întreaga* societate românească, inclusiv sau în primul rînd ţăranii, să dorească să pună capăt acestei situaţii. Dacă în 1877 societatea românească s-a ridicat ca un singur om în lupta antiotomană pentru cucerirea independenţei, cînd într-adevăr suzeranitatea otomană ajunsese să îmbrace formele cele mai atenuate, cum putea fi împăcată societatea românească în 1821 cu dominaţia otomană exercitată în formele ascuţite pe care le cunoaştem? M.T.R. invocă un articol din „Wiener Zeitung" din 2/14 iunie 1821 în care se acorda revoluţiei muntene doar un sens antifanariot, susţinîndu-se că Principatele se bucurau „de privilegii foarte largi şi de o independenţă aproape deplină faţă de turci". Era aceasta *realitatea*? Apăsătoare dominaţie a Porţii, exercitată direct şi prin fanarioţi, instrumentele *ei*, putea fi egală cu „o independenţă aproape deplină"? Izvoarele în imensa lor majoritate demonstrează o cu totul altă situaţie, cea evocată ceva mai sus.

Reprezentînd aproape toate clasele şi categoriile sociale ale ţării (avînd mandat şi de la unii mari boieri), Tudor Vladimirescu era el însuşi *purtător al ideii de eliberare* de sub dominaţia străină înţeleasă în toată complexitatea ei. Participant activ la războiul ruso-turc din 1806—1812, gata de a pleca din ţară după încheierea păcii de teama unei represiuni otomane împotriva sa,

* Vezi nr. 5, 7 şi 10 din 1981.

convins de unitatea neamului său şi ardent iubitor al patriei, el nu putea să fie insensibil faţă de eventuala eliberare a ţării. Dar, totodată, slugerul Tudor nu s-a avîntat orbeşte într-o aventură. A ştiut să manevreze şi nici nu şi-a „ars corăbiile”, ceea ce i-a îngăduit să transforme, mai apoi, cînd împrejurările i-au impus-o, tactica în realitate şi să încerce să obţină prin negocieri *cu arma în mînă* cel puţin o satisfacere parţială a programului revoluţiei.

Înainte de a ne opri asupra legăturilor dintre Vladimirescu şi Eterie, este cazul să respingem o teză cu totul eronată a lui M.T.R. privind relaţia *Eterie-fanarioţi*. Lectura serialului său ne dezvăluie în această privinţă un şir de aprecieri neconcordante: „mişcarea grecească (eteristă), susţinută de elementele fanariote,”, fanarioţi „înregimentaţi în Eterie”, luptă „nu a poporului grec, ci a oligarhiei fanariote din Principate”, „majoritatea fanarioţilor au aderat... la Eterie”, „cauza fanarioţilor eterişti”, „Eteria voia ca regimul fanariot să-şi aducă contribuţia la ruinarea împărăţiei turceşti”, „fanarioţii-eterişti”, „Eteria ajungînd să se confunde cu stăpînirea fanariotă”. Una este o revoluţie „*susţinută*” de fanarioţi, alta este ca aceştia să fie „*înregimentaţi* în Eterie”, alta ca acţiunea Eteriei să fie „*cauza fanarioţilor eterişti*”, ca Eteria „*să se confunde* cu stăpînirea fanariotă” şi ca purtătorii ei de cuvînt să se cheme „fanarioţii-eterişti”! Oare aşa se exprimă *un istoric*? Şi aceasta este logica? M.T.R. ar trebui să se decidă pentru o clarificare a poziţiei sale atît de elastice în această privinţă.

Dar mai trebuie remarcat că relaţia pe care o stabileşte este falsă! În teza sa de doctorat din vara anului 1980, Konstantin Hatzopoulos a demonstrat că *numărul* fanarioţilor implicaţi în acţiunea Eteriei a fost restrîns; de altfel, în ceea ce priveşte pe cei doi domni din 1821, unul a fost iniţiat, dar a fost departe de a avea rolul politic pe care-l visase, iar celălalt, după toate probabilităţile, a fost suprimat de Eterie pentru refuz de colaborare şi poziţie ostilă. Ipsilanti însuşi, deşi fiu şi nepot de domni fanarioţi, s-a arătat de la începutul revoluţiei detaşat de fanariotism, el nefiind nici partizanul restaurării utopice a Bizanţului şi nici al prelungirii *dincolo de revoluţie* a stăpînirii fanariote în Principate. Lucrul acesta l-a exprimat explicit în proclamaţia adresată în martie 1821 („Puterea supremă a ţării trebuie totdeauna să fie încredinţată în mîinile unui om al ţării şi niciodată unui străin”) şi totodată această poziţie reiese limpede exprimată de el lui Mihai Suţu, care visa la domnia celor două ţări (deşi M.T.R. susţine contrariul citind grăbit scrisoarea pe care o invocă!). Ipsilanti se arăta de acord cu ocuparea domniei Ţării Româneşti de către Suţu *dar numai în timpul revoluţiei*, tocmai pentru a sprijini acţiunea Eteriei, căci — scria el limpede — „cine din patrioţii noştri iubitori de patrie va suporta, după ce patria sa va fi eliberată, să domnească în provincii străine şi să nu se bucure de roadele dulci ale eliberării patriei sale” şi „pentru ce înălţimea ta să vadă viitorul mărginit şi să nu aibă înaintea ochilor un teren nemărginit al gloriei?”. Oare M.T.R. n-a văzut această parte a scrisorii pe care o utilizează pentru a susţine tocmai contrariul? sau teza dinainte stabilită nu i-a permis să se refere şi la aceste date?

„Precizăm că *nu ne gîndim a nega existenţa vreunei înţelegeri* între Tudor Vladimirescu şi Iordache, la începutul anului 1821. Din desfăşurarea evenimentelor se deduce că *o învoială trebuie să fi existat* căci Vladimirescu a avut dintru început în subordonarea sa un grup de arnăuţi domneşti...”. Sînt rînduri scrise de M.T.R. în lucrarea sa din 1978 (p. 501). Sîntem de acord cu ele. Dacă d-sa punea atunci sub semn de întrebare existenţa convenţiei, a „legămîntului” dintre cele trei căpetenii militare, în schimb considera „probabilă” o „înţelegere militară” (p. 150).

Care este poziţia sa astăzi? O atitudine de negare nu numai a documentului — convenţiei respectiv „legămîntului” —, ci şi *a înţelegerii în sine* despre care nu mai aminteşte, deşi sînt atîtea elemente care indică existenţa ei:

— convorbirile lui Tudor Vladimirescu cu bimbaşa Sava amintite de Xodilos;

— menţionarea lui Vladmirescu între şefii militari prevăzuţi a acţiona în Principatele Române în planul Eteriei adoptat la Ismail în octombrie 1820;

— evitarea ciocnirilor armate între „adunarea norodului” şi forţele stăpînirii comandate de şefi eterişti;

— mesajul transmis de Vladimirescu lui Ipsilanti cînd acesta se găsea încă la Chişinău;

— întrevederea dintre slugerul Tudor şi Ipsilanti, în cursul căreia cel dintîi a cerut celui de-al doilea *socoteală* pentru promisiunea *neîmplinită* a venirii armatelor ruse;

— declaraţiile făcute de Tudor Vladimirescu pandurilor în drum spre Bucureşti (la Slatina după Ilie Fotino) şi la plecarea din Bucureşti, unde el le-a anunţat „întruparea” cu „ceilalţi fraţi creştini”.

„Inamicul nr. 1” al lui M.T.R. rămîne însă „legămîntul”! În primul rînd, contrar celor ce le afirmă, cel puţin doi dintre cei citaţi a fi acceptat „în esenţă” opinia profesorului Oţetea privind „legămîntul” nu se găsesc în această situaţie, deoarece atît Notis Botzaris cît şi subsemnatul am considerat amîndoi *încă din 1962*, fără a ştii unul de altul, că nu era vorba de un legămînt unilateral ci de o convenţie de alianţă şi că documentul nu constituie dovada afilierii lui Tudor Vladimirescu la Eterie, *ci dimpotrivă*. În al doilea rînd, seria de „argumente care probează lipsa de autenticitate” a „legămîntului” — de fapt, a convenţiei — merită o zăbavă pentru a se vedea în ce măsură ele constituie argumente „la obiect” şi iată de ce:

— invocata de Mircea T. Radu duşmănie a slugerului Tudor faţă de ciocoi şi faţă de guvernarea fanariotă nu înseamnă că el nu putea încheia convenţia cu reprezentanţii Eteriei, *aceasta neconfundîndu-se cu fanarioţii* (Lassanis scria revelator lui Ipsilanti despre Mihai Suţu: „este sincer şi vrednic de iubirea dv., *nu este deloc fanariot*" — *Doc. 1821*, IV, p. 94) —

— chiar dacă Vladimirescu ar fi început pregătirile revoluţiei *înainte* de organizarea acţiunii Eteriei în Ţara Românească, nimic nu-l împiedica să încheie o alianţă cu Eteria!

— *duşmănia dintre Tudor Vladimirescu şi Iordache Olimpiotul*, invocată doar în temeiul mărturiei lui Liprandi, nu are nimic de-a face cu desemnarea celor doi pentru a acţiona *împreună* — şi cu bimbaşa Sava — în planul de la Ismail al conducerii Eteriei din octombrie 1820, — ori cu legături ce *neîndoielnic* au fiinţat între ei în timpul revoluţiei, chiar dacă *duşmănia* era reală; de cîte ori *duşmani* sînt siliţi la colaborare prin forţa împrejurărilor?

— faptul că Tudor Vladimirescu *vorbea deschis contra guvernanţilor*, îl apropia nu-l depărta de Eterie, aceasta fiind ostilă fanarioţilor slujbaşi ai Porţii.

— dacă slugerul Tudor avea „mare influenţă între panduri" nu vedem de ce trebuia să nu încheie o convenţie cu Eteria?!

— dacă acţiunea revoluţionară declanşată de Vladimirescu ar fi izbucnit *şi în cazul cînd Alexandru Suţu n-ar fi murit*, cu atît mai mult s-ar fi justificat *atunci* înţelegerea sa cu Eteria.

Există vreo legătură *logică* între aşa-zisele argumente mai sus prezentate şi problema autenticităţii documentului în cauză? Noi nu o credem. Şi totuşi M.T.R., după ce le înşiră, conchide foarte sigur: „acesta este un prim argument"!

Tot acolo se mai pun unele întrebări, la care răspund lui M.T.R.:

— *Evident*, ţăranii erau gata să formeze „o armată antiotomană" şi ei *nu puteau fi ostili* înţelegerii cu ceilalţi „fraţi creştini" *antiotomani* (cum nici n-au fost), căci nu era vorba de „unirea cu fanarioţii (înregimentaţi în Eterie)", ci de conlucrarea în lupta de eliberare naţională cu grecii sîrbii, bulgarii şi albanezii; în ceea ce priveşte Eteria, ea nu se confunda cu oligarhia fanariotă, din Principate, oricît ar dori acest lucru M.T.R.

— Tudor Vladimirescu a condus o revoluţie română *de sine stătătoare*, care a încercat o alianţă cu Eteria, cu mişcarea de eliberare greacă. De altfel, vreau să subliniez că în lucrările pe care le-am consacrat evenimentelor revoluţionare din 1821 am concretizat înaintea sa teza, de data aceasta justă, a lui M.T.R.: „Caracterul independent al revoluţiei lui Tudor a fost determinat de condiţiile ţării noastre, de forma specifică pe care trebuia să îmbrace lupta de emancipare socială şi naţională a poporului român".

Un alt argument al lui M.T.R. pentru a dovedi lipsa de autenticitate a documentului în cauză este neconcordanţa acestuia cu textele „originale ale lui Tudor... lipsite de ositilitate faţă de Turcia". Dar cum putea slugerul Tudor *să-şi manifeste ostilitatea* în documente *publice*, *diplomatice*, cum erau acestea, faţă de puterea suzerană, cînd încă nu se produsese intrarea în acţiune a oştirii eteriste şi mai ales a armatelor ruse fără care, în condiţile date, războiul de eliberare nu putea izbîndi?

Dacă în lucrarea sa din 1978 Mircea R. Radu recunoştea faptul că Tudor Vladimirescu a luat în ceata sa cîteva zeci de arnăuţi plecînd să ridice la luptă revoluţionară Oltenia, de data aceasta notează *cu mirare* că potrivit „legămîntului" ar reieşi că Vladimirescu „ar fi jurat să se asocieze cu gărzile domnitorului fanariot Alexandru Suţu împotriva turcilor", cînd în realitate asocierea sau alianţa aceasta a fiinţat, dar nu cu gărzile *fanariotului Al. Suţu*, ci cu membrii acestor gărzi care acţionau însă *sub impulsul Eteriei împotriva intereselor lui Suţu şi ale familiei sale!* Oare plecarea din Bucureşti cu arnăuţii a slugerului, ca şi ceea ce s-a petrecut în Oltenia în primele două luni ale revoluţiei n-au demonstrat acest lucru?

Argumentul invocat privind faptul că „legămîntul" în cauză n-ar fi un act original, ci o copie în traducere nu poate fi considerat ca o dovadă a lipsei de autenticitate. Am răsturna întreaga istorie dacă am refuza să acceptăm valabilitatea unor copii sau unor traduceri *aparţinînd momentului* şi *racordate organic proceselor sale evenimenţiale*.

Înscrisul în cauză nu demonstrează că „şefii eterişti" ar fi „promovat" „acţiunea revoluţionară a românilor", cum susţine M.T.R., căci dacă e vorba de o promovare aceasta *era reciprocă* potrivit documentului în discuţie! Mai departe. Într-adevăr, „oligarhia fanariotă" avea de ce să se teamă de o revoluţie, dar ea nu poate fi confundată cu Eteria, cum încearcă a face M.T.R. Nici acesta deci nu este un argument valabil în a contesta autenticitatea mult discutatului document. De altfel, legătura „logică" pe care Mircea R. Radu o face între o apreciere a lui Formont din 1816 privind evident pe fanarioţi şi atitudinea căpeteniilor eteriste faţă de revoluţia românească este cel puţin forţată şi decurge din optica eronată a punerii unui fals semn de egalitate între fanarioţi şi Eterie. În ceea ce priveşte pregătirile militare ale lui Mihai Suţu, acestea aveau ca explicaţie nu extinderea revoluţiei antifanariote din Ţara Românească", ci necesităţile militare ale Eteriei (şi corespondenţa dintre Lassanis şi Ipsilanti este edificatoare în această privinţă).

Eteria n-a ocolit Principatele în proiectele ei de acțiune dar evident era preocupată înainte de toate de Grecia. Inițial, în planul de la Ismail Eteria avea în vedere, în primul rînd, revoluția din Grecia, dar nu uita nici poziția defensivă din Principate, iar în cel de-al doilea, al lui Ipsilanti — din 24 octombrie — se prevedea inițierea operațiilor *în Principate*, deși obiectivul final rămînea și de data aceasta neîndoielnic și firesc tot Grecia, trecerea urmînd însă să se facă pe uscat *prin* Principate și Serbia.

Și cum mai poate susține cu seninătate M.T.R. că nu s-a urmărit nici acum în Principate „o revoluție împotriva sistemului de guvernămînt", cînd Ipsilanti a ordonat lui Sava și lui Iordache să răstoarne la 14 noiembrie „cîrmuirea existentă", să aresteze pe domn și „să constituie un guvern provizoriu *din boieri pămînteni*" *(Doc. 1821*, IV, p. 75)?

Nu putem considera convenția în discuție „un produs al propagandei eteriste", încadrat printre zvonurile difuzate de Eterie. De altfel, contrar opiniei lui M.T.R., nu se poate nega că societatea revoluționară greacă s-a arătat preocupată de „organizarea" revoluției în Țara Românească, de găsirea unor aliați locali și de stabilirea în consecință a unui consens cu slugerul Tudor. Acesta nu s-a considerat însă în nici un moment „un subordonat" și lucrul l-a demonstrat prin atitudinea concretă adoptată față de Ipsilanti; nu era necesar în această privință a se insera de către M.T.R. mărturia lui Laurençon în susținerea unui lucru evident. Între Tudor Vladimirescu și Eterie a existat un raport de alianță (compromis ulterior prin lipsa sprijinului așteptat al armatei regulate ruse), dar nu de subordonare și această subordonare nu este dezvăluită nici de documentul în discuție intitulat, în traducere corectă, „Alianță și reciproc consimțămînt" ori denumit de Schustekh „convenție".

M.T.R. este surprins că nu regăsește limbajul lui Tudor în „legămînt", uitînd că era vorba de un document *subscris* iar nu *scris* de Vladimirescu și care, totodată, intra într-un ansamblu de acte pregătite de Eterie și, în acest caz, acceptat de comandirul pandurilor. Că documentul stipula (dar de ce „în mod vag" ?!) că părțile „să se prefacă a provoca dezordini" este exact, dar nu vedem în ce măsură evenimentele din ianuarie—februarie 1821 din Oltenia nu pot să se încadreze *aparent* acestei prevederi? Neîndoielnic și în această problemă a limitei dintre *prefacere* și *realitate*, ca și în considerarea unora dintre documentele epocii — invocata scrisoare către Pini sau cea către Samurcaș — ca și în aprecierea pozițiilor majorității personagiilor implicate în evenimentele din 1821 contradicțiile aparente sînt evidente și — am spune — uneori *dorite;* tot așa cum în atitudinea și actele slugerului Tudor însuși apar aparente contradicții și inconsecvențe, fiind însă vorba de fapt de *necesare adaptări* la situație și de „*camuflări*" în delicatele împrejurări ce se creaseră.

Că legămîntul „nu reflecta" programul mișcării pandurilor sau mai bine zis *întreg* acest program — căci lupta de eliberare antiotomană figura! — era firesc și nu constituie un argument al neautenticității sale. Un astfel de document, de „relație externă", nici n ar fi avut *de ce* să cuprindă prevederi privind împrejurările interne.

M.T.R. mai susține că între „conținutul manifest" și cel „latent" al „legămîntului" ar exista nepotriviri, dar, înainte de toate, avem de-a face din partea sa cu o șocantă interpretare forțată a faptelor, *neîntemeiată pe documente.* Pe ce temei *documentar* afirma M.T.R. că „Eteria a difuzat actul (în copie germană), la sfîrșitul lui mai 1821, făcînd ca el sa parvină generalului austriac Schustekh"? Cum se pot afirma categoric atîtea lucruri *fără vreun temei documentar*? Și mai ales cum poate continua, ca și cum demonstrase *prin izvoare* asertiunile acestea: „Așadar, imediat după asasinarea lui Vladimirescu (27 mai 1821) șefii eteriști au ținut sa lanseze acest text, menit să probeze vinovăția conducătorului român"? Și unde, în documentul incriminant, de data aceasta, Vladimirescu își recunoscuse „calitatea de subordonat" al Eteriei? Cu astfel de metode se pot scrie *istorii*, dar *istorie* se scrie cu izvoare, cu critică istorică și cu bună credință.

M.T.R. mai invocă caracterul „ciudat" al angajamentului pe care și-l luaseră cei trei semnatari „de a se întruni săptăminal". Din nou, mai întîi, o lectură superficială; de fapt, convenția prevedea *cîte două* întîlniri săptămînale și nu una *(Hurmuzaki*, serie nouă, III, p. 324); în al doilea rînd, era evident că această prevedere avea sens în perioada premergătoare revoluției, căci odată cu începerea acesteia, semnatarii ei nu mai puteau să se sfătuiască decît cînd efectiv mai puteau fi împreună; în afară de aceasta, în cursul evenimentelor, premisele inițiale ale alianței modificîndu-se, este evident că și această prevedere a fost afectată.

Nu rezultă din lectura documentului în cauză că prevederile referitoare la „avantaj, cîștig sau pagubă" se refereau la bani ori „pleașcă", cum crede M.T.R., ci mai degrabă, ținînd seama de fraza următoare din document — „De aceea, nimeni să nu îndrăznească prin vorbe sau fapte echivoce semănînd zizanie, a insinua că, de exemplu, românul de baștină nu trebuie să se supună arnăutului, nici arnăutul grecului, grecul sîrbului, sîrbul macedoneanului, ci toți să lucreze de comun acord și unitar, după cum o cere datoria pe care ne-o impune acordul de față " — era vorba de modalitatea de conlucrare în desfășurarea procesului revoluționar. De asemenea, stipulația privind moștenirea averii — și Vladimirescu avea rude moștenitoare! — , ca și cea privind con-

fiscarea nu apar ca *nefirești* în contextul unui astfel de act și nici ștergerea „din lista membrilor națiunii", căci nu se arată despre *care* națiune era vorba, ori enumerarea din articolul 5 al convenției indică că semnatarii țineau seama de existența mai multor națiuni (vezi ceva mai sus citatul).

În sfîrșit, referindu-ne la ultimul „P. S." al articolelor lui M.T.R., ne întrebăm cum ar putea fi steagul cel mare al lui Tudor Vladimirescu „argument împotriva autenticității așa-zisului „legămînt" al lui Tudor Vladimirescu față de Eterie"? El era steagul care afirma trăsăturile românești ale revoluției și ce avea acest lucru cu *alianțele* ce le putea încheia o revoluție românească independentă?

Semnînd convenția de alianță și nu de subordonare, Tudor Vladimirescu nu s-a depărtat de interesele națiunii sale și nici n-a încetat a fi, cum l-a apreciat Marx, „patriot român". Dimpotrivă, el rămîne „martirul ideii naționale", conducător lucid al poporului, care a ținut și a trebuit să țină seama de țesătura complexă a evenimentelor și să i se încadreze pentru a putea afirma cu sabia în mînă drepturile istorice ale neamului său.

M.T.R. n-a reușit să infirme valoarea unui izvor. Cu relatări de fapte neîntemeiate pe izvoare, cu ignorarea izvoarelor ce nu convin, nu va reuși M.T.R. să convingă că este vorba de „un act neautentic", iar noul tratat de istorie trebuie să fie o operă de seriozitate științifică și nu un teren pe care să înflorească polemica nejustificată și o istorie a ignorării corelărilor istorice între națiuni.

Dan Berindei

V I A Ţ A Ş T I I N Ţ I F I C Ă

SIMPOZION CONSACRAT ÎMPLINIRII A „45 DE ANI DE LA PROCESUL MILITANŢILOR COMUNIŞTI ŞI ANTIFASCIŞTI DE LA BRAŞOV"

Sub egida Academiei de ştiinţe sociale şi politice a Republicii Socialiste România, Academiei „Stefan Gheorghiu", Institutului de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. şi Uniunii Tineretului Comunist, la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mişcării revoluţionare şi democratice din România a avut loc un simpozion consacrat împlinirii a 45 de ani de la procesul militanţilor comunişti şi antifascişti de la Braşov, în frunte cu tovarăşul Nicolae Ceauşescu, prilej de evocare a unuia din cele mai semnificative momente ale luptei forţelor revoluţionare şi democratice din ţara noastră împotriva pericolului fascismului, pentru apărarea libertăţii şi demnităţii naţionale.

La lucrări au participat oameni ai muncii din Capitală, vechi militanţi ai mişcării muncitoreşti, activişti de partid şi de stat, cadre didactice, cercetători, utecişti, studenţi şi elevi.

A luat parte tovarăşul Ilie Rădulescu, secretar al C.C. al P.C.R.

După Cuvîntul de deschidere, rostit de Mihnea Gheorghiu, preşedintele Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, au urmat comunicările: Lupta împotriva fascismului şi războiului, expresie a atitudinii democratice, umaniste şi patriotice a poporului român, de Ion Popescu-Puţuri, directorul Institutului de studii istorice şi social politice; Clasa muncitoare — forţa principală a luptei poporului român împotriva fascismului şi războiului, de Badea Dumitru, preşedintele Consiliului Oamenilor Muncii de la Uzinele 23 August; Comuniştii în fruntea luptei poporului român împotriva primejdiei fasciste, pentru apărarea independenţei, suveranităţii şi integrităţii patriei, de Nicolae Cioroiu, directorul Muzeului de istorie a partidului comunist a mişcării revoluţionare şi democratice din România; Activitatea revoluţionară a tovarăşului Nicolae Ceauşescu — pildă de dîrzenie şi devotament pentru slujirea înaltelor idealuri ale P.C.R., de Neagu Andrei, preşedintele Comitetului foştilor luptători din războiul antifascist; Presa democratică tribună de luptă împotriva pericolului fascist, pentru apărarea drepturilor şi libertăţilor democratice, de Ion Spălăţelu, activist la Secţia Presă şi Radioteleviziune a C.C. al P.C.R.; Tînăra generaţie — prezenţa activă în lupta Partidului Comunist împotriva primejdiei fasciste, revizioniste, pentru apărarea patriei, de Pantelimon Găvănescu, prim secretar al C.C. al U.T.C.; Combaterea curentelor şi mişcărilor neofasciste—sarcină majoră a tuturor forţelor democratice din lumea contemporană, de Dumitru Ghişe, prorector al Academiei „Ştefan Gheorghiu"; Preşedintele României socialiste — tovarăşul Nicolae Ceauşescu — personalitate proeminentă a lumii contemporane, de Gheorghe Dolgu, adjunct al ministrului afacerilor externe.

În încheierea lucrărilor, participanţii la simpozion au adoptat o telegramă adresată tovarăşului Nicolae Ceauşescu.

A XV-A SESIUNE DE RAPOARTE PRIVIND CERCETĂRILE ARHEOLOGICE ÎN ROMÂNIA

Sub egida Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice şi a Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste, în zilele de 26—27 martie 1981 s-a desfăşurat la Braşov cea de-a XV-a sesiune anuală de rapoarte, privind cercetările arheologice din anul 1981.

Lucrările sesiunii au fost precedate de inaugurarea expoziţiei « Arta neolitică în România», organizată cu colaborarea cîtorva muzee din ţară (26 martie).

În după amiaza aceleiaşi zile, a început desfăşurarea lucrărilor sesiunii de rapoarte, în cadrul a cinci secţii: I. *Arheologia comunei primitive. Evoluţia culturii tracice timpurii;* II. *Civilizaţia traco-geto-dacică;* III. *Arheologia greco-romană. Procesul romanizării;* IV. *Formarea poporului*

român și a statelor românești; V. *Civilizația medievală românească.* Au fost prezentate în total un număr de 187 de rapoarte, care ilustrează contribuția arheologiei românești la aprofundarea cunoașterii istoriei vechi a României.

În prima secție, *Arheologia comunei primitive,* au fost prezentate nu mai puțin de 49 de rapoarte, fiecare contribuind prin rezultatele obținute la cunoașterea celei mai vechi orînduiri sociale și perioade istorice de pe teritoriul țării noastre.

Astfel, epoca paleolitică a fost marcată în special de descoperirea din peștera Cioarei de la Boroșteni (jud. Gorj) (cercetări efectuate de Maria Bitiri și Marin Cîrciumaru, continuînd săpăturile mai vechi ale lui C. S. Nicolăescu-Plopșor): aici, prin analiză de polen, s-a identificat, pe patul peșterii, un depozit cu floră interglaciară, intrat în literatura de specialitate sub denumirea de „interglaciarul Boroșteni"; de asemenea, în depozitul interglaciar s-a descoperit un strat de cultură, considerat drept cel mai vechi din peșterile carpatice din România. Rezultate importante au dat și cercetările din zona hidrocentralei „Porțile de Fier II" (întreprinse de V. Boroneanț și colectivul muzeului din Drobeta—Turnu Severin). De asemenea, cercetările din zona Moldovei au adus contribuții remarcabile la cunoașterea celei mai vechi perioade din istoria societății omenești; amintim în acest sens cercetările de la Cotul Miculinți (jud. Botoșani) (M. Brudiu) și în zona Bicaz (Fl. Mogoșanu, M. Matei).

Pentru eneolitic, au reținut atenția cercetările întreprinse în turbăria de la Lozna (jud. Botoșani) (P. Șadurschi).

Multe rapoarte s-au referit la epoca neolitică. Dintre acestea, pentru Oltenia amintim cercetările întreprinse la Grădinile (jud. Olt) (M. Nica și A. Mincă) și la Cîrcea (M. Nica), precum și la Ostrovul Corbului (P. Roman, Al. Păunescu, Ann Dodd-Oprițescu). Pentru Transilvania, un interes deosebit au prezentat rapoartele referitoare la așezarea neolitică de la Ariușd (jud. Covasna) (Eugenia Zaharia, Doina Galbenu și Z. Szekely), Suplacu și Vărzari (jud. Bihor) (Doina Ignat), Cheile Aiudului (N. Vlassa), Ocna Sibiului — Triguri (Iuliu Paul, D. Popa) și Radovanu (jud. Giurgiu) (E. Comșa). Cercetările arheologice de pe cuprinsul Moldovei au reținut atenția în special prin rezultatele obținute în tellul cucutenian de pe Dealul Ghindaru (jud. Bacău) (D. Monah) — unde s-au găsit dovezi că trecerea de la o fază la alta a culturii Cucuteni s-a făcut tot pe teritoriul țării noastre; de asemenea, trebuie menționate cercetările din stațiunea cucuteniană de la Drăgușeni (jud. Botoșani) (Silvia Marinescu; studiul osteologic al resturilor faunistice a fost efectuat de Alexandra Bolomey). În sfîrșit, neoliticul tîrziu a fost marcat de raportul despre cercetările de la Ostrovul Mare (V. Boroneanț, I. Stîngă).

Pentru epoca bronzului, se pot menționa rapoartele privind cercetările arheologice de la Odaia Turcului (jud. Dîmbovița) (Ersilia Tudor), pentru epoca bronzului timpuriu; așezarea de tip Wietenberg de la Oarța de Jos (jud. Maramureș), necropola aparținînd culturii Monteoru de la Cîndești (jud. Vrancea) (unde s-au descoperit peste 750 morminte de inhumație și incinerație; cercetări efectuate de Marilena Florescu și Adrian C. Florescu), precum și săpăturile dintr-o nouă stațiune arheologică — Călugăreni (jud. Gorj) (I. Chicideanu, P. Gherghe).

La secția a II-a, cu tema *Civilizația traco-geto-dacică,* s-a prezentat 37 de rapoarte arheologice, referitoare la evoluția tracilor și dacilor pe teritoriul României de azi, aducîndu-se date noi privind evoluția istorică în timpul epocii fierului pe teritoriul țării noastre.

Dintre acestea, pentru prima epocă a fierului (Hallstatt), au reținut atenția săpăturile de la Babadag (S. Morintz), Portărești—Giurgița (jud. Dolj) (C. Tătulea) și din zona Arghiud—Teaca (jud. Bistrița—Năsăud) (G. Marinescu).

Epoca geto-dacă a fost marcată de un număr mare de rapoarte, dintre care amintim pe cele prezentate despre așezarea geto-dacică de la Popești, pe Argeș (Al. Vulpe, Marieta Gheorghiță), cetatea geto-dacică de la Ocnița (D. Berciu, Mariana Iosifaru), în *dava* de la Cîrlomănești (jud. Buzău) (M. Babeș, I. Chicideanu, M. Constantinescu) și în cetatea dacică de la Cugir (I. H. Crișan).

În mod deosebit remarcăm contribuțiile aduse prin săpăturile efectuate în fortificația dacică din secolele IV—III î. e. n. de la Bunești—Averești („Dealul Bobului", jud. Vaslui) (Violeta Bazarciuc), cercetările și lucrările de restaurare din cadrul ansamblului de la Sarmizegetusa Regia (colectivul condus de H. Daicoviciu), precum și săpăturile efectuate în așezarea dacică, daco-romană și prefeudală de la Sura Mică (jud. Sibiu) (I. Glodariu și colaboratorii).

În cadrul secției de *arheologie greco-romană,* s-au prezentat un număr de 42 de comunicări. Rapoartele au cuprins două arii importante ale civilizației clasice de pe teritoriul țării noastre: Dobrogea (care în antichitate a aparținut provinciei Moesia Inferior, apoi a format provincia Scythia) și Dacia (provincia romană); dacă în cazul celei dintîi perioada cuprinsă în preocupările cercetătorilor îmbracă aproape un mileniu, în cazul celei de-a doua este vorba în același timp de perioada cînd teritoriul de la nordul Dunării s-a aflat efectiv sub administrație romană (anii 106 — 274), cît și de perioadele de revenire a stăpînirii romane la nordul Dunării (secolele IV—VI).

Ne vom opri mai întîi, pe scurt, asupra rapoartelor privind cetățile grecești. De o mare importanță pentru problemele urbanismului antic, a raporturilor dintre coloniștii greci și autohtoni, precum și pentru urmărirea evoluției civilizației clasice în zonele periferice ale lumii grecești, sînt cercetările de la Histria efectuate de colectivul condus de prof. D. M. Pippidi (colectiv format din cercetătorii P. Alexandrescu, Maria Coja, Catrinel Domăneanțu, Anișoara Sion și Monica Mărgineanu); aici, cercetările se referă deopotrivă la perioada autonomiei cetăților grecești, ca și la epoca romană — de la începuturile principatului, pînă la sfîrșitul antichității tîrzii. Pentru istoria raporturilor dintre greci și indigeni, deosebit de importante sînt cercetările de la Nuntași (jud. Constanța), care arată prezența unui nucleu grecesc în mediul autohton în secolul VI î.e.n. (Catrinel Domăneanțu); de asemenea, tot pentru epoca elenistică, se cuvin amintite cercetările de la Albești (jud. Constanța), efectuate de colectivul Muzeului de istorie națională și arheologie din Constanța. Totodată, la Vișina (jud. Tulcea), s-a cercetat o așezare greco-indigenă din secolele VI—V î. e. n. (Mihaela Mănucu-Adameșteanu).

Arheologia Dobrogei romane este ilustrată de cercetările din centrele urbane cele mai importante — Histria, deja amintită, și Tropaeum Traiani (descoperiri ce se întind din perioada întemeierii, sub Traian, pînă în antichitatea tîrzie) (cercetări efectuate de Ioana Bogdan-Cătăniciu, Al. Barnea și A. Panaitescu). Pentru studiul vieții romane în mediul rural, o mențiune specială merită cercetările de la Fîntînele (jud. Constanța) (Al. Suceveanu), precum și din ferma tîr ie de la Telița (jud. Tulcea) (V. Baumann). Date noi pentru istoria Dobrogei în epoca romano-bizant' ă au adus cercetările de la Garvăn—*Dinogetia* (Al. Barnea), Capul Dolojman (anticul *Argam um*) (Maria Coja, Mihaela Mănucu-Adameșteanu) și de la Aegyssus (A. Opaiț, I. Vasiliu, Anișo ra Sion); s-au cules date noi privitoare la fortificația romano-bizantină de la Ovidiu (Constanța) (M. Bucovală, G. Papuc) și s-au prezentat rezultatele finale din *burgus*-ul de la Topraichioi—Babadag (A. Opaiț, M. Zahariade).

Un număr mai mare de rapoarte privesc istoria Daciei romane.

Dintre acestea, un loc aparte ocupă cercetările de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, capitala provinciei — zona sacră și incinta de est a orașului (H. Daicoviciu și colectivul). Pentru topografia Ulpiei Traiana, deosebit de importantă este identificarea castrului de pămînt ce a precedat întemeierea orașului. De asemenea, dintre descoperirile efectuate, un loc aparte reprezintă descoperirea unui vas de lut cu *chrismon* — fiind primul obiect de caracter paleocreștin descoperit aici, în ă o dovadă a continuității populației daco-romane pe teritoriul capitalei fostei provincii.

Dintre cercetările în orașele romane, mai trebuie amintite cele de pe „Terasa sanctuarelor" de la Porolissum (Al. Matei), precum și lucrările de conservare și restaurare la complexul arheologic Porolissum efectuate de Muzeul de istorie și artă din Zalău (V. Lucăcel). Mai amintim cercetările de la Tibiscum (efectuate de Doina Benea), precum și de la Romula (Gh. Popilian și colectivul) — care, prin edificiile scoase la lumină și materialul arheologic descoperit, atestă nivelul înalt de viață economică și civilizație materială atins de populația daco-romană. Ele sînt noi dovezi la constatarea mai veche că civilizația romană a fost și la noi, ca pretutindeni, o civilizație de caracter urban.

O preocupare deosebită a cercetărilor din domeniul arheologiei romane a Daciei a fost explorarea castrelor romane; amintim pe cele de la *Porolissum* — Pomet și linia înaintată de turnuri din sectorul Moigrad—Tihău (N. Gudea) (jud. Sălaj), precum și castrele de la Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud) (D. Protase, G. Marinescu), Cășei (jud. Cluj) (I. Piso, D. Isac, Al. Diaconescu, C. Oprean), Gherla (D. Protase, R. Ardevan), Gilău (jud. Cluj) (D. Isac, Al. Diaconescu, C. Oprean), *Micia* (Vețel, jud. Hunedoara) (L. Petculescu), Cincșor (jud. Brașov) (I. Pop), Stolniceni (jud. Vîlcea) (Gh. Bichir, P. Bardașu), *Praetorium* (Racovița, jud. Vîlcea) (Cr. M. Vlădescu), Bumbești (jud. Gorj) (Exsp. Bujor), Cîmpulung (Jidava) și Voinești (jud. Argeș) (acesta din urmă recent identificat, datînd din timpul domniei lui Traian; cercetări efectuate de C. C. Petolescu, T. Cioflan și M. Bădescu); *castellum* de pămînt (M. Brudiu) și castrul (S. Sanie, I. T. Dragomir) de la Galați—Barboși; *castellum* de la Drumul Carului (com. Moeciu, jud. Brașov) (Fl. Costea, Șt. Coșuleț) și castrul de la Pietroasele (V. Drîmboceanu).

Un loc important ocupă cercetările din castrul de la Potaissa (Turda) (efectuate de M. Barbulescu), sediul legiunii V Macedonica în perioada de la 168—169 pînă la retragerea administrației romane din Dacia; de asemenea, un colectiv al Muzeului Unirii din Alba Iulia (Gh. Anghel, V. Moga) a reușit a identifica, sub orașul actual, castrul legiunii XIII Gemina — unitate ce și-a avut aici sediul pe toată durata stăpînirii romane în Dacia.

Au fost totodată explorate *canabae*-le de lîngă castrul de la Brîncovenești (D. Protase, A. Zrinyi), precum și așezările civile de pe lîngă castrele de la Slăveni (G. Popilian) și Galați (—Barboși) (S. Sanie) — dovedind un înalt grad de civilizație materială și viață de caracter cvasi-urban.

Nici așezările rurale ale provinciei nu au fost trecute cu vederea. Amintim pe cele de la Micăsasa (jud. Sibiu) (I. Mitrofan); de asemenea, în jud. Caraș-Severin s-a cercetat o construcție

de tip *villa* la Gura Văii (com. Brebu), precum şi o necropolă romană în punctul ,,Sălişte" de la Moldova Veche (O. Bozu); de asemenea, amintim cercetările de la Săcelu (C. C. Petolescu, P. Gherghe, G. Calotoiu), unde a fost identificată o importantă construcţie cu *hypocaustum* — probabil băile *(thermae)* aşezării.

Pentru epoca antică tîrzie în Dacia, mai amintim aici rapoartele privind săpăturile din cetatea de la Sucidava (D. Tudor, O. Toropu, C. Tătulea, Fl. Bîciu), precum şi din aşezarea daco-romană din secolul al IV-lea de la Locusteni (jud. Dolj) (Gh. Popilian, M. Nica).

Cercetările au scos deseori în evidenţă convieţuirea coloniştilor şi veteranilor romani cu populaţia autohtonă, precum şi continuitatea de viaţă materială şi creaţie spirituală — între epoca Daciei independente şi cea a provinciei romane, precum şi între aceasta din urmă şi antichitatea tîrzie. Cercetările reprezintă noi dovezi privind fenomenul de romanizare, permiţînd cunoaşterea acestuia în zone unde pînă de curînd era mai puţin studiat (de exemplu în mediul rural) şi prezentarea lui mai nuanţată de la regiune la regiune şi de la epocă la epocă.

În secţia *Formarea poporului român şi constituirea statelor feudale* au fost prezentate 28 de rapoarte cuprinzînd rezultatele cercetărilor arheologice pe anul 1980 asupra perioadei istorice cuprinse între secolele IV—XIII.

Trăsătura caracteristică a rezultatelor comunicate a constituit-o preocuparea cunoaşterii cît mai depline a două verigi ale lanţului evoluţiei societăţii omeneşti pe teritoriul ţării noastre insuficient cercetate pînă acum: este vorba, mai întîi, de perioada secolelor IV—VII, pentru care au fost comunicate 18 rapoarte (aproape două treimi din total); de asemenea, au fost aduse noi precizări pentru perioada secolelor XI—XIII prin descoperirea şi exploatarea unor aşezări din această vreme (vezi de exemplu aşezările de la Dridu—Fierbinţi, cercetări V. Mihai; Bratei cercetări E. Zaharia etc.), completîndu-se astfel prin argumente ferme imaginea continuităţii de viaţă pe întreg teritoriul ţării în decursul primului mileniu al erei noastre şi în primele trei secole ale mileniului următor. Descoperirea satului fortificat de la Dridu—Fierbinţi infirmă teza retragerii la munte sau în locuri ascunse a populaţiei româneşti în secolele XII—XIII; dimpotrivă. asemenea descoperire arată statornicia acestei populaţii, capacitatea ei de a-şi organiza propria apărare contra nomazilor.

Din rapoartele prezentate a reieşit cu destulă claritate permanenţa populaţiei autohtone pe teritoriul vechii Dacii în secolele de după retragerea aureliană. Cercetările din vara anului trecut au demonstrat o evidentă continuitate a formelor de cultură materială a populaţiei autohtone din perioada anterioară, noile aspecte ale culturii şi civilizaţiei societăţii noastre din secolele IV—VIII — ca urmare a evoluţiei ascendente a comunităţilor de viaţă respective, precum şi a receptării unor elemente materiale în urma contactului cu popoarele migratoare şi a convieţuirii cu unele dintre acestea (Sura Mică, cercetări T. Nägler; Sighişoara, cercet. Gh. Baltag; Crivăţ, jud. Dîmboviţa, cercet. M. Tzonyi; V. Seacă—Bîrlad, cercetări V. Palade; Davideni, jud. Neamţ, cercetări L. Mitrea). S-a făcut dovada că unele forme ceramice atribuite în exclusivitate populaţiei slave — precum aşa-numita tipsie (tigăiţă) de lut lucrată cu mîna şi pe baza căreia complexele erau datate în secolele VI—VII, — apar în mediul localnicilor încă din secolele II—III şi IV—V, (la Sirna, jud. Prahova — cercetări St. Olteanu şi Nina Neagu, şi la Drăgeşti, jud. Vaslui — cercetări D. Teodor); ea nu are deci un caracter etnic absolut, întîlnindu-se în medii diferite ca epocă şi populaţie.

În multe din aşezările cercetate datînd din secolele IV—VIII, au fost scoase la iveală importante cantităţi de vestigii ale procesului de valorificare a principalelor bogăţii miniere (de exemplu, fierul) — precum cuptoare de redus minereul de fier (4 exemplare la Sirna, ca şi la Valea Caselor, jud. Hunedoara, cercetări I. Lazăr, V. Wollman), ateliere de prelucrare a metalului obţinut (Lozna, jud. Botoşani, cercetări D. Teodor); această activitate, prin complexitatea incompatibilă cu nomadismul, conferă populaţiei care o practica un caracter de statornicie şi permanenţă.

Conjugîndu-se cu celelalte dovezi ale continuităţii, elementele paleocreştine (semne cruciforme pe ceramică; cruce, rozetă cruciformă etc.) descoperite la Timişoara — Ciorcni (cercetări A. Bejan, Doina Bene), Bpleni—Români, jud. Dîmboviţa (cercetări Luciana Muscă), Brasov (Valea Răcădăului — cercetări M. Marcu) şi în alte aşezări din secolele IV—VIII, ca şi ritul de înmormîntare creştin, demonstrează prezenţa unei populaţii creştine pe teritoriul vechii Dacii în perioada amintită, religia creştină începînd a se impune în mediul populaţiei autohtone (cum dovedeşte descoperirea marelui cimitir creştin de la Alba Iulia din secolul al IX-lea — cercetări M. Blăjan).

Prezenţa populaţiilor migratoare alături de autohtoni în decursul secolelor VII XIII a fost evidenţiată de rezultatele cercetărilor de la Archiud—Teaca, jud. Bistriţa-Năsăud (cercetări C. Gaiu), Timişoara—Ciorei (cercetări Al. Rădulescu), Biharea (cercetări S. Dumitraşcu) etc., care au reliefat prezenţa, alături de populaţia daco-romană şi apoi românească, a unor elemente alogene.

Mai mult şi mai deplin decît la sesiunile precedente, din rapoartele prezentate a reieşit capacitatea arheologiei de a da răspuns unor probleme de caracter social şi politic. Aşa, de exemplu, alături de procesul de diferenţiere socială oglindit în inventarul necropolelor, înmormîntările pe cuiburi familiale şi lineare ale populaţiei autohtone (Alba Iulia, Archiud—Teaca etc.) au scos în evidenţă existenţa familiei pereche, individuale, ca formă fundamentală a structurii sociale a comunităţilor respective.

Pe de altă parte, prezenţa fortificaţiilor — ca aceea de la Tudor Vladimirescu — Arad (cercetări M. Barbu şi M. Zdrobea), Slon—Prahova unde s-au descoperit fortificaţii succesive cu palisadă, cărămidă piatră (cercetări M. Comşa), Nufărul jud. Tulcea (cercetări Silvia Baraschi şi N. Moghior), cu aşezările dependente de acestea, reprezintă dovada capacităţii de organizare politică a comunităţilor româneşti începînd cu secolul al VIII-lea; este vorba de organisme de caracter statal de tipul cnezatelor, voievodatelor şi ţărilor pe întreg teritoriul României. Descoperirea la Bratei a unor morminte aparţinînd unor elemente din aparatul militar datînd din secolele XI XII, integrate în cimitirul civil, arată prezenţa unui grup militar organizat, care nu putea exista decît în cadrul unui organism politic statal.

În cadrul secţiei a V-a, *Civilizaţia medievală românească* au fost susţinute 31 rapoarte preliminare, referitoare la cercetările arheologice din 9 aşezări rurale, 5 centre urbane, 2 reşedinţe feudale, 3 mînăstiri, 2 fortificaţii de pămînt şi 8 cetăţi de piatră, precum şi 9 necropole. În urma prezentării acestora, s-au impus o serie de constatări.

Astfel, viaţa comunităţilor omeneşti de pe teritoriul ţării noastre s-a desfăşurat, în epoca medievală, cu precădere în cadrul unor sate închegate, bine individualizate. Locuinţele erau fie îngropate în pămînt, fie clădite la suprafaţă. Inventarul lor se compunea dintr-o mare varietate de unelte (în special agricole), obiecte de uz casnic, ceramică, podoabe, monede.

Unele aşezări rurale erau fortificate cu valuri de pămînt şi şanţuri. Date concludente în privinţa civilizaţiei rurale — dacă poate fi utilizat acest termen — în epoca medievală au oferit rapoartele de săpături privind cercetările arheologice de la Mănăştur Calvaria (Şt. Matei şi P. Iambor), Mihăileni (jud. Harghita) (J. Szöcs şi G. Ferenczi), Budeşti (jud. Vrancea) (Gh. Constantinescu şi A. Paragină), Rădăşelu—Rotopăneşti (jud. Suceava) (Elena Busuioc), Polata Ursaţi (jud. Gorj) (Venera Rădulescu, Gh. Calotoiu), Vornicenii Mari (jud. Suceava) (M. D. Matei, Em. I. Emandi).

Informaţiile rezultate din cercetările arheologice de la Alba Iulia (R. Heitel), Curtea de Argeş (Lia şi Adrian Bătrîna), Vaslui (Al. Andronic), Cetatea de Floci (Lucică Chiţescu şi colaboratorii), Tîrgovişte (Gh. I. Cantacuzino şi colaboratorii), Tîrgu-Trotuş (Al. Artimon) şi Bucureşti (P. I. Panait şi colaboratorii) vestite centre urbane în vremurile date — sînt de natură să contureze şi mai limpede imaginea oraşului medieval românesc. S-au cercetat ruinele unor palate (aici avem în vedere Curtea Nouă de la Bucureşti), au fost reperate resturile unor locuinţe de tîrgoveţi sau meşteşugari.

În unele cazuri, s-au scos în evidenţă intensitatea circulaţiei monetare, natura schimburilor de mărfuri, raportul dintre oraş şi sat.

Foarte interesante — nu numai sub aspectul vieţii militare, ci şi al vieţii social-economice şi politice — au fost rapoartele conţinînd rezultatele investigaţiilor arheologice efectuate în fortificaţiile de piatră de la Enisala (Silvia Baraschi), Cetatea Chioarului (S. Iosipescu, T. Ursu, Viorica Ursu), cetatea Comana (jud. Braşov) (V. Eskenasy), cetatea Giurgiului (D. Căpăţînă), Timişoara (cetatea Huniade) (Al. Rădulescu), Păcuiul lui Soare (P. Diaconu şi colaboratorii).

Menţionăm, totodată, săpăturile executate în centrele mînăstireşti de la Partoş (jud. Timiş) (Luminiţa Munteanu). Putna (Victoria Batariuc, R. Ciuceanu, M. Matei, Al. Rădulescu) Măxineni (jud. Brăila) (L. Cândea), cum şi în unele reşedinţe feudale de genul aceleia de la Netezi-Grumăzeşti (Adrian şi Lia Bătrîna).

Toate aceste puncte arheologice au oferit elemente de datare a documentelor cu încadrare cronologică nesigură pînă acum. Aici au fost definite niveluri şi straturi arheologice, bogate în inventar.

Cercetările arheologice, întreprinse în 1980, au scos în evidenţă varietatea ocupaţiilor şi meşteşugarilor de pe întreg cuprinsul ţării noastre în secolele X—XVIII şi chiar XIX. Cum era şi firesc, majoritatea populaţiei se îndeletnicea cu agricultura şi creşterea vitelor. Unii se ocupau cu meşteşugurile (prelucrarea fierului, precum şi a osului); mineritul şi reducerea minereului de fier, aurăritul, ca şi alte meşteşuguri, au fost documentate cu prisosinţă în aşezările arheologice deja citate.

Ritul şi ritualul de înmormîntare au fost studiate prin explorarea necropolelor de la Ilidia, Sfogea şi Gornea (jud. Caraş-Severin), Zalău-Ortelec şi Măneşti (Bucureşti), unde au apărut elemente de cultură materială dintre cele mai interesante, de la brăţări pînă la cercei. Unele dintre elementele de cultură atestă strînse legături între populaţia românească şi elementele alogene.

★

Ziua de 28 martie 1981 a fost consacrată unei excursii la cetatea medievală de la Făgăraş, precum şi la cetăţuia feudală de la Breaza. În după amiaza aceleiaşi zile, a avut loc şedinţa comisiei arheologice în vederea definitivării planului de săpături arheologice pentru anul 1981.

★

Cum s-a subliniat şi în şedinţa de închidere consacrată concluziilor, comunicările au fost prezentate de pe poziţia unei cunoaşteri temeinice a materialului arheologic şi a bibliografiei de rigoare, depăşindu-se net stadiul de simple rapoarte preliminare. Rigurozitatea metodei de cercetare s-a îmbinat cu formularea unor concluzii de ordin istoric, renunţîndu-se la simpla prezentare tehnicistă.

Rapoartele au îmbrăcat o mare varietate de aspecte, perioade. zone geografice — confirmîndu-se o dată în plus că nu numai pentru istoria veche, dar şi pentru cea a epocii medievale, arheologia rămîne o ştiinţă auxiliară indispensabilă cercetării istorice.

S-a evidenţiat încă o dată importanţa cercetării interdisciplinare. Acolo unde a fost cazul, alături de arheologi au lucrat antropologi, paleontologi, arhitecţi.

O atenţie deosebită s-a acordat conservării monumentelor cercetate, paralel cu activitatea propriu-zisă de explorare arheologică.

În acest efort concentrat de cercetare ştiinţifică, contribuţia esenţială o aduc institutele de specialitate din principalele centre universitare ale ţării — care polarizează totodată activitatea muzeelor judeţene, unde lucrează un număr important de specialişti de valoare. Prin asemenea colaborare fructuoasă, ştiinţa istorică românească a realizat în ultimele decenii rezultate cu totul remarcabile. Dar cum fiecare descoperire ridică noi probleme, se impune în continuare amplificarea şi aprofundarea activităţii de cercetare arheologică.

Petre Gheorghe, Constantin C. Petolescu, Ştefan Olteanu, Petre Diaconu

ŞEDINŢA PUBLICĂ DE COMUNICĂRI CONSACRATĂ ÎMPLINIRII A 115 ANI DE LA ÎNFIINŢAREA ACADEMIEI R. S. ROMÂNIA

Secţia de ştiinţe istorice a Academiei R. S. România a organizat în ziua de 10 aprilie 1981, în aula Academiei, o şedinţă publică de comunicări consacrată împlinirii a 115 ani de la înfiinţarea Academiei. Au participat membri ai Academiei R. S. România, aparţinînd celor 12 secţii ştiinţifice, cercetători ştiinţifici, cadre didactice din învăţămîntul universitar, lucrători din domeniul editorial, alţi invitaţi.

Şedinţa a fost prezidată de acad. Gheorghe Mihoc, preşedintele Academiei. Au susţinut comunicări: acad. Ştefan Pascu, preşedintele Secţiei de ştiinţe istorice, *Permanenţe şi continuitate în activitatea Academiei Române*; Petre Florea, *Activitatea Societăţii Academice Române oglindită în presa vremii* şi Alexandru Dobre, *Rolul şi locul Societăţii Academice Române în promovarea ştiinţei şi culturii româneşti peste hotare.*

Acad. Ştefan Pascu dezvoltînd subiectul comunicării a arătat că mult înainte de înfiinţarea Academiei numeroase *societăţi* — creaţii ale unor oameni de cultură călăuziţi de idei progresiste, au încercat în decurs de mai bine de jumătate de secol în Transilvania, Ţara Românească şi Moldova să întemeieze o cultură naţională. S-a amintit în acest sens *Societatea filozoficească din mare-principatul Ardealului*, înfiinţată la Sibiu în 1795; *Societatea literară* de la 1827 creată din îndemnul lui Dinicu Golescu şi Ion Eliade Rădulescu. Scopul Societăţii literare era,,. . . ca să tălmăcească cărţi trebuincioase în limba naţională". Eliade Rădulescu în prefaţa la *Gramatica românească* (1828) cerea înfiinţarea unei Academii, care ,,. . . să pună în regulă limba şi s-o desăvîrşească prin facerea unui dicţionar". S-a vorbit, apoi, de *Asociaţia literară a României* (Bucureşti, 1845), care prin structura sa — membrii ei reprezentau Ţara Românească, Moldova şi Transilvania — şi prin programul propus, avea caracter de instituţie academică naţională.

Unirea Principatelor Române (1859) a fost socotită pe bună dreptate determinantă prin înfiinţarea Academiei; Unirea a fost însoţită de strădaniile pentru ridicarea cultural-ştiinţifică a României moderne. Aceste eforturi constante au fost încurajate şi sprijinite de societatea vremii, care păşea cu hotărîre pe calea modernizării, iar noile aşezăminte cultural-ştiinţifice ce s-au născut, la rîndul lor au sprijinit şi au impulsionat ritmul dezvoltării României. Acordînd un spaţiu larg condiţiilor în care aceste aşezăminte cultural-ştiinţifice au luat fiinţă, începînd din anul 1860, autorul comunicării a evocat împrejurările în care s-a înfiinţat prin Decret al Locotenenţei dom-

neşti la 1 aprilie 1866 *Societatea literară română* (denumirea de atunci a Academiei de astăzi); fixîndu-i-se normele de constituire şi scopul ce va avea de îndeplinit, acela de a realiza, mai întîi de toate, Gramatica şi Dicţionarul limbii române.

Înfiinţarea la Bucureşti a Societăţii literare române a însemnat încununarea eforturilor şi căutărilor, iniţiativelor şi strădaniilor generoase de peste o jumătate de secol. Potrivit Regulamentului pentru formarea Societăţii literare române, aceasta înmănunchează pe cei mai de seamă reprezentanţi ai literelor din acea vreme. din toate ţinuturile româneşti. În continuare s-a arătat numele celor 21 de membri fondatori ai societăţii. Cu prilejul primei sale sesiuni, ce s-a ţinut în august 1867, Societatea literară română ia numele de *Societatea Academică Română*, nume ce va oglindi mai bine, prin conţinutul său, caracterul şi scopurile sale. Profesorul Ştefan Pascu s-a referit pe larg la organizarea Societăţii Academice Române, la activitatea acesteia, precum şi la schimbarea denumirii ei la 29 martie 1879 în *Academia Română* — denumire ce a purtat-o pînă în 1948 cînd a fost reorganizată în noul climat al societăţii româneşti socialiste.

Subliniind faptul că în existenţa sa, de peste un secol, Academia a reprezentat şi reprezintă tot ce a avut mai de seamă cultura şi ştiinţa românească în totalitatea ei, profesorul Ştefan Pascu s-a referit în partea finală a comunicării sale la aportul pe care astăzi Academia R.S. România, prin membrii săi, îl aduce în procesul edificării societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintarea României spre comunism.

În cea de a doua comunicare autorul, Petre Florea, s-a referit la felul în care activitatea Societăţii Academice Române s-a reflectat în presa vremii (1866—1879). S-a menţionat felul în care presa a reprodus actele oficiale referitoare la făurirea Academiei, lista primilor membri, statutul iniţial, informaţii largi de la prima sa sesiune generală (august 1867), sesiune ce a constituit inaugurarea vieţii academice în ţara noastră; de asemenea s-a evidenţiat ecoul pe care l-a avut în coloanele ziarelor epocii activitatea de interes naţional desfăşurată de Societatea Academică Română, dezbaterile academice — uneori furtunoase — pentru elaborarea ortografiei şi Dicţionarului limbii române, care înscriau un act important în afirmarea caracterului unitar al limbii şi culturii române. În încheierea expunerii, autorul a subliniat rolul pe care l-a jucat presa în lupta ce avea drept ţintă impunerea Societăţii Academice Române în viaţa spirituală a ţării, în dezvoltarea pe un plan superior a ştinţei şi culturii noastre în consens cu deziderațele modernizării societăţii, cu aspiraţiile poporului de libertate, unitate naţională şi progres.

Cea de a treia comunicare a prezentat în amănunt locul şi rolul Societăţii Academice Române în promovarea ştiinţei şi culturii româneşti peste hotare. Autorul, Alexandru Dobre, a înfăţişat însemnătatea ţelului propus de Academie, şi anume, elaborarea şi adoptarea de toţi românii a unui sistem ortografic unitar, a gramaticii şi dicţionarului unic al limbii române — cerinţe generale şi obiective ale vremii, ce urmau să asigure unitatea limbii literare româneşti, contribuind la afirmarea culturii noastre peste hotare. Dezvoltarea culturii unitare româneşti, care a beneficiat de aportul esenţial al Academiei Române — s-a făcut în condiţiile pregătirii cuceririi independenţei de stat, ceea ce necesita susţinerea pe plan extern a drepturilor noastre, crearea unei opinii publice favorabile cauzei românilor. Ori istoria românilor şi aspiraţiile legitime ale noastre erau prea puţin cunoscute peste hotare. Înţelegînd acest lucru, membri fondatori ai Academiei V. A. Urechia, Eliade Rădulescu, Vasile Alecsandri, August Treboniu Laurian, C. A. Rosetti, C. Negruzzi, George Bariţiu, A. Hurmuzaki, la care s-au alăturat şi alte personalităţi ale epocii ca B. P. Hasdeu, Alex. Odobescu, Dimitrie Sturdza, P. S. Aurelian — au realizat un front comun prezentînd numeroase comunicări privind istoria românilor în şedinţele publice ale Academiei, publicînd operele lui Dimitrie Cantemir şi Nicolae Bălcescu, traducînd izvoarele antice (latineşti şi greceşti) şi alte izvoare interne şi externe despre ţările române (de Grigore Tocilescu, N. Densuşianu), elaborînd lucrări legate de aspecte fundamentale ale istoriei mult încercate a poporului nostru. Au început schimburile între Academia Română şi celelalte academii sau societăţi culturale din străinătate, astfel, multe din aceste lucrări s-au făcut cunoscute prin bibliotecile sau prin conferinţele prezentate în diferite centre europene (Copenhaga, Berlin, Paris, Petersburg, Roma, Madrid, Viena, Montpelier etc.), prin contactele directe stabilite între membrii Academiei Române şi savanţii străini. Toate acestea au avut menirea să prezinte cu argumente ştinţifice drepturile noastre la independenţă şi unitate statală, să atragă atenţia în favoarea acestor idei opiniei publice din ţară şi de peste hotare.

Şedinţa omagială prilejuită de împlinirea a 115 de ani de existenţă a Academiei R. S. România s-a încheiat cu semnarea de către cei prezenţi în cartea de onoare a Academiei.

Constantin Damian

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ „RĂZBOI ȘI SOCIETATE ÎN EUROPA CENTRAL-RĂSĂRITEANĂ ÎN ERA REVOLUȚIILOR: 1775—1856"

În zilele de 8—11 martie 1981 s-au desfășurat la New York (Brooklyn College și City University of New-York) lucrările Conferinței Intenaționale „Război și societate în Europa central-răsăriteană în era revoluțiilor: 1775—1856", ultima din cadrul unui program trienal de reuniuni anuale consacrat temei „Război și societate în Europa central-răsăriteană în secolele XVIII—XIX". La lucrările conferinței a participat o delegație română, alcătuită din general-maior dr. Ilie Ceaușescu și dr. Fl. Constantiniu, cercetător principal la Institutul de Istorie „N. Iorga". Au fost prezenți istorici din S.U.A., Canada, Elveția, Iugoslavia, Polonia și Ungaria. Comunicările prezentate au fost repartizate între următoarele „mese rotunde" (panels): *Revoluțiile americană și franceză și Europa central-răsăriteană; Atitudini și idei despre apărarea națională în România și Ungaria; Ruși, români și bulgari în revoluție și în război; Italieni și unguri în forțele armate ale Habsburgilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea; Căzăcimea în secolul al XIX-lea; Societatea poloneză și armata de la Revoluția franceză la Insurecția din 1830—1831; Societatea poloneză și războiul în prima jumătate a secolului al XIX-lea; Războiul Crimeii și Europa central-răsăriteană; Europa central-răsăriteană în război și revoluție; Polonia, Rusia și Franța și revoluția din Ungaria din anii 1848—1849.*

Delegația română a prezentat comunicările *Impactul Războiului Crimeii asupra structurilor politice și militare din Europa de sud-est* (general Ilie Ceaușescu) și *Armata lui Tudor Vladimirescu în cadrul structurilor militare sud-est europene* (Fl. Constantiniu) și a participat la discuțiile pe marginea altor comunicări. În cuprinsul acestor intervenții au fost relevate aspecte ale luptei de emancipare națională a poporului român la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: momente din răscoala lui Horea din 1784 și reacția nobilimii maghiare; atitudinea forțelor social-politice românești față de crearea armatei naționale în prima jumătate a secolului al XIX-lea; tradițiile războiului întregului popor în făurirea armatei române moderne; situația din Europa de sud-est în ajunul și în timpul Războiului Crimeii.

Lucrările conferinței au oferit un cadru adecvat schimbului de opinii, obiectiv și argumentat, discuțiile purtate contribuind la sporirea și adîncirea cunoștințelor despre relația dintre fenomenul militar (structuri și conflicte militare) și ansamblul societății din Europa central-răsăriteană.

La 13 martie, delegația română însoțită de Adrian Petrescu, directorul Bibliotecii române din New York, răspunzînd invitației prof. Radu Florescu de la Boston College, directorul Centrului de studii sud-est europene, a făcut o vizită la Boston. În fața a circa 100 de studenți, a fost prezentată expunerea *Rolul armatei române în lupta pentru independență* (Fl. Constantiniu). Generalul Ilie Ceaușescu a răspuns apoi la întrebările studenților privind aspecte și probleme ale istoriei contemporane a României. Adrian Petrescu a prezentat activitatea Bibliotecii române din New York.

În cadrul unei întîlniri cu un grup de doctoranzi, generalul Ilie Ceaușescu a răspuns la numeroase întrebări privind istoria contemporană a țării noastre. Ambele întîlniri au reflectat viul interes al tineretului universitar pentru România, îndeosebi pentru trecutul și prezentul ei.

În seara aceleiași zile, Centrul de studii sud-est europene a organizat o întîlnire cu cadre universitare și specialiști din Boston, cu care delegația română a avut un schimb de păreri privind aspecte ale activității și cooperării științifice româno-americane.

În cursul vizitei sale în S.U.A., delegația română a beneficiat de concursul prompt și eficace al directorului Bibliotecii române din New York, Adrian Petrescu. Eforturile sale pentru a face cunoscut publicului american istoria poporului român se cuvin subliniate și elogiate. De la informația de presă (articolul din „New York Times" despre expoziția dedicată celei de a 2050-a aniversări a statului independent și centralizat al lui Burebista) pînă la conferințe, el se străduiește să folosească toate mijloacele de comunicare în masă pentru a asigura cunoașterea amplă și corectă a poporului român și a istoriei sale.

Deplasarea în Statele Unite ale Americii a constituit, așadar, un excelent prilej pentru afirmarea pozițiilor istoriografiei românești și a contribuit la strîngerea relațiilor științifice româno-americane.

Fl. Constantiniu

CĂLĂTORIE DE DOCUMENTARE ÎN R. S. CEHOSLOVACĂ

În ultima lună a anului 1980 am efectuat un stagiu de documentare în Cehoslovacia. Din tematica inclusă în planul de colaborare a Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice a R.S.R. cu Academia de Ştiinţe a R.S. Slovace (m-am oprit la latura economică şi culturală a cooperării româno-cehoslovace în cadrul Micii Înţelegeri). Este vorba în fapt de unele aspecte ale Micii Înţelegeri economice şi ale Micii Înţelegeri culturale.

Tematica nu este lipsită de semnificaţie. Istoriografia Micii Înţelegeri, chiar cea marxistă, abordează în mod predominant latura politică a colaborării celor trei state aliate. Prin aceasta nu se face decît să se reconstituie domeniul central al alianţei. Doar arareori sînt prezentate nivelele complementare ale cooperării tripartite, în chestiuni economice şi culturale. Acestea au fost concepute ca un mijloc de consolidare a alianţei politice, ca o soluţie pentru completarea colaborării tripartite. Această optică, cu caracter de unicat, în epocă, a generat o multitudine de asociaţii şi organisme tripartite: Mica Înţelegere a femeilor (1923), Mica Înţelegere a presei (1925), Mica Înţelegere aeronautică (1927), Mica Înţelegere a veteranilor (1929); Mica Înţelegere a studenţilor (1930); Mica Înţelegere parlamentară (1936); Mica Înţelegere culturală (1930); Mica Înţelegere economică (1933); Mica Înţelegere cinematografică (1933); Mica Înţelegere medicală (1937) şi s-au pus bazele colaborării copiilor din cele trei ţări.

Realizările din toate aceste domenii, ce e drept, totdeauna complementare politicului, reliefează caracterul complex şi multilateral al Micii Înţelegeri. Considerînd că laturile menţionate sînt pe nedrept ignorate am abordat două direcţii: economicul şi, din sfera largă a culturii, cooperarea în domeniul presei.

În ce priveşte *Mica Înţelegere economică* am efectuat cercetări în fondurile unor biblioteci din Praga şi Bratislava. Un prim cîştig al acestor eforturi a fost completarea istoriografiei problemei cu lucrări cehoslovace. În ţara noastră lucrările edite au permis a cunoaşte doar două din laturile triunghiului: anume legăturile comerciale ale României cu Cehoslovacia şi Iugoslavia. Bibliotecile din Cehoslovacia au permis completarea celei de-a treia laturi, anume schimbul de mărfuri cehoslovaco-iugoslav. Să subliniem faptul că problemele comerciale au constituit piatra fundamentală a Micii Înţelegeri economice. Numărul studiilor privind legăturile economice, comerciale în esenţă, ale Cehoslovaciei cu Iugoslavia dar şi cu România, sînt relativ numeroase.

Lucrărilor speciale li se adaugă categoria mai cuprinzătoare a unor studii de ansamblu. În acest sens se remarcă mai ales cele publicate de K. Miederle, consilier în Ministerul de externe cehoslovac. Lucrările semnate de acesta sînt valoroase mai ales pentru că autorul a lucrat efectiv la edificarea Micii Înţelegeri economice, prin atribuţiile profesionale oficiale. Date statistice importante pentru fenomenul cercetat rezultă din lucrarea anuală *Zabranicni obchod Republiky Ceskoslovenske* (Comerţul exterior al Republicii Cehoslovace). Încadrarea fenomenului economic şi cultural este bine realizată în volumele din seria: *Zaharnicni Politika* (Politica externă). Este o culegere de studii pe teme economice, politice şi sociale internaţionale, apărută în două volume anuale pentru etapa 1922—1929 şi în cîte un volum pentru anii care au urmat pînă la dezmembrarea Cehoslovaciei. Comentarii şi documente privind cooperarea economică şi culturală a statelor Micii Înţelegeri sînt numeroase în paginile seriei.

La Bratislava am efectuat învestigaţii în Arhivele centrale de stat ale R. S. Slovace. De un interes special sînt documentele înglobate în fondul Biroul regional Bratislava, al Ministerului de interne, I, Preşedinţia (1920—1939). În strînsă legătură cu tematica stagiului nostru erau numeroasele documente privind regimul presei în Slovacia în special. Deisugr, nu au lipsit nici referirile la statutul presei în întreaga Cehoslovacie.

Am ajuns la cîteva concluzii importante. În primul rînd, este cu totul surprinzător faptul că în Cehoslovacia interbelică regimul presei nu a fost unitar din toate punctele de vedere. Pe lîngă reglementările obligatorii pentru toate provinciile istorice (Cehia, Slovacia, au existat domenii reglementate diferit de la o regiune la alta. De pildă, intrarea periodicelor străine în ţară se află în această categorie. Spre exemplu, ziarele şi revistele iredentiste sau comuniste erau mai sever cenzurate la intrarea în Slovacia decît în celelalte regiuni.

Aşadar, o reglementare neuniformă în unele privinţe a regimului presei. La acesta se adaugă o altă concluzie de maximă importanţă. În mai toate lucrările mai vechi sau mai noi privind regimul presei cehoslovace era cel mai liberal din Centrul şi Sud-estul Europei. În fapt, numeroase dosare de arhivă atestă că, în Slovacia cel puţin, diferenţa faţă de statutul publicaţiilor periodice din celelalte state ale zonei geografice nu este deloc mare. E drept că se constată o anume variabilitate a intensităţii controlului statului asupra apariţiei, editării şi difuzării ziarelor şi revistelor slovace. Dar, pe măsură ce ne apropiem de cel de-al doilea război mondial se

poate constata că libertatea presei este doar formală. Autorităţile de stat slovace utilizau întreaga gamă de control a presei: aplicarea prealabilă a cenzurii, confiscări de ediţii, suspendarea unor periodice, acţionarea în judecată a unor redactori etc. (Arhivele Centrale de stat ale R.S. Slovace, fond Biroul regional Bratislava, I, Prezidium, cutiile nr. 6, 30, 58, 138, 202, 225, 459, 460, 471, 478, 482—486, ş. a.).

Pe lingă asemenea informaţii, în acelaşi fond de arhivă sînt înglobate sinteze statistice ale presei slovace. Organele de stat elaborau anual o listă a *periodicelor slovace* (Saznam casopisov na slovensky), ce cuprindea analiza detaliată, în funcţie de profil, apartenenţă politică, repartizare geografică etc., a ziarelor şi revistelor slovace. Pentru situaţia din întreaga Cehoslovacie date statistice de aceeaşi natură ne oferă Catalogul bibliografic al periodicelor din Republica Cehoslovacă, editat în volume anuale pentru etapa 1920—1939.

Deşi scurt în timp, stagiul de documentare în R. S. Cehoslovacă ne-a fost util pentru finalizarea investigării unor teme legate de cooperarea economică şi culturală a partenerilor din Mica Înţelegere. Rezultatele cercetării din bibliotecile şi arhiva slovacă, completate cu documente,şi lucrări edite investigate în ţară vor fi finalizate prin publicare.

Bibliotecile şi arhivele cehoslovace, in ciuda unor dificultăţi de limbă pentru majoritatea istoricilor români, pot oferi informaţii utile pentru studierea legăturilor directe româno-cehoslovace dar şi a unor teme de un interes mai larg privind istoria universală contemporană.

Nicolae Dascălu

R E C E N Z I I

* * * *Călători străini despre țările române*, vol. VII, volum îngrijit de Maria Holban, redactor responsabil, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1980, 623 p. cu ilustr.

După ce volumul VI al seriei *Călători străini*, apărută în 1976, publică notele de călătorie a lui Paul de Alep și a lui Evlia Celebi, recentul tom cronologic continuă de fapt volumul V, apărut în anul 1973. Volumul recenzat cuprinde în mare perioada 1640—1690 și conține cu precădere relatările misionarilor catolici din Moldova și Țara Românească, care erau prezenți și în volumele anterioare, precum și descrierile unor soli și ambasadori, atît poloni, cît și diplomați englezi, italieni și francezi din Constantinopol. La sfîrșitul volumului apar și unele relatări ale cadrelor conducătoare a oștilor Habsburgice, care la sfîrșitul anilor 1680 cuceresc Transilvania și acum interesul lor se îndreaptă spre Țările românești situate la est și la sud de Carpați.

Din relatarea lui Giovenale Falco paroh catolic la Cîmpulung (cca 1639 — 1643) reiese atitudinea voievozilor Vasile Lupu și Matei Basarab față de Roma precum și suspiciunea otomanilor față de catolici. Din relatarea lui Falco către secretarul Congregației aflăm date despre activitatea tipografică din Cîmpulung a lui Rafael Levakovič, croat italianizat, priceput în arta tiparului cu litere chirilice. Bartolomeo Bassetti sosește la Iași la începutul anului 1640, iar în ianuarie—martie 1643 face o vizită pastorală a bisericilor catolice din Moldova. Din scrierile lui Bassetti, apoi din cele a misionarilor catolici care l-au urmat se desprind contradicțiile dintre misionari (iezuiți, conventuali, franciscani observanți și reformați) pe de-o parte, luptele dintre clericii catolici străini (italieni, sudslavi, polonezi) și intelectualitatea catolică autohtonă. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea din populația urbană medievală săsească catolică din Moldova (Suceava, Baia, Cotnari, Siret) numai la Cotnari și Baia rămîn comunități catolice, care însă au adoptat ca limbă cea română. Patricienii sași și unii intelectuali catolici din Cotnari (din familiile Bărcuță Wolff Alczner, Gross) joacă un rol important în istoria comunităților catolice, uneori chiar a Moldovei, astfel că acești „parohi naționali" uneori reușesc să se opună tendințelor misionarilor veniți din Roma. Numărul catolicilor maghiari din unele centre urbane (Bacău, Huși, Vaslui, Tîrgu Trotuș, Bîrlad) este în scădere, însă rămîn destul de puternice comunitățile catolice maghiare din jurul Săbăoanilor și din zona Bacău (cu centrul la Faraoani). În fruntea parohiilor maghiare din cînd în cînd apar preoți secui pregătiți în școala catolică din Șumuleu—Ciuc. Misionarul Vito Piluzzi care la început a fost paroh de Baia (cca 1653—1663), apoi devine arhiepiscop de Marcianopol și vicar apostolic (1679) a avut de înfruntat în 1668 opoziția triumviratului „național" format din Parčevič, Bărcuță și Gross. Campania otomană din 1672, căderea Camenițej și fiscalitatea excesivă a lui Gheorghe Duca au declanșat un adevărat dezastru economic, demografic și politic. Din scrisorile misionarilor catolici se desprinde realitatea sumbră a acestor ani: sate și orașe „sparte", populația bejenită în păduri sau fugită în alte țări, teroare, sărăcie, ce caracteriza întregul interval dintre 1673—1677. A urmat apoi năvălirea tătarilor în 1684.

Misionarii catolici din Moldova de după anii 1673 găsesc o situație cu totul precară. Orașele au fost pustiite, multe sate se golesc definitiv sau pentru o perioadă. Dintre alți misionari, autori a unor relatări despre Moldova menționăm pe Gabriel Tomaso (Mančić) care la început a fost misionar în Banat (1647 — 1653), apoi „vicar general pentru Valahia" și vicar apostolic în Moldova. Vlad Koičevic la început a fost vicarul episcopului Marian Kurski din Bacău, apoi în 1675 devine custode al Bulgariei și Valahiei. Dintre episcopii catolici rezidenți în Moldova au mai scris rapoarte despre situația țării Athanasie Rudzinski și Petru Parčevič, cel din urmă arhiepiscop de Marcianopol și vicar apostolic pentru Moldova.

O altă categorie de relatări cuprinse în volumul VII o constituie dările de seamă sau descrierile unor diplomați, care au participat

la campaniile de pe teritoriul românesc sau erau în trecere prin Moldova, Ţara Românească sau Dobrogea. Perioada tratată se caracterizează prin războaiele polono-otomane şi interesele politice ale Franţei precum şi a Austriei în această regiune. În anii 1671—72 turcii fac incursiuni în sudul Poloniei, ocupă Ucraina de Vest şi Cameniţa. În anul 1674 urcă la tronul Poloniei Ioan Sobieski, se alătură Ligii Sfinte şi participă cu succes la despresurarea Vienei (1683).

Lista solilor poloni din această perioadă este deschisă de Jeronim Radziejowski (1667), urmată de Francisc Casimir Wysocki (1667—1670), care în drum spre Adrianopol traversează Moldova, furnizînd cîteva date din zona itinerarului străbătut (Hotin, Iaşi, Măcin). Seria solilor polonezi este continuată de Ján Gniski, care după ratificarea păcii de la Zurawa (1676) traversează Moldova (1677—78). Deosebit de preţioase sînt pasajele despre Dobrogea a lui Michal Floryan Rzewuski, starostele de Helm, care a fost secretarul soliei amintite. Această serie a relatărilor poloneze despre Moldova se încheie cu scrierea lui Iacob Sobieski, fiul prim născut al lui Ioan Sobieski, de la care s-a păstrat jurnalul campaniei din Moldova (1686). Jurnalul este redactat succint, dar prin menţiunea „bucovinelor" şi a unor serii întregi de sate dispărute de atunci constituie un important izvor de geografie istorică.

În condiţiile alianţei franco-poloneze, spaţiul Carpato-dunărean intră în interesele diplomaţiei de la Paris. În volumul de faţă au fost incluse relatările secretarului de la Croix, Philippe la Masson du Pont şi Francois Gaston de Béthune. Tema principală a descrierilor franceze era campania moldoveană a lui Sobieski din 1686. Din materialele de provenienţă austriacă în volum găsim Relaţia anonimă latină despre Ţara Românească (înainte de august 1688) şi relatarea generalului Federico Veterani („Copie a relaţiei tradusă din limba latină, trimisă maiestăţii sale cezariene de mareşalul locotenent Conte Veterani, de la tabăra din Cerneţi lîngă Podul lui Traian la 25 august 1688"). Dintre cele două materiale austriece prima reflectă viziunea mai intransigentă, dură a iezuitului Dunod, care după ofensiva împotriva protestanţilor din Transilvania, dorea să declanşeze un atac împotriva ortodocşilor din Ţara Românească şi a doua ilustrează metoda mai raţională şi mai blîndă, reprezentată de generalul Veterani. Interesul sporit pentru Ţara Românească şi sondarea posibilităţilor de convertire catolică se desprinde şi din materialele misionarilor apostolici din Bucureşti, Tîrgovişte sau Cîmpulung (Giovani Battista del Monte, Anton Stepančić etc.)

În anexele volumului au fost incluse texte originale (La Croix), mărturii indirecte (Urbano Cervi, Beaujeu, Donado), documentare contemporană (autorii englezi Rycaut, Edward Brown, Anonim englez) şi descrieri geografice (Levasseur de Beauplan, Relaţie anonimă olandeză şi Itinerar Tavernier). Cu o erudiţie remarcabilă şi analiza atentă a textelor autorii volumului reuşesc să dovedească caracterul imaginar a descrierilor lui Cornelio Magni şi a lui Giovanni Battista de Burgo şi în consecinţă le includ la anexa V.

În mai toate cazurile elementul personal colorează relatările, descrierile au un caracter subiectiv, uneori tendenţios, deseori asistăm la ciocniri de voinţe, mai ales în cazul materialelor semnate de misionarii catolici. În acest caz istoria reală se desfăşoară mută, ca un simplu element al decorului în dosul relatărilor şablon sau la răspunsurile date de unele chestionare elaborate la Roma.

Editorii volumului VII din *Călători străini* au lucrat excelent, au redactat prefaţe şi introduceri biografice documentate, iar în caz de nevoie sub note critice au analizat toate faţetele relatărilor analizate, astfel că cititorul sau cercetătorul istoric au la îndemînă o colecţie de documente de prim rang, editat la nivelul celor mai pretenţioase exigenţe. Pe lîngă autorii amintiţi în foaia de titlu, la finele volumului se menţionează contribuţia şi altor colaboratori, cum ar fi regretaţii istorici Ion Totoiu şi P. P. Panaitescu, precum şi V. Mihordea şi M. Vlasiu, care au lucrat mai ales la prima fază a întocmirii volumului. În prefaţa volumului Maria Holban sintetizează şi ce aduce nou acest material: „O lungire a cîmpului de cercetare prin includerea unor materiale inedite la noi (ca extrasele de la Propagandă publicate de D. Găzdaru), sau ca fragmentul din textul lui de la Croix ... sau ca mărturiile secretarului Talenti pentru campaniile lui Sobieski din 1684 – 1686 din Moldova, sau cea a cavalerului de Beaujeu cu privire la campania de moldoveni din oastea lui, o adîncire a criticii care a scos la iveală unele erori, atribuiri greşite, neconcordanţe, neadevăruri, sau chiar falsuri şi invenţii, sau a permis depistarea unor împrumuturi din cărţi folosite în relaţii drept constatări proprii, şi demascarea unor monumentale imposturi. Acestea vor impune reconsiderarea concluziilor obţinute pînă acuma pe baza unor asemenea mărturii".

★

Aparatul ştiinţific, minuţiozitatea identificărilor geografice este mult mai bună şi mai precisă ca în primele volume ale colecţiei. Astfel că puţinele noastre corectări şi precizări se vor referi mai mult la unele persoane şi localităţi din Transilvania. — La relatarea observantului bulgar Gabriel Thomasij (Mančić), care un timp a slujit ca misionar în Banat, facem următoarele observaţii.

Situaţia catolicilor din Transilvania se putea confrunta cu relatările misionarilor Francisco Leone (1638) şi cu cea semnată de Daniel Dongo (1649) publicate de Andrei Veress [1]. Astfel „cele cinci sau şase parohii din Ciuc" (p. 130), sînt înşirate în relatarea lui Francisco Leone (Sancto Spirito azi Jigodin, Sancto Georgio — Ciucsîngeorgiu, Omnium Sanctorum — Misentea, Sancto Rege — Sîncrai, Sancto Simone — Sînsimion, Sancto Martino — Sînmartin şi Kozmás — Cozmeni). Mănăstirea „Mikos" (p. 130) nu se poate identifica cu Micfalău — ce în secolul al XVII-lea nici nu exista — ci cu satul Călugăreni din Valea Nirajului. Relatarea franciscanului Daniel Dongo către papa Urban al VIII-lea de asemenea aminteşte de această mănăstire [2]. — „În Transilvania, la Cluj — afară din oraş — se află o biserică de a noastră..." (p. 130). În acest caz se putea preciza că este vorba de Cluj — Mănăştur (1649: „In pago Monostor, in ecclesia Assumptionis B. M. Virginis), unde biserica fostei abatii benedictine există pînă în zilele noastre. — Deoarece conscrierile catolice din Transilvania nu pomenesc de o parohie la Sebeşul Săsesc, localitatea Sebeş (p. 131) din descrierea lui Thomasij trebuie identificată cu Caransebeş, unde de altfel franciscanul bulgar a şi slujit în perioada 1641 — 1653. — Deşi după 1542 s-au secularizat averile episcopiei catolice din Alba Iulia, Transilvania nici în secolul al XVII-lea, deci sub domnia principelor calvini, nu a fost lipsit cu totul de episcopi catolici. Unii dintre episcopii transilvăneni aleşi au rezidat în regiunile catolice ale Secuimii [3].

— Marea Albă (la turci Akdeniz, iar la bulgari Beloe More) nu se referă numai la Marea Marmara (p. 183), ci la toată Marea Mediterană (inclusiv Marea Egee şi Marea Marmara); la turci Dengez beglerbeg era amiralul flotei otomane din Mediterană. (1606: „Dengez beglerbeg — alias capitan basa, sub se habet zanchagos sequentes in finibus Maris Albi")[4].

— În relatarea lui Giovanni Battista Volponi din Fiorentino se pomeneşte de „domnul conte Cornis" (p. 389) trebuie identificat cu nobilul catolic Sigismund Kornis (1641—1683), căpitanul scaunului Mureş, sau a fiul lui cu acelaşi nume (1677—1731), care din 1713 a fost ales guvernatorul Transilvaniei [5]. — Izgonirea contelui Thököly amintită de Francois Caston de Béthune în 1686 (p. 407) se referă la arestarea de către turci, apoi la eliberarea lui în anul 1686. Principele Mihai Apafi, care s-a aliat cu împăratul Leopold a confiscat toate averile transilvănene ale lui Thököly, în primul rînd castelul şi domeniul Hunedoara. — Satul Uzkie (p. 435) pomenit de Iacob Sobieski poate fi identic cu localitatea Ustia de pe malul stîng al Prutului, din fostul judeţ Bălţi. — Francesco Biale „genovez, cel mai preţuit ostaş care se află în Transilvania" (p. 440) se identifică cu Francisc Bialis alias Olasz din Genova († 1693), care pe la anul 1650 a venit în Transilvania şi a devenit căpitanul cetăţii Şimleul Silvaniei şi comitele comitatului Solnocul Interior. La sfîrşitul vieţii se mută la Braşov, iar fiul lui Alexandru se va căsători cu fiica medicului voievodului Constantin Brîncoveanu [6].

— În sfîrşit cîteva observaţii la textul lui Ioan Ovári (p. 367—369). Şercaia apare de două ori în descriere, deoarece în textele transilvănene atît latine, cît şi maghiare prin Şercaia se înţelegea nu numai tîrgul, dar şi pădurea, azi cunoscut sub numele de Munţii Perşani, — Judele (şi nu burgmaistru !) al Braşovului în anul 1678 a fost Simon Deidrich, iar gazdele autorului, George Gyekali şi Mihai Gogoş, se identifică cu Georgius Jeckel III pîrgar sau senator braşovean (1673—1688) şi cu Michael Gockesch († 1692) pîrgar (1675—1692) deputat la dietă (1675) [7].

---

[1] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti (1637—1660)*, vol. X. Bucureşti, 1938, p. 28—32. *(Relatio totius Transylvaniae et Siculiae data a Reverendo P. Magistro Leone de Modica ordinis minorum conventualium missionario)*, 215—217. (Fr. Daniel Dongo vicarius generalis ordinis).

[2] „Pago Mikeháza, in ecclesia S. Stephani regis Ungariae Fratrum Minorum „strictioris observantiae Sancti Francisci. cf. Veress, Doc. X. *op. cit.*, p. 215.

[3] Jakab Antal, *Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII században.* (Discuţii privind ocuparea scaunului episcopal romano-catolic din Transilvania în sec. al XVII-lea), „în Erdélyi Muzeum" 1944, p. 5—20.

[4] Paul Binder, *Eine siebenbürgische Quelle über die Gliederung und die Ausbreitung des Osmanischen Reiches (1606)*, în „Revue des études sud-est Européennes", XVIII, 1980/1, p. 31.

[5] Rolf Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei 1691—1774*, Sibiu, 1943, p. 25—26.

[6] Casele „căpitanului Francisco" din Şcheii Braşovului au fost cumpărate de Brâncoveanu, cf. Nicolae Iorga, *Documente Hurmuzaki* XV/2, p. 1414, 1475—79 precum şi Nicolae Iorga, *Braşorul şi românii*, Bucureşti, 1905, p. 234—235, 250—251, 275—280.

[7] Friedrich Stennev, *Die Beamten der Stadt Brassó (Kronstadt) von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart.* Brassó, 1917, p. 50, 73.

— Provincia „Gyrgyio" româneşte se traduce prin (depresiunea sau Ţara) Giurgeu, deoarece Gheorgheni se referă numai la oraşul din această depresiune carpatică. — „Giurgiu cel Negru" (Fekete Gyurgyo din text) se identifică cu Cervenvoda, situat la sud de Giurgiu, azi în Bulgaria.

Cele cîteva observaţii nu scad valoarea documentară şi istorică a acestui masiv volum, care completează fericit pe cele apărute pînă acum şi se constituie într-un tezaur documentar indispensabil privind istoria românească a veacurilor XVI şi XVII.

Paul Binder

NICOLAE BRANGA, *Urbanismul Daciei romane*, Edit. Facla, Timişoara, 1980, 212 p.

Lucrarea istoricului sibian Nicolae Branga reprezintă o valoroasă sinteză a rezultatelor arheologice din ultimii treizeci de ani referitoare la complexul proces de urbanizare a provinciei întemeiate la nordul Dunării de Jos în anul 106 e. n. Prin volumul mare de date şi informaţii aduse în discuţie, dar mai ales prin sintetizarea acestora în filele unei cărţi ce depăşeşte cu puţin 200 de pagini, se dovedeşte a fi o realizare ştiinţifică de prestigiu, deosebit de utilă atît ca instrument informaţional cît şi ca lectură de documentare istorică.

Structurată în trei părţi mari, Urbanizarea şi urbanistica; Industria tegulară; Figline şi officine civile, fiecare fiind subdivizată în funcţie de tematică şi de tipologia materialelor, lucrarea este explicită şi la obiect.

Autorul a realizat o bună şi utilă introducere în subiectul propriu-zis, prin expunerea premiselor dacice ale procesului de urbanizare atestînd faptul că acest fenomen social-economic îşi are rădăcini locale, fapt ce a facilitat în considerabilă măsură rapiditatea cu care s-a înfăptuit constituirea centrelor urbane ale Daciei traiane. Cercetări arheologice întreprinse relativ recent, ale căror rezultate n-au fost publicate pînă în momentul apariţiei lucrării lui Nicolae Branga, cum sînt spre exemplu cele de la *Buridava*, confirmă pe deplin tezele susţinute de cercetătorul sibian. Interesantă şi importantă este concluzia că prin încetarea existenţei aşezărilor de tipul *dava* în cursul secolului al II-lea î. e. n. nu trebuie să vedem decît faptul obiectiv al „anacronismului" funcţiilor şi tectonicii", nicidecum exterminarea populaţiei autohtone geto-dace. „Criteriile înguste, regional-tribale" nu mai corespundeau în condiţiile existenţei provinciei Dacia, fiind astfel „înlocuite de romani cu o concepţie de ansamblu, menită să garanteze dezvoltarea cultural economică a Daciei, unitatea sa internă şi raporturile cu celelalte provincii ale imperiului" (p. 15). Se trage concluzia că „topografia noilor aşezări a respectat cu stricteţe sistemul rutier şi reţeaua fluvială navigabilă" (p. 15) astfel încît factorul economic a fost determinant faţă de cel de ordin militar-administrativ. Centrele urbane ale Daciei traiane erau atît de puternic ancorate în viaţa comercial-meşteşugărească a zonelor în care fiinţau încît rolul lor economic n-a încetat concomitent cu părăsirea provinciei nord-dunărene de către autorităţi şi armata imperială pe la anii 271—275 e. n. Mai mult decît atît, se precizează „că toate cele zece oraşe întemeiate de romani în Dacia fiinţează şi actualmente, fie în forma comunelor rurale (Tibiscum-Jupa, Romula Reşca, Ulpia Traiana — Sarmizegetusa (fostă Grădişte, n. n.), Porolissum — Moigrad), fie în forme urbane (Dierna — Orşova, Drobeta — Turnu Severin, Apulum — Alba Iulia, Ampelum — Zlatna, Potaissa — Turda şi Napoca — Cluj" (p. 18).

Expunînd cadrul social şi juridic al urbanizării în Dacia se subliniază amploarea în timp a procesului respectiv ce a debutat sub M. Ulpius Traianus, „imediat după cucerire", încheindu-se „în perioada împăraţilor Severi". Punctul culminant al acestei activităţi se apreciază a fi în timpul domniei lui Septimius Severus, cînd în Dacia au fost titularizate pe lîngă cele anterioare „un municipiu (Apulum II) şi trei colonii (Drobeta, Apulum şi Romula—Malva) s-au alăturat... alte şase investituri, cinci municipii (Potaissa şi Porolissum, Ampelum, Tibiscum şi Dierna) şi o colonie (Potaissa)" (p. 23). Se conchide, în continuare, că „această *risipă* de titluri nu poate fi considerată un simplu capriciu imperial, ci legiferarea unor stări de fapt".

Nu mai puţin importantă apare precizarea următoare: „multe oraşe romane (din Dacia, n. n. se suprapun pe tot atîtea vetre de aşezări dacice" (p. 27). Evident că o atare situaţie implică şi participarea autohtonilor geto-daci la viaţa localităţii respective.

Ctitorie a împăratului Traian, oraşul menit a fi capitală a noii provincii transdunărene — Ulpia Traiana Sarmizegetusa —, se relevă prin urbanismul său „prin excelenţă civil" (p. 34). Cît priveşte celelalte oraşe din Dacia, traiană, acestea poartă denumiri de origine geto-dacică şi unele dintre ele, aşa cum este spre exemplu *Napoca*, au în exclusivitate un caracter civil (p. 36). Totodată

se consemnează pe temeiul cercetărilor de dată relativ recentă, că în toate orașele de epocă romană din Dacia, inclusiv în cazul capitalei provinciei, se constată o foarte amplă dezvoltare urbanistică în exteriorul zidurilor de incintă ce formaseră nucleul inițial. Mai mult decît atît, „la Sarmizegetusa, pătrunderea cîmpiei în limitele coloniei și expansiunea orașului în cîmpia hațegană — și chiar mai departe — se constată arheologic cu deplină claritate ; este cazul acelor *villae suburbanae*, de la periferia cetății și *villae rusticae*, din vastul său teritoriu administrativ" (p. 35). Prin aceste mărturii și exemplificări lucrarea face o limpede explicare a fenomenului romanizării mediului rustic al Daciei, combătînd vechi păreri ce susțineau în mod eronat referitor la imposibilitatea romanizării mediului sătesc al Daciei traiane. Rețeaua de *villae rusticae* identificate actualmente pe întregul cuprins al provinciei dacice, conchide Nicolae Branga „garantase urbanizarea mediului rural și, în perspectivă istorică, perenitatea romanității" (p. 35).

De o importanță aparte ni se pare tratarea de pe poziții interpretative noi, a așezărilor ce n-au primit titulatura municipală cu toate că din punct de vedere al structurii lor urbanistice ar fi fost îndreptățite la acordarea statutului de oraș. Referitor la *Micia* (Vețel, jud. Hunedoara) se specifică amănuntul că „așezarea prezintă toate componentele orașului roman clasic : sector civil constînd din edificii publice și private, zidite în *opus incertum*, cu elemente superioare de arhitectură (coloane, capitele etc.) și edilitie (instalații de încălzire, canale, conducte), dispuse sistematic între artere pavate, terme și amfiteatru, sector sacru cu sanctuare de tip capitolin (cu *cella* tripartită), sector meșteșugăresc-comercial compus dintr-o *officina* cu cinci cuptoare pentru ars ceramică (olărie, material tegular) și instalații portuare la malul Mureșului, două necropole amplasate la estul și vestul acestui complex civil care s-a dezvoltat continuu" (p. 36). E de menționat că la Micia ființase și un punct vamal, amănunt ce contribuie și el la sublinierea mai pregnantă a „înaltului urbanism" al acestei așezări. Considerăm că era utilă inserarea în rîndul centrelor de acest tip cvaziurban din Dacia, și așezarea identificată la Szeged, anticul *Partiscum*, important punct vamal și comercial pe artera navigabilă Mureș—Tisa inferioară — Dunăre.

Același intens proces de urbanizare e înfățișat și pe cuprinsul Daciei extracarpatice, respectiv în Oltenia, al cărui înfloritor centru fusese Romula. „Edilitia Romulei, — se subliniază în lucrare, s-a propagat în Cîmpia Romanațiului cu intensitatea pe care am surprins-o în cazul celorlalte teritorii rurale dependente de centrele urbane ale provinciei. Mărturie stau numeroasele și variatele materiale tegulare descoperite în așezările civile din această regiune" (p. 69).

Un alt exemplu de neîntreruptă evoluție în cadrul așezărilor Daciei romane îl constituie *Tibiscum*, punct locuit de daci în perioada anterioară constituirii provinciei romane nord-dunărene. O vreme localitatea, asemenea Miciei, avusese titulatura de *pagus* din teritoriul administrativ-financiar al Ulpiei Traiana Sarmizegetusa, devenit apoi *municipium*. Referitor la dezvoltarea localității pînă la înaltul rang municipal se consemnează : „Urbanismul înalt atestat la Tibiscum a fost asigurat, generație de generație, de efortul material și constructiv al cetățenilor, peregrinilor și soldaților" (p. 75). Atare concluzie e deplin justificată și în cazul celorlalte centre urbane și cvaziurbane din Dacia, ele fiind rezultatul unui îndelung efort constructiv la care, așa cum o dovedesc o serie de rezultate ale săpăturilor arheologice de dată recentă (nu puține întreprinse în intervalul de timp ulterior înaintării lucrării lui Nicolae Branga la editura, n. n.), au participat și autohtonii daco-geți (a căror prezență e semnalată prin existența în cvartalele civile a ceramicii locale),

Întrunind un deosebit de consistent volum de date arheologice, tipologic extrem de diversificate, concluzia apare cît se poate de fondată și logică. „Lucrările de urbanistică din Dacia romană sînt impresionante. Impresionante prin cantitatea, diversitatea și calitatea lor, dar și prin timpul scurt în care au fost realizate. Se poate spune că cei 165 de ani de prezență efectivă a Romei în Dacia alcătuiesc o perioadă istorică dominată de febra construcțiilor. Din acest punct de vedere, oficialitatea romană continuase, la scară largă și nivel superior, politica de construcții inaugurată de regii daci. Datorită acestei continuități, dar mai ales datorită imensului efort constructiv, caracterul spoliator al dominației romane în Dacia este esențialmente atenuat. În același sens pledează și destinația prin excelență publică, edilitară, culturală și politică, de interes strict intern a majorității construcțiilor din orașele daco-romane" (p. 79).

Puternica emulație a construcțiilor a „condiționat dezvoltarea unor meșteșuguri, anexe", fapt ce a contribuit și mai mult la atragerea mîinii de lucru locale în diversele meserii, dintre care, cele de bază ca pietrăria și dulgheria, erau pracaticate cu multă îndemînare de geto-daci. Exploatarea pietrei în cariere a atins un grad înalt al meșteșugului, așa cum o atestă prezența unor atari obiective meșteșugărești ce funcționau în covîrșitoarea majoritate a „coloniilor și municipiilor" din Dacia romană.

Pe lîngă materialul litic de o mare diversitate ca : piatră de stîncă, felurite tipuri de calcare, gresie, andezit marmură, se între-

buinţase pe scară foarte largă cărămida arsă pe care o întîlnim într-o gamă foarte largă de tipuri. Astfel, în Dacia romană vechiul meşteşug al olăriei daco-getice a primit noi valenţe prin trecerea la confecţionarea din lut ce urma să fie ars în cuptoare, a cărămizilor şi ţiglelor cît şi a altor elemente mărunte utilizabile în construcţii ca : mozaicuri din lut ars, părţi componente ale instalaţiilor de *hypocaust*, plăci de pavaj, etc.).

Alt meşteşug ce s-a împămîntenit în Dacia traiană a fost prelucrarea sticlei, mai ales aceea pentru geamuri, „atestată peste tot, frecvent însă la Sucidava" (p. 89). Tot datorită intensităţii ritmului de construire din mediul urban şi cel rural, fierăria cunoscuse o diversificare deosebită în sensul specializării unor meşteri în producţia de obiecte necesare şantierelor de construcţie. Erau de o stringentă necesitate „cuiele de mărimi variate, scoable, balamalele, chiusurile şi piesele de feroniere, cum sînt ţintele, placajele şi barele cu care tîmplarii ferecau uşile clădirilor şi porţile cetăţilor". Referitor la această impresionantă grupare de piese din fier ce apar pe cuprinsul tuturor aşezărilor de epocă romană, localităţi antice „urbane şi rurale", se precizează că ele provin „din atelierele făurarilor locali", cum bunăoară era acela ce îşi desfăşura activitatea „în unul din micile interioare ale edificiului adiacent termelor de la Mercurea — Albele" (p. 89).

De o atenţie aparte se bucură în lucrare analiza materialelor tegulare din Dacia romană, produse care „constituie cel mai abundent şi variat material de construcţie manufacturat de romani". Importanţa acestei părţi este cu atît mai mare cu cît, pînă în prezent „cercetarea exhaustivă a patrimoniului tegular dacoroman nu s-a realizat" (p. 92). Evident că un atare studiu — avînd în vedere de-a dreptul impresionant de materiale arheologice tegulare — ar depăşi net numărul de pagini a întregii lucrării despre urbanismul provinciei carpato-nord-danubiene. Dar în forma de faţă, cu o mare concentrare de date ştiinţifice ordonat expuse, poate să înfăţişeze detaliat dezvoltarea acestui meşteşug. Tabelele şi harta fac ca „imensele inventare tegulare depozitate în muzeele din Transilvania, Banat şi Oltenia" să poată fi mai lesne înţelese şi utilizate în cadrul altor lucrări de specialitate. Fără exagerare în afirmaţii, chiar dacă celelalte părţi ale acestei cărţi ar fi considerate drept o expunere sistematică a unor date şi elemente ce au mai fost, măcar parţial, discutate şi în alte lucrări, capitolul INDUSTRIA TEGULARĂ rămîne în literatura de specialitate ca material de referinţă şi chiar ca punct de plecare în proiectata lucrare mai amplă pe această temă la care face trimiterea nota nr. 500 de la p. 92. Fără îndoială că în [illegible] ea celor 284 [illegible] calităţi ce au dat la iveal[illegible]

materiale tegulare, precum şi specificarea fiecărui tip înregistrat în cadrul respectivelor fonduri de urme antice, reprezintă o muncă minuţioasă şi deosebit de dificilă, sarcină de care autorul s-a achitat cum se cuvine, dovedind şi de această dată marea sa pasiune pentru lucrul temeinic. Desigur că lista localităţilor mai poate fi completată cu încă cîteva puncte, dar acest fapt nu diminuează cu nimic utilitatea repertoriului.

Cît priveşte subcapitolul *b. Tehnologia*, îl considerăm mult prea succint, mai ales că în această privinţă există cîteva lucrări de referinţă în literatura arheologică românească. Sau poate tocmai din acest motiv cercetătorul sibian s-a rezumat la prezentarea unui singur exemplu, şi anume cuptorul de ars materiale tegulare de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa, făcînd trimiteri la celelalte lucrări. Avînd însă în vedere faptul că respectivele studii nu sînt chiar atît de uşor accesibile, îndeosebi cititorilor străini (lucrarea prin rezumatul în limba germană fiindu-le accesibilă), considerăm că era utilă o tratare ceva mai amplă a subcapitolului în discuţie.

Cel ce răsfoieşte *corpus*-urile de inscripţii va găsi la categoria ştampilelor aplicate pe ţigle o mare varietate de asemenea sigle de factură militară, astfel încît îşi creează impresia că în Dacia materialul tegular era fabricat exclusiv de unităţile armatei imperiale. romane. Dar acest lucru nu exprimă realitatea arheologică din teren, după cum o demonstrează în lucrarea sa Nicolae Branga. Provincia de la miazănoapte de Dunăre îşi avea un însemnat număr de cărămidari civili a căror producţie era destinată necesităţilor locale. Ţinînd cont că numai în Ulpia Traiana Sarmizegetusa sînt identificaţi 24 de asemenea cărămidari civili, avem posibilitatea de a admite ideea că în cadrul meşteşugurilor provinciei cărămidăria deţinuse un loc de primă importanţă. De reţinut amănuntul că aproape fiecare centru economic al Daciei romane a furnizat cel puţin un nume de cărămidar civil, astfel încît repertoriul acestora însumează peste cincizeci de asemenea descoperiri (p. 159, 160).

Aprecierea că existau o serie de *figlina*-e aparţinătoare unor centre urbane e demnă de remarcat, fiind foarte verosimilă ideea că şi la Drobeta fiinţase o *figlina* civilă deoarece în atelierele de cărămidărie ale castrelor se produceau în primul rînd pentru necesităţi de natură militară. Un centru civil atît de important cum era municipiul drobetens reprezenta o reală piaţă de desfacere a materialelor tegulare necesare diverşilor particulari ce n-aveau motive să fie dependenţi în privinţa edificiilor pe care le ridicau, de disponibilităţile de materiale de construcţie produse de militari.

Nu mai puţin interesante sînt aprecierile făcute în legătură cu etnicitatea onomasticelor

din ştampilele Daciei romane, date ce reprezintă o contribuţie la demonstrarea complexităţii fenomenului romanizării. Se constată că „predominante sînt numele romane" (p. 163), Dar prin faptul că „gentilicele *Aelius* şi *Aurelius* deţin primatul în onomastica ştampilelor tegulare" n-ar fi exclus, considerăm noi, ca unii dintre aceştia să fie localnici romanizaţi (intraţi în posesia cetăţeniei romane, ei sau predecesorii lor, în timpul lui Hadrian sau Marcus Aurelius). Evident că în cadrul atelierelor de cărămidărie existau foarte multe operaţiuni pregătitoare confecţionării propriu-zise a materialelor de construcţie, lucrări ce „absorbeau" îndeosebi mîna de lucru furnizată de autohtonii daco-geţi, fapt ce a contribuit la atragerea acestora în circuitul activităţii economice a provinciei. Funcţionarea unora dintre atelierele de confecţionare a cărămizilor şi ţiglelor în secolul al III-lea e. n., aşa cum o atestă cărămizile ştampilate de la Ulpia Traiana (p. 127, fig. 46), Romula (p. 150, fig. 92), Tibiscum (153, fig. 97) denotă că şi în deceniile ce au premers retragerea aureliană din Dacia în această provincie se desfăşura (de către populaţia civilă) o activitate în domeniul construcţiilor de tot felul, altfel nu s-ar explica raţiunea fiinţări acestora. Mai mult decît atît, prin prezenţa atelierelor în importante centre ca Ulpia, Romula, Tibiscum, în care evenimentele politico-militare erau binecunoscute, era logic ca mult înainte de părăsirea provinciei — în alternativa că acest act militar se bănuia că va avea cu iminenţă loc — să fi încetat ridicarea construcţiilor, dar acest lucru nu s-a întîmplat. În felul acesta, lucrarea lui Nicolae Branga furnizează certă argumentaţie în favorul tezei desfăşurării procesului de romanizare, fără întrerupere, în cei peste 165 de ani de existenţă a Daciei romane.

Lucrarea posedă o listă de abrevieri bibliografice, note (ce sînt inserate de la 1 la 920, fără a fi divizate pe capitole), indice de termeni şi rezumat în limba germană, avînd deci elementele necesare unui instrument de lucru. Prin bogăţia de date şi informaţii, completate printr-o ilustraţie judicios selectată, reprezintă în ansamblul său o contribuţie notabilă la cunoaşterea urbanismului Daciei romane, la ilustrarea unor aspecte noi ale procesului de romanizare petrecut la nordul Dunării de Jos.

Vasile Dupoi

GERALD J. BOBANGO, *The Emergence of the Romanian National State*, Columbia University Press, New York, 1979, XIII + 307 p. + il.

Interesul tot mai mare pe care istoria României îl trezeşte în rîndurile istoricilor de peste ocean este relevat şi de lucrarea pe care istoricul american de origină română Gerald J. Bobango, de la Universitatea din Pennsylvania, a dedicat-o recent formării şi consolidării statului naţional român.

Apărută în prestigioasa colecţie de monografii dedicate istoriei ţărilor din Estul Europei („East European Monographs"), iniţiată de Universitatea din Colorado (Boulder) cu un deceniu în urmă, cartea lui G. Bobango se aseamănă prin conţinutul ei lucrării pe care un alt istoric american, T. W. Riker a consacrat-o acum o jumătate de secol aceleiaşi probleme (*The Making of Romania. A study of an international problem 1856—1866*, London, 1931), lucrare rămasă pînă astăzi fundamentală. Deşi de proporţii mai reduse decît monografia lui Riker, cartea lui Bobango beneficiază totuşi de o documentaţie bogată şi variată — surse de arhivă, rapoarte diplomatice, presă etc. — dar mai ales de concluziile obţinute de istoriografia română în ultimii patruzeci de ani, concluzii pe care istoricul american îşi propune să le facă cunoscute cititorilor din Occident. Căci aşa cum observă pe drept cuvînt autorul în introducerea lucrării sale, scrierile româneşti despre epoca lui Cuza sînt practic necunoscute şi fără circulaţie în lumea apuseană, de unde şi aprecierile false asupra acestei perioade în unele lucrări occidentale.

Pornind de la convingerea că experienţa românească este ilustrativă pentru mişcarea de eliberare naţională din Estul Europei în secolul al XIX-lea, istoricul american şi-a propus — şi trebuie s-o spunem din capul locului că a reuşit — să redea în toată amploarea lui efortul întreprins de generaţia revoluţionară de la 1848 în vederea înfăptuirii Unirii Principatelor şi consolidării statului naţional român. În cadrul acestei preocupări, o atenţie deosebită este acordată personalităţii domnitorului Al. I. Cuza, cartea lui G. Bobango fiind mai mult o biografie a domnitorului Unirii decît o istorie a epocii[1].

[1] Autorul şi-a făcut cunoscute rezultatele cercetărilor sale despre Cuza încă înainte de apariţia lucrării: *Colonel Alexandru Ioan Cuza. The Making of a Hospodar*, în „Southeastern Europe", II, 1975, fasc. 1, apărut pre-

Lucrarea este structurată în şase capitole, precedate de o introducere, în care autorul explică motivele care au determinat alegerea subiectului tratat, motive legate de poziţia particulară a României, atît în trecut, în cadrul procesului de formare a statului naţional, cît şi în prezent în contextul politic din sud-estul Europei. Considerăm totuşi că unele din aprecierile istoricului american cum ar fi de exemplu acelea privind regimul monarhiei constituţionale în România, conflictul dintre domnitor şi fracţiunea liberal-radicală sau consecinţele înlăturării lui Cuza, sînt nu numai discutabile, dar locul lor ar fi fost mai indicat la concluzii decît în introducerea lucrării.

Primul capitol (p. 1—40) conţine o expunere a situaţiei ţărilor romăne începînd cu tratatul de la Adrianopol pînă la 1859 şi are rolul de a familiariza pe cititorul apusean cu problematica epocii, accentul fiind pus pe consolidarea conştiinţei naţionale, mai ales în rîndurile tinerei generaţii formată prin contactul cu ideile avansate din Apusul Europei. Principalele evenimente care au jalonat sau influenţat istoria României în această perioadă — tratatul de la Adrianopol revoluţia de la 1848, războiul Crimcii, Convenţia de la Paris din 1858 — sînt corect analizate, autorul reuşind să păstreze proporţia cuvenită între rolul factorilor interni şi externi în procesul de creare a statului naţional român. Descrierea evenimentelor culminează cu dubla alegere a lui Al. I. Cuza pe tronul ambelor principate, redată în detaliu şi pe un ton adesea dramatic. De altfel, paginile respective se înscriu printre cele mai reuşite din cuprinsul lucrării.

Al doilea capitol, *Colonelul Cuza. Formarea unui domnitor* (p. 41—74), este consacrat personalităţii noului conducător al Principatelor în persoana căruia se înfăptuise unirea celor două ţări romăne într-un singur stat naţional. Cariera lui Cuza înainte de domnie este descrisă pe larg, uneori cu lux de amănunte, autorul făcînd dovada unei bune cunoaşteri a izvoarelor documentare, inclusiv a celor de arhivă, pe care le-a cercetat în timpul stagiului de documentare în România ca beneficiar al unei burse de studii. Concluzia la care ajunge autorul american prezentînd ascensiunea lui Cuza, anume aceea că el a devenit domnitor nu printr-un accident, ci ca urmare a reputaţiei, experienţei şi meritelor sale, este pe deplin îndreptăţită. Capitolul se încheie cu o frumoasă caracterizare a omului Cuza.

---

scurtat şi în „Magazin istoric", XIII, 1979, nr. 1; *The Path to Unity and Autonomy under Alexandru Ioan Cuza, 1859—1861*, în „Southeastern Europe", V, 1978, fasc. 1, şi în „Revue des etudes sud-est européennes", XVI, 1978, nr. 3.

Următorul capitol, al treilea (p. 75—118), intitulat sugestiv *Calea spinoasă spre Unire*, tratează lupta dusă de domnitor şi principalii săi colaboratori pe plan intern şi extern în vederea desăvîrşirii Unirii. Autorul surprinde mai întîi ecoul pe care actul înfăptuit în ianuarie 1859 l-a avut în Transilvania, nu numai în mijlocul românilor, a căror aspiraţie spre unitatea naţională era generală, ci şi în presa maghiară sau germană sau în rîndurile autorităţilor locale. Sînt descrise în continuare activitatea diplomatică pentru recunoaşterea dublei alegeri, primele măsuri interne vizînd contopirea deplină a celor două ţări, dar mai ales demersurile domnitorului Cuza şi ale miniştrilor săi de a obţine consimţămîntul puterilor garante în vederea desăvîrşirii unirii pe plan politic şi administrativ, demersuri caracterizate sugestiv de autor drept un „adevărat război al nervilor". O atenţie deosebită este acordată guvernării lui M. Kogălniceanu în Moldova, precum şi legăturile acestuia cu emigraţia maghiară, legături bazate pe principiul exprimat de primul ministru moldovean prin cuvintele „neutralitate şi ospitalitate".

Capitolul al patrulea *Opoziţii faţă de noua conducere naţională* (p. 119—158), analizează problematica primilor ani de după integrarea administrativă, perioadă dominată pe plan intern de divergenţele dintre principalii factori politici în jurul problemei agrare, iar pe plan extern de tranzitul armelor sîrbeşti, sprijinul revoluţionarilor poloni şi, în special, de spinoasa chestiune a mănăstirilor închinate.

În ce priveşte prima chestiune, considerăm că modul în care autorul prezintă poziţia grupării liberal-radicale faţă de reforma agrară nu corespunde întru totul realităţii. În realitate, nu se poate vorbi, în ceea ce priveşte pe radicali, de o „atitudine hotărîtă împotriva ţărănimii" (p. 126), ci de o amînare a rezolvării problemei agrare pînă după înfăptuirea unei largi reforme electorale care ar fi dat posibilitate grupărilor liberale să domine Adunarea şi să rezolve această chestiune în conformitate cu vederile lor. De altfel, reprezentînd cu precădere interesele burgheziei şi ale păturilor sociale orăşeneşti, liberalii radicali acordau o mai mică importanţă reformei agrare, fără a se situa însă în această privinţă pe poziţiile moşierimii conservatoare cu care era aliată în cadrul „monstruoasei coaliţii". De asemenea, autorul acordă mişcări separatiste din Moldova după 1862, generată de consecinţele integrării administrative asupra acestei provincii, o importanţă mai mare decît aceasta a avut-o în realitate. S-ar fi cuvenit subliniat, credem, caracterul nepopular al acestei mişcări redusă la un mic număr de nemulţumiţi, proveniţi îndeosebi din rîndurile moşierimii.

În ce priveşte chestiunea secularizări averilor mănăstireşti, autorul observă pe drept

cuvînt că aceasta a fost prima şi singura ocazie care a întrunit adeziunea tuturor factorilor politici asupra unei măsuri luate de un guvern al lui Cuza.

Trecerea de la parlamentarism la regimul autoritar, instituit prin lovitura de stat de la 2 mai 1864, formează obiectul celui de-al cincilea capitol al lucrării. Geneza loviturii de stat este sesizată, în mod just, de istoricul american în opoziţia ,,monstruoasei coaliţii'' — alianţă a liberalilor-radicali sau ,,roşii'' cu extrema dreaptă a moşierimii — faţă de linia politică preconizată de domnitor. Totuşi, autorul exagerează cînd susţine că ,,boierii doreau o reîntoarcere la vechile vremuri ale privilegiului lor exclusivist'' (p. 159). În realitate, moşierimea conservatoare accepta o modernizare instituţională a statului naţional — dovadă o serie de reforme adoptate cu concursul Adunării dominată de această forţă politică în sesiunea 1863—1864 — , cu condiţia însă a păstrării poziţiilor ei privilegiate pe plan politic şi economic.

Nu corespund realităţii nici ezitările pe care le-ar fi avut domnitorul şi mai ales primul ministru Kogălniceanu în faţa actului de energie pe care l-a reprezentat lovitura de stat. O astfel de opinie este lipsită de temei dacă avem în vedere concepţiile politice şi fermitatea caracterului celor doi protagonişti ai acestui act. În schimb, trăsăturile regimului politic instituit prin Statut, plebiscitul prin care masele populare au aprobat lovitura dată moşierimii, precum şi acţiunile diplomatice în vederea recunoaşterii internaţionale a noului regim sînt corect analizate, părerile autorului concordînd în această privinţă cu acelea ale istoricilor români.

Nu acelaşi lucru putem spune însă şi despre modul în care G. Bobango prezintă reforma agrară din 1864. Lăsîndu-se influenţat de unele lucrări străine consacrate acestei probleme — a lui David Mitrany, *The Land and the Peasant in Romania* (Oxford, 1930), fiind cu precădere citată — autorul insistă aproape exclusiv asupra neîmplinirilor, defectelor legii rurale, fără a arăta însă şi rolul pozitiv jucat de această reformă în evoluţia ulterioară pe multiple planuri a României moderne. Este regretabil că istoricul american, deşi citează în notă lucrarea lui N. Adăniloaie şi Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864* (Bucureşti, 1967) nu împărtăşeşte şi concluziile la care au ajuns autorii respectivi în privinţa însemnătăţii reformei amintite, cea mai de seamă reformă social-economică din România pe toată durata secolului al XIX-lea. De asemenea, dacă reforma agrară din 1864 — cu tot accentul pus pe laturile ei negative — este pe larg prezentată, celelalte reforme înfăptuite în perioada imediat următoare loviturii de stat nu sînt nici măcar amintite. Excepţia fac numai legea instrucţiunii publice, atribuită lui D. Bolintineanu, a cărei promulgare este în mod greşit pusă în legătură cu înfiinţarea Universităţii din Bucureşti la 4 iulie 1864.

Capitolul se încheie cu analiza împrejurărilor care au determinat retragerea guvernului condus de M. Kogălniceanu şi reconstituirea opoziţiei ,,monstruoasei coaliţii'' împotriva lui Cuza. Se evidenţiază faptul că un rol însemnat în deteriorarea situaţiei domnitorului l-a jucat mişcarea izbucnită în Bucureşti la 3 august 1865, în legătură cu care autorul lasă să se înţeleagă că ea ar fi fost pregătită de opoziţie, îndeosebi de partea ei radicală, opinie pe care ultimii cercetători români ai problemei nu o împărtăşesc întru totul [2].

Ultimul capitol al lucrării, *Sfîrşitul erei Cuza* (p. 193—212), tratează succint împrejurările care au dus la abdicarea silită a domnitorului la 11 februarie 1866, precum şi ultimii ani ai vieţii acestuia. Se relevă faptul că soluţia adoptată în 1866 pentru reglementarea problemei vacanţei tronului s-a datorat atît talentului diplomatic al românilor, care au folosit şi de această dată cu succes politica faptului împlinit, cît şi conjuncturii internaţionale favorabile. În ce priveşte alegerea lui Carol de Hohenzollern, autorul afirmă că ea rămâne încă o problemă neclarificată de istoriografia română [3], dar recunoaşte că prezenţa acestuia pe tronul României, într-o perioadă în care balanţa puterii în Europa înclina în favoarea Germaniei, era de natură să favorizeze dobîndirea unei poziţii mai independente faţă de Imperiul otoman.

Cartea mai cuprinde concluzii, note, un eseu bibliografic, indice de nume şi un grup de ilustraţii pe care l-am fi dorit mai bogat reprezentat (lipseşte, de exemplu, portretul lui Kogălniceanu).

În *Concluzii* autorul încearcă să degajeze semnificaţiile majore ale domniei lui Al. I. Cuza în procesul de constituire a statului naţional român. Tabloul societăţii româneşti la mijlocul secolului al XIX-lea schiţat de istoricul american cuprinde însă şi aspecte care nu corespund realităţii istorice. Astfel afirmaţia privind lipsa unei conştiinţe naţionale în rîndurile ,,ţărănimii analfabete'' sau aceea referitoare la revendicarea de către burghezia liberală a ideii refacerii vechii Dacii pe baza unui

---

[2] Vezi în această privinţă Apostol Stan, *Grupări şi curente politice în România între Unire şi Independenţă*, Bucureşti, 1979, p. 173—174 şi Dan Berindei, *Les antécédents de l'abdication du prince Cuza*, în ,,Revue Roumaine d'Histoire'', XVII, 1979, nr. 4, p. 798—799.

[3] Vezi totuşi studiul lui Gr. Chiriţă, *România în 1866. Coordonate ale politicii interne şi internaţionale*, în ,,Revista de istorie'', tom. 31, 1978, nr. 12, p. 2197—2220.

„trecut real sau imaginar" sînt lipsite de o bază științifică.

Semnalăm, de asemenea, o serie de erori de amănunt strecurate în cuprinsul lucrării — din păcate destul de numeroase — care cu mai multă grijă din partea autorului puteau fi evitate. Astfel, Tudor Vladimirescu a fost ucis în mai 1821 și nu în 1822, cum se afirmă la p. 1; atentatul împotriva lui Gh. Bibescu a avut loc la 10 iunie, nu la 3 mai 1848 (p. 5); Adunările elective erau alese pe șapte nu pe cinci ani (p. 17); domnitorii Gh. Bibescu și B. Știrbei erau frați, nu tată și ginere (p. 20—21); moșiile familiei Cuza se aflau în nord-estul Moldovei pe valea rîului Molda, nu Mosela, care, după cum se știe, curge prin Germania și Franța (p. 41); marele spătar Dumitrașcu Cuza n-a fost ucis probabil în duel (p. 41), ci din ordinul domnitorului din acea vreme, Mihail Racoviță, sub învinuirea că ar fi contribuit, alături de alți boieri, la aducerea în Moldova a unui corp de oaste austriac (cf. Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. a II-a, București, 1959, p. 287). Tot astfel, numele corect al directorului pensionului din Iași în care a învățat probabil Cuza este Cuénin, nu Cunin (p. 43); proclamația de la Islaz cuprindea 22 de puncte nu 14 (p. 57); primul președinte al Consiliului de Miniștri în Muntenia, după dubla alegere a fost I. Al. Filipescu, fost membru al căimăcămiei de trei, și nu I. I. Filipescu, aflat în acel timp în misiune la Constantinopol (p. 84); cel mai lung guvern al Moldovei din primii trei ani ai domniei lui Cuza a durat nouă luni (guvernul condus de M. Kogălniceanu între mai 1860 — ianuarie 1861) și nu trei (p. 89); Adunările elective au fost dizolvate nu în septembrie 1859 (p. 99) ci la 6 decembrie același an; în iunie 1860 la cîrma Moldovei se afla guvernul condus de Kogălniceanu nu de An. Panu (p. 110); Văcăreștii nu erau un cimitir (p. 128), ci o mănăstire, transformată la acea dată în închisoare; între 1829—1834, Principatele s-au aflat sub ocupația nu protectoratul țarist (p. 144), iar ziarul lui C. Bolliac „Trompeta Carpaților" a apărut la București, nu la Brașov (p. 287).

Numeroase erori găsim și în transcrierea unor nume românești ca, de exemplu: „boiarimie" în loc de „boierime"; „metoae" în loc de „metoașe"; „mijloace" în loc de „mijlocași" (categorie de țărani clăcași); „Foii Sătești" în loc de „Foaia Sătească" etc.

Cu toate deficiențele de conținut sau de formă semnalate, lucrarea lui G. Bobango păstrează totuși, în ansamblu, caracterul unei realizări științitifice de certă valoare, impresie întărită și de impresionanta listă bibliografică a izvoarelor documentare consultate. Ea este utilă mai ales cititorilor străini, care găsesc în lucrarea istoricului american o prețioasă sursă de informare pentru cunoașterea unui moment deosebit din istoria României.

Valeriu Stan

* * * *Kriegswirtschaft und Rüstung* (1939—1945) (Economia de război și înarmarea, 1939—1945), Coordonatori: Friedrich Forstmeier și Hans-Erich Volkmann, Droste Verlag, Düsseldorf, 1977, 418 p.

Lucrarea constituie o culegere de studii — rezultat al unor cercetări științifice întreprinse de istorici ai economiei din diverse țări — și prezentate la o sesiune organizată de Institutul de istorie militară din Freiburg im Breisgau din Republica Federală a Germaniei. Pornind de la însemnătatea factorului economic pentru cunoașterea și înțelegerea unor evenimente de amploarea celei de a doua conflagrații mondiale, autorii analizează o serie de aspecte legate de politica germană de finanțare a războiului comparativ cu celelalte state beligerante, situația forței de muncă și productivitatea în economia de război germană, comerțul exterior al Germaniei naziste, căile ferate în economia de război a celui de-al treilea Reich, relațiile economice germano-italiene (1934—1941), raporturile economice germano-suedeze în timpul războiului, efectele politicii de înarmare asupra economiei de război germane (1938—1945), economia de război a Japoniei (1941—1945), mobilizarea economiei balcanice în timpul celui de-al doilea război mondial, structura și organizarea producției de război americane (1939—1945), exploatarea economică a Franței ocupate, sistemele de exploatare economică în regiunile ocupate din Polonia și Uniunea Sovietică.

În elaborarea și prezentarea studiilor se pornește de la teza privind războiul total potrivit căreia declanșarea unor conflicte militare între state puternic industrializate depinde nu numai de problemele de strategie și tactică, de cantitatea și calitatea materialului de război, ci în mare măsură de potențialul economic general. Istoriografia are așadar misiunea de a analiza semnificația acestui factor în timpul celui de-al doilea război mondial. În urma înlesnirii accesului la multe din arhivele unor state foste aliate sau ostile Germaniei naziste este acum posibil a analiza situația economiei de război a Reichului german între 1939—1945 în contextul internațional al vremii.

Pînă nu demult literatura de specialitate menționa absența unui program economic al N.S.D.A.P., lucru ce s-a dovedit a fi inexact. Dimpotrivă, el s-a concretizat în așa-numita „teorie a marelui spațiu economic" (Grosswirtschaftsraum), concepută ca o alternativă a principiului „comerțului liber internațional".

Planurile germane de organizare a unui „mare spațiu economic" central-european — motivat economic — coincideau cu aspirațiile de expansiune teritorială ale lui Hitler, vizînd să cuprindă Scandinavia, statele neutre vest-europene, Peninsula Iberică și Italia etc. Se cere reținută ideea esențială: nici pretențiile de hegemonie, nici „marele spațiu economic" autarh nu puteau fi obținute cu mijloace pașnice. Odată ajunși la putere național-socialiștii au pornit vertiginos în urmărirea țelurilor lor. Întregul proces economic a fost pus în mod conștient în slujba pregătirilor de război. Potrivit definiției naziste, așa-numita „economie a apărării" urma să pregătească întreaga economie încă din timp de pace în vederea ducerii unui război total. Toate aceste aspirații duse la extrem urmau a fi realizate prin lărgirea bazei economice pe principiul teritorial, prin exploatarea regiunilor ocupate și prin producția „coordonată" în cadrul spațiului stăpînit.

Acestea sînt principalele idei pe care le dezvoltă studiile concentrate în volum.

Primul dintre acestea, intitulat *Finanțarea războiului*, aparține lui Willi A. Boelcke, profesor la Universitatea din Stuttgart, istoric al economiei, cunoscut prin lucrările sale monografice publicate pe teme de istorie economică: *Înarmarea Germaniei în cel de-al doilea război mondial* și *Krupp și Hohenzollernii*.

Studiul se prezintă ca o analiză comparativă a diferitelor aspecte teoretice ale finanțării războiului în general. Economia de război impune o restructurare a necesarului în favoarea reorientării economice și acoperirea efortului militar. Ea cere așadar modificări esențiale în structura producției și în modul de repartizare a mijloacelor de investiții, în angajarea forței de muncă, reorientarea comerțului exterior și o îngrădire importantă a folosirii veniturilor. Ținînd seama de capacitatea economică reală a unui stat, proporția efortului său de război determină gradul de transformare și deformare a economiei sale impusă de trecerea la starea de război.

În mod necesar se încearcă acoperirea cheltuielilor de război prin cele patru metode clasice: impozite, împrumuturi, creșterea prețurilor și contribuții sau reparații de război.

În analiza problematicii autorul insistă cu precădere asupra politicii financiare germane în perioada amintită, subliniind cele patru categorii de probleme pe care le-a avut de rezolvat statul german, anume acoperirea cheltuielilor mereu mai mari pentru compensarea golurilor ce apar, în buget, repartizarea mijloacelor materiale necesare pentru operațiile militare, creșterea necontenită a prețurilor, inflația mereu mai puternică, și, în sfîrșit, folosirea economicoasă a mijloacelor și limitarea cheltuielilor la minimul necesar.

La încheierea celui de-al doilea război mondial aproape toate statele s-au aflat în fața acelorași probleme: prea mult în bani, prea puțin în produse, un volum exagerat de datorii, visterii goale, secătuirea rezervelor statului. Țările implicate au abordat rezolvarea situației în diverse maniere, potrivit condițiilor și obiectivelor lor politice, economice și sociale. Procesul a fost mult mai îndelungat decît se crezuse la început și a avut implicații împovărătoare mai ales pentru țările care suferiseră mai mult de pe urma războiului.

Politica față de problemele muncii în economia germană de război, cel de-al doilea studiu publicat în lucrare, aparține profesorului Milward de la Universitatea din Manchester, specialist în istoria economică a perioadei, cunoscut prin lucrările sale în acest domeniu (*Economia germană de război 1939—1945*, *Noua ordine și economia franceză*, *Economia fascistă în Norvegia*).

Sintetizînd multiplele aspecte ale problemelor economice semnalate în țările beligerante se cere să reținem ideea fundamentală a autorului potrivit căreia cel de-al doilea război mondial a fost în cele din urmă o confruntare a capacității de producție a statelor implicate. Începînd cu anul 1942 și pînă în toamna lui 1944 se face simțită o fază interesantă, aparent stranie, de creștere a producției, etapă de care au beneficiat toate părțile beligerante cu excepția Italiei. Raportul dintre creșterea însumată a producției industriale în acești ani și sporirea venitului național a oscilat (variat), în funcție de pagubele de război, de la o țară la alta; războiul a canalizat rezervele în proporție covîrșitoare în două direcții principale: industria și forțele armate. Elementele principale luate în discuție în acest cadru sînt forțele de muncă, problema recrutării lor, eficacitatea muncii.

Pînă la un anumit nivel, nevoia suplimentară de forțe de muncă în toate economiile naționale participante la război a fost acoperită din aceeași sursă. În continuare însă fiecare stat s-a orientat potrivit convingerilor sale de politică-economică. În cazul guvernului național-socialist hotărîrea de a angaja forță de muncă străină în condițiile unui regim de muncă obligatorie a dus la o soluție apriori sortită eșecului — în încercarea de a suplini o politică rațională în problema muncii. În asemenea împrejurări productivitatea obținută era mult redusă. Salariile reduse au limitat și mai mult motivația muncii; „germanul mai lucra numai din patriotism" — afirmă autorul

studiului. Pornind de la premisa unei profunde discriminări rasiale, la care se adaugă neconcordanța spirituală cu țelurile de război ale Germaniei și concepția lucrătorului străin — ceea ce-l duce de la indiferență la acțiuni potrivnice — nemulțumit de condițiile în care trăiește, toate acestea în plină acutizare au declanșat o adevărată criză.

Această stare de lucruri nu a fost proprie doar Germaniei. Spre sfîrșitul războiului în Japonia lucrau 1,5 milioane de coreeni, plus numeroși prizonieri. În minele de cărbuni din această țară lucrau, de asemenea, mulți prizonieri. În Anglia se semnalau în aceeași perioadă circa 224 000 prizonieri angajați în munci agricole, îndeosebi italieni. Oricum, însă, proporția folosirii muncii forțate ca și a forței de muncă străine este relativ nesemnificativă în celelalte țări, comparativ cu Germania.

Această problemă a continuat să constituie pînă la sfîrșit o ieșire pe cît de comodă, pe atît de primejdioasă pentru conducerea Reichului care s-a confruntat pe toată durata războiului cu dificultățile provocate de ea.

Hans-Erich Volkmann, cunoscut specialist în problemele economice ale celui de-al treilea Reich, semnează studiul *Comerțul exterior al Germaniei naziste într-un spațiu economic „închis" în vreme de război*. Atenția principală a autorului se concentrează de astă dată asupra esenței teoretice a ideologiei economice germane în perioada amintită, încercînd s-o analizeze pe baza unor lucrări elaborate de teoreticianul epocii. El încearcă o explicație a conceptului de „economie a marelui spațiu" — înțelegîndu-l ca fiind un sistem deosebit al comerțului exterior, pe baza căruia se stabilesc alte relații între economiile naționale ale statelor implicate. Gruparea respectivă, ca entitate de conviețuire, are anumite necesități vitale comune. Din interferarea lor rezultă posibilitatea și necesitatea unei ordini a relațiilor economice externe sub aspectul unui țel unic supraordonat grupării. Puterea politică predominantă și conducătoare ar fi — după această teorie — purtătoarea voinței de ordine supraordonate.

Potrivit concepției național-socialiste, acest „drept vital conducător" se poate exercita în cele din urmă „într-un spațiu economic" creat prin mijloace diplomatice și agresiune militară care în ultima sa dimensiune urma să înmănuncheze „toate popoarele continentului, de la Gibraltar în Ural și de la nord pînă în Cipru, cu iradierile lui colonialiste în Siberia și peste Mediterana spre Africa".

Ca un prim pas în acest scop se concepea deplasarea centrului de greutate al comerțului exterior german în Europa continentală și aici concret asupra țărilor bogate deținătoare de materii prime, carburanți, și a statelor agrare subdezvoltate economic, motiv pentru care după 1933 atenția Germaniei s-a îndreptat mereu mai mult asupra nordului și estului european.

După toamna anului 1939 problemele economice ale Germaniei s-au agravat și în privința raportului dintre import și export. Reducerea volumului exportului german pînă la 84% semnala incapacitatea economică a Reichului de a-și compensa importul prin export sau a-l plăti în devize.

Regimul național-socialist a înțeles să rezolve această situație prin extinderea teritorială a spațiului de hegemonie; ocupă Danemarca, Norvegia, Benelux, părți din Franța. În fond, ocupația — arată autorul lucrării — prezintă o serie de avantaje imediate: fostele state neutre devin treptat componente ale „marelui spațiu economic german", fiind obligate să furnizeze Reichului bunurile lor; ele își orientează economia după necesitățile de aprovizionare și înarmare ale Germaniei.

Autorul analizează apoi maniera de adaptare a acestor orientări (linii) de politică economică externă în țările baltice, Finlanda, Suedia și Elveția, Slovacia, insistînd în cele din urmă pe țările din Peninsula Balcanică. Importul mai mult sau mai puțin impus constituie una din principalele căi de penetrație, proporția valorii bunurilor importate constituie, așadar, un indiciu clar al penetrației. Exemplul României este edificator în acest sens. Valoarea exportului german în România crește între 1939 și 1941 de la 209 509 000 mărci, la 346 552 000 mărci. Datele numeroase prezentate în studiul analizat constituie indicii interesante în cercetarea etapelor expansiunii economice și implicit politice a Reichului german la Dunăre.

Mijloacele de pătrundere economică au alternat cu cele politice, în cadrul cărora aderarea statului respectiv la Pactul tripartit constituia o cale deloc de neglijat. Toate acestea vizau integrarea țării respective în „noua economie a marelui spațiu continental european" și implicarea ei în sistemul nefast de relații politico-economice țesut de Germania nazistă, cu tot lanțul de consecințe funeste pînă la încheierea războiului.

Un alt domeniu important în contextul economic al celui de-al doilea război mondial îl constituie problemele *Căilor ferate în economia germană de război (1939—1945)*, studiu aparținînd lui Horst Rohde.

Problematica analizată se abordează din trei puncte de vedere.

În condițiile moderne survine o distanțare mai mare în spațiu între locul de exploatare a materiilor prime, locul de producție și beneficiar. Mobilitatea necesară pentru a asigura legătura dintre ele depinde de eficacitatea rețelei de comunicații, de unde rezultă interesul mare pentru reorganizarea sistemului și mărirea capacității lui pentru a putea răspunde necesităților de război.

O economie echilibrată prosperă, cu forțe de muncă suficiente, materii prime, producție înaltă garantează îndeobște o rețea funcțională de căi de comunicație, posibilitățile de investiții fiind și ele corespunzător mai mari.

Factorul transport are o importanță covîrșitoare pentru purtarea unui război modern pentru marșuri, mobilizare, deplasări de trupe pentru noi operații, aducerea de rezerve, aprovizionare, capturi etc. Armata de mase cu mecanizarea ei sporită, extinderea în spațiu a operațiilor militare și escaladarea războiului ce devine total, au făcut ca rețelele de căi ferate să fie o componentă esențială — lucru demonstrat pe tot parcursul războiului.

Dacă la începutul operațiilor militare starea lor nu corespundea nivelului economic și militar dorit, deficiențele fundamentale s-au agravat pe parcurs îndeosebi din cauza întinderii exacerbate în spațiu, a distanțării exagerate a operațiilor, a frontului față de țară. Avalanșa de măsuri, instrucțiuni, reglementări și dispoziții atestă faptul că pînă în ultima zi a războiului problema căilor ferate a rămas o povară grea pe umerii conducerii militar-politice a Germaniei naziste.

Aspecte ale economiei de război în relațiile economice germano-italiene (1934 — 1941), studiu semnat de Francesca Schinzinger, abordează o problematică mai puțin cercetată de istoriografia contemporană și de economiști.

După 1934 soarta economiei italiene a fost determinată de încercările lui Mussolini de a juca un rol important în Europa și Africa, lucru concretizat în războiul din Abisinia. Conducerea fascistă italiană, convinsă că bunăstarea unei țări sporește prin cucerirea de noi teritorii, n-a mai ținut seama nici măcar de condițiile naturale ale regiunii respective.

Pe de altă parte apropierea de politica Germaniei a provocat agravarea unor probleme ale economiei italiene. Contradicțiile de interese dintre Italia și Germania încă din perioada de pregătire a războiului mondial au fost mai puternice decît avantajele pe care le incumba cooperarea celor două economii naționale. Netinînd seama de interesele economice ale Italiei, Mussolini s-a lăsat antrenat de Hitler în foamea de materii prime din țările balcanice.

După 1925—1926, cînd a cunoscut o fază de consolidare politică internă, promovînd paralel o politică externă activă, Italia a inaugurat o linie de expansiune economică, politică, teritorială, vizînd crearea unui „imperiu italian mediteranean", care urma să se bazeze pe un domeniu colonial pe teritoriul Africii. Hitler a profitat de aceste tendințe politice externe, atrăgînd Italia pe făgașul unei cooperări net dezavantajoase pentru economia italiană, marcînd-o definitiv pînă la sfîrșitul războiului.

Studiul lui Klaus Wittmann, intitulat *Relațiile economice germano-suedeze în timpul celui de-al doilea război mondial*, își propune să cerceteze în ce măsură, în ce domeniu și în ce scopuri putea fi pus potențialul economic al Suediei — în ciuda statutului său de neutralitate — în slujba eforturilor germane în condițiile economiei de război.

În timpul anilor de supremație germană în Europa, Suedia a adoptat — constrînsă de împrejurări — o atitudine favorabilă Reichului, încercînd să-și servească în felul acesta interesele proprii de aprovizionare și securitate.

Interesele germane față de Suedia au variat în funcție de disponibilitatea altor resurse și au fost foarte mari în prima fază a războiului. Ele au servit în general dorinței germane de a lega Suedia de sistemul său ca partener comercial și membru potențial al „economiei marelui spațiu economic" și de a exclude sau cel puțin a limita influența economică britanică în spațiul scandinav.

După seria de eșecuri suferite de Germania nazistă — culminînd cu „cotitura de la Moscova" — s-au intensificat presiunile Aliaților asupra guvernului suedez, încercînd să determine revizuirea liniei politice inițiale. Aceste presiuni nu vizau doar revenirea la statutul de neutralitate, ci chiar adoptarea unei atitudini de nonbeligeranță în favoarea lor.

În ansamblu, istoria acestor relații trebuie văzută sub prisma eforturilor celui de-al III-lea Reich de a-și asigura potențialul economic al unui stat neutru pentru sprijinirea propriei economii de război.

Norbert Schausberger, autorul studiului *Efectele economiei de război și ale înarmării asupra structurii sociale și economice a Austriei (1938—1945)*, este profesor la Universitatea din Klagenfurt. Specialist în problemele de istorie economică a celui de-al doilea război mondial. este cunoscut îndeosebi pentru lucrările sale *Continuitatea problematicii Anschlussului cu accent deosebit asupra implicațiilor economice, Austria și politica de Anschluss național-socialistă* și *Hitler, Germania și marile puteri*.

Alipirea forțată a Austriei la Reichul hitlerist a însemnat integrarea țării în ansamblul pregătirilor de război germane. Pe acest cadru-fundal autorul își propune să prezinte locul Austriei în concepția și planurile conducerii militar-politice germane referitoare la extinderea treptată a potențialului economic, consecințele Anschlussului Austriei asupra economiei Germaniei naziste și, invers, efectele lui asupra situației economice și sociale din Austria.

Anexarea acestei țări a implicat o reorientare a economiei potrivit scopurilor germane, avînd totodată o deosebită însemnătate pentru procesul de intensă înarmare ce se desfășura în Reich, prin aportul puternicelor centre

industriale austriece producătoare de tancuri, tunuri, muniţii, vehicule militare.

Situaţia creată a avut o serie de repercusiuni de importanţă istorică, determinînd în mare măsură noua structură economică şi socială a Austriei şi după 1945.

Economia de război a Japoniei 1941—1945 de Berndt Martin îşi propune o analiză comparativă a Germaniei şi Japoniei sub acest aspect. Eforturile militar-economice ale celor două ţări au atins punctul maxim în anul 1944, economia germană în iulie iar cea japoneză în septembrie 1944, după care se constată în ambele state un recul puternic al producţiei pînă la capitulare.

Analiza paralelă a celor două economii de război, dispuse în structuri spaţiale şi sociale cu totul diferite, evidenţiază de fapt în cazul Japoniei, „incapacitatea unui stat cu o economie semifeudală de a face faţă unui război modern".

Pregătirile militare ale Japoniei, economia de război organizată pe plan statal, cu absorbirea tuturor resurselor, toate acestea au determinat o urgentare a procesului de industrializare a ţării.

Încercînd o analiză a ceea ce a însemnat războiul pentru această ţară, autorul se opreşte la două din implicaţiile pe care le consideră esenţiale: restructurările sociale ale populaţiei generate de economia de război şi războiul ca factor modernizator al Japoniei, stadiu pregătitor al saltului economic ulterior. Din aceste două unghiuri de vedere se prezintă toate aspectele vieţii economice, politice şi sociale ale Japoniei în timpul celui de-al doilea război mondial şi consecinţele războiului asupra lor.

R. J. Overy întreprinde în studiul său *Moblizarea economiei britanice în timpul celui de-al doilea război mondial* o analiză sintetică a felului în care a reuşit economia britanică să se adapteze prompt cerinţelor stării de război, asigurînd totuşi controlul asupra principalelor ramuri ale vieţii economice, chiar dacă în esenţă s-a concentrat în două direcţii: o politică comercială şi financiară cît mai echilibrată şi crearea unui sector de înarmare prin asigurarea materiilor prime şi a forţei de muncă necesare. Cele două ţări, Germania şi Marea Britanie au pornit de la premise strategice diferite, chiar dacă în 1941 ambele au ajuns la convingerea că strategia este întotdeauna determinată de disponibilitatea tehnicii militare. Capacitatea economiei britanice de a se adapta cerinţelor unei producţii de masă în domeniul armamentului a fost decisivă pentru menţinerea aproape constantă a nivelului efortului de război.

Practica guvernamentală britanică şi constituţionalismul tradiţional au constituit o bază temeinică pentru structura economică din timp de război. Avantajul consta în faptul că puterea se exercita pornind de la parlament, prin guvern şi autoritatea de profil; sistemul financiar elastic a înfruntat cu bine problemele ivite.

În ceea ce priveşte mobilizarea industrială, aceasta a constituit una din principalele sarcini ale guvernului britanic. Încă din perioada anterioară confruntării armate au fost luate măsurile pregătitoare îndeosebi în domeniul aeronauticii, factor hotărîtor pentru poziţia adoptată de Marea Britanie pînă la sfîrşitul conflagraţiei.

Studiul „*Exploatarea" Franţei ocupate*, titlu sugestiv prin însuşi conţinutul său, aparţine lui Harald Winkel, cunoscut istoric-economist, profesor la Universitatea din Aachen. Autorul structurează relaţiile economice germano-franceze din perioada 1940—1944, date fiind etapele istorice concrete ale perioadei de ocupaţie şi pornind de la ideea că maniera de spoliere a Franţei de către Germania nazistă este greu de definit ca un tot unitar. Se consideră o primă fază, aceea a evacuării, în intervalul 22 iunie 1940 24 octombrie 1940. Este perioada în care eforturile agresorului s-au concentrat pe sprijinul şi aprovizionarea trupelor germane angajate în teritoriul francez ocupat, transportarea materiilor prime şi a unor produse industriale în Germania, potrivit necesităţilor acesteia, aducerea forţei de muncă franceze în Reich.

Dacă iniţial ocupantul a putut conta pe disponibilitatea unor firme ca Renault, de a colabora în ideea de a salva ceea ce se mai putea salva din economia franceză, după debarcarea Aliaţilor în nordul Africii şi intrarea trupelor în sudul Franţei pînă atunci neocupat, zona devine din nou „fierbinte" şi Reichul german îşi sporeşte presiunile. Aceasta este etapa în care se putea întrezări — după opinia autorului — o unitate de interese între ocupant şi unii reprezentanţi ai celui ocupat. De aceea, intervalul dintre vara 1942 şi vara 1943 constituie perioada de apogeu a acestor relaţii. Ea se materializează şi în livrările pe care le furnizează Franţa Germaniei. În trimestrele II şi III ale anului 1943 se ajunge la cele mai mari cifre în livrările din industria metalurgică, construcţii de maşini şi bunuri de consum pentru ca, în ultimul trimestru al anului, acestea să scadă vertiginos. După capitularea Italiei, la 3 septembrie 1943 şi eliberarea Corsicii — mişcarea de rezistenţă franceză se activizează proeminent. Din relativ pasive cum fuseseră la început, acţiunile ei se amplifică producînd serioase daune inamicului şi ducînd implicit şi la crahul relaţiilor economice dintre cele două ţări.

Ultimul studiu din lucrare îşi propune să prezinte *Sistemele de exploatare ale Reichului în regiunile ocupate din Polonia şi URSS* şi este semnat de Waclaw Dlugoborski şi Czeslaw Madajczyk. Autorii vizează trei aspecte în

cercetarea lor: motivaţia economică în ansamblul ţelurilor generale de război ale Germaniei naziste, trăsăturile fundamentale ale politicii economice germane în ,,marele spaţiu" general european faţă de fiecare ţară ocupată în parte şi ţelurile îndepărtate naţional-socialiste şi încercarea de a le realiza.

Făcînd o retrospectivă a relaţiilor comerciale germano-sovietice pînă în iunie 1941, studiul încearcă o paralelă între interesele economiei germane şi obiectivele ,,planului Barbarossa", indicînd prezentarea sistemului de ,,exploatare" naţional-socialistă în U.R.S.S, măsurile concrete de acaparare a tuturor domeniilor vieţii economice din regiunile poloneze sau sovietice ocupate la umbra ,,teoriei spaţiului vital".

În cazul Poloniei decizia lui Hitler de a invada a fost precumpănitor de natură politică şi strategică — afirmă autorii. Ţelurile economice ar fi jucat un rol secundar, putînd fi atinse şi pe cale paşnică. Odată invadată, Polonia a devenit un adevărat laborator al sistemului de exploatare german. Acest lucru s-a răsfrînt cu precădere în politica economică adoptată.

Problema procurării forţei de muncă din aceste zone prin deportări şi muncă forţată a devenit una din cele mai grele probleme. Acest sistem de muncă obligatorie a fost cu precădere utilizat în Polonia şi regiunile ocupate din U.R.S.S. El a vizat — în concepţia autorilor — pe de o parte înglobarea totală economică, iar pe de altă parte o cale de realizare a acţiunii planificate în prealabil, a eliminării totale (în cazul evreilor) sau parţiale a populaţiei din răsăritul Europei.

Valoroasă prin datele noi şi sintetice pe care le aduce, prin unghiurile interesante din care se abordează multiplele aspecte ale relaţiei economice de război-înarmare, lucrarea colectivă prezentată se înscrie cu succes în seria din ce în ce mai numeroasă a lucrărilor ce-şi propun să cerceteze problematica celui de-al doilea război mondial prin prisma motivaţiei economice.

Monica Andone

R E V I S T A R E V I S T E L O R

* * * „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca", vol. XXI, (1978) 548 p.

Ajuns la al douăzeci şi unulea an de apariţie, Anuarul Institutului de istorie şi arheologie Cluj-Napoca şi-a cîştigat un binemeritat prestigiu în rîndurile publicaţiilor de specialitate, atît prin valoarea colaboratorilor săi şi întinsa arie de cuprindere a tuturor perioadelor din istoria României, cît şi prin bogăţia informaţiilor şi profunzimea ideilor pe care le oferă cititorilor săi. Nu putem să nu remarcăm şi generozitatea cu care-şi oferă spaţiul editorial tinerilor cercetători, contribuind astfel din plin la afirmarea şi realizarea lor pe plan profesional. Cu aceeaşi bunăvoinţă, redacţia îşi oferă bunele oficii tuturor celor care, chiar dacă nu lucrează direct în cercetare, prin preocupările lor dovedesc cunoştinţe profunde şi interes pentru rezolvarea unor chestiuni mai puţin cercetate sau chiar necunoscute, în special de istorie locală. În sfîrşit, vrem să mai subliniem şi grija deosebită pe care publicaţia din Cluj-Napoca o manifestă pentru publicarea unor documente inedite aflate atît în arhivele româneşti, cît şi în cele din străinătate.

Anuarul debutează cu două grupaje de articole dedicate celor două mari aniversări din istoria patriei noastre, sărbătorite în anul 1978, împlinirea a 60 de ani de la glorioasa mare unire de la Alba Iulia şi a 130 de ani de la revoluţia din 1848, grupaje care se vor un modest omagiu celor care prin cugetul lor, prin faptele lor, dar mai ales prin eroismul lor, dus de multe ori pînă la sacrificiu de sine, au împlinit visul milenar al acestui popor de martiri — un vis ce multora ar putea părea modest —, acela de a trăi liber pe pămîntul strămoşilor lui.

Deschizînd seria articolelor aniversare, academicianul Ştefan Pascu anunţă parcă înalta ţinută ştiinţifică a acestui volum prin *Însemnătatea şi semnificaţia Marii adunări naţionale de la Alba Iulia şi a desăvîrşirii Unirii* (p. 7—30). Autorul, cu bine cunoscuta-i clarviziune şi concizie, dublate de acel „har" de a descrie faptele de seamă ale neamului, precizează de la bun început caracterul plebiscitar al hotărîrii de la Alba Iulia, dat nu atît de forţa şi hotărîrea — nici ele de neglijat — a celor peste o sută de mii de glasuri care, la unison, au consfiinţit, în prima cetate de scaun a tuturor românilor, dorinţa fierbinte a strămoşilor lor exprimată cu şaptezeci de ani în urmă pe Cîmpia Libertăţii din Blaj — „Noi vrem să ne unim cu ţara!", cît de manifestaţiile similare din toate oraşele şi satele Transilvaniei. Prezentînd ecourile din presa vremii din întreaga Românie Mare, academicianul Ştefan Pascu scoate în evidenţă faptul că toţi românii, de pretutindeni, au fost conştienţi, încă de pe atunci, de importanţa actului de la 1 Decembrie 1918. În total, conchide autorul, peste 80% din populaţie a hotărît unirea fără condiţii a Transilvaniei cu România, *în mod cu totul liber, fără vreo presiune sau ingerinţă de vreun fel oarecare din partea cuiva*. În continuare, distinsul istoric ne prezintă „odiseea" delegaţiei române la Conferinţa de pace de la Paris, care, nu fără tergiversări, a trebuit în cele din urmă să recunoască şi „de jure" un act — Unirea cea Mare — ce devenise de mult o realitate prin voinţa maselor largi de români, saşi, şvabi, evrei, slovaci, ruteni şi a unei numeroase părţi a populaţiei secuieşti şi maghiare. Analizînd cu cunoscuta-i meticulozitate şi imparţialitate fenomenele care au dus în cele din urmă la fericita hotărîre de la Alba Iulia, academicianul Ştefan Pascu conchide că Marea Unire nu a fost un act de răzbunare, „ci de dreptate a istoriei care şi-a împlinit misiunea de a îndrepta nedreptăţile, de a-şi realiza legile obiective, învingînd piedicile ce se împotriveau procesului de dezvoltare logică".

Celălalt articol dedicat Marii Uniri, cel intitulat *Urmările Unirii Transilvaniei cu România* (p. 31—50) şi realizat de I. Cicală, ţine să remarce în mod deosebit că actul de la 1 Decembrie 1918 „a descătuşat într-o mai mare măsură energiile şi capacitatea creatoare a societăţii româneşti," constituind un factor de progres atît în agricultură (a adus acea reformă agrară radicală care a dat o puternică lovitură marii proprietăţi prin reducerea suprafeţelor de pămînt deţinute de la 40,23% la 10,44%) şi industrie, cît şi pe plan cultural (s-au acordat minorităţilor naţionale cele mai largi libertăţi).

În sfîrşit, Gh. Iancu încheie ciclul acestor articole aniversare prin *Consideraţii cu privire*

la rolul și locul Consiliului Dirigent în primii ani după unire (p. 51—65), în care prezintă activitatea acestui înalt for de la înființarea (2 decembrie 1918) și pînă la dizolvarea sa (10 aprilie 1920), for care a condus în acea perioadă cîteva resorturi ale activității din Transilvania, resorturi care nu erau încă sub autoritatea directă a guvernului român. Autorul, pe baza unei atente analize științifice, ajunge la concluzia că realizările Consiliului Dirigent în domeniile economic, social și politic, dar mai ales administrativ, au fost notabile, urmărind constant, și înfăptuind, o atenuare și o dispariție treptată a particularităților regionale.

Următoarele patru articole sînt dedicate celuilalt mare eveniment de importanță istorică pentru poporul nostru, aniversarea a 130 de ani de la revoluția din anul 1848. Folosind o serie de materiale inedite aflate în Biblioteca Documentară Batyaneum Alba Iulia, Filiala Arhivelor Statului Alba, Muzeul de istorie Alba Iulia, Filiala Arhivelor Statului Hunedoara — Deva și o amplă documentare (cărți de specialitate, studii și articole etc.), I. Pleșa se apleacă, în *Ioachim Băcilă în revoluția din 1848—1849* (p. 67—100), asupra unei figuri mai puțin cunoscute a revoluției din Transilvania. Autorul prezintă și interpretează conștiincios o serie de documente inedite privitoare la desfășurarea evenimentelor revoluționare din anii 1848—1849 petrecute la Alba Iulia, și împrejurimi, evenimente care au avut implicații profunde în desfășurarea întregului proces revoluționar din Transilvania și în cadrul cărora preotul Ioachim Băcilă (fost tribun, senator în consiliul municipal, comisar al Comitetului Național Român, vice prefect, comisar cu rechizițiile, comandant militar etc.) a avut un rol de prim rang.

Doru Radosav ne oferă în *Cărturarul sătmărean Moise Sora Novac și revoluția din 1848* (p. 101—106), pe baza unor materiale inedite — corespondența lui Moise Sora Novac, cel pe care „Gazeta Transilvaniei" îl numea „unul dintre cei mai naționali români ce avem în Ungaria" — noi date despre revoluția de la 1848 din județul Satu Mare și, mai ales, despre odioasele acțiuni represive organizate de nobilimea maghiară împotriva nemulțumirilor atît de îndreptățite ale sătenilor.

În *Un manifest necunoscut privitor la revoluția din 1848 în Moldova* (p. 107—112), Mircea Popa prezintă manifestul intitulat „Moldova către fiii săi" aflat în arhiva Institutului de lingvistică și istorie literară din Cluj-Napoca, document care aduce noi amănunte privitoare la sarcinile, țelurile de perspectivă și, mai ales, amploarea revoluției moldovene, care, se pare, a fost mult mai mare decît s-a crezut pînă acum.

În sfîrșit, Hilde Mureșan, în *Un ziar revoluționar de limbă germană apărut în Țara Românească la 1848* (p. 113—119), prezintă pe larg cele 7 numere ce s-au păstrat din colecția ziarului „Roumania", care a apărut la București începînd de la 18/30 iunie 1848. Se pare, consideră autoarea articolului, că acest ziar avea drept țel „nu atît atragerea coloniei germano-austriacă din București, la revoluție, cît propaganda în favoarea cauzei revoluției române în Austria și Germania".

Următorul grupaj al Anuarului îl formează rubrica „Studii și articole" care debutează cu articolul lui Mircea Rusu, *Populații turce, slavii și autohtonii în bazinul carpato-dunărean în veacurile VI—IX* (p. 121—131). Autorul, bazat pe o vastă documentație, ajunge la concluzia, pe deplin argumentată, că „sinteza culturală realizată pe parcursul secolelor VI—IX în tot bazinul carpato-dunărean reflectă în mod fidel etapele evolutive ale simbiozei dintre diversele populații, eterogene din punct de vedere etnic și cultural, dar în final s-a ajuns la o cultură materială specifică acestui spațiu, fără ca diferențele etnice să mai poată fi distinse cu certitudine". În schimb, subliniază pe bună dreptate autorul, din punct de vedere lingvistic lucrurile s-au desfășurat altfel. Așa, bunăoară, treptat dar constant, diversele populații, în special cele care locuiau în grupuri mari și compacte în diferite zone, au putut asimila pe avari, deși aceștia au fost forța dominatoare din punct de vedere politic și militar. La fel de logice sînt și afirmațiile autorului referitoare la secolele X XI, cînd ungurii au reușit să cucerească primele formațiuni statale (Salanus, Glad, Menumorut și Gelu), impunînd o nouă dominație politico-militară populațiilor autohtone români, slavi, secui etc. — dar acestea vor continua să-și păstreze trăsăturile specifice (etnice, culturale și lingvistice) pînă astăzi.

Tot o problemă de istorie medievală tratează și studiul lui Ion Bordea și Volker Wollman *Transportul și comercializarea sării din Transilvania și Maramureș în veacul al XVIII-lea* (p. 135—171), care se bazează pe o foarte solidă documentație, în bună parte inedită, și este însoțit de numeroase reproduceri de hărți și multe tabele statistice deosebit de interesante. După ce analizează cu atenție toate datele și informațiile obținute, autorii desprind concluzia că, atît prin creșterea numărului populației, cît și prin sporirea numărului de animale sau lărgirea permanentă a zonelor de desfacere, s-a asigurat cu regularitate o piață sigură cantităților tot mai mari de sare, exploatate prin metode noi, mult mai productive, toate acestea asigurînd un venit tot mai mare statului.

Articolul lui Nicolae Bocșan, intitulat *Începuturile mișcării naționale românești în Banat. Activitatea lui Paul Iorgovici* (p. 173—

188), analizează la început opera lui Paul Iorgovici *Observaţii de limbă românească*, în care se demonstrează originea romană a poporului român şi latinitatea limbii sale, pentru ca în partea a doua să prezinte laborioasa activitate desfăşurată de Paul Iorgovici în scopul nobil de a dobîndi pentru români posturile de directori şcolari districtuali sau locali, de episcopi în diecezele locuite de o populaţie majoritară românească, problematică ce a dominat mişcarea naţională din Banat de la începuturile ei şi pînă în deceniul trei al secolului al XIX-lea. Concluzionînd, autorul subliniază că „începuturile mişcării naţionale în Banat şi părţile vestice se plasează în imediata apropiere a mişcării Supplex-ului ardelean, ilustrînd simultaneitatea procesului de afirmare naţională la toţi românii din Imperiul habsburgic, indiferent de confesiunea căreia aparţin".

Următoarele articole se referă la perioada modernă a istoriei patriei. Este vorba de interesantul studiu aparţinînd lui Simion Retegan, *Mutaţii economice în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1848—1867)* (p. 190 208), care se apleacă asupra fenomenelor declanşate de desfiinţarea iobăgiei, în 1848, cu profunde urmări economice şi sociale în Transilvania, cea mai importantă, după părerea autorului, fiind „modificarea organizării tradiţionale a spaţiului agricol prin creşterea ponderii pămîntului arător". Aceasta, alături de trecerea de la cultura alternativă la agricultura continuă, comasarea hotarelor satelor şi segregarea pădurilor şi păşunilor au determinat o accelerare a schimburilor economice, o deschidere mai mare a gospodăriilor ţărăneşti spre piaţă. Autorul, pe baza unor interesante şi semnificative documente de arhivă inedite prezintă procesul pătrunderii capitalismului la sate, iniţierea primelor societăţi de comerţ la sate, dezvoltarea artizanatului sătesc şi apariţia acelui aşa zis tip de „sat industrios". În final, Simion Retegan face o amplă şi judicioasă analiză a profundelor schimbări produse pe plan social (diferenţierea tot mai accentuată a ţărănimii), cultural (creşterea simţitoare a numărului şcolilor) şi naţional (în cele două decenii de regim liberal este semnificativ faptul că imensa majoritate a comunelor româneşti, chiar şi comitatele, aveau notari români).

Liviu Botezan şi Nicolae Cordoş publică prima parte a unui studiu mai amplu intitulat *Încercări de revitalizare a activităţii P.N.R. în anul 1899 (I)* (p. 209—231), bazat pe o vastă documentaţie (arhivă, presă, lucrări şi articole de specialitate). Sînt prezentate eforturile depuse de românii din Transilvania şi Banat pentru revitalizarea activităţii P.N.R., începînd cu pregătirile desfăşurate pentru convocarea conferinţei intime de la Sibiu, din 14 iunie 1899, şi continuînd cu dezbaterile ce au avut loc cu această ocazie. După ce fac o amplă trecere în revistă a poziţiilor celor patru fracţiuni importante din cadrul P.N.R., cunoscute sub denumirile de moderaţi, gazetişti, tribunişti vechi şi tribunişti noi, autorii ajung la concluzia că numai tonul adesea pătimaş al discuţiilor în contradictoriu — pe tema reorganizării partidului şi păstrarea sau înlocuirea tacticii pasiviste cu noul activism — a reprezentat un impediment în calea refacerii disciplinei în P.N.R. încă din 1899, dar, în schimb, această conferinţă intimă a oferit prilejul expunerii unor idei îndrăzneţe referitoare la necesitatea trecerii la tactica politică a noului activism care va cîştiga teren în primii ani ai secolului al XX-lea.

Bazat pe o amplă documentaţie, în cea mai mare parte inedită, Ludovic Báthory ne oferă un interesant studiu privind *Rolul industriei carbonifere în economia naţională a României (1919—1921)* (p. 233, 252). Pe baza unor minuţioase tabele statistice, autorul demonstrează că, în condiţiile realizării statului naţional român unitar, industriei carbonifere i s-au oferit condiţii mult mai prielnice de dezvoltare, în comparaţie cu situaţia antebelică, deoarece piaţa cărbunelui s-a lărgit considerabil.

Următoarele două articole de istorie contemporană, care încheie această rubrică, sînt, din nefericire, mult mai modeste, distonînd neplăcut cu nota sobră a acestei publicaţii. Ion Bratu şi Ioan Popovici ne oferă *Aspecte ale climatului revoluţionar din judeţul Bihor în anii crizei economice (1929—1933). Şomajul* (p. 253—266), în care, după o sumară prezentare a fenomenelor caracteristice ale societăţii capitaliste care au generat climatul revoluţionar din acei ani, se mulţumesc să înşire cîteva cifre privind şomajul din judeţul Bihor, an de an, fără a trage însă concluziile necesare. Nici articolul lui Petru Bunta, *Activitatea delegaţiei române la conferinţa de pace din anul 1946, pentru consolidarea independenţei şi suveranităţii ţării* (p. 267—278), nu se distinge prin capacitate de sinteză şi cu atît mai puţin prin originalitate, mulţumindu-se cu o prezentare în fuga condeiului a activităţii desfăşurate de delegaţia României la Conferinţa de pace de la Paris, subliniind lucruri deja cunoscute: justeţea cererilor României şi nedreptăţile ce i s-au făcut la Paris.

Rubrica „Miscellanea" este deschisă cu o comunicare a lui Ioan Piso, *Epigraphica (IX). Inscripţii votive recent descoperite la Sarmizegetusa* (p. 279—287), în care sînt prezentate 24 de inscripţii inedite de la Sarmizegetusa, depozitate în Muzeul Arheologic al localităţii moderne cu acelaşi nume.

Francisc Pap prezintă *Tezaure monetare din sec. XV—XVIII descoperite la Cluj-Napoca şi unele probleme de circulaţie monetară* (p. 289—296). Publicînd lista tezaurelor

monetare conţinînd piese emise între secolele XV—XVIII, autorul face cîteva remarci interesante relative la circulaţia monetară în sec. al XVII-lea în Transilvania. Conform autorului, nu este numai dificil, dar chiar superflu, a se încerca precizarea categoriei sociale din care au făcut parte proprietarii acestor tezaure, ceea ce este important fiind măsura în care acestea pot constitui probe pentru susţinerea cîtorva fenomene de istorie economică. Autorul demonstrează, de asemenea, că monetele austriace şi germane n-au putut înlocui la o dată certă pe cele poloneze, fiind vorba de un proces de durată de-a lungul întregului secol al XVII-lea, proces care a fost determinat de încetarea fenomenului de amploare europeană al ,,revoluţiei preţurilor" pe la mijlocul secolului al XVII-lea.

Alexandru Filipescu demonstrează, pe baza unor argumente irefutabile, în *Problema existenţei cerbului-lopătar în ţara noastră (sec. XV—XIX)* (p. 297—305), că această specie nu a putut exista la noi ,,înaintea colonizărilor mai serios începute spre sfîrşitul sec. XIX — începutul sec. XX".

Marius Porumb *Inscripţii medievale româneşti din Transilvania* (p. 307—318), prezinta cîteva inscripţii medievale româneşti inedite din Transilvania (sec. XV—XVIII), iar Eugen Chirilă şi Viorica Guy Marica, în *Lateinische inschriften aus Cluj (16.—17. JH)* (p. 319—328) publică cîteva inscripţii antice, medievale şi biblice descoperite la Cluj-Napoca.

În *Viaţa agrară din Transilvania în izvoarele narative în limba maghiară din secolul al XVII-lea* (p. 329—337) Maria Ursuţiu prezintă pe lîngă jurnale şi literatura memorialistică a sec. al XVII-lea şi textele succinte, dar autorizate ale cronicilor istorice din calendarele maghiare din Transilvania. Informaţiile culese din aproape 90 de lucrări, au fost grupate tematic şi urmărite cronologic. La început sînt oferite ştiri despre producţia şi productivitatea agrară, preţul produselor şi al muncii, regimul de folosire al sorţilor din hotarul oraşelor şi, în final, calamităţile naturale şi epidemiile, factori importanţi ce influenţează situaţia economiei feudale. De menţionat că în literatura istorică a sec. al XVII-lea, care face obiectul acestui articol, se întîlnesc şi multe referinţe de ordin social — viaţa iobagului, relaţiile dintre stăpîn şi iobag, judecarea, răscumpărarea, închinarea iobagului, chezăşia etc. — care, corelate cu materialul documentar arhivistic existent, pot facilita concluzii şi argumentări solide.

Cristina Feneşan, *Relaţiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în anii 1613—1624 în lumina unor documente turceşti* (p. 339—379). Prin publicarea a 13 documente originale redactate în limba osmană autoarea introduce în circuitul ştiinţific mai larg cîteva verigi mai puţin cunoscute ale relaţiilor Transilvaniei cu Imperiul otoman. Două din cele treisprezece documente editate de Cristina Feneşan se găsesc la Direcţia Generală a Arhivelor Statului Bucureşti, în fondul de acte turceşti, iar celelalte unsprezece în colecţia Mike Sándor, constituită în fondul ,,Cista diplomatica" — Istorice (F. 126) al Arhivei Guberniului Transilvaniei, păstrată la Arhiva Naţională Maghiară din Budapesta (aceste unsprezece documente turceşti, împreună cu toate celelalte — în număr de 98 — se găsesc în microfilm la Direcţia Generală a Arhivelor Statului Bucureşti). Cîteva din documentele editate de autoare au mai fost publicate la sfîrşitul secolului trecut în traducere germană şi maghiară în cadrul unor colecţii de documentare, iar celelalte sub formă de rezumat sau regest. Cele treisprezece documente publicate acum sînt ordonate în trei grupe — nu numai în funcţia de conţinut, ci şi de momentul emiterii lor — şi se referă la cîteva momente distincte şi variate: implicaţiile raporturilor stabilite în 1613 şi 1614 între principele ardelean şi ,,naţiunea săsească", relaţiile politice ale Transilvaniei cu Moldova în 1620 şi poziţia Porţii faţă de intervenţia principelui autonom în războiul de 30 de ani. În afara modului ireproşabil de publicare a documentelor (regest, critică externă, facsimil, traducere, locul şi data unde au mai fost publicate), harnica cercetătoare ne mai oferă şi un excelent comentariu (aproape 10 pagini), bazat pe o amplă şi solidă documentaţie, care pune cum nu se poate mai bine în valoare aceste documente deosebit de importante prin bogăţia şi noutatea informaţiilor ce le cuprind.

Şi Costin Feneşan *(Mărturii despre cnezii bănăţeni la începutul stăpînirii austriace. Note pe marginea unui document* p. 379—385) ne oferă un document extrem de semnificativ pentru cunoaşterea rosturilor şi autorităţii cnezilor români din Banat la scurt timp după instaurarea dominaţiei habsburgice. Este vorba de o sentinţă dată în 1719 de Ioan Tornya, administratorul districtului Caransebeş, împreună cu opt cnezi săteşti din împrejurimi, constituiţi în scaun de judecata, din care reies largile atribuţii pe care aceştia şi le mai păstrau încă la acea dată şi care, se ştie, aveau să le piardă curînd. Documentul este publicat în limba originală — latină — însoţit de facsimil, dar, din păcate, nu şi de traducere, cum ar fi fost normal. În schimb, autorul ne oferă un scurt, dar pertinent comentariu.

Aurel Răduţiu *Decretul de toleranţă al Mariei Tereza din 21 martie 1760 tipărit în limba română* (p. 387—391) publică pentru prima oară decretul susmenţionat în limba română, după originalul tipărit la Blaj, la 20 mai 1760, de către Petru Sibianul Tipograful şi aflat în Biblioteca Filialei Academiei R.S.R. din Cluj-Napoca.

În *Date noi privitoare la nedei* (p. 393—399) Alexandru Neamţu publică patru documente, aflate în Arhivele Statului Filiala Cluj-Napoca, referitoare la două obiceiuri ale românilor din Comitatul Hunedoara: Cerbul şi nedeile. Documentele (unul în limba germană şi trei în limba latină) nu sînt însă însoţite şi de traducere, aşa cum se obişnuieşte, ci doar de un scurt comentariu.

Ioan Aurel Pop, în *«Codex Kretzulescu» şi locul său în istoriografia din Şcheii Braşovului»* (p. 401—410), face o minuţioasă analiză comparativă a scrierii istorice „Codex Kretzulescu" (atribuită de primul ei editor în limba română, Em. E. Kretzulescu, diacului Radu Duma) emiţînd, în final, ipoteza — bine argumentată de altfel — că acest codex „se cuvine consemnat în întregime (fie global, fie compartimentat pe fragmente) alături de unul din cele două nume (Radu Duma, Simeon Hiară), ori mai de grabă alături de amîndouă, „ţinînd seamă că această lucrare este anterioară faţă de „Cronica anonimă a Braşovului..."

Ladislau Gyémánt *Împrejurările alegerii de episcop la Blaj în anul 1832* (p. 411—415). Autorul prezintă împrejurările care au dus la alegerea în funcţie de episcop de Blaj al bisericii greco-catolice a lui Ioan Lemeni. În anexă este publicată circulara tipărită în limba română, adresată clerului diecezan prin care i se aduce la cunoştinţă rezoluţia imperială de convocare a sinodului electoral.

Articolul lui Iacob Mârza, *Elevi ai liceului din Blaj (1836—1837)* (p. 417—427), prezintă, pe baza unor materiale de arhivă (depozitate la Arhivele Statului. Filiala judeţului Alba. Depozitul Blaj), cîţiva elevi (Nicolae Pauleti, Nicolae Vlăduţ, Iosif Sterca Şuluţiu de Cărpiniş, Ioan Brad etc.) ai cursurilor de filozofie din anul şcolar 1836—1837 de la liceul din Blaj elevi care, în deceniile următoare aveau să se remarce „într-o manieră sau alta în viaţa politică, socială, culturală şi religioasă a Transilvaniei secolului al XIX-lea".

Ion Botezan şi Ioan Gabor (*Un document din anul 1866 privind reorganizarea şcolilor din Blaj* p. 429—440) publică pentru prima dată un document din arhiva personală a lui Alexandru Sterca-Şuluţiu, aflat la Arhivele Statului Filiala Cluj-Napoca.

Documentul prezintă importanţă deoarece completează cunoştinţele de pînă acum despre starea în care se găseau şcolile din Blaj în preajma inaugurării regimului dualist, reflectînd străduinţele de modernizare, de situare a şcolii din Blaj la nivelul celor echivalente din imperiu, atît în ceea ce priveşte criteriile de angajare şi de promovare a cadrelor didactice, cît şi salarizarea lor. Însoţit de o scurtă prezentare, documentul dispune şi de un foarte util glosar.

Beneficiind de o solidă şi variată documentaţie (materiale inedite din arhivele româneşti şi străine, presă, lucrări generale şi speciale, studii şi articole de specialitate, atît româneşti cît şi străine), de o bună capacitate de sinteză şi de un atrăgător mod de exprimare, tînărul cercetător Stelian Mîndruţ ne oferă un excelent studiu despre un subiect — legile lui Apponyi — care, dacă nu a fost complet neglijat de istoriografia noastră, în orice caz nu a fost tratat cu importanţa pe care o merită, dat fiind mai ales tristele repercusiuni pe care aceste legi le-au avut asupra românilor din Transilvania. Acest fapt ce ne obligă să-i acordăm un spaţiu mai mare de prezentare, studiului său *Legile lui Apponyi şi activitatea parlamentară a deputaţilor români (1907)* (p. 441—458).

După ce face o scurtă trecere în revistă a măsurilor abuzive de maghiarizare forţată întreprinse de guvernele de la Budapesta în perioada 1868—1907, cu referiri directe la învăţămînt, autorul ne oferă o amplă şi judicioasă analiză a ruşinoaselor legi şcolare din anul 1907, al căror ţel final era transformarea tuturor şcolilor popoarelor nemaghiare „în instituţii de cultură aflate sub controlul permanent al statului pentru a facilita însuşirea limbii statului, înstrăinarea de graiul matern şi forţarea convertirii populaţiei nemaghiare la ideea de stat naţional unitar". În continuare autorul prezintă pe larg reacţia românilor la aceste legi odioase, în special luările de cuvînt, atît de clarvăzătoare şi pline de patriotism fierbinte, ale deputaţilor români în Parlamentul de la Budapesta (Teodor Mihali, Aurel Novacu, Alexandru Vaida, Iuliu Maniu, Vasile Goldiş, Şt. Ciceo-Pop, Aurel Vlad, George Popovici etc.), care au denunţat şi înfierat cu tărie caracterul şovin şi antidemocratic al legilor lui Apponyi, atît în timpul discutării proiectului, cît şi după votarea lui la 19 martie şi 26 aprilie 1907, prin numeroase acţiuni de protest, întruniri populare, precum şi o activă companie de presă însoţită de moţiuni şi rezoluţii împotriva proiectului de lege votat. Nu este omisă nici opoziţia dîrză manifestată în Camera magnaţilor de capii bisericii române, care şi-au afirmat deschis dezaprobarea faţă de aceste legi „atît de dăunătoare dezvoltării culturale a existenţei ca neam a românilor transilvăneni şi a celorlalte naţionalităţi", din nefericire, tot fără succes, deoarece şi Camera magnaţilor avea să aprobe legile la 10 mai 1907, legi care aveau să intre în vigoare la 1 iulie acelaşi an. În continuare, Stelian Mîndruţ schiţează unele atitudini, diferite, vizînd receptarea, în medii mai apropiate sau mai depărtate, de focarul evenimentelor, a politicii şcolare maghiare, culminînd cu instaurarea stării de „apărare naţională" anunţată de „Tribuna". Subliniind că „poziţia socialiştilor faţă de legile şcolare rămîne şi pînă astăzi o enigmă dificil de dezlegat" — dat fiind faptul că organul secţiei române a

Partidului social-democrat ungar, „Adevărul", dacă în anii premergători acestei legi „dezvăluie în paginile sale existenţa grea a învăţătorilor din şcolile nemaghiare, în lunile hotărîtoare pentru soarta culturală a naţionalităţilor, marcate de discuţii şi dezbateri aprige care au înlănţuit întreaga ţară, oficiosul socialiştilor români amuţeşte" — autorul consideră că această problemă merită o clarificare logică (pe care sperăm să ne-o ofere cît mai curînd!). Dar dacă socialiştii români din Transilvania nu au adoptat o poziţie fermă faţă de aceste legi revoltătoare nu acelaşi lucru s-a întîmplat cu opinia publică internaţională, ecourile reacţiilor ei — unanime în a condamna cu vehemenţă legile lui Apponyi fiind înregistrate cu sîrguinţă de autor (printre altele, două mari personalităţi literare, norvegianul Bjørsjerne Bjørnsen şi rusul Lev Tolstoi, au refuzat, în semn de protest faţă de hotărîrea guvernului maghiar privind deznaţionalizarea popoarelor subjugate, să mai participe la Conferinţa interparlamentară, ce urma să se ţină la Budapesta, şi la Congresul de pace de la Berlin). În final, Stelian Mîndruţ face o scurtă dar semnificativă analiză a urmărilor pe care aceste legi draconice le-au avut asupra românilor din teritoriile cotropite de unguri şi încorporate la teritoriul Ungariei.

Un interesant articol ne oferă şi Gheorghe Hristodol (*Din lupta moţilor pentru ocuparea pădurilor moşiereşti 1918—1927*, p. 459 — 472), care a folosit unele materiale inedite de arhivă, presa vremii şi numeroase lucrări de specialitate. În prima parte a articolului sînt descrise acţiunile revoluţionare ale moţilor din cursul anului 1918 şi represiunile pline de duritate ale autorităţilor de stat austro-ungare, care aveau să culmineze cu masacrul de la Beliş (au fost asasinaţi mişeleşte 45 de români —bărbaţi, femei, bătrîni şi tineri). Un spaţiu mai larg este acordat luptei moţilor pentru înfăptuirea reformei agrare, care, uneori, a luat şi forme violente (ocuparea pădurilor cu forţa şi incendierea lor pentru a-şi putea astfel mări zonele de păşune). Ultima parte este dedicată acţiunilor revendicative ale moţilor— nemulţumiţi de felul în care a fost înfăptuită reforma agrară — îndreptate mai ales împotriva societăţiilor forestiere în spatele cărora acţionau cei mai mulţi din vechii proprietari, acţiuni ce caracterizau „lupta continuă pentru dreptate socială şi o viaţă mai bună dusă în condiţiile ameliorate de noul context politic din România interbelică".

Ultimul articol al acestui volum este cel oferit de Alexandru Matei şi intitulat «*Comunitatea Naţională Română*». *Contribuţii la cunoaşterea organizării rezistenţei românilor din nordul Transilvaniei împotriva regimului horthyst* (p. 473—495). După ce face o scurtă trecere în revistă a activităţii desfăşurate de „Comunitatea Naţională Română" — în scurta perioadă cît a fiinţat (2 14 septembrie 1940) — pentru apărarea drepturilor românilor din nordul Ardealului anexat de horthyşti, autorul publică în anexe o serie de documente emise de această comunitate şi aflate în Arhivele Statului Filiala Cluj-Napoca, colecţia de fotocopii şi xerografii.

Anuarul mai conţine o rubrică de „Recenzii. Note bibliografice" (p. 497—534), unde sînt prezentate — trebuie să remarcăm — la o înaltă ţinută ştiinţifică cele mai importante reviste şi cărţi de specialitate, atît din ţară cît şi din străinătate, şi alta intitulată „Cronică" (p. 533—548), în care este analizată, poate cu prea multă modestie, laborioasa activitate ştiinţifică a Institutului de istorie şi arheologie şi catedrei de istorie din Cluj-Napoca pe anul 1977.

În concluzie, volumul prezentat cu această ocazie constituie o deplină reuşită atît prin valoarea în sine a studiilor şi articolelor ce îl compun, cît şi prin echilibrul de ansamblu, redacţia reuşind să acopere fiecare perioadă a istoriei patriei şi să reflecte o vastă arie de preocupări (politice, economice, sociale şi culturale), ceea ce, să recunoaştem, nu-i deloc uşor. Nu putem totuşi să nu reproşăm predilecţia pe care o manifestă colectivul de redacţie pentru problemele ce privesc istoria Transilvaniei şi, în mai mică măsură, Banatului, celelalte provincii româneşti fiind prezente foarte rar şi atunci numai sub aspectul legăturilor lor cu Ardealul. Faptul că Anuarul apare la Cluj-Napoca nu este o justificare. Exemplul colegilor de la Iaşi este edificator în această privinţă . . . În speranţa ca observaţia noastră va fi primită mai mult ca o sugestie pentru viitor (aşa cum şi este în realitate), încheiem recomandînd cu căldură volumul tuturor specialiştilor.

Radu-Dan Vlad

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

*** *Lupta pentru unitatea națională a țărilor române. Documente externe*, publicate de Radu Constantinescu, Direcția Generală a Arhivelor Statului, București, 1981, 384 p.

Sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului și a Institutului de istorie „N. Iorga" a apărut nu de mult un volum de documente externe referitoare la perioada dintre anii 1590 și 1630, perioadă în care se înscrie și o etapă de mare semnificație din istoria poporului român și anume aceea a domniei lui Mihai Viteazul, care a realizat pentru prima dată unirea politică a Moldovei, Țării Românești și a Transilvaniei sub sceptrul său. Volumul a fost alcătuit de Radu Constantinescu, care în anii din urmă a publicat și alte lucrări importante. Serviciul publicații și valorificare din cadrul Direcției Generale a Arhivelor Statului a avut o inițiativă utilă atunci cînd a întreprins publicarea unor volume de documente și alte izvoare din bogatul tezaur de care dispune, căci orice nouă publicație de izvoare îmbogățește istoriografia noastră, ceea ce nu poate fi neglijat azi cînd posibilitățile de editare s-au redus simțitor.

Apoi volumul alcătuit de Radu Constantinescu suscită un interes deosebit și pentru că — așa cum am arătat — se referă la o perioadă de glorie din istoria națională română. Orice informație nouă, pînă acum necunoscută sau cunoscută doar parțial este bine venită.

Trebuie să subliniem că Radu Constantinescu procedînd la pregătirea volumului și-a asumat o sarcină extrem de dificilă, cu cît preocuparea de a publica documente și alte surse interne și externe privitoare la domnia lui Mihai Viteazul a fost și este intensă în istoriografia română și străină, în special cea maghiară și germană. Aproape că nu cunoaștem un istoric român mai de seamă care să nu fi publicat izvoare despre această perioadă. Nu vom enumera aici volumele de documente apărute în cadrul unor serii prestigioase sau cele editate separat, căci ele sînt îndeobște cunoscute și în general ușor accesibile specialiștilor, ci vom sublinia faptul că multe documente sau alte izvoare au văzut lumina tiparului în diferite culegeri, publicații periodice, adesea obscure. Este necesar un efort uriaș, de timp și condiții prielnice pentru a le depista ceea ce nu odată a dus la surpriza neplăcută de a republica documente deja publicate. Poate și acest fapt a constituit și constituie o piedică pe calea realizării unei monografii despre viteazul domn român, la nivelul exigențelor contemporane.

Remarcăm toate acestea pe marginea volumului alcătuit de colegul Radu Constantinescu nu pentru că în volum s-ar fi reprodus izvoare deja cunoscute din alte publicații, ci mai ales pentru faptul că, ținînd seama de numărul mare de documente și izvoare apărute în publicații diferite, ar fi util, — după părerea noastră — imperios necesar chiar să se întocmească un inventar pe cît posibil de cuprinzător asupra izvoarelor publicate despre personalitatea și faptele lui Mihai Viteazul. Un asemenea instrument de lucru ca un inventar de regeste a devenit azi nu numai necesar, dar și extrem de util pentru cei ce se ocupă cu această epocă. Completat cu o bibliografie exhaustivă, acest instrument ar ușura foarte mult munca cercetătorilor, ar constitui, totodată, un monument veritabil ridicat eroului de acum aproape patru veacuri, care este atît de adînc înrădăcinat în conștiința națională românească în special de la opera lui Nicolae Bălcescu încoace. Ne dăm seama că el necesită un efort deosebit, o concentrare de forțe, o muncă colectivă bine organizată, căci întocmirea lui presupune pe lîngă o muncă migăloasă și vaste cunoștințe de limbi străine, de la slava veche și latină pînă la mai toate limbile europene din acea perioadă. Va fi, desigur, necesar să se facă investigații și în biblioteci străine nu numai în cele din țară, căci sînt încă suficiente fonduri puțin sau deloc cercetate și care pot încă produce surprize de mare interes. M-aș referi, ca exemplu doar la Biblioteca din Dresda, care dispune de un bogat fond de *Zeitungen* în limba germană și latină din acea perioadă și care a fost pînă acum încă ocolit de o parcurgere sistematică de către cercetătorii români. De altfel, un exemplu foarte concludent în privința a ceea ce poate oferi investigațiile noi din arhive și biblioteci străine ne este oferit chiar de volumul colegului Radu Constantinescu, care publică pen-

tru prima dată cronica lui Leonardus Basilius intitulată *Narratio de rebus Transsylvanicis*, descoperită de Ioan Chiper în Bayerische Landesarchiv din München și păstrată „într-o copie aproape contemporană”. Interesul față de acest izvor narativ este cu atît mai mare cu cît autorul cronicii este — după precizarea lui R. Constantinescu „un martor, surprinzător de lucid și realist, al evenimentelor, ceea ce, trebuie spus, este o raritate în cadrul epocii”. Cronica se referă la anii 1599—1603, prin urmare și la perioada de cea mai mare glorie a lui Mihai Viteazul, cînd el acționa ca domn al Moldovei, Țării Românești și Transilvaniei. În ciuda faptului că autorul cronicii s-a situat pe poziții imperiale, justificînd acțiunile lui Giorgio Basta și fiind în general ostil domnului român, el consemna cu luciditate o serie de evenimente petrecute atunci în Transilvania. Dar principalul merit al acestei relatări constă în faptul că din ea se degajează cu deosebită claritate mobilurile și țelurile politice ale curții habsburgice în Transilvania. În lumina relatării publicate în volumul lui R. Constantinescu, politica imperială față de Mihai Viteazul și față de domnia lui în Transilvania apare în mai toate dimensiunile sale.

Alături de această cronică de major interes, în volumul realizat de Radu Constantinescu se acordă o atenție specială unui izvor specific timpului. Este vorba de așa-zisele *Zeitungen* cu care s-au mai ocupat și alți istorici din țara noastră. Cercetarea lor este importantă nu numai pentru că ele reprezintă o sursă de informare, ci și pentru faptul că din ele se pot reconstitui ecourile europene ale acțiunilor lui Mihai Viteazul.

În sfîrșit, partea cea mai mare a volumului cuprinde publicarea integrală sau parțială a unor documente externe, care au fost microfilmate în arhive străine (iar microfilmele respective să păstrează la Direcția Generală a Arhivelor Statului din București). Și aici marea majoritate dintre cele incluse în volum este formată din documentele externe privitoare la perioada de domnie a lui Mihai Viteazul. Un număr de aproape o sută de izvoare externe (din cele 318 incluse în volum) se referă la epoca de după Mihai Viteazul, într-un număr impunător, la acțiunile lui Radu Serban, domn al Țării Românești.

Menționăm faptul că izvoarele sînt reproduse în volum în limba lor originală și în traducere românească — așa cum se preconizează acest lucru de către Direcția Generală a Arhivelor Statului, spre deosebire de edițiile academice de izvoare în care la textele redactate în limbi de circulație mondială, traduceri nu se dau. Volumul este însoțit de o amplă introducere istorică și explicații de rigoare cu privire la publicația propriu-zisă, precum și de note caracterizate de o erudiție cunoscută. Tot în anexele [illegible] Radu Constantinescu semnalează însemnările și rezumatele întocmite de Paul Cernovodeanu asupra documentelor din arhivele engleze privind pe pretendentul Ștefan Bogdan (1604—1622).

Ar fi fost atît de util ca volumul să fi fost însoțit de un indice general, care pe lîngă faptul că ar fi ușurat folosirea lui, ar fi permis eliminarea unor inadvertențe. Vom aminti aici doar un singur caz. În textele traduse Radu Constantinescu a făcut în general identificarea persoanelor ale căror nume au fost scrise în original greșit. Există însă și excepții regretabile. Se știe că cei doi emisari imperiali în Transilvania în perioada domniei lui Mihai Viteazul au fost David Ungnad și Székely Mihály de Kevend, căpitanul cetății din Satu Mare. Numele lui de familie, în documentele vremii se întîlnește sub forme diferite ca Zacchel, Zaggel, Zagel, Zekel, Zöggel etc. Toate aceste forme ar fi trebuit să apară consecvent în traducerea documentelor sub forma de Székely, cum s-a procedat în mai toate cazurile. La fel stau lucrurile și cu cetatea Brîncovenești din apropierea cetății Gurghiului. Forma latină din document este de fapt cea germană (Wetsch, în ungurește Vécs). Localitatea poartă numele românesc de Brîncovenești și nicidecum pe cel de Vecea (chiar și forma românească veche era nu Vecea ci — Iecea). Apoi în documentul nr. 197 din 11/21 septembrie 1600 identificarea cetății și domeniului *Georgen* din documentul latin cu cel de Gheorgheni în traducerea românească este greșită. În fapt, este vorba de cetatea și domeniul principelui Gurghiu. De altfel, la Gheorgheni niciodată nu a existat niciun fel de cetate sau domeniu princiar. În general, pe tot teritoriul scaunelor Ciuc, Gheorgheni și Cașin, în toată perioada feudalismului cetăți sau domenii de-ale principilor Transilvaniei nu existau. Pe cînd cetățile de la Gurghiu și Brîncovenești au fost și domenii regale, care în perioada principatului autonom al Transilvaniei au trecut în posesia principilor. Ele, desigur, puteau fi zălogice sau chiar donate de principi unor nobili așa cum au ajuns cetățile și domeniile Gurghiu și Brîncovenești în stăpînirea lui Bocskai.

Desigur, asemenea inadvertențe sînt regretabile, dar ele sînt puține la număr și nu afectează valoarea de ansamblu a publicației, căci, evident, specialistul avizat oricum va recurge întîi și întîi la textul original și nu la traducere. Ori în privința publicării originalelor, volumul întocmit de Radu Constantinescu corespunde exigențelor de rigoare. Sîntem convinși că editarea în continuare a unor volume asemănătoare — așa cum ne promite Radu Constantinescu în introducere — vor aduce servicii utile istoriografiei noastre.

L. Demény

GERNOT NUSSBÄCHER, *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde*, Kriterion Verlag, Bukarest, 1981, 213 p.

Prin publicarea acestei lucrări, editura Kriterion şi-a cîştigat un nou titlu de recunoştinţă din partea istoricilor şi a cititorilor nespecialişti din ţara noastră. Oferindu-le şi unora şi celorlalţi această culegere care cuprinde patruzeci de contribuţii speciale, risipite în diverse publicaţii — în deosebi în presa cotidiană şi în reviste de largă circulaţie — sau încă inedite, iniţiativa editurii le-a pus la îndemînă un tezaur de cunoştinţe, precizări de detaliu, reconstituiri şi interpretări, rezultat al unui contact îndelungat şi perseverent cu izvoarele al unuia din cei mai competenţi medievişti ai istoriografiei noastre. Contribuţiile publicate în acest volum privesc esenţial istoria socială, politică şi culturală a Transilvaniei şi, în subsidiar relaţiile ei cu Ţara Românească şi Moldova. Desigur, toate contribuţiile cuprinse în volum sînt, potrivit autorului însuşi, „pietre pentru o imagine a trecutului realizată din mozaicuri" (p. 8); nu mai puţin însă ele sînt şi porţi deschise spre înţelegerea cuprinzătoare a cîtorva secole din istoria saşilor şi românilor, trepte preliminarii ale unei fresce de ansamblu, care rămîne de realizat, a trecutului nostru medieval.

Culegerea se deschide cu un studiu rămas pînă acum inedit, în care, cu remarcabilă putere de selecţie a esenţialului şi de sintetizare, autorul reconstituie evoluţia formelor de organizare politică a saşilor, de la începutul aşezării lor în Transilvania pînă la închegarea definitivă a acestor structuri organizatorice, în secolul XVI. (*Werwaltungseinrichtungen der Siebenbürger Sachsen bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, p. 11—18). Sînt înfăţişate în paginile dense, de expunere concentrată a unei evoluţii istorice de primă însemnătate, ale acestui articol, formele de organizare originare, în unităţi de zece şi de o sută de familii, ale saşilor imigraţi în Transilvania, originile acestei grupări zecimale şi rostul ei în viaţa comunităţilor săseşti, nu numai în raport cu statul şi cu obligaţiile lor faţă de acesta, dar şi cu activitatea lor agricolă (împărţirea terenurilor de cultură). Mergînd încă mai departe, autorul încearcă să stabilească, pe baza privilegiului acordat saşilor în 1224 de regele Andrei II (aşa numitul *Andreanum)*, numărul originar aproximativ al saşilor stabiliţi în regiunea acoperită de acest act, anume 500 de familii, adică 2000—2500 persoane. Apoi autorul îşi deplasează investigaţia de la formele iniţiale de organizare la gruparea acestora în „provincii" dotate cu organizaţie proprie („Gebietskörperschaften"), dintre care patru s-au evidenţiat ca realităţi istorice de durată (anume provinciile Sibiu, Mediaş, Bistriţa şi Ţara Bîrsei).

Dezvoltarea instituţiilor autonomiei administrative şi judecătoreşti a saşilor e urmărită, în cazul provinciei Sibiu, pe temeiul actului amintit din 1224 şi a evoluţiei pe care acesta a deschis-o: organizarea celor „şapte scaune" — care de fapt, cum arată autorul , erau opt —, care se subtitue vechilor unităţi de zece şi o sută de familii (scaunele se aflau sub conducerea unui jude regal, cu atribuţii deopotrivă judecătoreşti şi fiscale; dezvoltarea autonomiei saşilor a făcut ca, din a doua jumătate a secolului XV, judele să fie ales de comunitate şi doar confirmat de rege). În cadrul acestui sistem de autoadministrare rolul conducător îl avea judele regal din Sibiu, devenit mai tîrziu comite al saşilor. Odată cu dezvoltarea oraşelor — Sighişoara, Sebeş etc. — , rolul adunărilor scăunale scade, atribuţiile lor fiind preluate de autorităţile orăşeneşti. După ce schiţează liniile generale de dezvoltare a celorlalte trei zone de autonomie săsească, autorul reconstituie legăturile stabilite între acestea şi evoluţia lor spre forme de organizare comună, geneza „naţiunii" medievale săseşti. În 1366, în cadrul vastei sale acţiuni de reorganizare a stărilor de lucruri din Transilvania, regele Ludovic de Anjou a instituţionalizat şi legăturile dintre cele patru mari unităţi săseşti autonome, pe planul jurisdicţiei, consacrînd ca instanţă superioară oraşul Sibiu. A mai trecut însă un secol pînă cînd unirea administrativă a celor patru „provincii" a dat naştere unei „universităţi naţionale" săseşti. „Prin *naţiune* în sens medieval înţelegem una din cele trei stări din Transilvania. *Universităţi* înseamnă *totalitate. Universitatea săsească* cuprindea aşadar totalitatea privilegiaţilor *naţiunii săseşti*" (p. 16). În 1473 se reunesc pentru prima oară reprezentanţii celor patru unităţi teritorial-administrative ale saşilor; din 1485 datează prima înregistrare documentară a noii realităţi şi, însfîrşit, în 1486, Matiaş Corvin extinde privilegiile cuprinse în Andreanum la ansamblul saşilor, ceea ce a conferit „universităţii naţionale" săseşti recunoaştere oficială. Un secol mai tîrziu, în urma unui laborios proces de apropiere între vechile unităţi, apare o codificare comună pentru toţi saşii. Rîndurile finale ale articolelui sînt consacrate adunărilor reprezentative ale universităţii naţionale săseşti, participării reprezentanţilor acesteia la congregaţiile voievodatului şi, mai tîrziu, la dietele principatului, precum şi variatelor atribuţii ale acestor organe de reprezentare.

Am insistat mai mult în prezentarea acestui articol, aşezat cu drept cuvînt în fruntea culegerii, pentru că surprinde liniile generale ale evoluţiei organizării colective a saşilor şi constitue un punct de referinţă pentru toţi cei care adîncesc problema formelor de organi-

zare a comunităţilor medievale şi acea, atît de puţin elucidată încă, a naţiunii medievale. Cine se interesează de aceaste laturi ale vieţii societăţilor medievale va citi desigur cu mult folos rîndurile pe care li le-a consacrat autorul.

Pregătit de cunoaşterea acestui cadru general, cititorul se orientează mai lesne în bogăţia de informaţii, teze şi ipoteze din paginile următoare şi pe care, fireşte, nu le putem prezenta decît selectiv.

Colonizarea saşilor în Ţara Bârsei, calificată de actul regal din 1211 drept „deserta et inhabitata", afirmaţie contrazisă de toponimie şi de urmele arheologice, e discutată în al doilea capitol al lucrării *(Zur Geschichte der sächsischen Ansiedlung im Burzenland*, p. 19—22). Exegeza celor cîteva documente pe temeiul cărora poate fi reconstituit procesul îi permite autorului să conchidă că primele aşezări săseşti datează aici din 1213, că zece ani mai tîrziu populaţia săsească se înmulţise considerabil — şi prin admigraţii din restul Transilvaniei — şi că aşezarea saşilor a continuat şi după izgonirea Ordinului teuton de către regalitatea ungară. În încheiere autorul înfăţişează organizarea timpurie a coloniilor săseşti şi evoluţia acesteia.

În privinţa datei întemeierii Braşovului *(Wann wurde Corona gegründet?* p. 23—24), autorul optează pentru anul 1212 sau 1213, aşadar scurt timp după instalarea Ordinului teuton în Ţara Bârsei. Localizarea, mult controversată, a Kreuzburg-ului cavalerilor teutoni, e readusă în discuţie în filele cărţii *(Wann und wo wurde die Kreuzburg errichtet?*, p. 25—26); în privinţa locului, autorul optează pentru localitatea Teliu, Kreuzburg-ul fiind identificat cu fortificaţia de piatră din această aşezare, iar în privinţa datei pentru anul 1214.

Istoria socială e reprezentată de cîteva articole dintre care semnalăm cu precădere atenţiei cititorilor pe cele închinate raporturilor dintre comunităţile săteşti şi comiţi —categorie socială condamnată la dispariţie în secolele XV—XVI de evoluţia structurii social-politice a saşilor — ilustrate prin situaţiile atestate la Bod *(Gemeinde und Gräfen. Aus den ersten zwei Jahrhunderten der urkundlich bezeugten Geschichte von Brenndorf*, p. 35—38) şi la Prejmer *(Wie Tartlau sich gegen Adelswillkür durchsetzte*, p. 48—50); informaţii de interes deosebit înfăţişează în aceste două cazuri înfruntarea dintre comunităţile rurale săseşti şi comiţii lor, privilegiaţi de regalitate. În aceiaşi ordine de preocupări se încadrează şi observaţiile cu privire la sfîrşitul comitatului ereditar din comuna Aţel *(Das Ende des Hetzeldorfer Erbgräfenbesitzes*, p. 69—71).

Cazuri instructive de cohabitare a două „naţiuni", români şi saşi, sînt surprinse de autor la Avrig, pe temeiul unui document păstrat în arhivele din Sibiu *(„Zweyerlei Nationes" in „Affrica"*, p. 95—96) şi la Daneş, unde se întrevede şi cooperarea lor administrativă şi împotrivirea lor comună faţă de oprimare, la sfîrşitul secolului XVII *(„Beyder Nation Einwohner zu Danos"*, p. 101—103).

Din domeniul istoriei meşteşugurilor şi al organizării lor semnalăm articolele: *Die Schässburger Gewerbe im 15. Jahrhundert*, p. 104—107, *Wollenweber und Sichelschmiede in Alt-Heltau*, p. 108—109, *Aus der Geschichte von Heltaus Töpferzunft*, p. 110—111; *Hetzeldorfer Zunftwesen in alten Zeiten*, p. 110—111; *Aus der Geschichte der Fassbinderzunft Michelsbergs*, p. 114—115.

Istoria culturii e şi ea reprezentată de cîteva articole care desbat aspecte însemnate din istoria culturii săseşti — şcoli, producţia de hîrtie, tipar — şi româneşti — vechi tipărituri *(Neuer Beitrag zur frühesten Kronstädter Schulgeschichte*, p. 116—117, *Die Honterusschule in den ersten Jahrzehnten ihres Bestehens*, p. 118 — 124, *Die Kronstädter Papiermühle im 16. Jahrhundert*, p. 133—136, *Die Klausenburger Papiermühle im 16. Jahrhundert*, p. 133—136, *Die Hermannstädter Papiermühle im 16. Jahrhundert*, p. 137—142; *Das zweitälteste Kronstädter rumänische Sprachdenkmal nun genau datiert*, p. 143—145, *Beiträge zur Geschichte des Hermannstädter Buchdrucks im 16. Jahrhundert*, p. 146—153 şi *Zur Datierung des ersten Bukarester Druckwerks*, p. 154—158.

Fireşte, interesul primordial al specialiştilor istoriei medievale româneşti se va concentra asupra grupului de contribuţii la cunoaşterea raporturilor dintre români şi saşi în evul mediu, în dimensiunea lor politică, şi anume relaţiile lui Vlad Ţepeş cu saşii din Transilvania *(Vlad der Pfähler und seine Beziehungen zu den Sachsen in Siebenbürgen*, p. 79—86), cele ale lui Petru Rareş cu Braşovul *(Über die Beziehungen zwischen Kronstadt und dem moldauischen Fürsten Petru Rareş*, p. 87—94) şi cele ale lui Mihai Viteazul cu acelaşi oraş *(Über die Beziehungen Fürst Michaels des Tapferen zu Kronstadt*, p. 97—100).

Din filele documentelor şi cronicilor, cercetate cu competenţă şi interes afectiv, Gernot Nussbächer a desprins o recoltă bogată de fapte şi stări de lucruri din trecut, reprezentative pentru lumea pe care o înfăţişează instantaneele sale. Interesul acestor contribuţii depăşeşte cercul, prin forţa lucrurilor limitat, al specialiştilor acestui trecut şi se extinde şi asupra cititorilor nespecialişti, tot mai numeroşi în ţara noastră, care doresc să-i cunoască istoria „aşa cum a fost". E în această constatare şi o sugestie către editura Kriterion de a lua în considerare, pentru cititorii români, necunoscători ai limbii germane, eventualitatea unei versiuni române a acestei cărţi

deopotrivă de valoroasă ştiinţific şi de plăcută ca evocare a unor realităţi de mult apuse.

Şerban Papacostea

*** *Théorie et méthode dans l'historiographie roumaine* (1965 — 1979). Bibliothèque Centrale Universitaire de Bucarest. Bucarest, 1980, XXXVI + 134 p.

Perioada care a urmat istoricului Congres al IX-lea al Partidului Comunist Român a reprezentat un salt cantitativ şi mai ales calitativ în istoriografia din ţara noastră, prin varietatea problematicii dezbătute, numeroase fiind temele atacate pentru întiia oară, prin modalităţile şi tehnicile de cercetare, prin tendinţa deosebit de activă de abordare deschisă, principială, în lumina adevărului istoric, a unor momente şi aspecte fundamentale ale devenirii noastre istorice. La rîndul lor, arhivele din România au cunoscut o organizare şi înzestrare tehnică apreciabilă, îmbogăţindu-şi fondul documentar cu noi şi valoroase documente interne şi externe. În acest context stimulativ pentru cercetarea trecutului şi prezentului istoric — chemată să contribuie tot mai mult la opera de făurire a unei înalte conştiinţe socialiste, la afirmarea plenară a gîndirii româneşti, în arena mondială — necesitatea unor instrumente — ghid de informare s-a impus cu acuitate, lucru dealtfel, valabil pentru toate istoriografiile naţionale de azi care se respectă. Unul dintre aceste instrumente, rod al muncii Serviciului bibliografic al Bibliotecii Centrale Universitare din Bucureşti este şi această lucrare sub redacţia Doinei Elena Făget şi avînd drept coordonator ştiinţific pe lectorul universitar dr. Lucian Boia, de la Facultatea de Istorie Bucureşti. Apărută în preajma Congresului Internaţional de ştiinţe istorice din august 1980 în acest scop alăturată textului românesc fiind şi traducerea într-o limbă de circulaţie, cum e limba franceză, *Teorie şi metodă în istoriografia română* este o bibliografie selectivă a lucrărilor teoretice şi metodologice din perioada 1965—1979, ce-şi propune, aşa cum reiese din nota redacţiei „a oferi o imagine cît mai completă a varietăţii preocupărilor actuale", ilustrînd prezenţa frontului istoric de la noi „la dezbaterea şi clarificarea marilor probleme care frămîntă istoriografia contemporană".

Într-o introducere intitulată „Cinci secole de istoriografie românească", Lucian Boia, cunoscut pentru prezentările sale deosebite pentru problemele de istoriografie (dealtfel a şi fost ales secretar general al Comisiei internaţionale de specialitate) realizează o sinteză a drumului ascendent parcurs de ştiinţa istorică românească, subliniind principalele etape şi caracteristicile acestora. Sînt evidenţiate începuturile cronicăreşti în limba română (sec. XVII), locul şi importanţa stolnicului Constantin Cantacuzino, autorul remarcabilei „Istorii a Ţării Româneşti" ca şi a domnului cărturar Dimitrie Cantemir, savant de mărime europeană, amîndoi afirmînd o tendinţă de valorificare superioară a izvoarelor, ultimul şi cu preocupări de filozofie a istoriei.

După reprezentanţii Şcolii ardelene, exemple de angajare combativă în apărarea intereselor naţiunii române asuprite din Imperiul habsburgic, pentru care lărgise considerabil investigaţia istorică, epoca romantică, cristalizînd concepţia dacoromânismului a avut, printr-un Mihail Kogălniceanu sau Nicolae Bălcescu, un rol esenţial în pregătirea ideologică a revoluţiei de la 1848 şi a luptei de emancipare naţională, în formarea României moderne. Sînt scoase în relief originalitatea creaţiei lui B. P. Hasdeu, remarcabil cercetător interdisciplinar şi filozof al istoriei, aportul plin de erudiţie şi rigurozitate ştiinţifică al „Junimei" — D. Onciul, I. Bogdan, al acelui spirit larg, pătrunzător şi independent care a fost A. D. Xenopol care „a contribuit, în felul său, la declanşarea marilor transformări istoriografice ale secolului nostru". Debutul acestuia intensifică militantismul istoricilor chemaţi să participe la încheierea procesului de unificare statală; este relevat locul şi impotanţa excepţională a marelui nostru Iorga, spirit universal, care prin uriaşa-i operă şi profunda originalitate a depăşit tiparele tradiţionale şi realizările precedente, demersul convingător al lui Vasile Pârvan. Dintre istoricii din provinciile aflate sub dominaţie străină sînt amintiţi transilvăneanul Ion Lupaş şi bucovineanul Ion Nistor. Nu e însă amintit un alt istoric ardelean Ioan Ursu, entuziast apărător al ideii naţionale şi care în 1919 afirma în faţa profesorilor reuniţi la Iaşi: „Noi, profesorii sîntem chemaţi în primul rînd să vindecăm rănile trecutului, să desăvîrşim unirea sufletească a neamului şi să indicăm principiile care trebuie să călăuzească neamul nostru în viitor".

În continuare L. Boia prezintă orientări tematice şi metodologice ale „noii şcoli" — Gh. I. Brătianu, P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu — insistînd asupra interesului crescut al acesteia asupra cercetării cadrului social-economic, aminteşte tendinţa socializantă a operei lui St. Zeletin şi face scurte referiri la începuturile istoriografiei marxiste — reprezentată îndeosebi de C. Dobrogeanu-Gherea, P. Constantinescu-Iaşi şi L. Pătrăşcanu.

În ultima parte, autorul subliniază generalizarea concepţiei materialist-istorice, după 1947, perioadă în care problemele evoluţiei societăţii româneşti au fost analizate prin prisma succesiunii orînduirilor social-economice

în acest context acordîndu-se o atenție mult sporită luptelor de clasă, istoriei mișcării muncitorești și comuniste: de la jumătatea deceniului șapte cîmpul de cercetare este mult extins și, după cum subliniam, în condițiile emulației generate de documentele de partid alături de revalorificarea valorilor și tradițiilor istoriografice s-au manifestat tot mai deplin noile cercetări adîncind problematici interne, într-o strînsă legătură cu științele auxiliare; s-au înregistrat progrese notabile în studiile interdisciplinare și s-au făcut pași mult mai îndrăzneți în eforturile de integrare în mișcarea istoriografică contemporană internațională.

Știința istorică de la noi are o personalitate distinctă și tradiții bogate, în care realizările și experiența proprie s-au unit totdeauna cu cele ale principalelor școli istorice, din aceasta rezultînd contribuții prețioase la tezaurul cultural universal.

,,Istoria — apreciază în final autorul — a însemnat pentru români nu o simplă preocupare intelectuală, o știință printre alte științe, ci un important mijloc de făurire a conștiinței și a unității naționale și una din forțele care au creat și înălțat statul românesc unitar și independent".

Lucrarea bibliografică este divizată în trei mari secțiuni. Prima dintre ele, ,,Istoriografia Românească în perspectivă teoretică și metodologică", cuprinde într-o primă parte titlurile a 14 lucrări, studii și articole cu caracter general dedicate unor aspecte, laturi și momente ale evoluției gîndirii istorice, fiecare însoțită de o scurtă prezentare în limba franceză. În cea de a doua parte sînt incluse 111 studii consacrate personalității și contribuțiilor precursorilor și a principalilor exponenți ai școlii istoriografice românești de la sfîrșitul veacului al XIX-lea și începutul veacului XX: Cantemir, Kogălniceanu, Bălcescu, Hasdeu, Xenopol, Iorga și Pârvan.

A doua secțiune , ,,Probleme teoretice ale istoriei" are mai multe împărțiri și anume: Contribuția Partidului Comunist Român la teoria istoriei (31 titluri); studii referitoare la clasicii marxism-leninismului (15 titluri); Curente de gîndire în istoriografia contemporană (21 titluri); Istoria în raport cu teoria și practica socială (23 titluri); Principiile fundamentale ale științei istorice (60 titluri); Formațiune social-economică și periodizare istorică (7 titluri).

Ultima secțiune ,,Metodologie istorică. Domenii noi. Cercetări interdisciplinare", reunește studii generale asupra caracterului și metodologiei cercetării istorice (9 titluri), privind științele auxiliare (30 titluri) — arhivistica avînd 18 tiluri; Muzeografia, Monumente istorice (6 titluri); metode arheologice (9 titluri); Istorie cantitativă. Metode matematice (18 titluri; demografie istorică (8 titluri); istorie și sociologie (13 titluri); Psihologie istorică. Istoria mentalităților (5 titluri); Etnoistoria. Antropologie istorică (6 titluri); geografie istorică. Climatologie istorică (6 titluri). Probleme ale învățămîntului istoric (13 titluri); Varia (9 titluri).

Această chiar sumară trecere în revistă a problemelor teoretice legate de evoluția și direcțiile și modalitățile de abordare și aprofundare a trecutului și prezentului nostru istoric vine și ilustrează , credem, pregnant eforturile și multilateralitatea specialiștilor români, mereu animați să sporească cunoașterea evoluției societății în care ne-am născut, participînd, în același timp, la impresionanta mișcare spirituală a umanității, în ideea apropierii, a bunelor relații și stimei reciproce între națiuni, pentru pace și progres social.

Totodată, lucrarea selectivă a colectivului de la B.C.U. București dezvăluie și unele laturi și aspecte ale cercetării care au fost încă insuficient descifrate și spre care trebuie îndreptată atenția noastră: ne-am referit printre altele la problemele de demografie istorică, de istorie a metalităților etc.

Ar fi fost normal, și aceasta prezintă o lacună regretabilă din partea autorilor, ca istoriografia militară românească care în ultimul deceniu a făcut pași remarcabili să-și găsească locul care i se cuvenea. Factorul militar a jucat permanent un rol activ de seamă în lupta neamului nostru pentru păstrarea ființei naționale, a entității politice, a unității și independenței. ,,Istoria armatei noastre — subliniază președintele Nicolae Ceaușescu — este legată nemijlocit de întreaga istorie și luptă a poporului român împotriva dominației străine, pentru apărarea independenței, formarea statului național unitar și apărarea suveranității naționale".

Totodată se impune și din partea istoricilor noștri militari să-și intensifice străduințele în vederea realizării ca și pentru continua îmbunătățire a mijloacelor și metodelor de investigație, în acest sens fiind necesară dezbaterea la scară națională.

Încheiem aceste scurte rînduri cu speranța apariției unor lucrări de aceeași natură ca și cea de față care să consemneze pași înainte pe calea progresului gîndirii istorice românești.

Dumitru Preda

ISTORIA UNIVERSALĂ

ILJAZ FISHTA, (Ndërhyrja e kapitalit të huaj dhe pasojat e saj skllavëruese për Shqipërinë—1925—1931). *Imixtiunea capitalului străin în Albania și urmările ei înrobitoare (1925—1931)*, Edit. Academiei de științe a R.P.S. Albania, Tirana, 1979, 407 p.

Îi datorăm lui Iljaz Fishta această importantă contribuție adusă cunoașterii economice a perioadei mai sus amintite, perioadă hotărîtoare pentru evoluția ulterioară a tînărului stat albanez.

Marile reforme promise de guvernul democratic ce l-a avut în frunte pe literatul progresist Fan S. Noli, reforme caracterizate de presa burgheză a vremii drept „bolșevice", au rămas literă moartă și au arătat incapacitatea de moment a cercurilor democratice albaneze de a duce pînă la capăt lupta începută. Dealtfel, guvernul Noli nu a știut să atragă în jurul său masele exploatate și efemera lui existență (10 iunie — 24 decembrie 1924) a arătat că marile cotituri din istoria unui popor nu pot fi decise de un grup limitat de intelectuali cu vederi liberale, ci de grupări mult mai reprezentative, cu un program clar și o conducere organizată.

Studiul lui I. Fishta își propune o analiză amănunțită a perioadei de după instaurarea guvernului condus de colonelul Ahmed Zogu (6 ian. 1925), aducînd cifre și fapte de cea mai mare importanță pentru înțelegerea fenomenului definit prin însuși titlul cărții.

Dar autorul nu rămîne doar la explicarea fenomenului intern, ci face o amplă analiză a vieții economice internaționale în perioada respectivă, subliniind faptul că jocul intereselor marilor puteri interesante în exploatarea bogățiilor Albaniei a dus la realizarea unor compromisuri rușinoase și păgubitoare pentru poporul albanez.

Economia albaneză din primul sfert al secolului al XX-lea moștenea puternice rămășițe feudale în agricultură, dealtfel sectorul preponderent al realizării venitului național, în care marile latifundii continuau exploatarea medievală a țărănimii, iar relațiile capitaliste nu începuseră să pătrundă.

Industria albaneză, reprezentată printr-un număr redus de manufacturi, fabrici de conserve, de țigări, de ulei, săpun și macaroane, se dezvolta timid și se caracteriza printr-un nivel scăzut al producției industriale, printr-o structură înapoiată a ramurilor sale (ceea ce se vede și din enumerarea de mai sus) și printr-o înzestrare tehnică primitivă. Situația era asemănătoare în construcții și transporturi, iar comerțul exterior albanez nu putea să nu reflecte fidel toată această rămînere în urmă a ramurilor economiei naționale.

Capitolul I al cărții, intitulat „Exportul de capital—mijloc de expansiune a puterilor imperialiste și a statelor vecine în Albania", analizează pe larg formele sub care a avut loc penetrarea capitalului străin în Albania.

Autorul prezintă primele momente ale colaborării italo-albaneze, materializate prin împrumutul de 100 mil. franci acordat de Societatea italiană SVEA (Società per le Sviluppo Economico dell'Albania) statului albanez și înființarea în 1925 a Băncii Naționale a Albaniei. În istoria relațiilor dintre Italia fascistă și Albania au existat trei faze:

1. 1925—1931 — în care imixtiunea capitalului italian se face prin metode camuflate, de culise, apelîndu-se la arme secrete, dar eficiente, ca demagogia, corupția, ş. a.

2. 1931—1936 — perioadă în care statul italian trece la unele metode „forte", la amenințări, șantaj, presiuni, etc. Este dezvăluit și cu acest prilej caracterul dușmănos, de intimidare, al demonstrației navale italiene din 1934, în portul Durrës.

3. 1936—1939—răstimp în care metodele camuflate alternează cu amenințările deschise, fascismul italian definitivîndu-și planurile anexioniste vizavi de Albania.

Dar bogățiile naturale ale Albaniei nu au fost rîvnite numai de către imperialismul italian. Autorul studiului aduce în fața cititorului date extrase din documentele vremii, date ce atestă interesul crescînd al unor societăți engleze, franceze, americane și iugoslave în exploatarea resurselor micului stat balcanic.

Astfel, numai în perioada 1929—1931, cu toate dificultățile generate de criza economică mondială, în economia albaneză sînt plasate 57 milioane franci aur, ceea ce însemna o dependență cvasitotală a Albaniei în fața societăților străine.

Încă de la începutul domniei sale (1 sept. 1928, dată cînd se proclamă monarhia) regele A. Zogu înfeudează țara marilor puteri imperialiste, practicînd cu sîrg politica „ușilor deschise" în fața invaziei capitalului străin.

Capitolul al II-lea poartă titlul: „Imixtiunea imperialismului italian în bugetul, sistemul monetar și de credit al Albaniei" și prezintă pe larg, pe baza unei bogate documentații, etapele infiltrării capitalului italian în economia albaneză. Încă de la începuturile ei, „colaborarea" statului albanez cu SVEA a avut un caracter păgubitor, antialbanez și rușinos, manifestîndu-se printr-o serie de acorduri asupra prețurilor produselor albaneze și italiene pe piețele respective. Regele Zogu, pentru a-și dovedi recunoștința față de cei care l-au sprijinit în 1924, vinde la prețuri derizorii bogățiile Albaniei unor parteneri avizi și puși pe înșelăciuni. Numai între anii 1925—1928,

23% din teritoriul albanez este concesionat unor societăți străine (italiene, engleze, iugoslave etc.), din care, la sfîrșitul intervalului, numai SVEA deținea 51,07 procente.

În capitolul al III-lea, intitulat ,,Imixtiunea capitalului străin în industria Albaniei", autorul cărții analizează cu minuție, mai întîi metodele și căile prin care capitalul internațional și-a făcut loc în industria albaneză, după care se oprește în mod special la cele cîteva ramuri industriale în care prezența acestui capital s-a făcut simțită cu predilecție. Între anii 1925—1928 industria albaneză făcea primii pași pe calea dezvoltării capitaliste, îndeosebi în sectoarele textil și alimentar. Principalele centre cu o oarecare industrie erau: Korça, Shkodra, Durrës, Tirana și Elbasan.

Pentru a exemplifica cele enunțate anterior ar trebui să amintim existența în 1925 a ,,Societății Generale Electrice" cu sediul la Korça, apoi, în 1926, a societății ,,Merkur" în orașul Shkodra, societate care activa în domeniul producerii băuturilor alcoolice, și, în fine, tot la Shkodra, a societății ,,Portland Cimento Shkodër" înființată în 1927. Dar, majoritatea acestor societăți autohtone dau faliment și se autodesființează în anii crizei economice din 1929—1933.

În domeniul extracției și prelucrării petrolului numai cîțiva dintre marii parteneri ai monarhiei albaneze: ,,Anglo-Persian Oil Company Limited", ,,H. H. Rashten", ,,Feyrovie dello stato italiano", ,,SIMSA", ,,Sindicatul Franco-Albanez", ș. a.

În tot cursul anului 1925, între ,,Anglo-Persian Oil . . ." și cele două societăți italiene mai sus menționate (în spatele cărora se ascundea însuși statul italian) se desfășoară o încleștare surdă pentru monopolul extracției de petrol în Albania. Nici opțiunea regelui Zogu (18. II. 1925) nu pune capăt confruntării, între societatea engleză, care primise concesiunea și cele italiene ajungîndu-se la un compromis (20.III.1925) care ignora vădit interesele statului albanez.

În perioada 1925—1931, și alte societăți străine capătă concesiuni din partea regimului zogolian, printre acestea numărîndu-se: ,,Standard Oil Company" (S.U.A.), societățile italiene ,,AIPA" și ,,SIMSA", care încep prospecțiunile în zona de litoral și în districtul Korça.

În mod asemănător s-au petrecut lucrurile și în sectorul exploatării cărbunelui, a minereurilor feroase și neferoase, în industria lemnului și a unor produse alimentare.

Capitolul al IV-lea, intitulat ,,Imixtiunea capitalului străin în agricultură", prezintă unele probleme ale agriculturii albaneze din primele trei decenii ale secolului nostru. Una dintre acestea a fost și reforma agrară a lui A. Zogu din mai 1930, reformă prin care se limitau marile proprietăți, se legifera dreptul țărănimii de a arenda terenuri agricole și se înființa Banca Agricolă de Stat.

În toată această perioadă se observă tendință permanentă a cercurilor interesate italiene de a direcționa dezvoltarea agriculturii albaneze, tendință care se lovește însă de interesele moșierimii albaneze și de cele ale însuși monarhului Zogu.

În capitolul al V-lea, care se intitulează ,,Imixtiunea capitalului străin în sectorul construcțiilor", autorul cărții, pornind de la o serie de statistici oficiale din perioada respectivă, ilustrează rolul pe care societățile străine, și îndeosebi cele italiene, l-au avut în domeniul construcțiilor.

Este prezentată pe larg concurența care exista la un moment dat între SVEA, pe de o parte, și SITA (societatea albaneză), alături de alte trei societăți germane, în problema luării în antepriză a lucrărilor de construcție a portului Durrës. Cîștig de cauză a avut SVEA, ca și în cazul lucrărilor la calea ferată Durrës-Tirana.

Și în sectorul comunicațiilor, prioritate au de asemenea, companiile italiene, care își asigură sprijinul guvernului albanez. La 14. III. 1925, așa cum se arată în capitolul al VI-lea (cu titlul ,,Imixtiunea capitalului străin în sectorul comunicațiilor") între guvernul italian și cel albanez este semnată o convenție prin care monopolul transporturilor aeriene era cedat companiilor peninsulare. Identic se petrec lucrurile și în domeniul transporturilor maritime, unde, pe lîngă firmele italiene, mai participă o serie de firme iugoslave, grecești și turcești. Se constituie linii navale cu curse regulate între porturile albaneze și cele italiene și, practic, o concurență albaneză nu există în acest sector.

Și comerțul albanez este aliniat sub culorile naționale ale Italiei lui Mussolini. În capitolul al VII-lea, I. Fishta face o prezentare minuțioasă a evenimentelor care au dus la aservirea comerțului albanez de către firmele italiene specializate. În anul 1923, 60,34% din exportul albanez și 68,15% din import avea ca destinație sau proveniență Italia. La 2 mai 1925 este emis decretul lege asupra Tratatului comercial și maritim, precum și convenția consulară încheiate între guvernele albanez și italian, care ofereau partenerilor de peste Adriatica o serie de avantaje în comerțul cu Albania, cum au fost: stabilirea unor taxe convenabile de import, sprijin pe terțe piețe, clauza națiunii celei mai favorizate, libertatea pescuitului în apele teritoriale albaneze , ș. a.

În anii următori, Italia își asigură, în urma unor presiuni continue, un procent de 50,2% (în 1930) din comerțul exterior albanez.

Dar nu numai firmele italiene operau pe piaţa albaneză, ci şi numeroase altele din Germania, Franţa, Anglia, S. U. A., Japonia, etc. Astfel, în urma unei puternice penetraţii cu mărfuri textile, Japonia obţine şi ea clauza naţiunii celei mai favorizate, în 1931.

Capitolul al VIII-lea şi ultimul, este intitulat ,,Poziţia claselor sociale albaneze faţă de imixtiunea capitalului străin în Albania" şi analizează cu rigurozitate ştiinţifică atitudinea diverselor clase şi pături sociale faţă de fenomenul la care se referă studiul de faţă.

Clasa marilor moşieri, aliată statornic regimului zogolian, a sprijinit neîntrerupt politica ,,uşilor deschise" promovată de monarhie. Rezervele pe care şi le-a exprimat uneori au fost generate de către unele măsuri care le-au lovit direct interesele, în general raliindu-se politicii colaboraţioniste a conducerii statului.

Negustorimea, spre deosebire de pătura micilor industriaşi (care au încercat să opună rezistenţă puternicelor presiuni din afară), a văzut în penetraţia capitalului străin un mod eficient de a-şi spori tranzacţiile şi de aceea a fost aliata firească a regimului.

O puternică opoziţie au făcut ţărănimea şi muncitorimea albaneză, precum şi presa reprezentînd pătura insignifiantă a intelectualilor progresişti, care au demascat ţelurile spoliatoare ale invaziei marelui capital în Albania, caracterul imperialist al acesteia.

Înainte de a încheia, trebuie să remarcăm la acest autor precizia informării, tonul sobru şi concis, caracterul solid, închegat, al lucrării. Cartea dispune de un bogat material auxiliar, precum şi de un rezumat în limba franceză, iar bibliografia consultată şi amplasată la sfîrşitul lucrării ne dă posibilitatea de a afla alte izvoare necesare unui studiu aprofundat al problemei.

Marius Dobrescu

IMRICH KOTVAN, *Inkunábuly na Slovensku (Incunabula quae in bibliotecis Slovaciae asservatur)*, Martin, Matica slovenská, 1979, 556 p. + 48 ilustraţii .

În urma unor cercetări sistematice efectuate de-a lungul cîtorva decenii, apare acest prestigios catalog de incunabule conservate în diferite biblioteci din Slovacia. Activitatea propriu-zisă a autorului, în privinţa catalogării incunabulelor aflate în Slovacia, a început în anul 1957, sub patronajul Comisiei ,,Gesamtkatalog der Wiegendrucke" (Deutsche Staatsbibliothek, Berlin). În urma anchetei, lansate în acelaşi an, au fost înregistrate 1373 incunabule, existente în variate biblioteci sau colecţii ale cultelor din Slovacia. Numărul a crescut pînă la apariţia lucrării de acum, la 1523 unităţi. În cadrul aceleiaşi acţiuni de anvergură sînt urmărite şi colecţiile de incunabule de provenienţă slovacă, ajunse pe parcurcursul anilor în bibliotecile ţărilor vecine (Ungaria şi România) sau chiar în ţări mai îndepărtate (Germania şi Anglia de pildă).

Volumul debutează cu un studiu introductiv, redactat în limba slovacă, rusă, engleză, germană şi franceză (pp. 5—30). Aici este discutată istoriografia problemei cu privire specială la spaţiul istoric al Slovaciei şi sînt prezentate fondurile mari (biblioteci sau colecţii), în care se păstrează incunabule. Totodată, partea întîia a volumului mai beneficiază de aportul lui H. Lülfing Berlin, concretizat în articolul *Die Wiegendrucke in den slovakischen Bibliotheken* (pp. 31—36). Referitor la aceste contribuţii teoretice este de remarcat, de la început, pertinenţa observaţiilor şi varietatea bibliografiei, pusă la dispoziţia cercetătorilor (pp. 37—39).

Catalogul propriu-zis conţine, într-o ordine alfabetică, 1236 poziţii, în care sînt descrise 1373 incunabule (pp. 43—375). În acest sens reţinem, din cadrul unei descrieri, autorul, titlul lucrării, localitatea imprimării, tipograful, anul apariţiei şi formatul volumului. Urmează, în mod normal, instrumentele de identificare (cataloage, lucrări de specialitate etc.). Particularităţilor grafice ale fiecărui volum, notiţelor de proprietate, circulaţiei ş. a. , dr. Imrich Kotvan le-a dedicat un loc aparte. În final, autorul specifică localitatea unde se păstrează volumul, biblioteca sau colecţia, şi cota. Remarcăm, cu acest prilej, că au fost înregistrate notiţele de proprietate, ceea ce sporeşte cu mult însemnătatea ştiinţifică şi utilitatea practică a volumului, nu numai pentru cercetătorii din Slovacia, ci şi pentru cei din România, Ungaria, Polonia, Iugoslavia, Germania etc. pe unde au circulat majoritatea incunabulelor.

Parcurgerea catalogului, redactat cu pasiune şi competenţă de dr. Imrich Kotvan, ne prilejuieşte cîteva remarci pe marginea tezaurului de incunabule, conservat astăzi în Slovacia.

Din producţia de carte slovacă catalogul incunabulelor prezentat include doar 2 poziţii (64,599): Antoninus Florentinus, *Confessionale* (Bratislavae (?), typografus ,,Confessionalis") 1477. Lucrarea se află în patr exemplare în biblioteci străine şi un exempla în fondurile bibliotecii Matica slovenská din Martin; foaia volantă *Litterae Indulgentiarum* din partea lui Johannes Han, canonic de Bratislava, în numele lui Agnes de Posonio, imprimată probabil la Bratislava de typographus ,,Confesionalis" (1480). Acest număr scăzut de incunabule, într-un spaţiu istoric şi geo-

grafic cu multiple interferențe, cum a fost Slovacia, avînd în capitală o universitate în aceeași perioadă (Academia Istropolitana, care a funcționat între anii 1467—1490), nu se explică altfel decît prin saturația pieței de desfacere a cărților. Oficinele tipografice europene din secolul al XV-lea cu o bogată producție de carte au saturat pentru moment, piața din Slovacia cu produsele sale. Aceasta este dovedită și de cele 1373 de unități păstrate în unele biblioteci și instituții din Slovacia, cum sînt de pildă: Biblioteca universitară din Bratislava cu 461 de unități; „Matica slovenská" cu Biblioteca națională slovacă de la Martin avînd unele centre la Trnava, Trenčín, Bratislava etc., deține 161 de incunabule; bibliotecile științifice, județene și regionale păstrează 191 de unități; bibliotecile aparținînd cultelor conservă 249 unități: fostele biblioteci mănăstirești adăpostesc 144 unități; muzeele și arhivele statului au 35 unități; în bibliotecile fostelor gimnazii există 51 unități, bibliotecile castelelor de la Bojnice, Topolčianky și Betliar păstrează 26 unități etc.

Numărul de 1373 incunabule apare doar ca o parte din producția incunabulară, care a atins 40 000 exemplare. Totuși, astăzi în colecții din Slovacia, apar produsele artei tipografice din cele mai vestite centre și oficine, dar în afară de ele și din cele mai modeste cu o producție redusă. Veneția este cel mai reprezentativ centru tipografic prezent în fondurile slovace, iar din punct de vedere al producătorului, locul întîi îl deține meșterul Antonius Koberger din Nürnberg. Cel mai vechi incunabul se află în fondurile Bibliotecii universitare din Bratislava, Mattheus de Cracovia, *Tractatus rations et conscientiae*, tipărit de „typographus Catholicon", considerat drept Johannes Gutenberg, 1460. Din ultima perioadă incunabulară s-a păstrat în Slovacia Cassiodorus, *Historia ecclesiastica tripartita*, Argentinae, 1500.

Consultarea catalogului incunabulelor, alcătuit de dr. Imrich Kotvan de la Biblioteca universitară din Bratislava, ne-a demonstrat că, în diferite colecții din Slovacia, se găsesc nu numai exemplare care au circulat în spațiul istoric și geografic românesc (Transilvania, de pildă) ci și existența unor lucrări care conțin diverse referințe cu privire la istoria țărilor române în evul mediu. Socotim că sînt oportune cîteva exemple, în această direcție, pentru a veni în ajutorul medieviștilor și cercetătorilor culturii din România.

Matica slovenská de la Martin posedă două exemplare din lucrarea lui Johannes de Thurocz: *Chronica Hungarorum*, 1488, edițiile de la Brno și Augbsurg. Aici sînt relevate și cîteva momente din istoria Transilvaniei secolului al XV-lea (epoca lui Iancu de Hunedoara de exemplu). Referitor la produsul oficinei de la Brno a lui Conradus Stahel și Matthias Preinlein se presupune și o colaborare din partea cărturarilor transilvăneni Andreas Corvus Burciensis de Corona și Martinus Burciensis de Cseidino. Îndeosebi în colecțiile Bibliotecii universitare din Bratislava, dar și în cele din Martin, se află 14 exemplare din *Chronica* lui Hartmannus Schedel în diferite ediții incunabulare, operă de respirație umanistică de talie europeană, care conține relații despre țările române.

Lucrările autorului transilvănean Pelbartus de Temesvar, aflate în numeroase ediții și exemplare în Slovacia, se înscriu în rîndul literaturii teologice medievale, în catalog find prezentate și cîteva ediții apărute după anul 1500. Pe exemplarul III din *Sermones quadragesimales tripartiti*, Hagenoae, 1499, care se află la Matica slovenská din Martin, este notat ex-librisul Caspar (...) de Honyad (?), volumul fiind achiziționat prin anticariat.

Exemplare prețioase din epoca de leagăn a tiparului, care după 5 secole de circulație, au ajuns definitiv în bibliotecile Slovaciei, poartă și unele însemnări ale trecerii lor prin țările române, îndeosebi prin Transilvania. Primul incunabul slovac, *Confessionale*, al lui Antoninus Florentinus, poartă două ex-librisuri extrem de interesante din a doua jumătate a secolului al XVII-lea: „Conventus Bistricensis" și „Bibl. Bistriz. Schol. P. " Localitatea a fost identifcată de dr. I. Kotvan cu Bistrița (jud. Bistrița-Năsăud), de unde mai tîrziu a luat drumul Slovaciei. Din numeroasele ediții după operele lui Thomas de Aquino, un exemplar din *Commentaria*..., Venetiis, 1498, a aparținut lui Joannes de Colosvar Abbatis de Kolosmonostora, probabil încă în secolul al XVI-lea, după care a circulat prin Ungaria și a ajuns în secolul al XVII-lea la Bratislava. Un autor tipărit în perioada incunabulară cu o vie circulație a fost Meffreth. Lucrarea sa *Sermones de tempore et sanctis*, Nürnberg, 1496, exemplarul din fondul Matica slovenská, Martin , a fost notat într-o bibliotecă albaiuliană: „Ex. Libris Residentiae Albensis:" Desigur, volumul se alătură numeroaselor exemplare din fosta bibliotecă a Societății iezuite, aflate și astăzi la Alba Iulia în Biblioteca Batthyaneum. Merită să fie menționate și trei incunabule care, înainte de a ajunge definitiv în Slovacia, au poposit la Satu Mare în biblioteca rezidenței iezuite și în preajma unui proprietar particular, fost profesor de filozofie la Bratislava, Sigismundus Transylvanus. Ex-librisul în aceste cazuri ne determină, să presupunem că Sigismundus Transylvanus a donat cărțile Conventului din Bratislava. Desigur, informațiile sînt mai numeroase. Noi am reținut doar cîteva din ele.

Spicuind din informaţiile bibliografice şi culturale oferite de *Catalogul incunabulelor din Slovacia*, am dorit să atragem atenţia cercetătorilor români asupra acestei lucrări de importanţă naţională şi internaţională. Concepută şi redactată cu aplicaţie şi sistem, tipărită în condiţii grafice deosebite, volumul poate fi consultat cu folos de cercetătorii culturii medievale europene, fiind ajutaţi de o serie de registre şi indice. Astfel se cuvin a fi reţinute: *Registrul alfabetic al tipografiilor* (pp. 379—384); *Indicele incunabulelor după oraşe şi meşterii tipografi* (pp. 385—418); *Registrul incunabulelor în ordine cronologică* (pp. 419—449); *Concordanţa bibliografică* (pp. 450—461); *Concordanţa între cotele fondurilor şi catalog* (pp. 446—482); *Registrul provenienţei* (pp. 483—504).

Privită dintr-o perspectivă de cercetare mai largă, lucrarea dr. Imrich Kotvan, *Inkunábuly na Slovensku* constituie, pe lîngă o valorificare superioară a tezaurului de incunabule din Slovacia, o contribuţie efectivă la cunoaşterea situaţiei mondiale a tipăriturilor în perioada incunabulară, la 500 de ani după apariţia lor. În plus, ne apare, prin conţinut şi formă, ca un model de cercetare şi pentru alte ţări europene, posesoare de incunabule (România, de pildă). Aceasta este convingerea cu care închizi lucrarea semnată de dr. Imrich Kotvan.

Eva Mârza

ARON PETRIC

(1915—1981)

La 8 mai 1981 a încetat din viață profesorul universitar doctor Aron Petric, personalitate de seamă a științei istorice românești, dascăl a nenumărate generații de studenți.

S-a născut la 2 septembrie 1915 la Bran, jud. Brașov. A urmat studiile secundare la Brașov, iar între anii 1934—1938 pe cele universitare la București. După activitatea de profesor în învățămîntul secundar (1941—1949) Aron Petric a devenit cadru didactic al Universității bucureștene, pe care a slujit-o cu competență și dăruire, pînă la sfîrșitul vieții, în calitatede lector (1949—1963), conferențiar (1963—1969) și profesor (1969—1981) al Facultății de istorie. Între 1965—1971 a fost prorector al Academiei „Ștefan Gheorghiu", iar între 1971—1975 decan al Facultății de istorie. Din 1975 director adjunct al Institutului de istorie „Nicolae Iorga", profesorul Aron Petric a fost din 1977 și redactor responsabil al „Revistei de istorie".

Datorită competenței sale profesionale și contribuțiilor științifice de valoare, Aron Petric a fost ales în 1970 membru corespondent al Academiei de Științe Sociale și Politice iar în 1968 i-a fost decernat Premiul Academiei R. S. România pentru lucrarea *Unificarea mișcării muncitorești din România* (în colaborare).

Preocupările sale pentru cercetarea epocii contemporane, a istoriei mișcării muncitorești și a Partidului Comunist Român s-au concretizat în numeroase studii, articole și lucrări apărute în revistele de specialitate și periodicele de cultură. Amintim dintre ele: *L'instauration e la consolidation du régime démocratique populaire en Roumanie* (în colaborare), *Pentru republică în România* (coordonator și coautor), *Dictatul de la Viena din august 1940 și lupta pentru anularea lui*, *Problema unității politice, ideologice și organizatorice a clasei muncitoare*, *Cu privire la periodizarea fascismului în România*. Studiind cu precădere fenomenele social-politice profesorul Aron Petric a îmbogățit istoriografia românească cu contribuții de elevată ținută științifică.

Bun cunoscător al problemelor de metodologia istoriei, a elaborat metodici și cursuri de istorie pentru învățămîntul mediu și superior, generații de studenți audiind cu interes cursurile de metodica predării istoriei expuse de profesorul Petric cu deosebită măiestrie pedagogică.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom 34, nr. 8, p. 1605—1606, 1981

Ca director adjunct al Institutului de istorie „N. Iorga", a desfășurat o activitate meritorie pentru îndeplinirea în bune condițiuni a planului de cercetare integrat, pentru consolidarea continuă a prestigiului științific al instituției.

Prezența profesorului Aron Petric în fruntea Comitetului de redacție al „Revistei de istorie" a constituit o garanție a menținerii climatului de muncă și exigență științifică, redactorul șef îndrumînd, cu experiența sa vastă și spiritul său cumpănit, eforturile colectivului de redacție pentru apariția în condiții optime a publicației noastre.

Prin încetarea din viață a profesorului Aron Petric istoriograf ia românească pierde un reprezentant de prestigiu iar Universitatea din București pe unul din dascălii săi cei mai devotați.

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne şi contemporane a României universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viaţa ştiinţifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sînt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondenţa privind manuscrisele schimbul de publicaţii se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, B-dul Aviatorilor nr. 1, Bucureşti — 71247

RM ISSN CO — 3870

I.P. Informaţia c. 1412

43 856

Lei 10